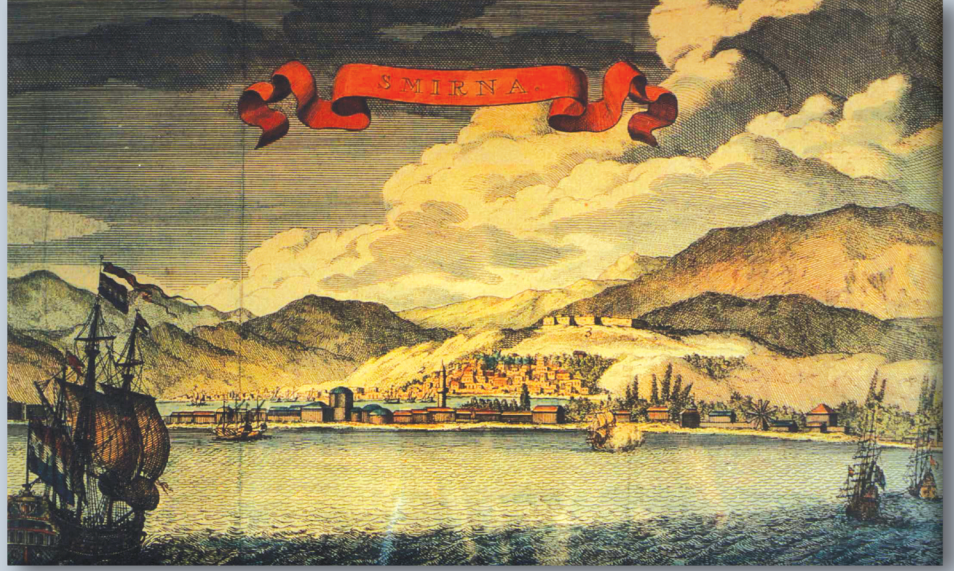

TÜBA-KED

Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory

13 2015
ISSN: 1304-2440

ANKARA

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TÜBA-KED

Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory

Sayı: 13
2015

TÜBA-KED**TÜBA Kültür Envanteri Dergisi****TÜBA Journal of Cultural Inventory**

TÜBA-KED uluslararası hakemli bir dergi olup TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) veritabanında taranmaktadır.

TÜBA-KED is an international refereed journal and indexed in the TUBİTAK ULAKBİM (SBVT) database.

Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi adına
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR
(Başkan / President)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü**Managing Editor**

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

Basın ve Halkla İlişkiler**Press & Public Relations**

Asiye KOMUT

Grafik Tasarım / Graphic Design

Fatih Akın ÖZDEMİR

TÜBA-KED İletişim Asistanı**Communication Assistant**

Cansu AKTAŞ

Baskı: Sistem Ofset Basım Yayın

San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tel: 0 312 229 18 81

Say: 13/2015 (750 adet)

Basıldığı Tarih: 2016

ISSN: 1304 - 2440

TÜBA-KED Yazışma Adresi**Correspondence Address**

TÜBA İstanbul Ofisi

İTÜ Maçka Yerleşkesi

Yabancı Diller Yüksek Okulu

34367, Maçka-İSTANBUL

Tel: 0212 219 16 60

Faks: 0212 225 20 66

E-posta: cansu.aktas@tuba.gov.tr

Türkiye Bilimler Akademisi**Turkish Academy of Sciences**

Piyade Sokak, No: 27, 06690

Çankaya- ANKARA

Tel: 0312 442 29 03

Faks: 0312 442 72 36

www.tuba.gov.tr

E-posta: tuba-ked@tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2016

© Turkish Academy of Sciences,
2016 (All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.

(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin yazarlarına aittir.)

TÜBA-KED SÜRELİ BİR YAYINDIR

Kapak Görseli

1678 yılına ait gravür (Cornelis De Bruyn)

Yetkin 2003

TÜBA-KED**TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ KÜLTÜR ENVANTERİ DERGİSİ**

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayımlanan uluslararası hakemli dergi statusündeki TÜBA-KED'in yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

Kültürel mirasın belgelenmesi, tanıtımı ve yaşatılarak gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla 2003 yılında yayımlanmaya başlayan TÜBA-KED, her türlü maddi kalıntı, kültürel peyzaj, dekoratif sanatlar, doğal çevre, sözlü gelenek ve anlatımlar, gösteri sanatları, inançlar, ritüeller, şöenler, doğa ve evrenle ilgili toplumların belleklerinde yer etmiş olay ve uygulamalar olmak üzere sayısı daha da arttırılabilecek her türlü somut ve somut olmayan değerleri içeren uluslararası hakemli bir dergidir. Kültür kavramı altında gerçekleşen tüm faaliyetlerin ortak zemini olmayı hedefleyen TÜBA-KED, ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmaksızın arkeoloji, sanat tarihi, kırsal ve kentsel mimari, kırsal ve kentsel peyzaj, kültürel peyzaj, kentsel arkeoloji, endüstriyel arkeoloji, etnografya, etnobotanik, jeoarkeoloji ve tarih ile ilgili çalışmalara yer vermektedir. Ayrıca toplulukların, grupların ve bireylerin kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araç-gereçler ile kültürel mekânlar gibi farklı ölçek ve nitelikteki kültürel mirasa yönelik her türlü belgeleme, envanter ve sözlü tarih çalışmaları derginin kapsamı içindedir. Bununla birlikte dergimiz, kültür kavramı içinde tespit edilen tüm uygulamaların korunması, onarımı, sergilenmesi, topluma kazandırılması ve kültür sektörü olarak değerlendirilmesine yönelik proje ve fikirlere açık olup bu alanlarda bir forum oluşturma işlevini de üstlenmiştir.

2003 yılında "Kültür Envanteri Dergisi" adı ve içeriği ile yola çıkan TÜBA-KED, sadece envanter çalışmaları ile sınırlı kalmayıp, yukarıda sıralanan çalışma alanlarının tamamından bilimsel nitelikte olmak üzere her türlü bilimsel yazıyı kabul etmektedir. Derginin ilgili kurulları tarafından değerlendirmeye alınan yayın başvurularının daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olması ön şarttır. Derginin yayın ilkeleri ve yazım kuralları ile ilgili detaylı bilgilere www.tuba.gov.tr adresinden ulaşmak mümkündür.

TÜBA-KED**THE TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF CULTURAL INVENTORY**

TÜBA- Journal of Cultural Inventory (TÜBA-KED), is an international peer-reviewed journal published yearly by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). The publication policy, scope and content of the journal are decided by the Editorial Board assigned by the Council of the Turkish Academy of Sciences.

THE SCOPE AND PUBLICATION POLICIES OF TÜBA-KED

Turkish Academy of Sciences - Journal of Cultural Inventory (TÜBA-KED), which started publication in 2003 with the aim to document, promote and transfer cultural heritage to the new generation, is an international peer-reviewed journal with a wide-ranging scope covering all kinds of tangible remains, cultural landscapes, decorative arts, natural environment, oral traditions and narrations, performing arts, beliefs, rituals, festivals, events and praxes concerning nature and the universe that have made a place in the memory of the society as well many other tangible and intangible values.

Striving to become a common ground for all activities that take place under the concept of culture, the TÜBA- Journal of Cultural Inventory, as a principle, is open to all kinds of studies about archeology, art history, rural and urban architecture, rural and urban landscaping, urban archeology, industrial archeology, ethnography, ethno-botany, geo-archeology and history without limitation of period and geographical region. Also documentation, inventory and oral history studies concerning cultural heritage in different scales and types such as praxes, representations, narratives, information, skills, tools related to these and cultural spaces attributed as a constituent of their cultural heritage by societies, groups and individuals, are within the scope of the journal. In addition, our journal is open to all projects and ideas concerning the conservation, preservation, presentation of all the features defined within the concept of culture, their repossession to the society as well as their appraisal as culture sector; while it has also undertaken the role to establish a forum in these fields.

Having set out with the name and content of the "TÜBA- Journal of Cultural Inventory" in 2003, the journal is not limited to inventory work only, and hence, all kinds of articles with scientific content on the fields mentioned above are accepted as well. While, it is a prerequisite that, the manuscripts submitted to the journal and accepted for the evaluation by the journal's relevant boards, should not be under consideration or peer review somewhere else, or should not have been accepted for publication or in press or published elsewhere. Detailed information about the publication principles of the journal and the instructions for the authors are available at www.tuba.gov.tr.

TÜBA-KED

Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory

Kurucu (Founder)

Prof.Dr. Ufuk ESİN (İÜ)

Editörler (Editors)

Doç.Dr. Harun ÜRER (İKÇÜ)

Doç.Dr. Ebru ERDÖNMEZ (YTÜ)

Doç.Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ (ODTÜ)

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof.Dr. Füsun ALİOĞLU (Kadir Has Ü)	Prof.Dr. Tülin GÖRGÜLÜ (Maltepe Ü)
Prof.Dr. Kenan ÇAĞAN (Afyon Kocatepe Ü)	Prof.Dr. Neriman ŞAHİN GÜÇHAN (ODTÜ)
Prof.Dr. Gül Gürtekin DEMİR (Ege Ü)	Prof.Dr. Heath LOWRY (Bahçeşehir Ü)
Prof.Dr. İclal DİNÇER (Yıldız Teknik Ü)	Prof.Dr. Gülru NECİPOĞLU (Harvard U)
Prof.Dr. Cevat ERDER (ODTÜ)	Prof.Dr. Öcal OĞUZ (Gazi Ü)
Prof.Dr. Elvan ALTAN (ODTÜ)	Prof.Dr. Christopher ROOSEVELT (Boston U)
Yrd.Doç.Dr. Akın ERSOY (Dokuz Eylül Ü)	Prof.Dr. Zeren TANINDI (Sabancı Ü)
Prof.Dr. İnci Kuyulu ERSOY (Ege Ü)	Yrd.Doç.Dr. Haydar YALÇIN (İKÇÜ)

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Prof.Dr. Köksal ALVER (Selçuk Ü)	Prof.Dr. Cengiz CAN (Yıldız Teknik Ü)
Prof.Dr. Rüçhan ARIK (ÇOMÜ)	Yrd.Doç.Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCİGİL (İKÇÜ)
Prof.Dr. Oluş ARIK (ÇOMÜ)	Prof.Dr. Halit ÇAL (Gazi Ü)
Doç.Dr. Metin ARIKAN (Ege Ü)	Doç.Dr. Necmeddin DOĞAN (Ticaret Ü)
Prof.Dr. Işık AYDEMİR (Ticaret Ü)	Prof.Dr. Ersin DOĞER (Ege Ü)
Yrd.Doç.Dr. Mehmet Ali AYDEMİR (Selçuk Ü)	Doç.Dr. Lale DOĞER (Ege Ü)
Prof.Dr. Ayşe AYDIN (Muğla Ü)	Prof.Dr. Neslihan DOSTOĞLU (Kültür Ü)
Prof.Dr. Serpil BAĞCI (Hacettepe Ü)	Doç.Dr. Şevket DÖNMEZ (İstanbul Ü)
Prof.Dr. Ömür BAKİREK (ODTÜ)	Prof.Dr. Remzi DURAN (Selçuk Ü)
Prof.Dr. Ali BAŞ (Selçuk Ü)	Prof.Dr. Metin EKİCİ (Ege Ü)
Doç.Dr. Sedat BAYRAKAL (Uşak Ü)	Prof.Dr. Osman ERAVŞAR (Selçuk Ü)
Doç.Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ (ODTÜ)	Doç.Dr. Ebru ERDÖNMEZ (Yıldız Teknik Ü)
Doç.Dr. Kenan BİLİCİ (Ankara Ü)	Doç.Dr. Namık ERKAL (ODTÜ)
Prof.Dr. Cana BİLSEL (ODTÜ)	Doç.Dr. Osman EROL (İstanbul Ü)
Prof.Dr. Demet BİNAN (MSGSÜ)	Prof.Dr. Mehmet ERSAN (Ege Ü)
Prof.Dr. Can BİNAN (Yıldız Teknik Ü)	Prof.Dr. Yaşar ERSOY (Hitit Ü)
Doç.Dr. Hümeysra BİROL (Dokuz Eylül Ü)	Prof.Dr. Bozkurt ERSOY (Ege Ü)
Yrd.Doç.Dr. Rüstem BOZER (Ankara Ü)	Dr. Fuat GÖKÇE (ODTÜ)
Yrd.Doç.Dr. Hülya BULUT (Muğla Ü)	Prof.Dr. Turan GÖKÇE (İKÇÜ)
Prof.Dr. Nicholas CAHILL (Wisconsin U)	Prof.Dr. Emel GÖKSU (Dokuz Eylül Ü)

Prof.Dr. Nuran Zeren GÜLERSOY (İstanbul Teknik Ü) Yrd.Doç.Dr. Ebru Omay POLAT (Yıldız Teknik Ü)
Doç.Dr. Deniz GÜNER (Dokuz Eylül Ü) Prof.Dr. Gürcan POLAT (Ege Ü)
Prof.Dr. Gül İŞİN (Akdeniz Ü) Doç.Dr. Yasemin POLAT (Ege Ü)
Prof.Dr. Başak İPEKOĞLU (İYTE) Yrd.Doç.Dr. Mert Nezih RİFAİOĞLU (Mustafa Kemal Ü)
Prof.Dr. Musa KADIOĞLU (Ankara Ü) Prof.Dr. Nadide SEÇKİN (Kültür Ü)
Prof.Dr. Cüneyt KANAT (Ege Ü) Doç.Dr. Semra SÜTGİBİ (Ege Ü)
Prof.Dr. Haşim KARPUZ (Selçuk Ü) Prof.Dr. Cumhuri TANRIÖVER (Ege Ü)
Doç.Dr. Gül Ünal KARSLIGİL (Yıldız Teknik Ü) Doç.Dr. Macit TEKİNALP (Hacettepe Ü)
Dr. Machiel KİEL (Netherlands Institute in Turkey) Doç.Dr. Cahit TELCİ (İKÇÜ)
Doç.Dr. Osman KONUK (İKÇÜ) Prof.Dr. Tamer TOPAL (ODTÜ)
Prof.Dr. Gülgün KÖROĞLU (MSGSÜ) Doç.Dr. Elvan TOPALLI (Uludağ Ü)
Prof. Dr Ayşegül KÖROĞLU (Ankara Ü) Yrd.Doç.Dr. Faruk TUNCER (Yıldız Teknik Ü)
Yrd.Doç.Dr. Sema KÜSKÜ (İKÇÜ) Yrd.Doç.Dr. Nüket TUNCER (Yıldız Teknik Ü)
Prof.Dr. Zeynep MERCANGÖZ (Ege Ü) Doç.Dr. Sarp Selim TUNÇOKU (İYTE)
Doç.Dr. Hasan MERT (Ege Ü) Prof.Dr. Ahmet TÜRER (ODTÜ)
Prof.Dr. Selçuk MÜLAYİM (MSGSÜ) Prof.Dr. Yelda Olcay UÇKAN (Anadolu Ü)
Prof.Dr. Mehmet OCAKÇI (İTÜ) Prof.Dr. Ali Osman UYSAL (ÇOMÜ)
Prof.Dr. Gönül ÖNEY (Ege Ü) Prof.Dr. Nil UZUN (ODTÜ)
Prof.Dr. Hakkı ÖNKAL (Dokuz Eylül Ü) Prof.Dr. Rahmi Hüseyin ÜNAL (Ege Ü)
Doç.Dr. Mustafa ÖZER (Bahçeşehir Ü) Doç.Dr. Harun ÜRER (İKÇÜ)
Dr. Nimet ÖZGÖNÜL (ODTÜ) Prof.Dr. Zekiye YENEN (Yıldız Teknik Ü)
Yrd.Doç.Dr. Devrim ÖZKAN (İKÇÜ) Prof.Dr. Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU (Koç Ü)
Doç.Dr. Deniz ÖZKUT (Yaşar Ü) Doç.Dr. Hasan YILDIRIM (Ege Ü)
Yrd.Doç.Dr. Şebnem PARLADIR (İKÇÜ) Doç.Dr. Yılmaz YILDIRIM (İKÇÜ)
Yrd.Doç.Dr. Saim PARLADIR (İKÇÜ) Prof.Dr. Hüseyin YURTTAŞ (Atatürk Ü)
Prof.Dr. Sacit PEKAK (Hacettepe Ü)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sunu / Presentation	6
Doç. Dr. Harun ÜRER	
1. Ortaçağ Figürlü Sikkelerinin Taşdığı Anlamlara Bir Bakış	9
<i>A Glance at the Meanings of Medieval Coins With Figures</i> Gündegül PARLAR	
2. Tekfur Sarayı Cam Buluntuları Arkeometrik Çalışmaları	27
<i>Archaeometric Studies of the Glass Finds from Tekfur Palace</i> Ali Akın AKYOL - Yusuf Kağan KADIOĞLU	
3. Türk-İslam Arkeolojisi: Kısıtlar ve Fırsatlar	37
<i>Turkish-Islamic Archaeology: Restraints and Opportunities</i> Yılmaz YILDIRIM	
4. İzmir'de Planlama-Arkeoloji İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Modernist Planlama Etkinliklerinin Başlangıcından Günümüze Tarihi Kent Merkezinde Yer Alan Arkeolojik Alanlar İçin Geliştirilen Plan Kararları	51
<i>An Investigation on the Relationship between Urban Planning and Archaeology in Izmir: Plan Decisions Taken for the Archaeological Sites in the Historic City Centre from the Beginning of the Modernist City Planning Activities to Present</i> Ayşegül Altınörs ÇIRAK - Hatice Ecem DEMİRDEN - Deniz HEKİMOĞLU - Ezgi Yekbun CENGİZ	
5. Bursa Gümüştepe'de (Misi Köyü) Bulunan Geleneksel Kırsal Ahşap Yapının Korunması ve Yeniden İşlevlendirilmesi.....	83
<i>Conservation and Adaptive Re-Use of A Traditional Vernacular Timber House in Gümüştepe (Misi Village), Bursa</i> Özlem Köprülü BAĞBANCI - Feyza AKSOY - Halil AKSOY	
6. Tarsus Bölgesi'nde Geleneksel Kırsal Mimari ve Yaşam	101
<i>Traditional Rural Architecture and Lifestyle in Tarsus Region</i> Betül KURTULUŞ - Neriman ŞAHİN GÜÇHAN	
7. 19. Yüzyıldan Günümüze Değişen ve Dönüşen Bir Kültür Mirası Olarak Konya Alâeddin Tepesi	125
<i>Alâeddin Hill as a Changing and Transforming Cultural Heritage from the 19th Century to Present Day</i> Mustafa ÖNGE	
8. 19. Yüzyıl Endüstri Mirası Örneği Olarak Tirilye'de Bir Zeytinyağı Fabrikası	145
<i>An Olive Oil Factory in Tirilye as An Example of 19th Century Industrial Heritage</i> Elif Acar BİLGİN - Özlem Köprülü BAĞBANCI	
9. Sosyal Bilimci ve Kültürel İkilemler	167
<i>Social Scientist and the Cultural Dilemmas</i> Osman KONUK	
TÜBA-KED Genel Yazım Kuralları.....	174
<i>General Guidelines of TÜBA-KED for the Manuscript Preparation</i>	

SUNU

“Bilgi çağı” ya da “dijital çağ” olarak adlandırılan 21. yüzyıl, teknolojik yenilikleri insanlığın hizmetine sunmakla kalmamış, farklı disiplinlerde yeni bilimsel yöntemlerin gelişmesine de imkân tanımıştır. Kültür tarihi ile ilgili yapılan belgeleme ve analiz çalışmalarında bilgi çağının teknolojik imkânları kullanılmakta, daha önce hayal dahi edilemeyen bilimsel verilere kolayca ulaşılmaktadır. Ancak, bugün bu gelişmeler yaşanırken, insanlığın ortak malı olarak kabul edilen maddi kültür varlıkları (antik yerleşimler, dini yapılar, sivil mimarlık örnekleri ve hatta müzeler), başta savaş ve terör eylemleri nedeniyle belki de tarihinin en acı kıyımını yaşamaktadır. Bunun bir örneği olarak son yıllarda özellikle Irak ve Suriye’de yaşanan tarihi eser talanı ve katliamı ne yazık ki hepimizin gözü önünde gerçekleşmiş ve tüm dünya tarafından çaresizce izlenmiştir. Benzer olaylar maalesef ülkemizde de zaman zaman cereyan etmektedir.

Dolayısıyla bir yandan 21. yüzyılın sunduğu teknoloji fırsatlarından bahsederken öte yandan eşi benzeri olmayan kültür varlıklarının yok edilmesi bugünün tartışmasız en büyük çelişkisidir. Maddi kültür varlıklarının talanı bir yana, toplumumuzu ya da toplumları bekleyen en büyük tehlikelerden biri de gelenek-görenek-örf-adet vb. gibi kavramlarla ifade edilen değerlerin unutulması, unutturulmasıdır. Somut olmayan kültürel değerler olarak adlandırabileceğimiz bu davranış ve gelenek bilinci, adına “iletişim çağı” denilen ancak duygusal iletişimsizliğin ön planda olduğu bugünlerde zaman zaman demode olarak görülmektedir.

2003 yılında somut ve somut olmayan kültürel birikimin korunması ve belgelenmesi amacıyla yola çıkan Türkiye Bilimler Akademisinin süreli yayınlarından biri olan Kültür Envanteri Dergisi (TÜBA-KED) 2015 yılına ait 13. sayısı ile okurlarına ulaşmıştır. Dergimiz; ilerleyen sayılarda maddi kültür varlıklarının korunması ve belgelenmesi kadar somut olmayan kültür mirasının tanıtımı ve yaşatılması konusunda yapılacak çalışmaların yayınlanmasına da öncelik verecektir.

TÜBA-KED, “Uluslararası Hakemli” süreli yayın statüsünün yanı sıra 2012 yılında yayınlanan 10. sayısından itibaren TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı’na da (SBVT) alınmıştır. Alanında içeriği itibarıyla bir ilk olan TÜBA-KED, sadece ülke ölçeğinde değil dünya coğrafyası itibarıyla bölgesel anlamda da bilimsel çalışmalara ev sahipliği yapmaktadır.

2016 yılından itibaren spesifik konulara ve güncel ışık tutacak çalışmalara-tartışmalara yönelmeyi amaçlayan dergimiz sizlerin desteği ve katkılarıyla alanında en önemli temsil noktalarından biri olmayı sürdürecektir.

Yakın ilgisi ve desteği ile her zaman yanımızda olan TÜBA Başkanı Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR’a, değerli yorumları ve yönlendirmeleri ile TÜBA-KED’in bilimsel düzeyinin korunması ve yükseltilmesine katkıda bulunan yayın ve danışma kurulu üyelerimiz ve hakemlikleri ile katkıda bulunan hocalarımıza, bilimsel çalışmalarını bizimle paylaşan ve dergimizi tercih eden yazarlarımıza, Yazı İşleri Müdürümüz TÜBA Başkanlık danışmanı Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN’a ve perde arkasında yer alan ve her türlü emekleri ile asıl teşekkürü hak eden Cansu AKTAŞ, Asiye KOMUT ve Fatih Akın ÖZDEMİR’e editörlük görevini birlikte üstlendiğim Doç. Dr. Ebru ERDÖNMEZ ve Doç. Dr. Güliz BİLGİN ALTINÖZ adına teşekkür ederim.

Doç. Dr. Harun ÜRER

PRESENTATION

21st century, which is named as “the information age” or the “digital age”, has not only offered many technological developments in service of humanity but also paved the way for the progress of new scientific methods. The technological advancements of the information age are utilized in documentation and analysis studies in the cultural history and the scientific data, which once beyond the dreams, are easily accessible now. Yet, while these developments are taking place, mankind’s common properties, material cultural assets (ancient settlements, religious buildings, examples of civil architecture and even museums) are suffering the greatest trouble of history due primarily to the wars and terror acts. An example of this, looting and pillaging of historic artefacts in Iraq and Syria, is unfortunately taking place before our eyes and watched desperately by whole world. Regrettably, similar events occur in our country occasionally.

Therefore, the technological opportunities offered in the 21st century in one hand and the total destruction of unique cultural properties in another is beyond any doubt the greatest dilemma of the present day. Leaving aside the looting of material cultural properties, one of the greatest threats for our society and other societies is losing the merits such as tradition-custom-manners. In the present days of the “communication age”, that turned out to be dominion of emotional miscommunication, these merits which can fairly be named as intangible cultural values are seen old fashioned.

The 13th issue of the Journal of Cultural Inventory (TUBA-KED), one of the periodicals of Turkish Academy of Sciences, which was started with the aim of protecting and documenting the tangible and intangible cultural values in 2003, is now available. In addition to the researches on protection and documentation of tangible cultural heritage, the journal will give primacy to the publication of the studies on promotion and revival of intangible cultural heritage in further issues.

In addition to its “International Refereed” journal status, TÜBA-KED was included in TUBİTAK (Scientific and Technological Council of Turkey) ULAKBİM Social and Human Sciences Database (SHSD) since its 10th issue published in 2012. TUBA-KED, the first in its field, hosts the scientific studies not only in country scale but also in regional scale in a larger geography.

Our Journal, which is planned to be oriented towards specific subjects and studies and debates on actuality by 2016, shall be one of the most important means of representation via your supports and contributions.

I would like to show my deepest appreciation to Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR, the President of the Turkish Academy of Sciences, , for his close attention and support; to the members of our editorial board and advisory board for their precious comments and instructions, which greatly contributed in maintaining and increasing the academic level of TUBA-KED; to our professors, who gave their support in terms of refereeing; to our authors, who preferred our Journal for sharing their academic studies; to Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN, our Editor in Chief and the Chairman Advisor of Turkish Academy of Sciences; to Cansu AKTAŞ, Asiye KOMUT and Fatih Akın ÖZDEMİR, who deserve the greatest admiration for their endless efforts in the backstage; and finally to my co-editing colleagues Assoc. Prof. Dr. Ebru ERDÖNMEZ and Assoc. Prof. Dr. Güliz BİLGİN ALTINÖZ

Assoc. Prof. Dr. Harun ÜRER

ORTA ÇAĞ FIGÜRLÜ SİKKELERİNİN TAŞIDIĞI ANLAMLARA BİR BAKIŞ

A GLANCE AT THE MEANINGS OF MEDIEVAL COINS WITH FIGURES

Gündegül PARLAR*

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 27 Ekim 2015	Received: October 27, 2015
Hakem Değerlendirmesi: 2 Kasım 2015	Peer Review: November 2, 2015
Kabul: 30 Aralık 2015	Accepted: December 30, 2015

Özet

11-15. yüzyıllar arasında yani Ortaçağ Anadolu'sunda kestirilen sikkeler, sanatsal açıdan bakıldığında çeşitli tasarımlara sahip oldukları, özellikle de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da çok zengin figürlü, mitolojik konulu sikkelerin kestirildiği görülmektedir. Bunlar arasında, Portreli Sikkeler gurubu önemli bir yer tutar. Tasarımlarda Astrolojik konuların seçilmesi dönemin gereği ve modasıdır. Ters yönle bakan çift baş tasarımı daha çok Roma Cumhuriyet dönemi sikkelerinde kullanılmış, geçmişin ve geleceğin tanrıları olarak nitelendirilmiş, dolayısıyla da bir yüz geçmişe bir yüz de geleceğe bakarak sembolize edilmiştir. Personifikasyon anlamı dışında ikizler burcunu sembolize eden bu sanatsal ve Euro tasarımlı sikkeler Artuklu'da bolca kullanılmıştır.

Hayvan Figürlü guruba giren Kartal, Orta Asya'da koruyucu ruh kabul edilmiştir. Yakut Türkleri'nde en ağır yem-inler kartal üzerine yapılmış, aynı zamanda totem olarak da kabul edilmiştir. Çift başlı kartal gücü daha da fazlalaşmış kuvvet sembolüdür, Göklerin hâkimidir ve Türklerde kutsaldır. Sanat, kültür, inanç yansımasında görülen ejder ise Çin ve Doğu'nun en önemli sembollerinden biridir. Farklı kültürlerde çeşitli yorumlarla kullanılan bu figür, Orta Çağ'da özellikle de Selçuklu ve Beylik sikkelerinde hem inanç anlamları hem de mitolojik konuları ile görülen tasarımlardandır.

Sikkelerdeki tasarımlar, hem form hem de üzerindeki motif ve figürler yönüyle, diğer sanat dallarındaki objelerle paralel yürümektedir. Bu sebeptendir ki Selçuklu sikkelerinde gördüğümüz atlı süvari ve avlanma sahneleri sırf süsleme amacı olmayıp gücün sembolü olarak binlerce yıl boyunca her devlette, her sanat dalında ve de sikkelerde bu inançla kullanılmıştır. Atlı figürler ve avlanma sahneleri, Kağan'ın kudret, kuvvet, hâkimiyet sembolünü betimlediği gibi, at da semavi varlık olarak cennetle irtibatı sağlayan, uğur gibi sembolleri çağrıştıran bir süsleme öğesidir. Bu dönem sikkeleri, farklı bölgesel özelliklerinin yanı sıra, sanat ve kültür etkileşimlerinden, metbu ve tabii ilişkilerinden ve de bölgelerinde var olan darphanelerinde kullanılmasından kaynaklanan karakteristik özellikleri ortaya koymuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Sikke Tasarımı, Astroloji, Mitoloji, Burç

* Sanat Tarihçisi, e-posta: info@gundegul.com

Abstract

The coins minted in the Medieval Anatolia, between 11th and 15th centuries have various designs. Especially those produced in Eastern and South Eastern Anatolia are ornamented with very rich figures and mythological themes. Among these, the Portrait Coins have an important place. Preference of Astrological themes in designs is the requirement and trend of the era. Double heads oriented opposite directions, one facing the past and the other to the future were used mainly in Roman Republican coins to symbolize the deities of past and future. These artistic coins with Euro symbolising the Gemini sign were vastly used in Artukid Era.

Eagle, an element of the Animal Figure coins, was seen as a protective spirit in the Central Asia. Yakut Turks took the most important oaths over the eagle and respected the animal as a totem. Double headed eagle is the reinforced symbol of power. As the sovereign of the skies it is holy for Turks. The Dragon, as the reflection of arts, culture and beliefs, is one of the most important symbols of Chine and far-east. This figure, which was interpreted in various meanings in different cultures, is one of the design elements used in medieval era especially in Seljuk and Principalities coins.

The designs in the coins have parallel meanings with the objects of other arts in terms of form as well as motifs and figures. For this reason, the cavalry motif and hunting scenes seen on Seljuk coins are not only elements of ornamentation but at the same time symbols of power, used by all civilizations in all arts and in coins through millennia. While the cavalry figures and hunting scenes depict the might, power and sovereignty of the Kagan, the horse, as a heavenly being, is an ornamentation element signifying connection with heavens and luck. The coins of this era indicate the characteristics reshaped by artistic and cultural interactions, relationships between the rulers and ruled, and traditions of existing mints, in addition to different regional features.

Keywords: Medieval Era, Coinage, Astrology, Mythology, Astrological Signs

Giriş

Sikkeler, sayısız tarihi olayları, ait olduğu devletin idari şeklini, hükümdarları ve onların saltanat sürelerini, bir devletin ekonomisini, siyasetini, dinini, dilini, inançlarını, kültür ve sanat yönlerini, sanatsal etkileşimlerini hatta coğrafi konumunu gösteren ve yazılı kaynaklarda, kâğıt üzerinde kaybolan pek çok tarihi olayları gün yüzüne çıkartan önemli birer tarihi vesikadır.

Sikke, devletin, uygarlığın, hükümdarın kimliğini yansıtır. Bu nedenle de tahta geçen hükümdarlar, ilkönce sikkelerini kestirerek ve hutbe okutarak hükümdarlıklarını ilan ederler.

11-15. yüzyıllar arasında yani Ortaçağ Anadolu'sunda kestirilen sikkeler, sanatsal açıdan bakıldığında çeşitli tasarımlara sahip oldukları, özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da çok zengin figürlü, mitolojik ve astrolojik konuları içeren sikkelerin kestirildiği görülmektedir.

Ortaçağ, astrolojik konuların, her tür sanat dalında münferit veya kompozisyonlar şeklinde bolca görüldüğü bir dönemdir. 12-13. yüzyıl el yazması kitaplarda, resimlerde ve edebi eserlerde büyülerin, nazarların, tılsımların ve manevi değerlerin ön plana çıktığı, bütün İslam âleminin bunlarla uğraştığı ve sembollerle sanatlarında kullandıkları görülmüştür. Ortaçağ bilginleri de bu konulara aşırı duyarlılıkları sebebiyle el yazmalarında bu olayları dile getirmişlerdir. 12. yüzyılda yaşamış olan Şair Nizami, Ortaçağ'ın saraylarında bu konuların saray erkânının yanı sıra şairlerin, astrologların ve fizikçilerin de ilgi odağı olduğundan bahseder ki (Spengler 1992 : XIX) bu da astrologların ve astronomi çalışmalarının yaşam içinde nedeni önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Hatta astroloji, o denli yaşama girmiştir ki; Aristo, astrolojiyi tabii ilimler içinde kabul etmiştir. Aristo, bu konuda "yıldızlar, insanüstü akli bir mahiyete sahip olduklarından, yeryüzüne makul bir takım tesirleri mevcuttur" diyerek düşüncelerini dile getirmiştir. Plato'nun öğrencisi olan Phillippos da "gezegenlerin Tanrı'nın bir parçası" olduğunu öne sürerek, onlara Tanrı isimleri vermiş, örneğin Jüpiter'in Zeus'un yıldızı olduğu söylemiştir (Çaycı 2002: 13).

Bu dönem sikkelerinde görülen figürler, astrolojik sembollerden, burçlardan ve gezegenlerin mistik tasarımlarından oluşmaktadır. Eski çağlardan beri insanların yoğun ilgi odağı olmuş olan bu konular, Babil'den başlayarak, Yunan, Roma, Bizans, Mısır, Hint ve Çin'de sanatın ve kültürün ana konulardan birini oluşturmuştur. Anadolu'da da, Selçuklu, Artuklu, Danişmentli, Saltuklu gibi Türk Beylikleri'nde 12 ve 13.yüzyıllarda daha da yoğunlaşan bu düşünce tarzı

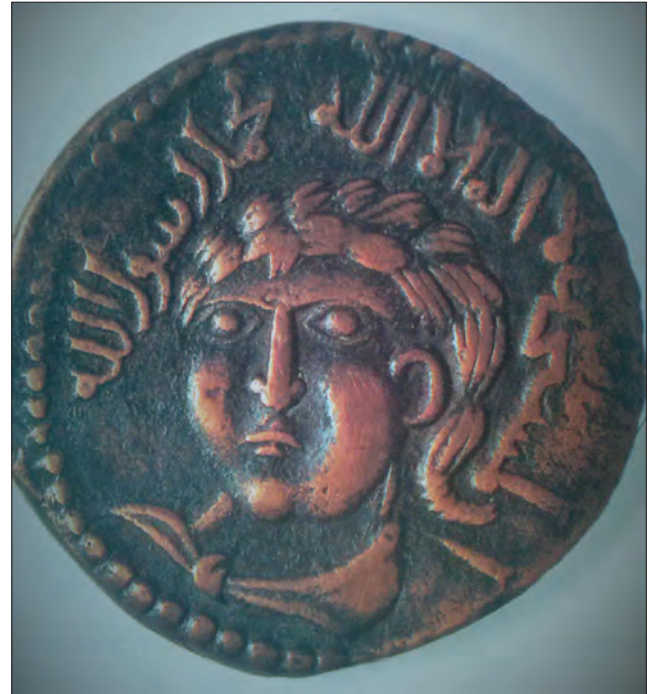
ile mitologyanın içeriği olan Kozmogoni (Yaratılış), Antropogoni (İnsan türeyişi), Teogoni (Tanrıların türeyişi), Eskatologiya (Yaşam) gibi efsaneler (And 1998: 22) görsel olarak sanatta, kültürde ve hemen hemen bütün eserlerde olduğu gibi sanatın ayrılmaz bir parçasını oluşturan sikkelerde de aynen uygulanmıştır.

Bu düşünceler ışığında, bahse konu olan sikkelerde; çiçek, yıldız, mührü Süleyman, geçme gibi süslemeler bağdaş kurarak oturan hükümdar tasvirleri gibi tasarımlar, ejderha, aslan, balık, kuş, kartal gibi hayvan tasvirleri, portreler ve gayrimüslim hükümdar tasvirini konu eden Euro sistemli dediğimiz sikkeler geniş bir yer tutar. Özellikle de Artukoğullarının sikkeleri plastik görünümleri ile önde gelmektedir.

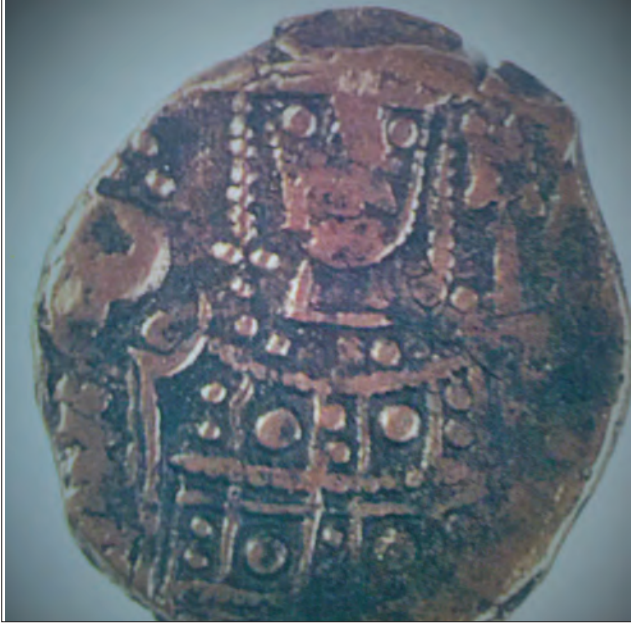
Konunun çok geniş olması ve pek çok beyliği kapsamaması nedeniyle bu çalışmada "portreli sikkeler" ile "hayvanlı sikkeler" örneklerle tanıtılacaktır. Portreli sikkeler; hem cepheden hem de profilden olmak üzere iki tip olarak kestirilmişlerdir (Parlar 2009 :593).

Birinci tip; Orta Asya özelliği gösteren Türk tipi (Foto 1) Artuklu Fahreddin Kara Aslan'ın sikkesi, ikinci tip ise; Grek, Roma ve Bizans tesirli kestirilen Selçuklu I. Mesud'un ve Mengüçükoğlu Fahreddin Behramşah'ın sikkeleri tipidir (Foto 2 -2a).

Ayrıca plastik görünümlü Grek, Roma tarzı kestirilen sikkelerde vardır ki, buradaki yüzler özellikle İskender modelidir. Makedonya basımlı İskender'in sikkesi ile (Foto. 3) Necmeddin Alpi'nin yüz yüze bakan uzun bukleli saçlı sikkesi birebir örtüşmektedir (Foto. 4).

Fotoğraf 1 - Fahreddin Kara Aslan, 1164, bakır, 29 mm., 12.15g / Fahreddin Kara Aslan, 1164, copper, 29 mm., 12.15g

Fotoğraf 2 - Mesud I, 1116 -1117, bakır, 22 mm., 4.25g / *Mesud I, 1116 -1117, copper, 22 mm., 4.25g*

Fotoğraf 3 - İskender Tetradrakhmisi (Tacikistan Müzesi) / *Tetradrachm of Alexander (Museum of Tajikistan)*

Fotoğraf 2 a - Fahreddin Behramşah, 19 mm., 3.15g / *Fahreddin Behramşah, 19 mm., 3.15g*

Fotoğraf 4 - Necmeddin Alpi, bakır, 34 mm., 13.50 g / *Necmeddin Alpi, copper, 34 mm., 13.50g*

Portreli sikkeler, teşhirde bulunan Selçuklu, Artuklu, Danişmentoğlu ve Mengüçükoğulları'na ait örneklerle tanıtılacaktır.

İlk portreli sikke örneği, Selçuklu I. Mesud'un Euro sistemli olarak isimlendirdiğimiz sikkesidir (Foto 2). Burada da görüldüğü gibi çift taraflı olarak kesilen sikkenin ön yüzünde Bizans İmparatoru I. Alexius Comnenus'un portresi yer alırken, arka yüzünde ise "Sultan'ül-muazzam" ibaresi ile I. Mesud'un adı geçmektedir. Bu tarz sikke kestirmek, Selçuklular'ın akıllı ve politik bir biçimde siyasette ve ekonomide uyguladıkları sisteme dayanmaktadır. Bu

politika daha sonraları Osmanlı Devleti'nde görüleceği gibi diğer Türk Beylikleri'nde de uygulanmıştır (Parlar 2003: 190). Tabii ilişkide oldukları komşuları ile müşterek

kestirilen sikkeler, ticaretin kolaylıkla yapılabilmesini ve para akıcılığını sağlamış, paranın, emniyet içinde bozdukları değer kaybetme düşüncesinden uzak bir şekilde kullanılmasına olanak sağlamıştır. Selçuklular'ın sağlam temeller üzerinde yüksek düzeyde iktisadi kalkınmayı sağladıkları bu ileri görüşlülüğü, şimdi bin yıla yakın bir süre sonra, Avrupa Birliği'nin uyguladığı Euro sistemi ile karşımıza çıkmaktadır (Parlar 2002: 140).

ORTAÇAĞ FIGÜRLÜ SIKKELERİNİN TAŞIDIĞI ANLAMLARA BİR BAKIŞ

Mengüçükoğulları da, bir yüzünde Bizans İmparatoru'nun portresi, diğer yüzünde de Fahreddin Behramşah'ın adı olan sikkeler kestirmişlerdir. Bizans üslubuyla kesilen hem I. Mesud'un (Foto. 2) hem de Behramşah'ın (Foto. 2a) sikkelerinde görülen portrenin IX. Konstantin'e ait Nomisma Histemenonun'da görülen portre tipiyle ve giyim tarzıyla aynı olduğu ve başlarında da halen bulunduğu izlenmektedir (Foto 5).

Fotoğraf 5 - IX. Konstantin'e ait Nomisma Histamenon, altın, 29 mm., 4.35g / *Nomisma Histamenon of Constantine IX, gold, 29 mm, 4.35g*

Fotoğraf 6 - Danişmend, Melik Nizameddin Yağı Basan, bakır, 29 mm., 10.10g / *Danişmend, Melik Nizameddin Yağı Basan, copper, 29 mm, 10.10g*

Ancak Bizans tipinde profilden kesilen sikkeler de vardır ki, bunlar da tamamen İslami özellikler taşıdıkları halde, portre Bizans geleneğini yansıtmaktadır (Foto. 6-6a).

Danişmend Melik Nizameddin Yağı Basan'a ait sikkede görülen profilden verilmiş başın Grek, Roma, Bizans ve Ermeni tesirlerini taşıdığını, Danişmentliler'in bölge itibariyle buldukları yerdeki sikkeleri aynen kullandıklarını yazılı kaynaklar belirtmektedir. Bizans sikkelerinde de Roma sanatının tesirleri açıkça izlenmekte, Roma sikkelerinin ön yüzünde yer alan imparatorun portresi profilden resmedilmektedir (Tekin 1994: 31).

İkinci tip olarak adlandırdığımız portreli sikkelere bir örnek de (Foto. 4). Necmeddin Alpi'ye ait olan sikkede ise, profilden verilmiş yüz yüze bakan iki baş örneği görülmektedir (Foto. 7). Aynı şekilde Makedonyalı İskender'in başının kullanıldığı VII. Antiochos'un Tetradrhmis'i ile, III. Philippos'un Tetradrhmis'i'ndeki başlar, Necmeddin Alpi'nin sikkesi ile aynı tipi taşımaktadırlar.

Bu örnekler sikke tasarımlarındaki sanatsal alış-verişlerin bir ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır. Yüz yüze bakan büst konulu tasarım ise, önce antik Grek sikkelerinde görülmektedir (Foto. 8).

Necmeddin Alpi'nin bu sikke tipi de nümizmatlar tarafından tartışma konusu olan sikkelerdendir. Lane Poole, Ethem Eldem ve daha pek çok nümizmat bu dizaynın Roma İmparatorluğu sikkelerinden aynen kopya edildiğini söylemekte ise de, Spengler bunun aksini savunmakta ve bu tiplerin Türk tipi olduğu konusunda

Fotoğraf 6 a - Bizans, Anastasius, bakır follis, 31 mm, 16.90g / *Byzantine Era, Anastasius, copper follis, 31 mm, 16.90g*

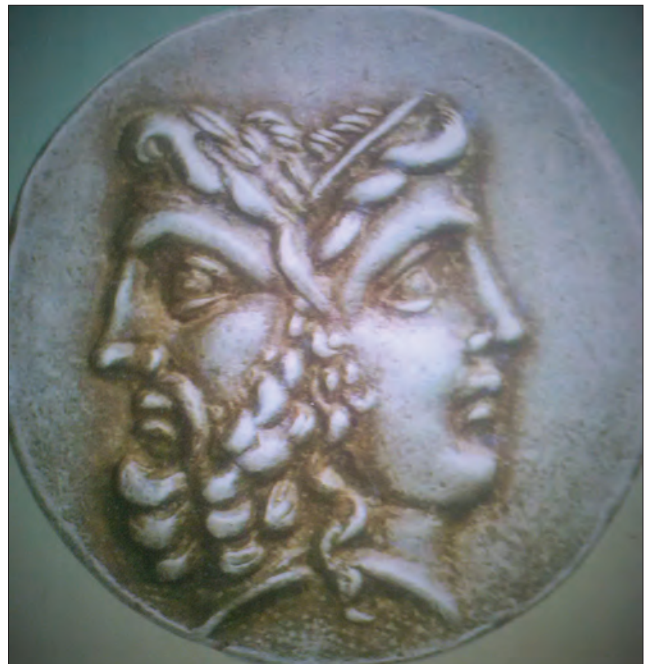
Fotoğraf 7 - Necmeddin Alpi, İÖ 160.yılda basılmış, bakır, 34 mm, 13.50g / *Necmeddin Alpi, minted on a coin from 160 BC, copper, 34 mm, 13.50g*

Fotoğraf 9 - Artuklu, II. Kutbeddin İlgazi, bakır / *Artukid era, II. Kutbeddin İlgazi, copper*

Fotoğraf 8 - Grek-Roman sikke, I.Philippus ve Otacilia adına, Mesembria darplı, bronz, 11.95 g / *Greco-Roman coin, in the name of Philip I and Otacilia, minted in Mesembria, bronze, 11.95g*

Fotoğraf 10 - Grek-Roman sikke, I.Philippus ve Otacilia adına, Mesembria darplı, bronz, 11.95 g / *Antik-Grek Tetradrachmi, Tenedos / Ancient Greek Tetradrachm, Tenedos*

görüş bildirmektedir (Spengler 1992 :82). Özellikle saç tipi ile yapılan değerlendirme tezinin sağlıklı olduğu kabul görmemektedir. Çünkü, uzun ve dalgalı saçın sadece Grek ve Roma geleneği olmadığı, Türkler’de ve Selçuklular’da da uzun saçın çok yaygın olduğu ayrıca da, Selçuklular’ın, Hıristiyan ve Musevilerden uzun saçları ile ayrıldıkları tarihi kaynaklarda da yer almaktadır (Süslü 1989: 149; Salman 2013:342,355)

Artuklular da portreli sikke kestiren beyliklerden olup, Amid, Harput, Mardin, Dünaysır, Hani ve Halep şehirlerinde kurdukları darphanelerde doğrudan doğruya Bizans tarzı sikke kestirdiklerini tarihi kaynaklar yazmaktadır (Artuk –tarihsiz-: 37). Artukoğulları’nın Antakya, Suriye, Urfa’da bulunan haçlılarla komşu olmalarının bu mecburiyeti doğurduğu düşünülmektedir.

Fotoğraf 11 - Necmeddin Alpi, Uygur tipli başlı sikkesi, 1162, bakır, 32 mm, 10.77 gr., arka yüz / *Necmeddin Alpi, Uygur portrait coin, 1162, copper, 32 mm, 10.77 gr; reverse.*

Fotoğraf 11 a - Necmeddin Alpi, Uygur tipli başlı sikkesi, 1162, bakır, 32 mm, 10.77 g, ön yüz / *Necmeddin Alpi, Uygur portrait coin, 1162, copper, 32 mm, 10.77 g, obverse*

Necmeddin Alpi'nin sikkesinde de görülen çift baş tasarımın; dönemin astrolojik konulara yoğun ilgisi nedeniyle bilgi ve anlatım gücüyle, ters yönlere baksalar bile, İkizler Burcunu sembolize ettiği anlaşılmaktadır. II. Kutbeddin Sökmen'in sikkesinde görülen bu tasarımın (Foto 9), Antik Grek sikkelerinden örnek alındığı düşünülmektedir (Foto 10). Truva önünde bulunan Tenedos Adasında, 160. yılda basılmış olan bu Tetrarahmi'de, solda geçmişe bakan sakallı Zeus, sağda ise geleceğe bakan Hera sembolü verilmekte ve yine Roma mitolojisinde yer alan tanrılardan Ianus'un sembolize edildiği Thenedos basımlı Tetrarahmi'de ters yönlere bakan çift baş tasarımı görülmektedir. Daha çok Roma Cumhuriyet dönemi sikkelerinde kullanılmış olan bu tasarım geçmişin ve geleceğin tanrıları olarak nitelendirilmiş, dolayısıyla da bir yüz geçmişe bir yüz de geleceğe bakarak sembolize edilmiştir (Tekin 1994: 35; Atak 1999: 71).

Yine Artuklu Necmeddin Alpi'ye ait son bir sikke örneğimizde başında 3 parçalı taç taşıyan bir portre görülmektedir (Foto. 11). Numismat Lane Poole'a göre kıyafet Bizans tarzındadır (Spengler 1992: 83). Kadın olanın, tacındaki kanatlarla Başak burcunu, diğerinin ise Merkür gezegenini temsil ettiği astrolojik olarak, gece ve gündüz evlerle ilgili yorumlanan bir tasarımdır (Spengler, 1992 :84).

Eski Mısır'dan başlayarak tüm mitologyalarda gök cisimleri tanrılaştırılmıştır. Bunların içinde de en önemlileri Güneş ve Ay'dır. İslam dünyasında olduğu gibi, Grek ve Roma dünyasında da Güneş, Ay ve gezegenler mitlerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Burçların bugünkü 12'lik şekli ve isimleri Romalılarca gerçekleştirilmiştir (And, 1998: 311). Dolayısıyla da Roma sikkelerinde en fazla resmedilenler arasında, tanrılar, tanrıçalar gök cisimleri mefhumunun koruyucu anlam taşıdıkları, tılsım, nazar, uğur, gece-gündüz, ışık-karanlık gibi kavramlarla görsele döküldüğü Ortaçağ'da, tasarımların Hıristiyan ikonografisi üzerinde çalışan Musul ekolünden usta gezici sanatçıların eseri olma ihtimalini de düşündürmektedir (1Öney 19781: 74).

Ortaçağ sikkelerinde görülen at, aslan ve av hayvanları gibi, güç göstergesi sikkelerin dışında, anlamı pek çözülemeyen deniz hayvanlı sikkelerde mevcuttur. Tarafımızca, bu tarz sikkelerin genellikle sanat etkileşimi kaynaklı olduğunu düşünülmektedir. Örneğin İsfendiyaroğulları'na ait olan bir yüzünde ters yönde çift balık resmi bulunan diğer yüzünde de "Darü-s saade-i Sinop" yazılı ve dolayısı ile Sinop darplı sikke bunlardan biridir (Foto12). Bu figüratif tasarımın muhtemelen Sinop'un coğrafi konumu ile ilgili olduğu düşünülmelidir. Ayrıca balık, Selçuklu sanatında umumiyetle burç sembolü olarak kullanılmış, Cizre köprüsünde ve Çardak Han'da burç hayvanları ile birlikte tasvir edilmiştir.

Sikkelerde yine çokça yer alan çift başlı kartal, hayvan figürlü sikkeler arasında plastik görünümü ile göze çarpmaktadır. Artuklu Nasıreddin Mahmud'un sikkesinde gördüğümüz çift başlı kartal (Foto. 13) Türk sanatında çokça işlenen bir motiftir. Tek ve çift başlı kartal sembolleri, kale, medrese, cami, türbe gibi dini ve sivil yapılar ile saray mimarisinde ve mezar taşlarında da yer alır. Kökeninin Orta Asya'ya indiği bu totem hayvanın, insanlarla hayvanların birleşmesinden

Fotoğraf 12 - İsfendiyaroğulları, anonim, bakır, 7 mm., 1.95gr / *İsfendiyarids, anonymous, copper, 7 mm, 1.95g*

Fotoğraf 14 - Aydınoğulları, Tire, 1419, isimsiz, bakır, 15mm, 1.51 g / *Aydınoğulları, Tire, 1419, anonymous, copper, 15mm, 1.51g.*

Fotoğraf 13 - Artuklu, Nasıreddin Mahmud, Hasankeyf, 28mm., 11.60g / *Artukid, Nasreddin Mahmud, Hasankeyf, 28 mm, 11.60g*

Fotoğraf 15 - Karamanoğulları'nın sembolü Ongun Kuşu, isimsiz, bakır, Konya, 0.14 mm., 1.00 gr./ *Ongun, symbol of Karamanids, anonymous, copper, Konya, 0.14mm, 1.00g*

türediğine inanıldığı (Bahaddin 1993: 586), Şamanın, kartalın bir kadınla birleşmesinden meydana geldiği kabul edilmektedir (Öney 1993: 139; Artuk –tarihsiz-:42). Kartal, Orta Asya Türklerinde koruyucu ruh olarak kabul edilmiş, Yakut Türkleri'nde ise adına en büyük and'ın içildiği hayvan olarak ortaya çıkmıştır (Öney 1978: 45). Şaman dini ile çok yakın ilgisi olan kartal sembolünün önemini, 10.yüzyıldan beri İslamiyeti kabul eden Türklerin geçmişteki Şaman inançlarını İslamiyetle

birlikte harmanlamalarına bağlamak mümkündür (Öney 1978: 44; Alaeddin 2001: 31).

Çift başlı kartal, bilginlik sembolü, havayı tayin eden unsur, ölümden göğe kuş biçiminde yükselme inancı ile mezar taşlarında sembol, tılsım, koruyucu unsur, kudret, kuvvet sembolü, saraylarda ise asalet temalarını taşımaktadır (Öney, 1967: 132; Öney 1978:44).

ORTAÇAĞ FIGÜRLÜ SIKKELERİNİN TAŞIDIĞI ANLAMLARA BİR BAKIŞ

Aydınoğulları da çift başlı kartal tasarımı kullanan beyliklerdendir (Foto.14). Karamanoğulları'nın bakır sikkeleri de süsleme öğeleri yönünden son derece zengin olup, kestirenin ismi bu paralarda olmadığı gibi, tarihte basılamamıştır. Ancak devlet sembolü olan Ongun Kuşu paralarda yer almıştır (Foto. 15, 16; Şek. 1).

Fotoğraf 16 - Zengiler'den Kutbeddin Muhammed'in sikkesi, 1197-1219 / Coin of Kutbeddin Muhammed of Zengids, 1197-1219

Şekil 1 - Karamanoğulları'nın sembolü Ongun Kuşu, çizim / Ongun, symbol of Karamanids, drawing

Ortaçağda çift başlı kartal, Selçuklu ve Beyliklerde neredeyse her tür sanat eserinde kullanıldığı halde, Selçuklular'ın devlet amblemi olmasına rağmen teşhirdeki Selçuklu sikkelerinde görülmemektedir.

Fotoğraf 17 - Selçuklu Kubadabad Sarayı çinilerinde çift kartal (kuşun gövdesinde es-sultan yazısı vardır) / Double headed eagle in the ceramic tiles from Seljuk Kubadabad Palace (on the body of the eagle es-sultan is inscribed).

Türkler'de kutsal kabul edilen çift başlı kartal, gücü daha da fazlalaşmış kuvvet sembolü ve göklerin hakimidir. Çini bezemelerde, kale, cami, han gibi yapılarda görülen taş süslemelerde de görülen tasvir, tıpkı sikkelerde olduğu gibi güç ve kudret sembolü olarak aynı amaçla kullanılmıştır (Foto. 17 - 17 a, 17-b).

Hayvan sembolü sikke örneklerinden biride aslanlı tasarımlardır (Foto. 18). Selçuklularda yaygın olarak kullanılan bu sembol, Bektaşilik'te Hz. Ali ile özdeşleştirilmesinden dolayı Amasya ve Tokat çevrelerindeki mezar taşlarında bolca kullanılmıştır (Öney 1978:44).

Gücün timsali olarak taç kapılarda, koruyucu olarak çörtlenlerde (Foto. 19), şifa olarak aslan ağızlı çeşmelerde yerini alan aslan bolluk ve bereketin de ifadesi olmuştur (Öney 1978: 40). Keyhüsrev'in sikkelerinde güneş ile birlikte arma olarak kullanılan aslan, hem tek hem de kuvvetlendirici anlamda çift olarak tasvir edilmiştir. Aslan ve güneş ikilisinin bir başka yorumunda ise, Sultanın gürcü Prensesi Tamara'ya duyduğu büyük aşk dolayısıyla kendisini aslan, karısını da dünyasını aydınlatan güneş olarak tasvir ettirdiği öyküsü de vardır ki, bu fikri Malatyalı tarihçi Ebul Faraç, tarihçi Cenabi, Hammer, Galip Bey, Yakup Arlin Paşa gibi bilim adamları da paylaşmaktadırlar (Butak 1997: 134).

Fotoğraf 17 a - Divriği Ulu Cami taş işlemlerinde çift kartallar / Double headed eagles on the masonry ornaments from Divriği Great Mosque

Fotoğraf 17 b - Diyarbakır Surlarındaki çift kartallardan detay / Detail from the double headed eagles from Diyarbakır City walls

Fotoğraf 18 - Selçuklu, Gıyaseddin Keyhüsrev'in Sikkesi / Seljuk, Coin of Gıyaseddin Keyhüsrev

Fotoğraf 19 - Niğde Alâeddin Camiinde aslan ağızlı çörten / Lion mouthed flume from Niğde Alâeddin Mosque

II Keyhüsrev Şir-i Hurşit'i güç, kudret, hakimiyet sembolü olarak yazışmalarında, İncir Han'da, arma olarak da sikkelerinde kullanmıştır (Foto 20- 21). Aslan, astrolojik alanda ise burçlarla ilgilendirilmiş, aslanla-boğa mücadelesinde güneşin boğa bucuna girişi

Fotoğraf 20 - Selçuklu Giyaseddin Keyhüsrev'in sikkesi / *Seljuk, Coin of Giyaseddin Keyhüsrev*

Fotoğraf 21 - Selçuklu Keyhüsrev'in Şir-i Hurşid olarak da adlandırılan sikkesi / *Seljuk, Coin of Giyaseddin Keyhüsrev called as Şir-i Hurşid*

ile Nevruzun başlaması olayı ifade edilmiştir (Öney 1978: 41).

Bir yandan Giyaseddin Keyhüsrev'in sikkesinde diğer taraftan da Niğde Alâeddin Camii'nin çörtende karşımıza çıkan, İran'da ise Hüsrev ile Şirini sembolize eden aslan, mitolojik olarak Şamanizm ve Dede Korkut Hikâyelerinde de "ana" olarak karşımıza çıkmaktadır. Şaman'ın gökyüzüne aslanla çıkması bu sembolün

ne denli önemli olduğunu ortaya koyar (Parlar 2002: 123). Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar yaygın olarak kullanılan bu figür, Türklerin Anadolu'ya geldikleri dönemlerde, bu havalide var olan Gayrimüslim'lerin mimari yapılarında da izlenmekte olup Erzurum Öşvank Kilisesi ve Tortum Haho Manastırı bu kullanıma örnek verilebilir (Özkan 2000:142).

Ayrıca, arslan, astrolojide Ayın (Kamer) Esed (Güneş) burcuna girmesi, savaş, tılsım yazmak, yemin etmek, düşman üzerine gitmek gibi anlamlarla da yorumlanmaktadır (And 1993: 22). Dolayısıyla Danişment Oğullarından Melek Zunnun'un sikkesinde (Foto. 22) görüldüğü gibi elinde kılıcıyla savaş durumunda olduğunu anlatmaktadır. Zunnun'un sikkesinin arka yüzünde 'Mü'minlerin Emirinin kılıcı' ifadesi yer almaktadır.

Fotoğraf 22 - Danişmentoğulları, Melek Zunnun, bakır, 28 mm., 6.33 gr. / *Danişments, Melek Zunnun, copper, 28 mm, 6.33g*

Aynı şekilde sikkelerinde aslan figürünü kullanan bir beylik de Karamanoğulları'dır. Sultan isimlerinin ve darp yerinin basılmamış olduğu bakır sikkelerinde de aynı aslan figürü, bu inançla kullanılmıştır (Foto. 23, Şek. 2)

Aslan gövdeli başı ejder olan sikkelerde aslanlı sikke gurubuna girmektedir. Örneğimiz, Nasıreddin Artuk Aslan'ın, ok ve yay ile Orta Asya geleneği olan geriye dönerek aslanın ejder başlı kuyruğuna ok atması tasarımıdır (Foto. 24). Sikkede görülen ejder, Orta Asya ve Uzak Doğu ikonografisinde de çok önemli rol oynamıştır. Türklerle Anadolu'ya geçen bu inanışın sihir ve büyü bozmak, nazarı kesmek gibi güçlerinin yanı sıra, hastalıklara karşı olağanüstü koruyucu gücüne de inanılmış, bu nedenle de Anadolu geleneklerinde

Fotoğraf 23 - Karamanoğlu, Konya, tarihsiz, bakır, 0.15mm. 1.82 gr / Karamanids, Konya, no date, copper; 0.15mm. 1.82g

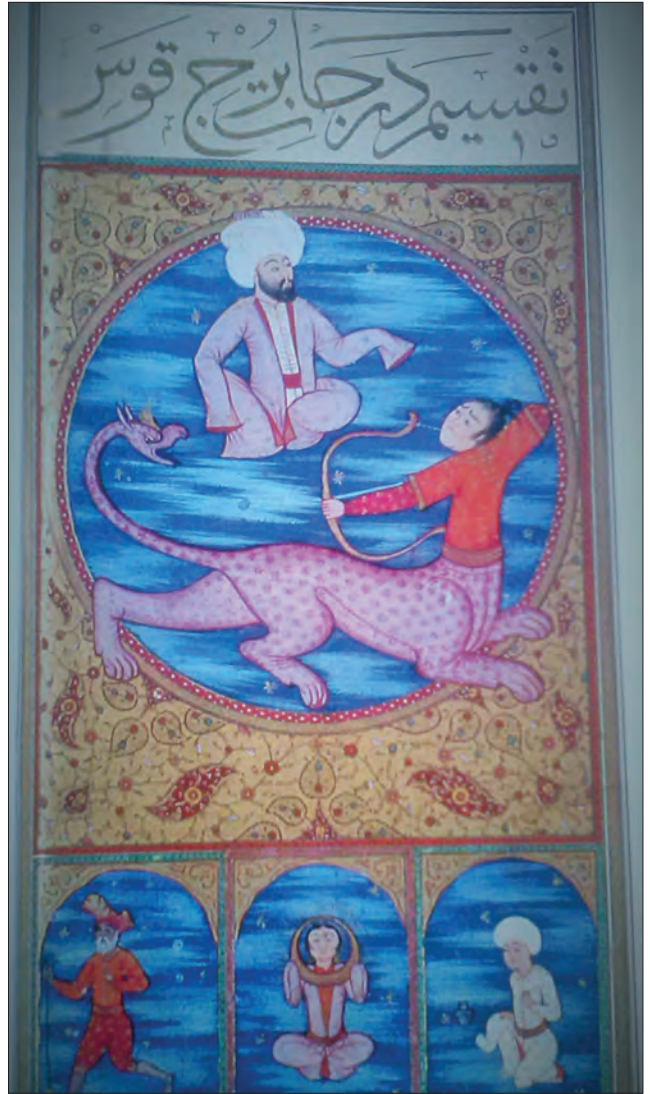

Fotoğraf 24 - Artuklu, Nasireddin Artuk Arslan, Mardin, 28 mm., 11.02 gr. / Artukid, Nasireddin Artuk Arslan, Mardin, 28 mm, 11.02g

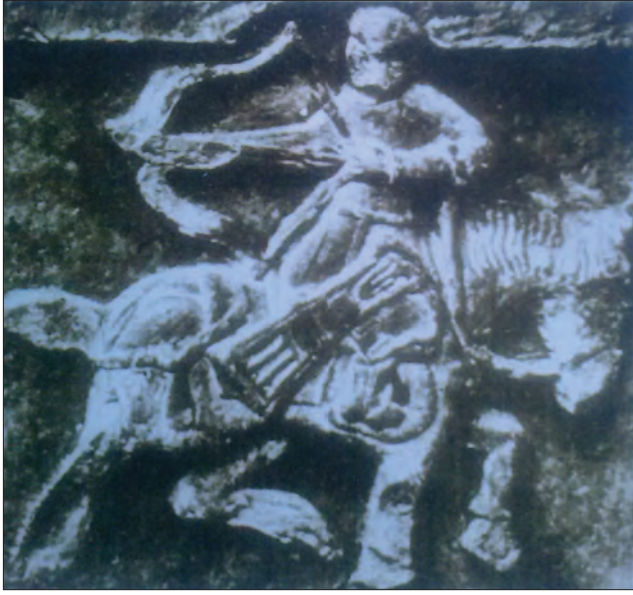
Şekil 2 - Karamanoğlu, Konya, tarihsiz, bakır, 0.15 mm., 1.82 gr / Karamanids, Konya, no date, copper; 0.15mm. 1.82g

yerini almıştır (Öney 1978:190). Ejder başlı çörtener de bu inanışların göstergesi olarak yapılmıştır. Anadolu Selçuklu Şifahaneleri'nde bu motif sağlık ve mutluluk olarak, tıp amblemi sembolünü simgelemektedir. Bütün bu düşünce ve inançlar da gösteriyor ki, Anadolu'da motifler yalnızca dekoratif öge olmasının ötesinde kozmik ölçüler içinde planlanmış, belirli semboller halinde eserlerde yer almış, onları kötülüklerden korumak, muhafaza etmek, bolluk-bereket anlamında da kullanılmışlardır. Ejder kuyruğunun yay burcunu da

Fotoğraf 25 - Metaliü'l Saade'de yay burcu, Bibliotheque Nationale (Paris) / Sagittarius in "Metaliü'l Saade", Bibliotheque Nationale (Paris)

ORTAÇAĞ FIGÜRLÜ SIKKELERİNİN TAŞIDIĞI ANLAMLARA BİR BAKIŞ

Fotoğraf 26 - Dağıstan'da bulunan bir kaya kabartmasında Türk tipi geriye ok atan Part süvarisi / *A Parthian Cavalry rock relief from Dagestan*

Fotoğraf 27 a - Süleymanşah, Dinar, Konya, 1201-2, 23mm, 4.25g / *Süleymanşah, Dinar, Konya, 1201-2, 23 mm., 4.25 g*

Fotoğraf 27 - Selçuklu, Süleyman Şah, 1200-11, bakır, 31mm, 5.85 gr / *Seljuk, Süleyman Şah, 1200-11, copper, 31 mm, 5.85 g*

temsil ettiği minyatürlerde gösterilmiştir (And1998:71) (Foto 25). Bu arada, geriye dönerek ok atma tasarımının da Orta Asya'dan Anadolu'ya belleklerde gelen bir gelenek olduğunu da ifade etmek yerinde olacaktır (Foto. 26).

Hayvan figürlü sikkeler içerisinde, at üzerinde süvari figürlü sikkelerden de söz edilebilir. Bu betimlemenin 11-13 yüzyıl sikkelerinde sadece Selçuklularda olmadığını (Foto 27, 27a, 27b, 27c), Saltuklular'da örneğin, Nasıreddin Muhammed'in iki sikkesinde (Foto 28) aynı şekilde Artuklu Nasıreddin Artuk Aslan'ın

Fotoğraf 27 b - Selçuklu, Keykubad I, 1219-37, gümüş, 23 mm. 2.90 g / *Seljuk, Keykubad I, 1219-37, silver, 23 mm. 2.90 gr*

sikkesinde de kullanıldığı görülmektedir (Foto 24). Örnek olarak verilen bu üç sikke, betimlemesinde de, geriye dönerek ok atarak avlanma sahnesi Orta Asya kaynaklı olarak izlenir. Bu gelenek Orta Asya Atlı Nomad'lardan gelmektedir (Diyarbakirli 1972: 38; Bahaddin 1993:271).

At üzerinde, elinde silahı ile avlanacağı hayvanı kovalayan bu tasarımın menşei yani atlı süvari

Fotoğraf 27 c - Keyhüsrev I, 1204-1, bakır, 22 mm., 2.12g /
Keyhüsrev I, 1204-1, copper, 22 mm, 2.12gr

Fotoğraf 28 - Saltuklu, Nasıreddin Muhammed, 1179, bakır, 24 mm. 5,75g /
Saltukid, Nasıreddin Muhammed, 1179, copper, 24 mm. 5,75gr

kültürünün, Orta Asya'da M.Ö. 7000 yıllarına kadar indiği kabul edilmektedir. Avrasya hayvan stili ile karşımıza çıkan at, kaderini sahibiyile paylaşan, sahibinin ölümü ile onunla beraber gömülen bir hayvandır. Pek çok Türk kavimi atlarına duydukları bu sevgi yüzünden

unvanlarını (örneğin: Karabey, Sarı-tay, Boz-tay gibi) atlarının renklerine göre almışlardır (Diyarbakirli, 1972 :40).

Hunlara ait kurgan kazılarında çıkan objeler arasında, at ile ilgili olanlar ön planda gelmekte, Noin Ula, Pazırık, Berel, Tüekta gibi kurganlardan çıkarılan at iskeletleri, mumyaları ve atlara ait malzemelerin fazlalığı, atların Türkler için nedenli önemli olduğunu göstermektedir (Diyarbakirli 1972:38).

At hem Orta Asya'da hem de Eski Çağlar'da saltanat gücü olarak algılanmış, özellikle de Harzemşahlar madeni paraları üzerine "aspavati" olarak adlandırılan sembolü koymuşlardır. Aynı şekilde Memlükler'de de "aspavati" figürü paralarda yer almıştır. "Atın efendisi" anlamına gelen aspavati Orta Asya'da da bu isimle kullanılmış, İslam kültüründe Farsça "şahsuvar" olarak adlandırılmıştır (Esin 2000:125). Bahaddin Ögel, Türk Mitolojisi eserinde, Orta Asya Halklarının at çobanı olmalarından dolayı Tarihçilerce " Atlı Nomand" yani "Atlı Göçebe" unvanı verildiğini ifade etmektedir (Ögel 1993: 271).

Türkler hakkında çok önemli bilgileri veren Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügati't -Türk' adlı eserinde ise "Atın Türk'ün kanadı olduğunu, ata bakan kişinin il başı, il başının da vilayetin başı" olduğu belirtilmektedir (Çoruhlu 1995:185).

At Türklerde de mitik bir sembol olup, ölüyü bu dünyadan öbür dünyaya götüren kutsal bir hayvandır. Tarihçiler, Hun'ların at üzerinde alış veriş yaptıklarından, at üzerinde yiyip içtiklerinden ve uyduklarından bahseder (Ögel 1993: 3). Göktürk ve Uygurlara bakıldığında, At'ın da, 12 hayvanlı takvim içerisinde 'Yond ' ismi ile aylardan biri olarak sayıldığı görülmektedir (Esin 1978: 106).

At İslam'da ve Hıristiyanlık'ta yedi cevherden biridir. Hz. Peygamber "Burak" isimli atı ile göğe yükselmiş (Foto 29), Hıristiyanlıkta ise, Aziz Georgios at üzerinde resmedilmiştir. İç ve Orta Asya'da Şamanlar gökyüzüne at ile çıkmışlardır.

Bugün Hermitage Müzesinde bulunan ve Türklere ait olduğu kabul edilen dünyanın en eski halısı olan Pazırık Halısı üzerinde görülen atlı süvari betimlemesi (Foto 30), bu formun tekstil ürününden madene ve hatta kaya resimlerine kadar onlarca sanat ve kültür eserlerinde kullanıldığını göstermektedir. Süvari betimlemesinin sikkelerdeki yansımalarının güç, kudret, hâkimiyetin ifadesi olduğu bu nedenle de sikkelerde görülen süvarini Hükümdarları sembolize ettiğini söylemek mümkündür.

Sikkelerdeki süvarilerin giyim ve kuşamlarında da Orta Asya etkisi fark edilmektedir.

Fotoğraf 29 - Hz. Peygamber Burak'la gök yüzüne çıkarken, (Siyer-i Nebi, CBL Dublin, Mirac) / *Ascension of the Prophet with Burak (Siyer-i Nebi, CBL Dublin, Mirac)*

Fotoğraf 30 - Pazırk Kurganından çıkan ve dünyaya Türkler tarafından tanıtılan en eski halı olan Pazırk Halısı'nın detayında atlı süvariler (Hermitage Müzesi) / *Cavalries in the detail from the oldest carpet known as Pazyryk Carpet, introduced to the world by Turks explored in Pazyryk Kurgan (Hermitage Museum)*

Atlı figürler de, diğer figüratif öğeler gibi, milattan önceye uzanan Avrasya figür üslubuna dayanmaktadır. Atlı Nomand dediğimiz betimleme, Orta Çağ Anadolu'sunda yaşayan Beyliklerin sadece sikkelerinde olmayıp, dini ve sivil içerikli mimari eserlerinde, tekstil de, madende, ahşapta ve doğal olarak bir devletin sanat ve kültür dilimlerinden birini oluşturan sikkelerinde de izlenir.

Sonuç

11-15 yy.larda, Anadolu topraklarında hüküm süren beyliklerde, özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde kestirilen sikkelerde, bol figürlü ve değişik çeşitte tasarımlar görülürken, Orta ve Batı Anadolu'da ise daha ziyade form çeşitliliği ve yazılar göze çarpar. Bu dönem sikkelerindeki gruplamalar ise Portreli Sikkeler, Euro Sistemli Sikkeler, Mitolojik Konulu Sikkeler, Bizans Tasarımlı Sikkeler, Burçlu Sikkeler, Hayvan Figürlü sikkeler gibi değişik konu ve betimlemelerle karşımıza çıkar. Her tür sanat dalında ve de sikkelerde görülen bol süsleme öğeleri, elbette Ortaçağ'ın inanç ve düşünce sisteminden kaynaklanmaktadır. Çünkü Nasır-eddin el-Din Mahmud tarafından El Cezire'ye yaptırılan meşhur Otomato ve Nasel Din Sivasî'nin Tezkeresi, bütün İslam aleminin astrolojik konularla, büyü ve sihirle uğraştığını gösteren resimlerle anlatılmıştır (Öney 1978: 179). 12.yüzyıldan itibaren hem Selçuklular'da hem de aynı yüzyılları paylaşan medeniyetlerde ve beyliklerde, astrolojik konular, sihirler, büyüler, burçlar, gezegenler manevi güçler, yoğun ilgi odağı haline geldiği için, bu konuları içeren tasvirler her türlü malzeme ile birlikte sikkelerde de kullanılmıştır. Bu sanatsal ve kültürel tesirlere ilaveten, Orta Asya'dan gelen Türkler, inançlarını, sanatlarını, kültürlerini belleklerinde getirmiş, Anadolu'daki Roma, Bizans etkilerini alarak, Şamanizm'i ve İslami tesirleri de birlikte sentezleyerek, kendi inanç ve düşünce sistemlerini yaratmışlardır. Bu anlam yüklü sembollerini sikkelerinde de personifikasyon (soyut bir kavramın yada yerin insan şeklinde betimlenmesi) anlayışının dışında kullanılmışlardır.

Kaynakça

- AND, Metin,1998,
Minyatürlerde Osmanlı- İslam Mitologyası, Akbank Yayınları, İstanbul
- ARTUK,
İbrahim ve Cevriye, Artukoğlu Sikkeleri, Sümer Kitapevi, İstanbul (Tarihsiz)
- ARTUK 1970,
İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Katalogu 1-II, İstanbul
- ATAK, Erdoğan, 1999,
Antik Grek Sikkeleri, İstanbul.
- BUTAK, Behzat,1997,
XI, XII, XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- ÇAYCI, Ahmet, 2002,
Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.
- ÇORUHLU, Yaşar, 1995,
“Türk Sanatında At Figürlerini Sembolizmi”, Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi, Sayı 98, İstanbul,
- DİYARBEKİRLİ, Nejat, 1972,
Hun Sanatı, Milli Eğitim Başkanlığı Kültür Yayınları, İstanbul
- ESİN, Emel, 2002,
Türk Sanatında At, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 4
- ESİN, Emel 1978,
İslamiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve Islama Giriş, İstanbul
- İNAN, Abdülkadir, ,2000,
Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- ÖGEL, Bahaddin, 1993,
Türk Mitolojisi, Cilt 1-II, T.T.K. yayınları Ankara
- ÖGEL, Semra,1994,
Anadolu’nun Selçuklu Çehresi, Akbank Yayınları İstanbul
- ÖLÇER, Cüneyt, 1982,
Karaman Oğulları Beyliği Madeni Paraları, Yenilik Basımevi, İstanbul
- ÖNEY, Gönül, 1978,
Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları, İş Bankası Yayını, Ankara,
- ÖNEY, Gönül, 1993,
“Anadolu’da Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal”, Malazgirt Armağanı, TTK. Ankara
- ÖNEY, Gönül, 1969,
“Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri”, Belleten, Cilt, XXXIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara,
- ÖZKAN, Haldun, 2000,
Haho Manastırı ve Türk Sanatıyla İlişkileri, Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, Erzurum.
- PARLAR, Gündegül, 2014
“Karamanoğulları Sikkelerinin Sanatsal Yönleri”, 18. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Aydın Üniversitesi, Aydın (basımda)
- PARLAR, Gündegül, 2009,
“Denizli Beyliği ve Sikkeleri Hakkında Bir Araştırma”, XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyum Bildirileri, Pamukkale Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Denizli.
- PARLAR, Gündegül, 2009,
“Ortaçağda Anadolu’da Portreli Sikkeler”, X.Ortaçağ Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmalar Sempozyumu, Gazi Üniversitesi, Prof.Dr.Örcün Barışta’ya Armağan Ankara
- PARLAR, Gündegül, 2009,
“Avlanma Sahneli Selçuklu Sikkeleri”, Türk Nüsmatik Derneği, Türk Nüsmatik Derneğinin 40. Yılı Anısına, Bülten 41,İstanbul.
- PARLAR, Gündegül, 2008,
Candaroğulları Beyliği Sikkelerinin Sanatsal Yönleri, Üsküdar’a Kadar Kastamonu, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul
- PARLAR, Gündegül, 2007,
“Ortaçağda Anadolu’da Hüküm Süren Beyliklerin Karakteristik Özellikleri”, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 38. İCANAS, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara
- PARLAR, Gündegül, 2006,
“Mengüçükoğulları Sikkelerinin Siyasi, Ekonomik ve Sanat Yönleri”, VIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Sivas-Divriği, İstanbul.

ORTAÇAĞ FIGÜRLÜ SIKKELERİNİN TAŞIDIĞI ANLAMLARA BİR BAKIŞ

PARLAR, Gündegül, 2005,
“Danışmendli’lerin İktisadi Durumu”, Paraları, IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Atatürk Üniversitesi, Erzurum

PARLAR, Gündegül, 2004,
“Saltukoğulları Sikkelerinin Sanatsal Yönleri”, Doğubayazıt Sempozyumu, Çekül Vakfı, İstanbul.

PARLAR, Gündegül, 2004,
“Figürlü Anadolu Selçuklu Sikkelerinde İnanç Felsefesi”, Sanat ve İnanç Sempozyumu, Mimar Sinan Üniversitesi. Yayını ,Cilt 2, İstanbul.

PARLAR, Gündegül, 2003,
“Selçuklu Sikkelerinde Euro Uygulaması” VII. Ortaçağ Kazıları Araştırma Sempozyumu, Mimar Sinan Üniversitesi. Yayını, İstanbul.

PARLAR, Gündegül, 2002,
“Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Figüratif Unsurlar”, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara

PARLAR, Gündegül, 2000,
“Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Kompozisyonlar”, IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van

PARLAR, Gündegül, 1999,
“Artuklu Sikkelerinde Figüratif Unsurlar”, Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu, Fırat Üniversitesi ve Diyanet Vakfı Yayını, Elazığ

PARLAR, Gündegül, 1999,
“Çift Başlı Kartal Figürlü Bir Artuklu Sikkesi Üzerine”, Vakıf ve Kültür Dergisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı 4, Ankara,

SALMAN, Fikri, 2013,
Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar, Türklerde Kıyafet Biçimleri, Atatürk Üniversitesi, Erzurum,

SPENGLER, F.William- Wayne G. Sayles, 1992,
Turkoman Figural Bronze Coins And Their Iconography, Londra

SÜSLÜ, Özden, 1989,
Tasvirlerine Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara

TEKİN, Oğuz, 1994,
Grek ve Roma Sikkeleri, Yapı Kredi Yayını, İstanbul

TEKİN, Oğuz, 1997,
Antik Nümismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar) İstanbul

TEKCE, Fuat, 1993,
Pazırık, Altaylarda Bir Halının Öyküsü, Kültür Bakanlığı, Ankara

YAPI VE KREDİ BANKASI 2009,
Sikkeler Ne Anlatır, Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler ve Çokkültürlülük, İstanbul

YAPI VE KREDİ BANKASI 2005,
Altının İktidarı, İktidarın Altınları, İstanbul

YAPI VE KREDİ BANKASI 2001,
Alâeddin’in Lambası, Anadolu’da Selçuklu Çağı ve Sanatı ve Alaeddin Keykubad, İstanbul

YAPI VE KREDİ BANKASI 1999,
Akdeniz’in Mor Binyılı, İstanbul

YAPI VE KREDİ BANKASI 1994, Asya’dan Anadolu’ya İnen Rüzgâr, İstanbul,

YAPI VE KREDİ BANKASI 1994,
Kudret ve Hüner, İstanbul

YAPI VE KREDİ BANKASI 1994,
Doğu Batı Arası Bir Gökkuşağı, İstanbul

TEKFUR SARAYI CAM BULUNTULARI ARKEOMETRİK ÇALIŞMALARI

ARCHAEOMETRIC STUDIES OF THE GLASS FINDS FROM TEKFUR PALACE

Ali Akın AKYOL* - Yusuf Kağan KADIOĞLU**

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 31 Ekim 2015	Received: October 31, 2015
Hakem Değerlendirmesi: 2 Kasım 2015	Peer Review: November 2, 2015
Kabul: 30 Aralık 2015	Accepted: December 30, 2015

Özet

18. ve 19. yüzyıla tarihlenen cam buluntuları ile Tekfur Sarayı, İstanbul'da cam üretiminin gerçekleştiği birkaç merkezden biri olmalıdır. Bu çalışmada, 1995 ve 1999 yıllarında gerçekleştirilen Tekfur Sarayı kazısından ele geçen cam örnekler arkeometrik yönden incelenmiştir. Cam örnekler öncelikle form özelliklerini yansıtacak şekilde gruplandırılmış, fotoğraflanarak belgelenmiş ve kodlanmıştır. Cam örneklerinin yapım teknikleri hem çıplak gözle hem de Binoküler mikroskop altında habbe şekillerine göre belirlenmeye çalışılmıştır. Örnekler serbest üfleme, kalıba üfleme ya da kalıba döküm teknikleri ile üretilmiş olmalıdır. Örneklerin element ve mineralojik içerikleri X-ışınları floresans spektroskopisi (Mikro XRF ve PED-XRF) ve Raman spektroskopisi yöntemleri ile analiz edilmiştir.

Analiz sonuçları cam örneklerin tipik soda-kireç camı yapısında olduğunu göstermiştir. Örneklerin yüksek SiO₂ içerikleri, camların hem mekanik direnç ve dayanıklılığının, hem de ergime sıcaklığının yüksek oluşuna işaret etmektedir. Camlarda daha yüksek oranda olması beklenen Na₂O'nin örneklerde CaO'den daha düşük değerde oluşu camın yapısındaki Na ve Ca'nın zaman içinde yer değiştirmesinden kaynaklanmaktadır. Camlar serbest üfleme tekniği ile üretilmiş olmalıdır. Cam örneklerin bazılarının üretiminde bitki külü (K₂O ve/veya MgO) kullanılmıştır. Cam örneklerin Al₂O₃ içeriklerindeki farklılık örneklerin hammadde adresini ayrı kaynaklara dayandırmaktadır.

Cam örneklerde renk veren elementler; Fe, Mn, Co, Cu, As, Sn, Sb ve Pb'dir. Ayrıca genel olarak Pb içeriği oldukça yüksektir. Örneklerin XRF analizi ile belirlenen Sr ve Zr içerikleri göz önünde bulundurularak, camların üretiminde denizel ve karasal kökenli kumların birlikte kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Ek olarak, Raman analizi ile de cam örneklerin karakteristik özellikleri ile renk ve hammadde içeriklerindeki farklılıklar anlaşılmasına çalışılmıştır. Uygulanan analizlerin sonucunda, en genel anlamda Tekfur Sarayı Kazıları ile ele geçen camların kendi içinde birbirlerinden oldukça farklı kimyasal ve fiziksel özelliklere sahip oldukları anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Camları, Cam Analizleri, İstanbul Tekfur Sarayı Camları, XRF Analizi, Raman Analizi

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü / Tarihi Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı (MAKLAB), Gölbaşı Kampüsü, Gölbaşı / ANKARA, e-Posta: aliakinakyol@gmail.com

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü / Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (YEBİM), Tandoğan Kampüsü, ANKARA, e-Posta: kadi@ankara.edu.tr

Abstract

Tekfur Palace with the glass finds from the 18th and 19th centuries may be one of the glass production centers of İstanbul. The glass samples from the Tekfur Palace excavations of the 1995 and 1999 campaigns were analyzed archaeometrically. The samples were primarily grouped visually according to their forms, then, were photographically documented and catalogued. The production techniques of the glass samples were estimated according to the pore shapes in their structures via binocular microscope analysis. The production technique of the glasses seemed to be the free blowing. The elemental and mineralogical structure of the glass samples were analyzed through X-ray fluorescence spectroscopy (Micro-XRF and PED-XRF) and Raman spectroscopy.

Complementary analysis showed that the glass samples were typical soda/lime glasses. The high SiO₂ content of the samples pointed out that not only the high mechanical strength and durability, but also they have high fluxing temperature. The diagenesis of Na and Ca in time is the reason for the lower Na₂O content compared to CaO. The plant ash (K₂O and/or MgO) should have also been added in some samples. The different rates of Al₂O₃ content of the glass samples addressed to the different source of the raw materials.

The elements of Fe, Mn, Co, Cu, As, Sn, Sb and Pb were the colorants in the glasses' composition. Very high Pb contents were measured in the samples. Sr and Zr contents of the samples as determined by PED-XRF analysis might be the indicator of the usage of coastal and terrestrial sediments for the production. Differences of the glass samples in terms of their colour and raw material characteristics have been analyzed by Raman analysis. Applied complementary archaeometrical analyses revealed that the uncovered glass finds from Tekfur Palace excavations were quite different from each others in their chemical and physical properties.

Keywords: Ottoman Glasses, Glass Analyses, İstanbul Tekfur Palace Glasses, XRF Analysis, Raman Analysis.

Giriş

Anadolu'daki cam üretiminin tarihçesi, yapısal özellikleri, yapım teknolojisi ve üretim merkezleri oldukça az bilinmektedir. Bunun nedeni de bu konudaki sistematik çalışmaların azlığıdır. Bugüne kadar gerçekleştirilen sınırlı sayıdaki çalışmalarda cam buluntular görsel özellikleri üzerinden arkeoloji ve sanat tarihi yöntemleri ile incelenebilmiştir (Bakırer 1985: 61-67). Cam buluntuların yapım teknolojisinin anlaşılması hammadde kaynaklarının belirlenmesi ve kimyasal içeriğinin tanımlanması amacıyla arkeometrik yönden ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda Tekfur Sarayı arkeolojik alanından ele geçen cam buluntular arkeometrik yönden incelenmeye başlanmıştır.

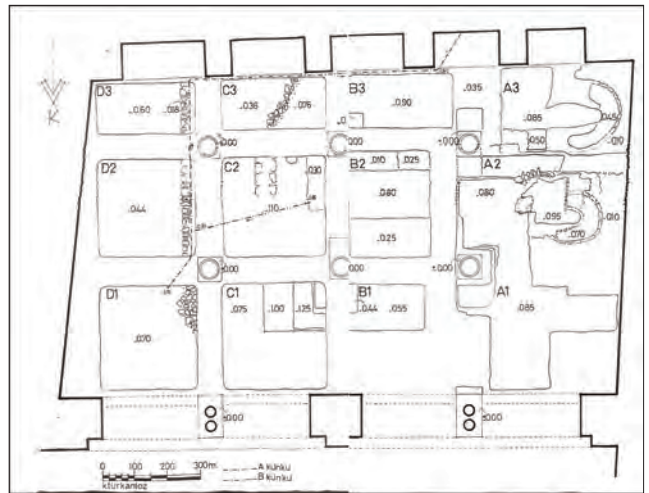
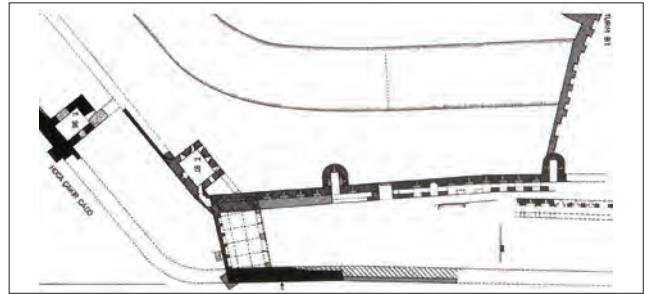
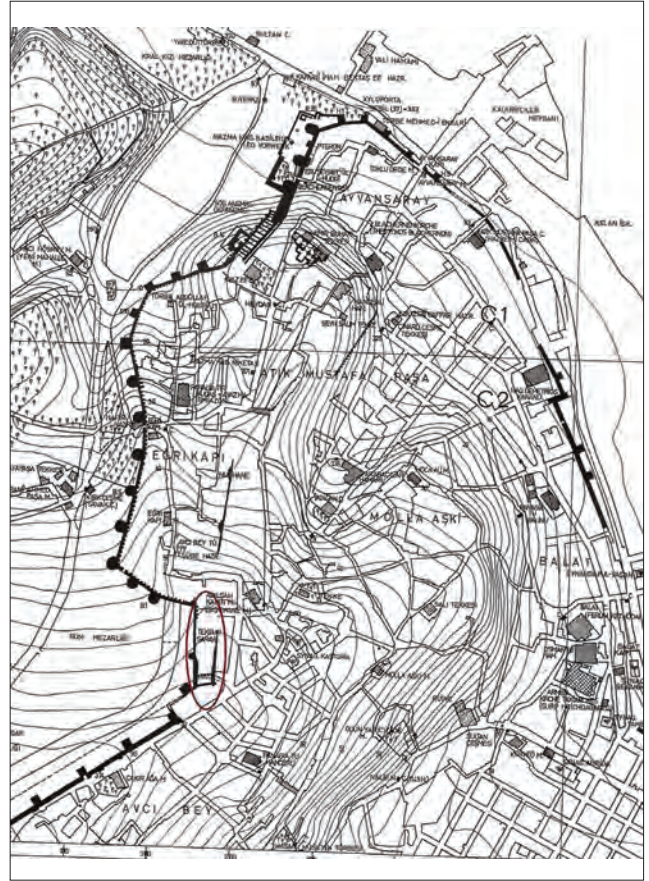
İstanbul'un Eyüp semtinde bulunan Tekfur Sarayı'nda 1995 ve 1999 yıllarında yapılan kazılarda, yapının doğu kenarında hem yüzey buluntusu olarak hem de A1, A2, A3, B1 ve C1 açmalarında 10-95 cm arasında değişen derinliklerde çeşitli form ve renkte cam buluntular ele geçmiştir (Şekil 1). Yapının kuzey ucunda olduğu tahmin edilen cam üretim fırınlarına ise henüz ulaşılamamış durumdadır (Bakırer 2001: 41-56; 2003: 42-48; 2012: 107-116; Yenişehirlioğlu, 2001: 329-344).

2011 yılında, Tekfur Sarayı Kazısı Başkanı Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu tarafından Ankara Üniversitesi Başkent M.Y.O. Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı (MAKLAB) ve Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (YEBİM)'ne arkeometrik yönden incelenmek üzere cam örnekler iletilmiştir (Şekil 2). Biri dışında (İTS-G28) formu belli olmayan 46 adet cam parçası üzerinde gerçekleştirilen araştırmaların sonuçları burada sunulmaktadır.

Malzeme ve Analizler

Tekfur Sarayı Kazısı'dan ele geçen 17. yüzyıl ve sonrasında ait olduğu düşünülen Osmanlı Dönemi cam örneklerinden etütlük olarak ayrılmış 46 cam örnek üzerinde arkeometrik incelemeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında öncelikle örnekler görsel olarak değerlendirilmiş, kalınlıkları (digital thicknessmeter) belirlenmiş, fotoğrafları çekilerek belgelenmiş ve kodlanmıştır (Tablo 1 ve Şekil 2).

Cam parçalarının kalınlıkları dijital kalınlık ölçerle, hamur renkleri de kromametrik analiz ile belgelenmiştir (Tablo 1). Renk analizleri, standart CIE L*a*b* (Commission Internationale de L'Eclairage) renk sistemi kullanılarak yapılmıştır (Ohno 2007). 0 ile 100 değerleri arasında değişen (L) değeri rengin açıklık/koyuluk değerini (beyaz: 0 ve siyah: 100), (+a) değeri renkteki kırmızı yoğunluğunu, (-a) değeri rengin yeşil yoğunluğunu, (+b) değeri rengin sarı yoğunluğunu ve (-b) değeri de rengin mavi yoğunluğunu göstermektedir (Tablo 1).

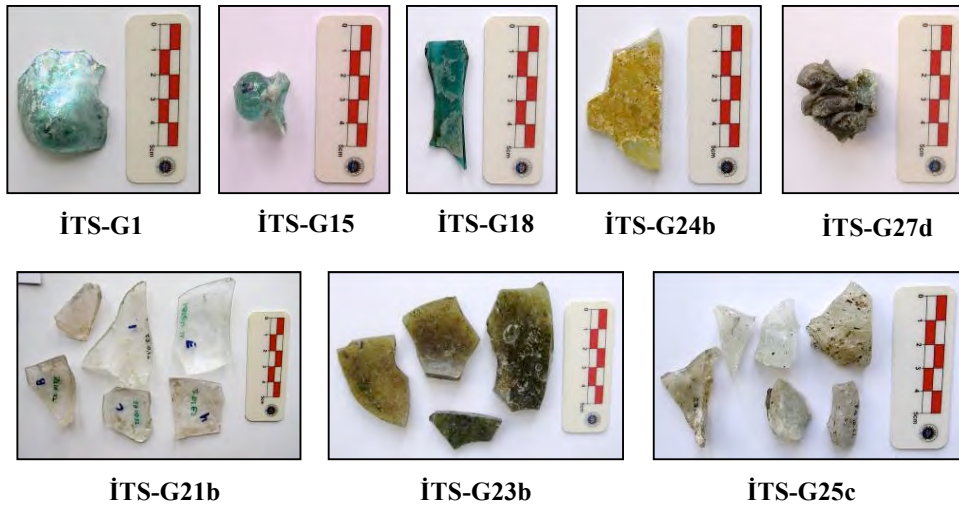
Şekil 1 - Tekfur Sarayı arkeolojik alanı. (Müller-Wiener, 2002: 244; Yenişehirlioğlu, 2001: 340) / Tekfur Palace Archeological Site. (Müller-Wiener, 2002: 244; Yenişehirlioğlu, 2001: 340)

Tablo 1 - Tekfur Sarayı Kazısı cam buluntuları açıklamaları ve fiziksel özellikleri / *Explanations and physical features of glass finds from Tekfur Palace Excavations*

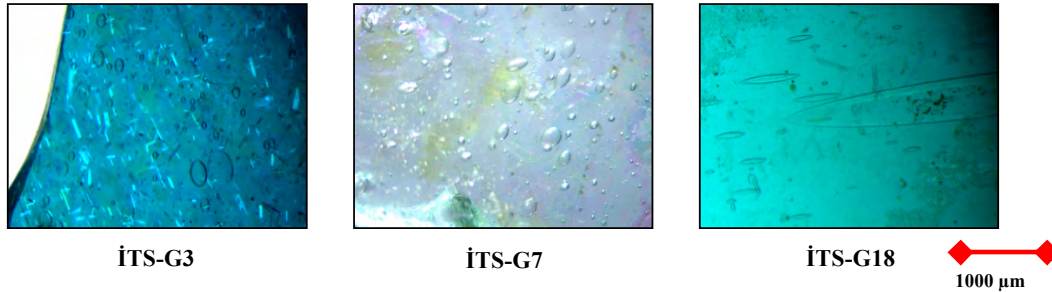
Örnekler	No/Bölge	Açıklamalar	Kalınlık (mm)	L	a	b	Görünen Renk
İTS-G1*	C3	Dip (noble izi)	2,70 (5,44)***	74,86	-20,92	-9,55	Mavi-yeşil
İTS-G2	C D A/2	Dip (noble izi)	4,43 (7,80)	79,19	-15,82	-2,95	Açık yeşil
İTS-G3	YC(?)D/6	Dip	2,40 (3,23)	11,17	-6,22	-12,03	Mavi-yeşil
İTS-G4	E2	Dip	6,28 (6,58)	41,06	-29,26	4,89	Yeşil
İTS-G5	Y/C	Ağız	4,04				Renksiz
İTS-G6	A/Y A/17	Gövde	1,75 (2,06)				Renksiz
İTS-G7	YC A/1	Gövde?	3,19 (3,95)	89,15	-17,07	-5,63	Açık yeşil
İTS-G8	C A1/A716	Ağız	3,95	61,10	-23,42	0,40	Açık yeşil
İTS-G9	A2, 50/70	Gövde?	2,61 (4,27)				Renksiz
İTS-G10	A2	Dip (kaide?)	5,58 (6,24)				Renksiz
İTS-G11	A2	Ağız	2,06 (4,42)				Renksiz
İTS-G12	D1	Ağız	4,62 (5,52)				Renksiz
İTS-G13	D3, A/19	Tabak (içe katlı)	6,91 (7,34)	64,34	-14,33	7,60	Açık yeşil
İTS-G14	E2	Kase (çatlaklı)	4,61 (6,01)	72,71	-19,11	8,10	Açık yeşil
İTS-G15	?	Kandil	3,43 (6,04)	79,17	-23,94	-3,11	Açık yeşil
İTS-G16	Yüzey	Dip (noble izi)	1,71				Renksiz
İTS-G17	A2, D1	Dip (kaide?)	4,35 (9,38)				Renksiz
İTS-G18	Yüzey	Gövde?	1,82	13,22	-13,11	-3,86	Yeşil
İTS-G19	Yüzey	Gövde?	1,27 (2,72)				Renksiz
İTS-G20	Yüzey	Gövde?	2,23 (3,35)				Renksiz
İTS-G21a	E2, Yüzey	Gövde Parçası	1,72 (9,54)	84,32	-21,89	4,58	Açık yeşil
İTS-G21b	E2, Yüzey	Gövde Parçası	2,55 (4,74)				Renksiz
İTS-G22	Yüzey	Dip	2,77 (7,23)	13,58	-13,49	19,68	Kahverengi
İTS-G23a	?	Gövde parçası	3,96 (6,39)	3,67	-3,70	5,43	Koyu yeşil
İTS-G23b	?		2,82 (7,10)	7,62	-6,80	11,29	Kahve-yeşil
İTS-G23c	?		3,60 (7,86)	11,24	-9,89	16,51	Kahve-yeşil
İTS-G23d	?		1,95 (3,64)	23,83	-18,50	31,97	Kahve-yeşil
İTS-G23e	?		3,30 (3,91)	24,39	-27,24	32,21	Yeşil
İTS-G23f	?		5,51 (7,00)	38,88	25,24	-63,25	Mavi
İTS-G23g	?		3,83 (2,78)	33,13	-25,78	8,98	Yeşil
İTS-G24a	?	Pencere camı	3,07 (6,33)				Renksiz
İTS-G24b	?		6,47	70,17	-12,37	44,61	Krem-sarı
İTS-G24c	?		5,60	2,85	6,37	4,38	Bordo
İTS-G24d	?		3,54	7,20	-8,71	10,62	Kahve-yeşil
İTS-G25a**	?	Üretim artığı	6,55 (11,23)	77,65	-24,11	-5,38	Açık yeşil
İTS-G25b**	?		4,54 (18,76)	89,43	-23,64	-3,21	Açık yeşil
İTS-G25c**	?		5,42 (10,58)				Renksiz
İTS-G25d**	?		13,25 (18,65)	15,24	-25,96	21,62	Yeşil
İTS-G26a**	?		6,53 (9,03)	83,26	-16,91	-3,32	Açık mavi
İTS-G26b**	?		6,74 (19,59)	14,68	-15,67	21,11	Kahve-yeşil
İTS-G27a**	?		6,25 (20,36)	81,83	-7,14	-18,75	Açık yeşil
İTS-G27b**	?		7,15 (20,12)	65,91	-23,07	14,18	Yeşil
İTS-G27c**	?		7,23 (13,02)				Renksiz
İTS-G27d**	?		19,62 (16,95)	17,70	-20,64	24,86	Kahve-yeşil
İTS-G27e**	?		8,09 (14,03)	66,28	-19,90	5,86	Yeşil
İTS-G28	?		Matara	2,76 (3,66)	77,62	-26,77	12,92

(*) Kodlama Ön Ek : İTS (= İstanbul Tekfur Sarayı Kazısı Camları)

(**) Amorf örnekler, (***) Amorf örneklerde maksimum kalınlık

Şekil 2 - Tekfur Sarayı Kazısı cam ve üretim örnekleri / Glass and glass production samples from Tekfur Palace Excavations

Şekil 3 - Tekfur Sarayı Kazısı camları binoküler mikroskop altı cam hamuru habbe şekilleri / The view of pore shapes of glass frit from Tekfur Palace Excavations under binocular microscope

Cam örneklerin üretim teknolojisi cam hamuru içinde hapsolmuş habbe (hava keseleri) şekillerinden anlaşılma çalışılmıştır. Bu amaçla camların binoküler mikroskop altı fotoğraflamaları yapılmıştır (Şekil 3).

Cam örnekleri üzerinde yapılan arkeometrik incelemelerin odağını, kimyasal bileşim analizleri oluşturmaktadır. Camı oluşturan temel, az ve iz elementler, X-Işını Floresans Spektroskopisi (Noktasal Mikro-XRF ve Polarized Energy Dispersive-XRF) yöntemiyle tayin edilmiştir (Shackley 2011). Analizler 1-3 gram ağırlığa sahip toz haline getirilmiş örnekler üzerinde SPECTRO XLAB 2000 Model PED-XRF cihazı yardımıyla yapılmıştır. Cihaz azot soğutmalı Si(Li) dedektörüne sahiptir. Rezolasyon değerleri <150 eV Mn Ka, 5000 cps'dir. PED-XRF analizi, miktar açısından uygun olan 21 örnek üzerinde uygulanabilmektedir (Tablo 2 ve Şekil 4a).

Ayrıca tüm cam örneklerine (46 adet), yüzeylerinden doğrudan uygulamaya imkân veren Noktasal M-XRF analizi uygulanmıştır (Şekil 4b-4e,5). Analiz, örneklerin yüzey safsızlığı (iridasyon) bulunmayan bölgelerine uygulanmıştır.

Cam örneklerin hamur bileşimini oluşturan mineral ve bileşik türlerinin belirlenmesi için Raman spektroskopisi

yöntemi uygulanmıştır (Edwards ve Chalmers 2005). Çalışmada, Bruker Senterra Dispersive Raman Spektrometre kullanılmıştır. Seçilmiş iki cam örneğinin (İTS-G2 ve İTS-G23a) Raman spektrumları Şekil 6'da verilmiştir.

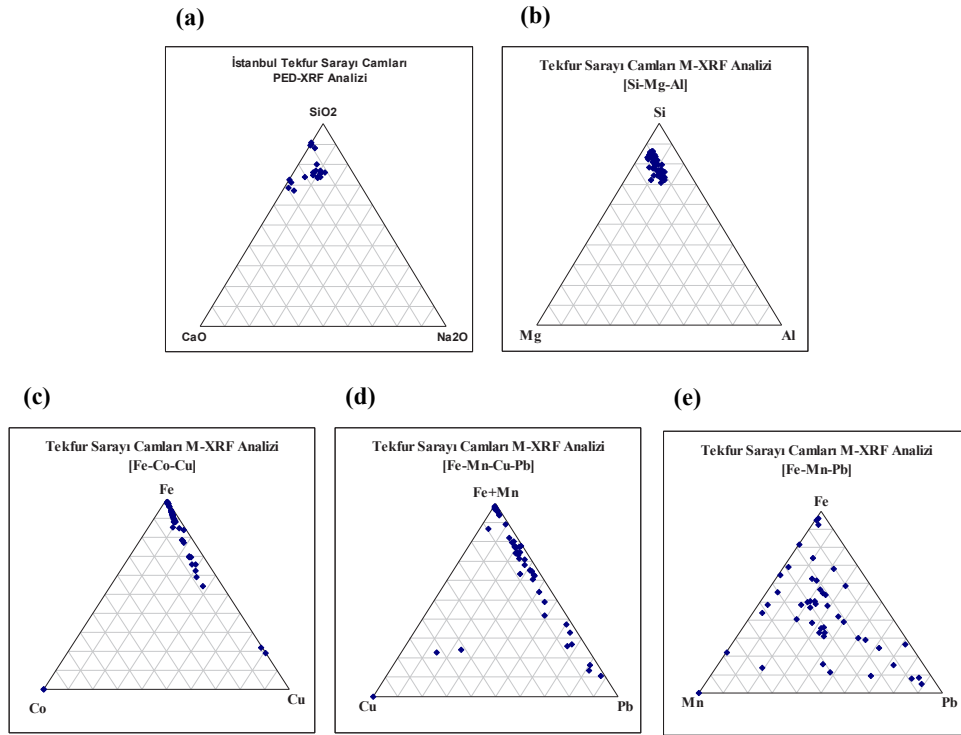
Analiz Sonuçları Ve Bulgular

Tekfur Sarayı Kazısı'ndan ele geçen 46 cam örneğinin çoğunluğu (29 örnek) ya yüzey buluntusu ya da buluntu yeri tanımlanamayan örneklerdir. Camlar tür, form ve fonksiyon özellikleri bağlamında değerlendirildiğinde ise sadece birinin (İTS-G28) formu (matara) belirlenebilmiş durumdadır. Cam örneklerinden birer tanesi kandil, tabak, kase, 4'ü ağız parçası, 8'i dip, 4'ü pencere camı, 11'i üretim artığı ve geriye kalan 15 örnek de profil vermeyen gövde parçaları olmalıdır (Tablo 1 ve Şekil 2). Düzgün ve amorf yapıdaki cam parçalarının kalınlıkları 1,27 ile 20,36 arasında değişim göstermektedir (Tablo 1).

Cam örneklerin çoğunluğunun görünen renkleri yeşil ve mavinin çeşitli tonlarında, bir kısmı da sarı-krem ve kahverenginin ara tonlarındadır. Örneklerin 14'ü renksiz biri de bordo renklidir. Renklerin daha hassas şekilde belgelenebilmesi için kromametrik analiz uygulanmış, renkler L*a*b* renk kodu değerleri ile ifade edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 2 - Tekfur Sarayı Kazısı cam örneklerinde PED-XRF analizi ile elde edilen ana/eser element dökümü (ortalama değerler) / The major elements-trace elements inventory of glass samples from Tekfur Palace Excavations retrieved by PED-XRF analysis (Average values)

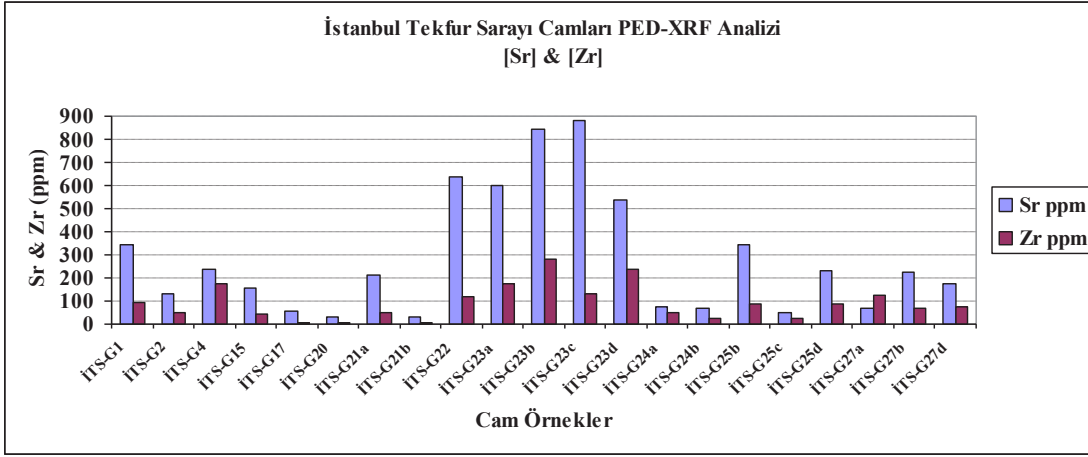
Element	Ortalama (%)	Element	Ortalama (ppm)	Element	Ortalama (ppm)
Na ₂ O	5,74	Co	11,6	Sn	30,2
MgO	1,37	Ni	9,8	Sb	22,3
Al ₂ O ₃	0,692	Cu	43,1	Te	1,3
SiO ₂	65,44	Zn	79,0	I	2,7
P ₂ O ₅	0,438	Ga	2,5	Cs	4,4
SO ₃	0,309	Ge	0,8	Ba	617,3
Cl	0,296	As	436,7	La	10,5
K ₂ O	4,34	Se	0,6	Ce	16,4
CaO	13,71	Br	6,0	Hf	9,2
TiO ₂	0,102	Rb	56,3	Ta	5,9
V ₂ O ₅	0,006	Sr	282,9	W	5,3
Cr ₂ O ₃	0,005	Y	3,1	Hg	1,5
MnO	0,284	Zr	90,6	Tl	3,0
Fe ₂ O ₃	0,638	Nb	5,0	Pb	471,8
		Mo	5,0	Bi	2,6
		Cd	1,0	Th	4,3
		In	1,0	U	9,5

Şekil 4 - Tekfur Sarayı Kazısı camlarının Mikro-XRF analizi element içeriklerine göre gruplandırmalar (Triangle Plotting): (a) Ana elementler; Si-Ca-Na ve (b) Si-Mg-Al ile renk veren elementler; (c) Fe-Co-Cu (d) Fe-Mn-Cu-Pb (e) Fe-Mn-Pb / Groups of element contents of glass finds from Tekfur Palace Excavations according to Micro-XRF analysis (Triangle Plotting): (a) Major elements; Si-Ca-Na and (b) Si-Mg-Al and colorant elements; (c) Fe-Co-Cu (d) Fe-Mn-Cu-Pb (e) Fe-Mn-Pb

Cam örneklerin habbe şekilleri üretim teknolojisi hakkında bilgiler vermektedir (Şekil 3). Özellikle pencere camları belli bir çerçeve içine dökülüp, yüzey gerilimi alınarak silindirden geçirilerek inceltilmekte, serbest üfleme tekniği ile form verilmekte, kalıba dökülmekte ya da kalıba üflenmektedir. Bu işlemler sırasında

cam hamurunda bulunan habbeler de daireselken gittikçe uzayan elips şekilleri alabilmektedirler (Şekil 3; İTS-G18). Pencere camları diğer formlardan daha homojen bir hamur yapısına sahipken savurma ve serbest üfleme tekniklerinde merkezden dışa doğru habbe şekilleri gittikçe uzamaktadır. Seçilmiş örnekler

Şekil 5 - Tekfur Sarayı Kazısı cam örneklerinde PED-XRF Analizi sonucunda belirlenen Sr ve Zr içerikleri / Sr and Zr contents of glass samples from Tekfur Palace Excavations according to PED-XRF analysis

üzerinden, İTS-G3 (dip parçası) ve İTS-G7 (gövde parçası) örneklerinin habbe şekilleri benzer büyüklük ve dairesel forma yakın elips şekilliyken, İTS-G18 (gövde parçası) örneğinin habbe boyutları diğer iki örnekten daha iri ve şekilleri de daha geniş bir elips formundadır (Şekil 3). Pencere camı dışındaki örneklerin habbe şekilleri değerlendirmeleri, camların serbest üfleme tekniği ile şekillendirildiklerine işaret etmektedir.

Arkeolojik kazılardan ele geçen cam buluntuların genel olarak kum, soda ve kireçten oluşan bir karışımın yüksek sıcaklıkta ısıtılması ve yavaşça soğutulması ile elde edildiği düşünülmektedir. Bu nedenle yaygın kullanımı olan cam, hammadde içeriği açısından “soda-kireç camı” olarak tanımlanmaktadır. Tipik bir soda-kireç camında, camın temel maddesi olan kumun (SiO_2) yanında ergitici olarak alkali karbonatlar (Na_2CO_3 ve K_2CO_3 gibi) ve dayanım artırıcı olarak toprak alkali karbonatlar (CaCO_3 ve MgCO_3 gibi) kullanılmaktadır (Aksoy 2006; Akyol vd. 2009; Akyol vd. 2012; Akyol vd. 2014; Aydın vd. 2015; Bamford 1962; Beşer 2008; Beşer vd. 2010; Freestone vd. 2002). En genel anlamda soda/kireç camı olarak nitelenen camın kimyasal içeriğini; SiO_2 (%73), Na_2O (%12), CaO (%10), MgO (%4) ve Al_2O_3 (%) oluşturmaktadır.

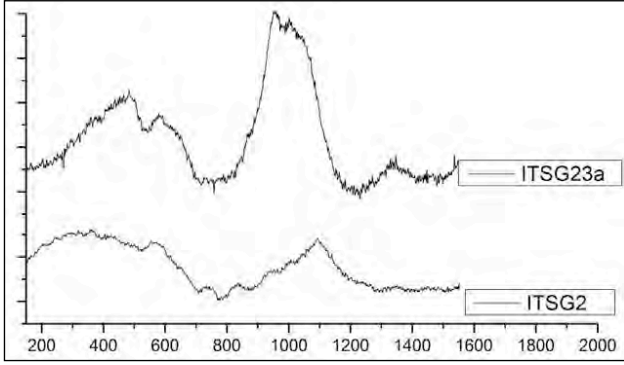
Camların kimyasal içeriği XRF analizleri ile belirlenmiştir. 21 cam örneği üzerinde gerçekleştirilen PED-XRF analizi sonucunda örneklerin temel bileşenlerinin SiO_2 (ortalama %65,44), CaO (ortalama %13,71) ve Na_2O (ortalama %5,74) olduğu anlaşılmıştır. Örneklerin tümüne uygulanan Noktasal Mikro-XRF analizi ile yüzeylerinden doğrudan belirlenen SiO_2 içerikleri %69,60 ile %85,34 arasında (ortalama %78,15) değişim göstermektedir. Camların Si-Ca-Na içeriklerine genel olarak değerlendirildiğinde, örneklerin tümü tipik soda/kireç cam içeriğini yansıtır niteliktedir. Camın temel maddesi olan SiO_2 'nin yüksek değerlerde oluşu camların mekanik direncinin yüksekliğine, dayanıklılığına ve ergime sıcaklığının yüksek oluşuna işaret etmektedir.

En genel anlamda örneklerin/yörenin cam üretim teknolojisinin gelişmişliği konusunda fikir vermektedir. Bir diğer temel bileşen olan Na_2O miktarı örneklerde benzer ve düşük orandadır. Daha yüksek değerde olması beklenen Na_2O , CaO 'den oldukça düşük değerdedir. Bu durum zaman içinde camın yapısındaki Na^+ 'un çevre toprağına geçmesi ve yerine Ca^{2+} 'un yerleşmesi şeklinde açıklanabilmektedir (Freestone vd. 2002: 257-272).

Cam örneklerin yüksek orandaki K_2O ve MgO içerikleri, camın üretiminde bitki külünün kullanılmış olduğu olasılığını artırmaktadır (Freestone vd. 2002: 257-272; Henderson 2013: 320-325). Tekfur Sarayı cam örneklerinde genel olarak K_2O içerik genel itibarı ile yüksek (ortalama %4,34), MgO (ortalama %1,37) içerik ise düşüktür. İTS-G17, İTS-G20, İTS-G21b ve İTS-G25a (üretim artığı) örneklerinde %12-13 oranında oldukça yüksek K_2O içerik bulunmaktadır.

Cam üretiminde kullanılan Al_2O_3 , genellikle silis kaynağı olarak kullanılan hammaddeden kaynaklanmaktadır. Al_2O_3 miktarının benzerliği kullanılan kum ve/veya kuvarsın aynı kaynaktan geldiğini düşündürür (Freestone vd. 2002: 257-272). Çalışılan cam örneklerin Al_2O_3 içerikleri oldukça farklılaşan biçimde 0,013-2,80 arasında (ortalama %0,69) değişim göstermektedir. Örneklerin Al_2O_3 içeriklerindeki bu değişkenlik farklı hammadde kullanımına işaret eder niteliktedir (Şekil 4b). Örneklerden sadece 7'sinde (İTS-G4, İTS-G22, İTS-G23a, İTS-G23b, İTS-G23c, İTS-G23d ve İTS-G27d) %1-2 oranında Al_2O_3 içerik belirlenmiştir.

Tekfur Sarayı cam örneklerinde renkle ilgili elementler Fe, Mn, Co, Cu, As, Sn, Sb ve Pb'dir (Şekil 4c-4e). Örneklerde Fe^{2+} iyonlarının varlığı cama sarı renk kazandırmaktadır. Çözeltide $\text{Fe}^{2+}/\text{Fe}^{3+}$ oranı azaldıkça renk yeşile doğru yönelmektedir. Çünkü Fe^{3+} iyonları sarı ve kırmızı renk yaratmaktadır (Bamford 1962). (İTS-G4, İTS-G22, İTS-G23a, İTS-G23b, İTS-

Şekil 6 - Tekfur Sarayı Kazısı ITS-G2 ve İT-G23a cam örneklerinde Raman Analizi / Results of Raman Analysis on glass samples ITS-G2 and İT-G23a from Tekfur Palace Excavations

G23c ve İTS-G23d) örneklerinde diğer örneklerden daha yüksek miktarda Fe_2O_3 içerik bulunmaktadır. Demir (Fe_2O_3) ve mangan oksitlerin (MnO) birlikteliği kahverengini oluşturur. İTS-G23c örneği buna örnektir. Bu örnekte diğer örneklerden daha yüksek oranda bakır (Cu) içerik de bulunmaktadır. Örnekler içinde mor renk MnO 'in Fe_2O_3 'den daha fazla miktarda bulunuyor olmasını gerektirir. Bu durumu yansıtan örnek bulunmamaktadır. Mavi renkle ilgili elementin kobalt (Co) olduğu düşünülmelidir. Mavi renkli örneklerde (İTS-G23f gibi) Co miktarı diğer örneklerden daha yüksek miktarda bulunmuştur. Yeşil renk içeren İTS-G1, İTS-G23c ve İTS-G25b örneklerinde diğer örneklerden daha belirgin oranda yüksek miktarda antimon (Sb) ve kurşun (Pb) içerik bulunması, renk verici madde olarak cama Sb ve Pb eklendiğini göstermektedir (Tablo 2). Örnekler renk içeriğini oluşturan temel elementler ile değerlendirildiğinde oldukça farklılaşan bir yapı sergilemektedir (Şekil 4c-4e). Bu durum farklı hammadde kullanımını, üretim tekniğinin değişkenliğini ya da bölgedeki üretim çeşitliliğini işaret ediyor olmalıdır.

Örneklerin hammadde kökeni açısından stronsiyum (Sr) ve zirkonyum (Zr) içeriklerinin bilinmesi önemlidir. Sr jeokimyasal olarak Ca 'ya benzer ve kireç içeren maddeler (deniz kabuğu, kireçtaşı, bitki külü gibi) içerisinde bulunur. Kireçtaşı içeren karasal kumlarda ise Sr miktarı genellikle 150 ppm'den azdır. Sr 'nin 400 ppm'den fazla olması camın yapımında kullanılan kumun denizel olduğunu düşündürmektedir (Freestone 2003). Bununla beraber üretimde karasal kumun kullanılması halinde Zr 'nin 160 ppm'den fazla olması beklenmektedir. Çalışılan cam örneklerden oldukça azının (İTS-G22, İTS-G23a ve İTS-G23c) Sr içeriği (ortalama 283 ppm) 400 ppm'den büyük olmasına rağmen cam örneklerden sadece 3'ünün (İTS-G4, İTS-G23b ve İTS-G23d) Zr içeriğinin (ortalama 81 ppm) 160 ppm'in üzerinde olduğu belirlenmiştir (Şekil 5). Bu sonuçların ışığında, örnek setine ait camların üretiminde denizel kökenli daha yüksek olmak üzere denizel ve karasal kumun birlikte kullanıldığı düşünülmektedir.

Cam örneklerinin Raman spektrometre ile ayrıntılı çalışmalarının yapılmasına başlanmıştır (Şekil 5). Sonuçlar değerlendirildiğinde farklı tondaki mavi renkli örneklerin spektrumları birbirine benzer bulunmuştur. Örneklerde 600 ve 1100 cm^{-1} enerji düzeylerinde $Si-O$ titreşimi ile ilintili sırasıyla bükülüm titreşimi (bending vibration; 600 cm^{-1}) ve gerilme titreşimi (stretching vibration; 1100 cm^{-1}) hareketlerini gösteren doruklar açıkça belirlenmiştir (Şekil 6). Açık (İTS-G2) ve koyu yeşil renkli (İTS-G23a) örneklerde gerilme titreşiminin enerji düzeyinin renk koyulaştıkça 1000 cm^{-1} düzeyine kaydığı görülmektedir. Bu farklılık hem İTS-G23a örneğinin ana element içeriğinden (daha yüksek CaO , Al_2O_3 , Fe_2O_3 ile daha düşük SiO_2 içeriği) hem de renk veren maddelerden kaynaklanıyor olmalıdır. Camın amorf yapı ve camlaşma derecesi burada önemli bir role sahiptir.

Sonuçlar

Tekfur Sarayı Kazısı ile ele geçen cam örnekler belgelenmiş, arkeometrik olarak incelenmiş ve tanımlanmıştır. Örneklerin fiziksel (kalınlıkları, renkleri, cam hamuru habbe şekilleri) ve kimyasal özellikleri, camı oluşturan temel/eser elementler ile renk veren elementler halinde belirlenmiştir. Kimyasal tanımlamalarda XRF ve Raman analizleri kullanılmıştır.

Tekfur Sarayı camlarının tipik soda-kireç camı olduğu ve benzeşen element içeriğine sahip oldukları anlaşılmıştır. Camın temel maddesi olan SiO_2 'nin örneklerde yüksek değerlerde oluşu hem mekanik dirençlerinin yüksek olduğuna ve dayanıklılığın, hem de ergime sıcaklığının yüksek oluşuna işaret etmektedir. Camlarda daha yüksek oranda olması beklenen Na_2O 'nun bazı örneklerde CaO 'den oldukça düşük değerlerde oluşu, camın yapısındaki Na^+ 'un çevre toprağına aktarıldığını ve yerine Ca^{2+} 'un yerleşmiş olduğunu düşündürmektedir. İçerdiği habbe şekillerine göre serbest üfleme tekniği ile üretilmiş olması gereken cam örneklerin çoğunluğunun üretiminde bitki külü (yüksek K_2O içerikleri ile) kullanılmış olmalıdır. Cam üretiminde kullanılan Al_2O_3 'in örneklerin içeriğinde görülen farklılığı; özelde silis kaynağı olarak kullanılan kum ve/veya kuvars kaynağının farklılığını, genelde de üretimde farklı hammadde kaynağının kullanımını ifade etmektedir.

Cam örneklerde renk veren elementler Fe , Mn , Co , Cu , As , Sn , Sb ve Pb 'dir.

Tüm örneklerin eser element içeriklerinde Sr ve Zr değerinin göz önüne alınarak, camların üretiminde denizel ve karasal kumun birlikte kullanıldığı düşünülmektedir.

Raman analizi ile cam örneklerin karakteristik özellikleri ile renk ve hammadde içeriklerindeki farklılıklar anlaşılmasına çalışılmıştır. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde farklı tondaki mavi renkli örneklerin spektrumları birbirine benzer bulunmuştur.

Açık ve koyu yeşil renkli örneklerde gerilme titreşiminin enerji düzeyinin renk koyulaştıkça 1000 cm⁻¹ düzeyine kaydığı belirlenmiştir.

İstanbul'un Eyüp semtinde, 1995 ve 1999 yıllarında Tekfur Sarayı'nda gerçekleşen kazılarda ele geçen sınırlı sayıdaki cam örnekleri, arkeometrik yünden ilk defa ele alınmış, elde edilen verilerin ışığında bölgenin cam üretimi hakkında malzemeye dönük ilk bilgilere ulaşmak mümkün olabilmıştır. Aynı bölgede gerçekleştirilecek sistematik kazılar ile ele geçecek cam buluntular, İstanbul'un diğer bölgeleri ile bu bölgeyi üretim teknolojisi açısından değerlendirilebilir kılacak, bölgenin üretim merkezi kimliği daha açık bir şekilde açığa çıkarılacaktır. Gerçekleştirilen arkeometrik çalışmalar ile Tekfur Sarayı camları için bu hedefe dönük bir alt yapı hazırlanmaya çalışılmıştır.

Teşekkür

Yazarlar, Tekfur Sarayı Kazısı cam buluntuları üzerinde arkeometrik araştırmaların yapılmasına imkan sağlayan kazı başkanı Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu'na, cam malzemelerin değerlendirilmesinde Prof. Dr. Ömür Bakirer ve Dr. Çiğdem Gençler Güray'a, örneklerin analizlere hazırlanmasında yardımcılarından dolayı Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı (MAKLAB) proje asistanı M.A. Gülşen Albuz ile Ankara Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü Araştırma Görevlisi Ph.D. Kıymet Deniz'e, analizler için Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (YEBİM)'ne teşekkürü bir borç bilirler.

Kaynaklar

AKSOY, U.B., 2006, Archaeometric Analysis on the Selected Samples of Glass Artifacts Recovered in the Excavation at Alanya Castle", ODTÜ Arkeometri ABD Yüksek Lisans Tezi.

AKYOL, A.A., GÜRAY, Ç.G., KADIOĞLU, Y.K., DEMİRCİ, Ş., 2009, "Elaiussa-Sebaste Cam Örnekleri Arkeometrik Çalışmaları", 24. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3173 / Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 132, Ankara, 13-28.

AKYOL, A.A., KADIOĞLU, Y.K., DEMİRCİ, Ş., ÖZGÜMÜŞ, Ü., 2012, "İstanbul Yeni Cami Hünkar Kasrı Camları Üzerine Arkeometrik Çalışmalar", ODTÜ FBE Arkeometri Anabilim Dalı 2. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı – Türkiye Arkeolojisi'nde Cam: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar Bildiri Kitabı, Ankara, 159-171.

AKYOL, A.A., KADIOĞLU, Y.K., ÖZGÜMÜŞ, Ü., KANYAK, S., 2014,

"İstanbul Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi Camları Arkeometrik Analizleri", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/11 Fall 2014, 1-13.

AYDIN, M., AKYOL, A.A., ERTEN, E., 2015, "Olba Kazısı Camları Arkeometrik Çalışmaları", Selevcia Ad Calycadnm, Olba Kazısı Yayınları, Sayı: V-2015, 197-206.

BAKIRER, Ö., 1985, "Cam Buluntuların Değerlendirilmesinde Arkeometrik Araştırmaların Önemi", VII. Kazı Sonuçları, I. Arkeometri Toplantısı Bildiriler Kitabı, Ankara, 61-67.

BAKIRER, Ö., 2001, Tekfur Sarayı Cam Buluntuları, V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara, 41-56.

BAKIRER, Ö., 2003, Tekfur Sarayı Kazı Buluntularından Bir Cam Kap, VII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (Der. G. Köroğlu), İstanbul, 42-48.

BAKIRER, Ö., 2012, Glass Finds Recovered in the Excavation at Tekfur Sarayı, Türkiye'de Arkeometrinin Ulu Çınarları, (Der. A.A. Akyol, K. Özdemir), Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 107-116.

BAMFORD C.R., 1962, "The application of the field theory to colored glasses", Physics and Chemistry of Glasses 3, 189-202.

BEŞER, E., 2008, "Archaeometrical Investigation of some Medieval Glass Samples from Alanya Region", ODTÜ Arkeometri ABD Yüksek Lisans Tezi.

BEŞER, E., UZUN, A., DEMİRCİ, Ş., AKYOL, A.A., KADIOĞLU, Y.K., 2010, "Archaeometry of the Glass from Alanya", Late Antique/ Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean, (Ed. Ergün Lafli), TÜBİTAK Yayını, 213-233.

FREESTONE, I.C., PONTING, M., HUGHES, M. J., 2002, The Origin of Byzantine Glass from Maroni Petrera, Cyprus, Archaeometry, Vol 44, No. 2, 257-272.

FREESTONE, I.C., LESLIE, K. A., THIRWALL, M., GORIN-ROSEN, Y., 2003, Strontium Isotopes in the Investigation of Early Glass

Production: Byzantine and Early Islamic Glass from the Near East, *Archaeometry*, Vol. 45, No. 1, 19-32.

HENDERSON, J., 2013,
Ancient Glass An Interdisciplinary Exploration, Cambridge University Press, 320-325.

MÜLLER-WIENER, W., 2002,
İstanbul'un Tarihsel Topografyası, (Çev. Ü. Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 244.

OHNO, Y., 2007,
Spectral Colour Measurement, in CIE Colorimetry: Understanding the CIE System, J. Schanda, Ed., Ch. 5., Wiley, New York.

SHACKLEY, M.S. (Ed.), 2011,
X-Ray Fluorescence Spectrometry (XRF) in Geoarchaeology, DOI 10.1007/978-1-4419-6886-9-2, Springer Publication.

YENİŞEHİRLİOĞLU, F., 2001,
Tekfur Sarayı Çini Fırınları Kazısı 1995-2001, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 329-344.

TÜRK-İSLAM ARKEOLOJİSİ: KISITLAR VE FIRSATLAR

TURKISH-ISLAMIC ARCHAEOLOGY: RESTRAINTS AND OPPORTUNITIES

Yılmaz YILDIRIM*

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 28 Ekim 2015	Received: October 28, 2015
Hakem Değerlendirmesi: 2 Kasım 2015	Peer Review: November 2, 2015
Kabul: 30 Aralık 2015	Accepted: December 30, 2015

Özet

Türk-İslam Arkeolojisi bölümünün kuruluşu, tarihsel olarak sosyal bilimlerdeki bazı güncel tartışmalara denk geldiğinden; çalışmada öncelikli olarak Türk-İslam Arkeolojisi disiplininin imkân ve kısıtlarını oluşturan ortak bir bilimsel söylem öbeğini paylaşan bazı sosyal bilimsel ve sosyo-politik konular ortaya konulmaktadır. Türk-İslam Arkeolojisi için ortada duran sorunlar; bir taraftan ana akım “modern sosyal bilim geleneği ve anlayışı kaynaklı yapısal sorunlar, diğer yandan da genel olarak Türk sosyal bilim ve özel olarak Türk arkeoloji biliminin bünyesinden kaynaklanan sorunlar olarak iki katmanlı şekilde değerlendirilmektedir. Çalışmada modern bilgi ve akademi sistematığının etkisiyle oluşan arkeolojinin yapısal özellikleri, kültüralizm, akültüralizm, zaman politikası, taksonomi konusu ve teoriye içkin metodolojik konular olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu paradigmatic özellikler, aynı zamanda Türk-İslam Arkeolojisinin vaatlerini ve sunduğu fırsatları da potansiyel olarak barındırmaktadırlar. Bu sorun ve fırsat alanlarının ortaklığını; zaman, mekân ve kültürün üretiminin arkeolojiyle ilişkisi özelinde değerlendiren ve arkeolojik bilginin temeli olarak zaman politikası altında tartışan çalışmada, Türk-İslam Arkeolojisi, arkeolojinin teorik gündemi ve ana yaklaşımları ile yüzleştirilmekte, akabinde bir yandan eleştirel/anlayıcı, diğer yandan kurucu/yapılandırıcı amaçla değerlendirilmektedir. Ayrıca Türk-İslam Arkeolojisinin bilimsel fırsat ve dezavantajlarını değerlendirmenin yanı sıra çeşitli öneriler de getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arkeoloji, Türk-İslam Arkeolojisi, Ulusal Arkeoloji, Zaman Politikası, Kültür

Abstract

The establishment of the discipline of the Turkish-Islamic Archaeology historically coincides with some contemporary debates in social sciences. This study primarily reveals some socio-scientific and socio-political issues, which are the potentials and limitations of Turkish-Islamic Archaeology discipline embedded in a common scientific discourse. The problems of Turk-Islamic Archeology are evaluated in two stratum: on the one hand the structural problems related to main stream modern social science tradition and on the other hand specific problems inherent in general to Turkish social science and in private to Turkish archaeology science. In this study, the structural aspects of archaeology formed through modern knowledge and academy systematic are conceptualized as culturalism, a-culturalism, time politics, taxonomy concept and methodological issues related to theory. These paradigmatic features,

* Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-posta: yyildirim000@gmail.com

at the same time incorporate both promises of and provided opportunities by Turkish-Islamic Archaeology as a potential. This study evaluates commonality of troubles and opportunity fields specific to the production of time, space and culture with regard to archaeology and discusses time politics as the basis of archaeological knowledge. In this study, Turkish-Islamic archaeology is confronted with the theoretical agenda and main approaches of archaeology; afterwards Turkish-Islamic archeology is evaluated through both critical/hermeneutic and constituent/constructive aims. This study tries to evaluate scientific opportunities and disadvantages of Turk-Islamic archeology as well as brings forward some proposals.

Keywords: Turk-Islamic Archaeology, National Archaeology, Time Policy, Culture

Giriş

2014 yılında İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'nde açılan Türk-İslam Arkeolojisi Bölümü, adı ve tematik yönüyle Dünya'da ve Türkiye'de bir ilki temsil eder. Bölümün internet sayfasında kuruluş önceliğinin “Türk-İslam medeniyetinin ürünü olan taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının korunması ve yaşatılması” olduğu bilgisi mevcuttur. Bölüm ayrıca, sosyal bilimlerin insan ve insana dair birikimleri ile ilgilenen bir bilim dalı olma iddiasını da taşımaktadır. Son çeyrek yüzyılda, fen bilimlerinde olduğu gibi sosyal bilimlerde de giderek ayrı ve özel ilgilere dayalı uzmanlaşmaya, branşlaşmaya yönelindiği, bilim dalları arasından ortak ilgi ve paylaşımların giderek güçlendiği, dolayısıyla bölümün içeriğini oluşturan dönemin daha kapsamlı ele alınması gerekliliği de bu oluşum için ayrı bir gerekçe olarak ifade edilmektedir. Bölümün kuruluşu, tarihsel olarak sosyal bilimlerdeki bazı güncel metodolojik ve teorik tartışmaların üzerine denk geldiğinden; Türk-İslam Arkeolojisi (TİAR) disiplininin içerdiği bilimsel vaatleri, imkânları ve kısıtları bu bağlamda değerlendirme gerekliliği ve fırsatı doğmuştur. Bu çalışmada konuya, bölümün kendini tanıttığı şekliyle, yani sadece bölüm olarak değil, bir bilim dalı olduğu gözüyle yaklaşılacak ve günümüz sosyal bilim gündemindeki bazı tartışmalar perspektifinden bir değerlendirme yapılacaktır.

Sosyal bilimsel olanla sosyal arasında, başka bir anlatımla bilim ile kamusal ilgi (interest) arasında -çoğu kez örtük (latent) de olsa- güçlü bir bağıntı vardır. Bu arkeoloji için de geçerlidir. Özdoğan'ın da (2006:70) belirttiği gibi “arkeolojiyi, dönemin düşünsel akımlarından soyutlanmış bir veri tabanı olarak düşünemeyiz. Dini akımlar ve bunların kanıtlanma isteği Yakındoğu Arkeolojisini, ortaya çıkan ulus-devletler Avrupa Arkeolojisini, kolonyalist yaklaşımlar Antropolojik Arkeolojiyi, endüstri devrimi Paleolitik Çağ Arkeolojisini ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden bilimsel pratikler ile kamusal ilgiler arasında ayırım yapmanın hilesiz bir yolunu aramak, hileyi gizlemeye çalışmakla çoğu durumda aynı şeydir. Bilim ethosu, “bilim ve politik ilgi ayırımına sadık kalmak ve bilimi özerkleştirmek”ten (Merton, 2010:148) farklı olarak, bu özerklik amacını elden bırakmamakla beraber, bilimi politik ilgiler adına araçsallaştırmayan sağduyulu bir ortaklığı tesis edebilmeyi gerektirir. Aksi takdirde araştırmacının bağlı olduğu kültürel çevre ile arasına mesafe koymasını önermenin, anlamayı kolaylaştıran bir avantajı terk etmesini önermekten pek de bir farkı olamaz. Diğer yandan araştırmacının kültürel bağlılığını (emik yaklaşımı), sağladığı anlama avantajlarının ötesine geçerek sosyo-politik bir angajman adına kullanması, bilimi kamu çıkarına feda etmesi anlamına da gelebilir. Bu bakımdan Merton'dan farklı olarak Bourdieu'nun ifadesiyle bilim, “bilim-

dışı sosyal etmenlerden muaf değildir, ancak, bilimin özerk alanı geliştikçe sosyal ve siyasal etmenlerin etkisi ya azalır, ya da bilimin özerk çerçevesi tarafından dolayımlanır. Yani sosyal etki, bilime doğrudan şekilde değil, bilimin iç yasalarına uyarak, bilim tarafından savunulur hale gelerek nüfuz eder.”(Akt. Karadaş ve Demir, 2013:4) Öyleyse bir Türk-İslam Arkeolojisi disiplininin oluşturmanın öncelikli koşulu, bilimsel amaçlar ile kamusal gereklilikler arasında sağduyulu bir konumdan işe başlamaktır. Ancak sağduyu, bilimsel açılım ile sosyo-politik açılımın örtüştüğü ve çeliştiği durumları -en azından eleştirileri göğüsleyebilmek adına-serinkanlı şekilde gösterebilmeyi de gerektirir. Kısacası, Türk-İslam arkeolojisi söz konusu olduğunda politikanın bilimi ile bilimin politikası arasındaki ayrıma bağlı kalınmalı; politik bir etkiyi dışardan bilime doğru değil, bilimden dışarıya doğru olacak şekilde tasarlanmalıdır. Bu amaca dönük olarak öncelikle böyle bir önermenin önündeki engellerle beraber, sağladığı bilimsel fırsatları, hem sosyo-politik hem de metodolojik yönleriyle ortaya koymanın gerekliliği kendisini dayatır.

Theodor Adorno'nun “her adlandırma birer unutmadır” derken kastettiği, modern bilimin nominalist doğası nedeniyle adlandırdıklarının dışında kalanların unutulması, hatta var sayılmamasıdır. Ancak bu yargıdan, Türk İslam Arkeolojisi'nin (TİAR) adını koymakla onun var edilebileceği sonucu çıkmaz. Türk ve İslam kavramları ile ilişkili bilimsel üretimler, haklarındaki sosyal bilimsel literatür olağanüstü yüklü olsalar da iki koldan unutmaya problemine maruz kaldılar. Bazen ana akım bilim anlayışında itibar kazanamayıp, ayrıksı bir saha olarak kasten gözden uzak tutularak; bazen de kendileriyle ilgili kültürü yüceltmek adına üretilen politik dilin içeriksiz belagatinin gölgesinde kalan bilimi dilsizleştirerek. “Oryantalizmin, ‘Doğunun geriliğinin nedeni İslam’dır’ ya da Türkler, medeniyet sürecinde bir ‘kopukluk, sapmayı’ ifade etmektedir” (Aydın, 2009:348) söylemi birinci tür unutmaya örnektir. “Anadolu’da Türk olan herkesin aynı zamanda Müslüman olduğu” iddiası, ya da İslam dinini, kendisiyle birlikte yaşayan diğer kültürleri değerlendirirken bir ölçü ve ayar standardı olarak sunmak ikinci tür unutmaya örnektir. Kısacası bilimsel açıdan unutmak, susmakla değil konuşmakla maluldür. Bu mesele adlandırma ile kavramsallaştırma arasındaki farka dairdir. TİAR adlandırması, maksadının tersine bir unutmaya sebep olmak istemiyorsa, öncelikli olarak böyle bir bilimsel girişimin kavramsallaştırma meselesine daha fazla mesai harcaması gerekmektedir ki, bu da çalışmanın amaçlarından biridir.

Bu çalışmada öncelikli olarak TİAR disiplininin imkan ve kısıtlarını oluşturan ortak bir bilimsel söylem öbeğini paylaşan bazı sosyal bilimsel ve sosyo-politik konular ortaya konulmaktadır. TİAR için ortada duran sorunlar

bir taraftan ana akım modern sosyal bilim geleneği ve anlayışı kaynaklı yapısal engeller, diğer yandan genel olarak Türk sosyal bilim ve özel olarak Türk arkeoloji biliminin yapısına ilişkin problemler olarak iki katmanlı şekilde değerlendirilmektedir. Kapsamlı bir inceleme, bu iki sorunsal katmanının ortak bir epistemolojinin etkisinde kaldıkları gerçeğini ortaya koyacaktır. Bu çalışma ise bu sorun alanlarının ortaklığını; zaman, mekan ve kültürün üretiminin arkeolojiyle ilişkisi özelinde değerlendirmekte ve arkeolojik bilginin temeli olarak zaman politikası başlığı altında tartışmaktadır. Zamanın da tıpkı mekan gibi kültürel olarak üretilen bir boyut olduğu varsayımına dayanan Wallerstein'in Yapısal ZamanUzay kavramına ilave olarak, Fabian'ın zaman politikası kavramı; modern bilgi sistemlerinin ve bu arada arkeolojinin kuruluş ve gelişimini eleştirel/anlayıcı şekilde değerlendirebilmek için birer dayanak olarak kullanılmıştır.

Çalışmada modern bilgi ve akademi sistematığının etkisiyle oluşan arkeolojinin yapısal özellikleri, kültüralizm, akültüralizm, zaman politikası, taksonomi konusu ve teoriye içkin metodolojik özellikler olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu özellikler çalışmada modern arkeoloji paradigmasını tanımlayan unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Ana akım arkeolojinin doğasını yansıtan bu bilimsel, paradigmatik özellikler; sosyal yaşamdaki alışkanlıklar gibi kendilerini derinden etkileyen sosyo-politik söyleme sıkıca bağlıdır ve bu söylem tarafından üretilirler. Bilim pratiklerini belirleyen bu söylem karşısında sosyal bilimler, genel olarak ya eleştirel/anlayıcı ya da kurucu/yapılandırıcı bir yöntem izlerler. Örneğin söyleme bağlılık kurucu işlevleri öne çıkarırken, söylemin dışına çıkmak eleştiriye doğurmuştur. Ancak yeni bir disiplin üzerinde düşünmek kaçınılmaz olarak bir yandan kendine yer açabilmek adına verili bilim geleneğini eleştiriye tabi tutmalı, diğer yandan yeni olanı hangi temel üzerine kuracağını teorik olarak oluşturmalıdır. Bu nedenle arkeolojinin teorik gündemi ve ana yaklaşımları üzerine düşünerek işe başlayan TİAR, bir yandan eleştirel/anlayıcı, diğer yandan kurucu/yapılandırıcı yol izlemelidir.

Bu amaca dönük olarak çalışmada, ortak bir yapısal ZamanUzam'ın ve paradigmanın etkisinde oluşan arkeolojinin karakteristiğini yansıtan tüm bu özellikler ortaya konularak;

a) TİAR'ın karşı karşıya olduğu -hem egemen sosyal bilimsel söylem kaynaklı hem de Türk arkeoloji geleneği kaynaklı- bilimsel ve sosyo-politik engeller ortaya çıkarılmaya ve anlaşılmaya çalışılmakta;

b) TİAR'ı özgünlük, Grekoromen arkeolojiyi de evrensellik ile ilişkilendirmenin hangi kültürel ve bilimsel varsayımlara dayandığı gösterilmeye ve bu ikilikten hem yararlanmaya hem de bu ikilik aşılmaya çalışılmakta;

c) Ana akım arkeolojinin paradigmatik özelliklerini eleştirerek geçersiz kılmaya çalışmak tek başına teorik bir dayanaksızlık oluşturacağından; bunun yerine, bu özellikleri tersinden çalıştırarak TİAR için birer jeneratör olarak kullanılmakta;

d) Son olarak, TİAR'ın bilimsel fırsat ve dezavantajlarını değerlendirmenin ardından bazı öneriler getirilmeye çalışılmaktadır.

Sosyal Bilimlerde Zaman-Uzam ve Kültür

Zaman kavramı hakkındaki algının zamana bağlı olarak değişimi, başka bir ifadeyle tarihselciliğe sıkıca bağlı oluşu dikkate değer bir ironidir. Karl Popper'in (1966:269) deyişiyle, "tarihselci tarihsel olguları derleyen ve yorumlayanın kendisi olduğunu anlamaz". Konuyu en iyi açıklayan yazarlardan Johannes Fabian (1999:11) bu durumu "zaman politikası" adı altında tartışır. Bu politika, Fabian'a göre ötekini açıklamak için işe koyulan sosyal bilimcinin, ötekini mesafe, uzay ve zaman terimleriyle hileli şekilde yorumlamasından kaynaklanır. Etnografik ve coğrafi uzaklık adına, zamanı da politik şekilde parselleyen bir anlayış sosyal bilimlerin içine derinlemesine sızmıştır. Başka bir ifadeyle kültür hakkında konuşurken kendini belli eden ideoloji, zamanı sinsice politikleştirerek kültüre içerik kazandırır. Bu yüzden başka kültürlerden bahsederken, bunu o kültürlerle ait olmayan zaman kategorisiyle yapmak son derece tipiktir. Öyle ki, tarihselciliği eleştiren Popper bile, kendi "uygarlığının" karşısına "kabile toplumu", ya da "kapalı toplum" kategorilerini koyarken, bilerek ya da bilmeyerek zaman politikasının etnocentrik yorumuna bağlılığı sürdürür. Fabian'ın tabiriyle (1999: 11) bu, "ötekini zamanın dışında tutmak gibi ortak bir kastı ve işlevi bulunan bir dizi gerecin yardımıyla işleyen bir yorumlama hilesidir".

Zamanın politikleşmesi ile bilimlerin gelişimi arasındaki zamansal koşutluğu en iyi gösterenlerden biri Immanuel Wallerstein'in (2003) çalışmasıdır. Wallerstein, durumu "bilginin temeli olarak ZamanUzay" olarak tanımlar. Wallerstein'a (2003:11) göre sorgulamaksızın değişmez hakikatlerini kabul ettiğimiz zaman ve uzay beşeri bir icattır ve farklı insan grupları bunları farklı algılar ve tanımlar. İkinci olarak zaman ve uzayın ayrı boyutlar olarak algılanmaması gerektiğini, bunların ZamanUzay olarak ortaklığını önerir. Kuşkusuz fizik ve astronomideki yeni gelişmeler de zaman ve uzayın bir biri üzerine katlanan, ayrılmaz ve esneyen boyutlar olduğunu desteklemektedir. Zaten günümüzde astronomlar, fizikteki izafiyet teorisinin etkisiyle zaman ve uzay yerine, uzay-zaman kavramını kullanırlar. Dolayısıyla artık, Kant'ın yaptığı gibi zamanı ve uzayı değişmezler olarak ele almaktan vazgeçme aşamasında oluşan bu yeni perspektif, sosyal bilimler için ufuk açıcı göndermelere fırsat sunar. Eğer, uygarlık sürecini

kuran temel atılımların ve bunlar hakkındaki bilgimizin zaman ve uzay kavramlarını tanımlayışımıza sıkıca bağlı olduğunu bilirsek, başka bir ifadeyle doğa, toplum ve tarih tasavvurumuzu derinden etkileyenin “zaman politikası”yla bütünleşik sosyal bilimsel varsayımlarımız olduğunu bilirsek, yeni bir sosyal bilim imkânı doğabilecektir. Böylelikle Avrupamerkezcilik, etnocentrizm, oryantalizm, sosyal bilimsel pozitivizm gibi, sosyal bilimlerin modern epistemisinin tarih ve toplum hakkındaki algımızı zehirleyen söylemlerine karşı bir panzehir oluşturabilme imkanı doğabilir. Ancak daha sonra tartışacağımız gibi, bu panzehir üretiminin, eleştirdiği söylemin zaman politikasının ağına takılmadan, bu söylemi tersten tekrarlayarak üretmeden yapabilmesi için seçici ve özenli olması gerekir.

Bilginin zamansal üretimi ve zamanın bilgisel üretimi sosyal bilimlerde hayati bir meseledir. Ömer Hayyam’ın deyişiyle “hareket eden el yazar ve yazdıkça da hareket eder”. Modern dünyanın kuruluşunda hareket eden ve yazan elin, yani sosyal bilimlerin Batıda gelişmiş olması; tarih yazımının, dolayısıyla zamanın üretiminin de Batı tekelciliğine bağlı oluşunu açıklar. Bununla beraber Batı tarih yazıcılığında, zamana dair farklı algılardan bazılarının egemen hale gelmesi özel koşulların ürünüdür. Bu koşullar bilgi evreni içindeki mücadelelerin ürünüdür. Mücadele süreci bir yandan modern bilginin parçalı hale gelişine, yani disiplinlerin ayrışmasına ve beraberinde kültürün ve zamanın parçalanmasına neden olmuştur. Başka bir ifadeyle kültürel taksonomi, zamansal taksonomiyle baş başa gelişmiştir. Ötekini coğrafi olarak dışarıya konumlandıran bilim, onu zamandan da kovmaya yeltenebilmiştir. Kültürel gerilik, tarihsizliktir. Çünkü Descombes’in (1980) ifadesiyle “Batı’nın miti tarihtir”. Bu mit evrensel bir tarih fikrini barındırmakla birlikte buradaki evrensellik, tikel bir kültürel forma özgü zaman anlayışının genelliğe ulaştırılması ile oluşur. Örneğin antropoloji yoluyla modern kâşiflerin diğer halkların kültürünü tanımlarken amaçları, insanın tarihini tamamlamaktır. Burada ötekinin zamansal konumu, evrensel bir tarih zincirinde temsil ettikleri halka tespit edildiğinde ortaya çıkar. Dolayısıyla seyahat, mekana olduğu kadar zamana doğru bir yol alış olarak görülür.

Ancak modern bilimin zaman ve uzam etrafında şekillenen dışlayıcı kodlarının nasıl oluştuğuna bakarsak, zaman politikasının evrimcilik ve ilerlemecilikle sınırlı olmayan farklı varyasyonları ile karşılaşırız. Başka bir ifadeyle fizikteki izafiyet teorisine benzer şekilde sosyal bilimlerin tarihinde de farklı zaman ve uzay anlayışları söz konusudur. Wallerstein, bu birbirinden farklı zaman-uzay algılarını dört başlıkta gruplandırır. Bunlar, Episodik ZamanUzay, Ebedi ZamanUzay, Döngüsel-İdeolojik ZamanUzay ve Yapısal ZamanUzaydır. Episodik ZamanUzay, yakın tarihi tartışırken kullanılan kategorilere karşılık gelir. Bu kategorik birimde anahtar

unsur, zaman ve uzayın kısa ölçekli olayları içermesi ve içinde buldukları yakın bağlama bağlı olmalarıdır. Ebedi ZamanUzayda ise adeta bir zamansızlık söz konusudur. Örneğin beşeri bilimlerde insan doğası ya da insana dair değişmez güdüler varsaymak ve kanunlardan söz etmek bu kapsama girer. Ya da “güneşin altında yeni bir şey yoktur” deyişi böyle bir zaman anlayışını yansıtır. Döngüsel-ideolojik ZamanUzay ise yine yakın tarihi açıklarken kullanılır. Örneğin İrlanda’daki seçimleri Katolik-Protestan gerginliğinin etkisiyle açıklamak gibi. Yani kısa vadeli bir olayı daha uzun vadeli başka bir olayla açıklamak bunun özelliğidir. Yapısal ZamanUzay ise “Batı’nın egemenliği”, “küresel dünya” gibi zaman ve mekan bakımından geniş ölçekli durumlar için kullanılır. Yaşamakta olduğumuz sistemin zamansal ve mekânsal hudutlarını kavramak bakımından anlamlı olan zaman kategorisi budur. Wallerstein’a (2003:13-14) göre sosyal bilimciler ağırlıklı olarak ebedi ZamanUzaya ve episodik ZamanUzaya bağlı kaldılar. Bu sayede zaman ve uzay sosyal bilimsel anlamda önemsiz hale getirildi. Zamana başvurulduğunda episodik zaman bize her şeyin meydana gelişini o olayın öncesindeki olaylar dizisi içinde açıklar. Buna göre her olay tekil ardışıklıkların ürünüdür. Ebedi ZamanUzay ise içinde bulunduğumuz çağdaki büyük zaman ve mekan örgütlenmelerinin sistematüğünü, ve diğer çağlardan ayrılan paradigmatik yönleri saklı tutmaktadır. Döngüsel ZamanUzay ise, sistemin devamını ve kriz değişimlerinin telafisi yoluyla tekrar denge durumuna kavuşmasını ifade ettiğinden, kapsamlı kırılmaları açıklayamaz. Bilginin temeli olarak ZamanUzay açısından bakıldığında modern bilimi anlamak bakımından gerçek kavrayış gücünü sunan Yapısal ZamanUzay anlayışıdır.

Wallerstein’in Yapısal ZamanUzay kavramı, Annales Okulunun önemli isimlerinden Braudel’in Longue Dureé’sini andırır. Bu okula göre tarihsel bilgi geniş ölçekli bir zaman ve mekan boyunca oluşan ve örgütlenen bilgidir. Yapısal ZamanUzay bize, herhangi bir tarihsel sistemin zaman ve uzay itibariyle sınırlarını bilme imkanı sunar. Böyle bir kavrayış, modern bilimin söylemsel olarak içerdiklerinin ve dışladıklarının anahtarlarını çizmeme yardımcı olur. Bilginin tarihsel ve siyasal güç mücadelelerinin tezahürü olduğunu ancak yapısal ZamanUzay kavrayışı ile edinebiliriz. Wallerstein bu kavramsallaştırmayı Dünya Ekonomi Sistem anlayışını temellendirmek için geliştirir ve asıl meselesi kapitalist dünyanın ZamanUzayda kuruluşunu açıklamaktır. Ancak bu bakış, konumuz açısından, yani modern bilimin oluşum ve örgütlenme kodlarını ve olası alternatiflerini tartışmak bakımından ufuk açıcudur. Çünkü bu sayede modern dünya sisteminin kuruluşu ile modern epistemünün kuruluşu arasındaki bağıntıyı görmek ve akabinde bununla ilişkili zaman politikasını aşmak mümkün olabilecektir. Bu politikayı aşmanın öncelikli koşulu, modern bilgi sistemlerinin hızla değişiyor gibi

görünen akışının ardında aslında değişmeden kararlı şekilde duran bir epistemolojik geleneğin varlığını görebilmektir. Zaten yapısal ZamanUzay anlayışını devreye sokmamızın nedeni, bu değişim (episodik ZamanUzay) ideolojisinin ardında kararlı şekilde saklı tutulan bilim paradigmasını görünür kılmaktır. Diğer yandan yapısal ZamanUzay, Ebedi ZamanUzay anlayışında belirgin şekilde gözüken, tarihin, evrensel bir uygarlığın monolitik, bütünsel, tekil ve yaşlı bir hikâyesi şeklindeki anlatısını da aşmaya yarar.

Bilginin Temeli Olarak Zaman Politikası ve Arkeoloji

Sosyal bilimsel yöntemler, tarih ve toplum hakkındaki algılarımıza sıkıca bağlı olduğundan, bilimsel yöntem, onu belirleyen kültürel ilgilerden ayrıştırılamaz. Buna bağlı olarak, bilimsel bilgiyi kültüre bağlamak, yani onu kültürel bir üretim tarzı olarak görmek, bilimle ilişkilendirilen kültürü anlamayı ve aşmayı gerektirir. Bilginin Arkeolojisi'nde Michel Foucault konuya soykütüğü kavramı etrafında yaklaşır. Soykütükleri, tarihsel bilgilere, mücadelelere, tersine çevirmelere, popüler irfana, kısıtlama ve söylem arsındaki karşılıklı ilişkilere ve tahakküm stratejilerine gönderme yapan "kurucu", oluşturucu süreçlerdir. (Rosenau, 1998:119) Dolayısıyla bu yaklaşım önceki bölümde sözü edilen, monolitik, tekil ve yaşlı bir tarih anlatısını aşmaya yarayan bir perspektif sunar. Bu perspektif yoluyla oyuna sokulan bilginin soykütüğü, arkeoloji biliminin arkeolojisi olarak okunabilir. Başka bir ifadeyle arkeoloji biliminin temelini oluşturan tarihyazımına içkin olan zaman politikasını aşmayı mümkün kılar. Bunun için öncelikle arkeolojide seçici bir göz ile bulmaya çalıştığımız zaman politikasının öğelerini kavramsallaştırmak gerekirse, bunlar;

a) Kronoformizm: Derrida'nın tarihselcilikle ilgili bir yazısında kullandığı bir kavramdır. Zamanı evrimci ve çizgisel olarak ele alan, dolayısıyla insan faaliyetlerini evrimin bir aşamasına hapsederek ölçüp, değer biçen yaklaşımdır. Fabian'a göre (1999: 120) çizgisel zamana, rahatsız edici ölçüde teknik, rasyonel, bilimsel ve hiyerarşik gözle bakılır. Özellikle yeni tarihlendirme tekniklerindeki gelişmeyle beraber öne çıkan Arkeometri yönteminde kendisini fazlasıyla göstermektedir. Bu yaklaşımda episodik ZamanUzay anlayışı hâkimdir.

b) Kültüralizm : Sadece kültürel mirasın korunmasını, içerdiği bilginin elde edilmesini ve gelecek kuşaklara aktarılmasını ya da kültür mirasının küresel tanıtımı gibi (Cultural management) olumlu anlamlar ifade etmez. Aynı zamanda zaman politikasının bir tezahürü olarak, kültürel temelleri bulmak-kültüre temel bulmak, günümüz kültürel politikaları adına çözümü geçmişte aramak gibi zamanın ve kültürün manipülatif kullanımını da içerir. Örneğin Rönesans'ı izleyen dönemde görkemli bir geçmişin kanıtlarını bulma adına arkeoloji, antropoloji

ile beraber politik sistemlerin kültür aracı haline gelmiştir. Ya da İncil Arkeolojisinde (Biblical Archaeology) olduğu gibi, İncil'de anlatılanları kanıtlayan arkeolojik nesnelere keşfi arayışı bu tür bir ilgiyi yansıtır.

c) Akültüralizm: Sosyal bilimlerin genelinde yaygın olan modernist eğilimler uyarınca, Batı tarihsel gelişiminin adeta tekil bir uygarlığın tüm kültürler üzerinde başat bir gelişim modeli oluşturmasının sonucudur. Bu yaklaşımlar, arkeolojiyi Yunan ve Roma kültürlerinin çıkışı ve gelişimi ile ilişkilendirir; ama içinden türediği, bu kültürel rezervuar olan gelenekle ilişkili her türlü potansiyeli köksüzleştirerek kendisine ait kılar. Sonuç olarak Yunan ve Roma mirasının evrenselliği tesis edilmiş olur. Arkeolojide daha çok difüzyonizm akımında rastlanan bu yaklaşım tarzı, tikel bir kültürün üretimlerinin coğrafi bir yayılım ile beraber genellik ve evrensellik kazanması sonucu, arkeolojik nesnenin kültürel temsilinin genel bir form içinde eritilip yok sayılmasıdır. Ebedi ZamanUzay'a bağlı arkeoloji anlayışını kısmen barındırır.

d) Zamanın Ortaklaşılığının İnkarı: Fabian'a (1999:62) göre ilerleme ve değişim fikrinin sadece Batıya özgü olduğunu düşünmek bu anlayışın tipik özelliğidir. Bu anlamda Kronoformizm ve Akültüralizm yaklaşımlarıyla örtüşür. Arkeolojiye bir tür "zaman makinası" gözüyle bakıldığında arkeologların insanın tarihini tamamlamak adına başka kültürlerin arkeolojik nesnelere bakarken, zamanda yolculuk yaptıklarını düşünmeleri normaldir. Ancak tarihsel olarak iki farklı uygarlığın aynı çağı paylaşmadıkları algısı yaygındır. Bu anlayışa göre kültürel ve coğrafi farklılık nedeniyle, zaman senkronik (eşsüremlî) değil, diyakronik (ardsüremlî) bir süreç olarak sunulur. Bunda episodik ve döngüsel arkeoloji anlayışının etkisi görülebilir.

e) Yanlı ve Negatif Kültürel Taksonomi: Bilim sınıflandırır ve kategorize eder, etmelidir. Başka türlü sosyal gerçekliği anlaşılır ve açıklanır kılmak mümkün değildir. Mesele bu taksonominin salt bilimsel gerekçelere dayanmıyor oluşudur. Ana akım tarih yazımında görüldüğü üzere farklı kültürlerin gelişim süreçleri, farklı zamanların içine hapsedilir ve bu zaman (ötekinin zamanı) devre dışı bırakılır. Buna bağlı olarak verili bir kültür içinde yapılan "yüksek kültür-düşük kültür" ayrımının, zımnen, zaman ve uzay boyunca tüm dünya kültürleri arasında yapılan biçimidir. Kültürler arasında bir gelişim hiyerarşisi kurarken, elde edilen nesnelere bu amaca dönük olarak araçsallaştırmak ve yanlı(ş) yorumlamak sıkça rastlanan bir durumdur.

Bu öğeler yoluyla zamanın arkeolojide oynadığı rolün ortaya konması, bir bilim pratiği olarak arkeolojinin eleştirisinde son derece önemlidir. Zira tüm bu ayrımlar bilim ve tarih ilişkisinde zamanı ve kültürü parçalayan bir zamansal şizofreni manzarasını ortaya koymaktadır.

Bu yüzden olsa gerek Margaret Archer, (1996:1) sosyal bilimlerde çözümleyici açıdan en zayıf durumda olan kavramın kültür olduğunu söyler. Zamanın aşırı soyut ve keyfi kullanımı, zaman bağımlı kültürü de son derece soyut ve keyfi yorumlanır hale getirmiştir. Arkeoloji bağlamındaki kültürde ise, arkeolojide zaman-uzay kavramı, diğer sosyal bilimlere göre daha geniş ve değişken öğeleri ve zamanı içermesi yüzünden daha da müphem hale gelir.

Ulusal Arkeoloji

Tikel bir kültüre ilişkin arkeoloji önermek, yukarıda gösterilen yönetsel ve politik açıdan tartışmalı yaklaşımlardan hem yararlanmayı hem de bunları aşmayı gerektirir. Yararlanmak gerekir, çünkü her toplum kültürel açıdan, kültüralist, akültüralist, zamandaş olan/olmayan, özgün ya da bağımlı öğelerle doludur. Bunlara dayanmak, Gadamer'in (1989) tabiriyle "anlamayı kolaylaştıran önyargılar" işlevi görürler. Çünkü hakkında konuştuğumuz kültürel nesnelere ile aramızdaki kültürel mesafe ne kadar yakınsa onları anlamak o kadar kolaydır. Bunları aşmayı da gerektirir, çünkü sağladıkları bakış, kültürel bağılıkları metodolojik yaklaşım kılığında bilime sokma ve zehirleme riski taşır. Bu haliyle yine Gadamer'in tabiriyle "anlamayı engelleyen önyargılar" işlevi görürler. Bu yüzden ulusal bir arkeoloji tanımlaması, bir yandan yöntembilimsel zorluklar, diğer yandan zaman politikasının "tarihsel tesiri" arasında çatallanan bir konumda duran araştırmacı için zor bir problematiktir. Araştırmacılar paradoksal olarak ulusal bir arkeolojiye yer açabilmek adına yukarıdaki kısıtlardan her hangi birinin etrafını dolanmaya çalıştıklarında diğer bir kısıta bel bağlamayı seçerek çıkmaz bir sokağa girebilmektedirler. Örneğin akültüralist arkeolojiden uzaklaşmak adına kültüralizme dayanmak sorunludur. Zira bu ikisi hangi anlamda karşıttır? Eğer yapısal ZamanUzay açısından bakarsak; batı tarihini mitleştirip, batı-dışı kültürleri tarihsizleştiren akültüralist yaklaşımın varsayımlarını tersine çevirmeye çalışan bir kültüralist eğilim, tüm metodolojik ve bilimsel pratiklerini akültüralizme bağlı olarak oluşturmak durumunda kalacaktır. Çünkü her ikisi de kültürel olarak zamanı ve mekanı kendi sınırları içine hapseden bir bilim paradigmasının iki yüzüdür sadece.

Yapısal ZamanUzay anlayışı, bizlere bilim paradigması içindeki ayrışmalar yerine, tüm bu ayrışmalar üstünde duran ortak ve bağlayıcı düşünce geleneklerinin oluşumunu gösterir. Ulusal bir arkeolojinin batı merkezli modelinin yarattığı zaman-mekan, dolayısıyla kültür kısıtlarının telafisi, ötekinin sesi olarak ulusal arkeolojiye meşruluk kazandırır. Ancak bir alternatif olarak ulusal arkeoloji, metodolojik ve de sosyo-politik açıdan aynı hedefleri amaçlamak zorunda mıdır? Daha açıkça sormak gerekirse, modern bilimdeki zamansal

ve kültürel taksonomiye, akültüralist/kültüralist bakışa ve ulusal mitleri yaratmaya/bulmaya çabalayan tarih yazımına bağlı kalmalı mıdır? Verilecek cevap, ulusal devletlerin oluşumu ile arkeolojinin bu oluşuma kültürel destek sağlayan gelişimini gösterip, ulusal-kültürel taksonomiden vazgeçiş olmamalıdır. Çünkü arkeoloji ile milli kültür arasındaki ilişkinin incelenmesi; batı-dışı toplumları ya dar bir topluluğu ilgilendiren bir konu olarak kenara atan ya da bu arkeolojileri kozmopolit bir kültürel kategorinin içine dahil ederek silikleştiren bir ana akım bilim pratiği tarafından engellenmiştir. Başka bir ifadeyle yapısal ZamanUzay açısından bakıldığında ulusal arkeolojinin önündeki en büyük engel, 19. yüzyıl itibariyle oluşan egemen bir "ulusal" arkeolojidir.

Akabinde, yüzyılı aşkın süredir arkeologlar dünya arkeoloji mirasının birbirine bağlı olduğunu göstermeye çalışmışlar ve bu çeşitliliğin neredeyse kozmolojik bir birliğin parçası olduğunu göstermeye çalışmışlarsa da, ortak ilgilerin yüceltilmesi ve birkaç hâkim arkeolojik zaman/mekanın evrensel olarak gösterilmesi, diğer arkeolojik paradigmalardan oluşumunu engellemiştir. Bunun nedeni, arkeolojik bilgi üzerindeki güç temerküzünün bir tekel oluşturması ve bunun yanlı kullanımından ibaret değildir. Çünkü bilgiyi güç ile ilişkili kılan, bilgiyi üretmek ya da ona sahip olmak değil, bilgiyi yeniden üreten, uyarlayan bir teorik temelin varlığıdır. Başka bir ifadeyle batılı ulus-devletler, Yunan-Roma mirasından devşirdikleri arkeolojik malzemeyi, mitoloji, kuramsal tarih ve antropoloji gibi alanlardaki bulgularla destekleyen bir kuramsal sistematik oluşturarak bu güç temerküzünü oluşturdular. Dolayısıyla arkeolojide Yunan-Roma çalışmalarının baskın hale gelmesi ve ana akım arkeolojinin karakterini belirlemesi; bu alandaki kuramsal çalışmaların niteliğine yakın bir alternatifin oluşmamasından kaynaklanır. Kısacası ulusal arkeolojinin gelişimini, egemen bilim geleneğinin etnocentrik yaklaşımının bir sonucu olarak göstererek terk etme düşüncesi; tüm politik içerimlerine karşın, yönetsel ve toplumsal açıdan fırsat açıcı bir etkinliği terk etmek anlamına gelebilir.

Türk İslam Arkeolojisi: Kısıtlar ve Fırsatlar

Zaman politikasının ve onunla ilişkili ulusal bir arkeolojinin yukarıda tarif edilen özellikleri, muhtemel bir Türk-İslam Arkeolojisi'nin olanak ve kısıtlarının çerçevesini de oluşturur. Bu fırsat ve dezavantajların temelleri, Yapısal ZamanUzay içinde şekillenen bilim paradigmasının etkisinde kalan Türk bilim pratiğinin içinde olduğundan, bakılacak öncelikli yer Türk arkeolojisi ve onunla ilişkili bilim paradigmasının doğasıdır.

Türk arkeoloji geleneği, Batıda Grekoromen mirasın üstüne konan tarih ve arkeoloji anlayışını ve onun felsefi, kültürel öncüllerini sorgulamaksızın sonuçlarına yaslanmayı tercih ederek kurumsallaşmaya başlamıştır. Avrupa arkeolojisinde, 19. yüzyılda evrensel tarih mesajının Hristiyan geçmişinin yerine; bu geçmişle örtük bir ilişkisi olan başka bir süreklilik düşüncesi, bu sefer seküler tarzda yerleşmiştir. Fabian buna “zamanın laikleşmesi” adını verir. Zaman, artık dinsel bir evrensellik yerine, Grekoromen tarzın Aydınlanmaya imkan sunan içeriğine taşınmıştır. Cumhuriyet dönemi Türk arkeolojisi, Aydınlanmanın gerisindeki, Yunan-Roma-Hristiyan-Rönesans çizgisinin antropolojik ve felsefi iççeliğine ilgi duymaksızın, bu gelişimin son halkası olan ‘zamanın laikleşmesi’ anlayışına bağlılıkla başlar.

Cumhuriyet’in kuruluşunu izleyen yıllarda Türkçü ve laik anlayışı bilimsel olarak yerleştirmek isteyen politika, Türk Tarih Tezi’ni (TTT) üretmiştir. Bu gelişme ‘politikanın bilimi’ dediğimiz duruma örnektir. Bu nedenle “arkeolojide Anadolu’yu merkeze koyan anlayış sadece bilim pratiği ile sınırlı kalmamış, bu süreçte kurulmaya başlanan ve Anadolu’nun çeşitli yerlerinde toplanmış eserlerin sergilendiği (şimdiki adıyla) Anadolu Medeniyetleri Müzesi söz konusu paradigmanın kurumsal ifadelerinden biri olmuştur” (Karadaş, Demir, 2013:7). Bu dönemde arkeolojik malzeme, Batılı olmanın kanıtı ve Doğuyla araya sınır çekme çabası olarak kullanıldı. Örneğin insanlığın evrensel yuvası olarak Anadoluçuluk fikri böyle bir self-oryantalizmi (öz-oryantalizm) ifade eder.

Dönemin zaman politikasının Türkiye bilim dünyasındaki karşılığı, pozitivizmle malul Türk Tarih Tezi’dir (TTT). Bu tezin Türk arkeoloji tarihindeki yeri, sadece politik ilgileri yansıtması ve desteklemesinden ibaret değildir. Arkeolojide teori adına adeta tek örneği oluşturması da önemlidir. Çünkü 1950’lerden itibaren TTT’nin politik değişimle beraber gündemden düşmesi; başka teorilerin gündeme gelmesi yerine, arkeolojide bir teorizizlik dönemini başlatmıştır. Sosyoloji, tarih, antropoloji, iktisat gibi bilimlerde yükselen Türk-İslam sentezi arayışlarına arkeolojide rastlanmaz. Arkeolojide olan şey, TTT’den vazgeçiş adına teoriden de vazgeçıştır. Kültürel mirası tanımlamak konusunda arkeoloji eksenli tarih yazıcılığı, Anadolu’yu uygarlığın beşiği olmakla, -örneğin Etileri, Sümerleri bu minvalde- değerlendiren TTT’yi terk etmekle beraber, büyük ölçüde envanter ve müzecilik çalışmaları içine sıkışmıştır. Politik açıdan bakıldığında tarihe çok fazla işlev yüklenirken arkeoloji es geçilmiştir. Çünkü bilim olarak tarih eski, arkeoloji yeni olsa da; ilgilendikleri açısından tarih ‘yeniyle’ arkeoloji ‘eskiyle’ alakalı görüldüğünden arkeoloji, 1950 sonrasında politik ilgiyi (Osmanlı-Türk-İslam ilgilerini) fazlaca çekmiyordu.

Böyle bir arka plan üzerine kurulu Türk arkeoloji geleneğinin, günümüzde bilim dünyasındaki önemli teorik yönelimlerden çok fazla etkilenmemesinde bu teori ilgisizliğinin payı büyüktür. Diğer yandan 1950 sonrasında yaşanan uzun bir teorizizlik dönemi ve buna mukabil Türk-İslam hassasiyetlerinin arkeolojide yer bulmaması, ‘müstakbel’ bir Türk-İslam arkeolojisi adına şans sayılabilir. Aksi takdirde tarih ve sosyolojinin yaşadığı, bilimin politikası yerine politikanın bilimi olma ‘kusuru’, arkeoloji için de söz konusu olabilecekti. Şimdi elimizde sosyal bilimlere bütün bir yöntemsel ve sosyal yönleriyle yeniden yapılandırılmaya yarayacak teorik ve bilimsel araçlarla donanmış bir birikim mevcuttur. Dolayısıyla Türk-İslam arkeolojisi, sosyoloji, tarih, iktisat gibi bilimlerin gelişimindeki hatalara düşmeme adına iyi bir başlangıç fırsatına sahiptir. Bu fırsatı değerlendirebilmek öncelikli olarak teorik bir atılımla başlamayı gerektirir. Ancak teori, günümüz arkeoloji tartışmalarına temel teşkil eden yaklaşımlarla yüzleşme ve bir yanıt (teori) üretmek demektir. Bu da Türk-İslam Arkeolojisi teorisinin sağladığı bilimsel açılımlarla beraber karşısındaki kısıtlarla yüzleşmeyi gerektirir.

Sosyo-Politik ve Bilimsel Kısıtlar

1970’lerden itibaren bilim anlayışında yaşanan değişimin tarih ve arkeoloji adına önemi büyüktür. Bir örnekle açıklamak gerekirse bu döneme kadar tarih yenilikçiliğin, coğrafya ise muhafazakârlığın işaretiydi. Günümüze doğru, tersine, tarih muhafazakârlığın coğrafya ise yenilikçiliğin adı haline geldi. Bu durum ulusal arkeoloji ilgisi adına dezavantajlı bir durumdur. Çünkü tarih ve arkeoloji artık kurucu/yapılandırıcı işlevlerini yitirmeye; analitik ve anlayıcı işlevler edinmeye başladılar. Gelişme özetle şu şekildedir: Avrupa’da artık, sürekliliğin tanıdığı olarak, ilerleme düşüncesinin kanıtlayıcısı olarak, kökenlerin aranışı ya da köken üretici olarak ulusal arkeoloji düşüncesi terkedilmiştir. Ancak bu terk edilmiş, basitçe bilim paradigmasındaki değişimden ibaret değildir. Bir bakıma uluslaşma olarak modernleşmenin kemale ermesinin sonucudur. Sosyal bilimlerin kurucu işlevlerini yitirmesinin önemli bir nedeni budur. Buna karşın Türkiye gibi Batıya oranla geç modernleşme ve uluslaşma deneyimleri yaşayan toplumlar söz konusu olduğunda durum, ‘gereklilik’ ile anakronizm arasında bir yerdedir. Başka bir ifadeyle uluslaşma sürecini kültür ve bilim destekli değil, salt politik proje olarak geç yaşayan toplumlarda, arkeolojinin kurucu/yapılandırıcı işlev görmesi sorunludur. Bu sorunları açıklamak, Türk-İslam Arkeolojisinin aşmak durumunda olduğu teorik ve sosyal sorun alanlarını göstermek anlamına gelir.

a)Teori ilgisizliği: Ünlü iktisatçı Keynes, teoriye karşı olan iktisatçıların farklı ve eski bir teorisinin etkisinde olduklarından bahseder. Benzer şekilde Türk arkeolojisinde teorisinin zayıflığı iddiasına karşı bazı arkeologlar, bu iddiayı dile getirenlerin malzemenin

olmadığı ülkelerde yaşayan arkeologlar olduğu şeklinde bir 'teori' öne sürerler. Oysa malzeme bolluğu, tersine, teoriyi daha da gerekli kılar. Özellikle bu malzeme bolluğu içinde Türk-İslam arkeolojisi iddiasına yer açabilmek için bilhassa teoriye gereksinim vardır. Ancak malzeme bolluğu, teknik ve emek yoğun kısma çok fazla zaman ayırmayı gerektirdiğinden, yoruma ve teori geliştirmeye pek zaman bırakmamaktadır. Bu yüzden Türkiye'de yapılan arkeoloji, Özdoğan'ın (2006:39-40) ifadesiyle, "geçmiş yönelik kültürel birikimimizi, kimliğimizi ve düşünce sistemimizi oluşturmaktan uzak, nesnel bir düzeyde kalmıştır. Bazen bunu turizmin yapıtaşı (yani yabancıların ilgisini çektiği için), bazen de çalınacak bir nesneyi korumak (yani yine yabancıların kötü niyetli ilgisinden korumak) olarak görmüştür. Avrupa'nın yeni bakış açısında ise arkeoloji nesnel olarak değil, bilgi olarak görülmektedir". Dolayısıyla Türk arkeolojisi adına yapılan kazılar ve toplanan nesnelere ne denli ortak kültürel mirası yansıtır olsalar bile, içinde bulunduğumuz Yapısal TİAR'ın bilim paradigmasını aşan bir teori oluşturulamadığı sürece, bundan bir Türk-İslam Arkeolojisi değil, bunu yansıtan bir arkeolojik koleksiyon çıkabilir sadece.

b) Akültüralizm: Avrupamerkezci bilim pratiklerinden biri olarak arkeolojiden bahsederken değindiğimiz akültüralizm, garip bir şekilde Türk-İslam arkeolojisi için de sorun teşkil edebilmektedir. Şöyle ki, sosyal bilim geleneğinde bu konu daha çok pozitivizmin egemenliği olarak görülür ve Türk sosyal bilim anlayışında son derece etkilidir. Akültüralizm ile bezeli bir pozitivizm, sadece olgusal dünyaya odaklanırken evrensel ilgilere, ya da kültürel bir genellik adına farklı kültürleri silikleştirmeye hizmet etmez. Aynı zamanda TTT'de olduğu gibi sosyal gerçekliği kurgusal olarak inşa etmeye de hizmet eder. Daha önce bilime kurucu/yapılandırıcı bir işlev yüklemek olarak adlandırdığımız durum buna örnektir. Türk-İslam arkeolojisinin oluşumuna engel teşkil eden bu evrenselciliğin iddialarına karşı çıkarken, bunu yine kurucu/yapılandırıcı bir Türk-İslam arkeolojisi önererek yapmak aşılması gereken başka sorunlar yaratır. Başka bir ifadeyle evrenselin karşısına özcülüğü koyarken, evrenselciliğin metodolojik prensiplerini yeniden üretmemeye dikkat etmek gerekir. Örneğin Anadolu arkeolojik mirasını, Türk-İslam yönlerinden soyutlayarak dünya tarihinin evrensel birikimine mal etmeye çalışan akültüralist yaklaşımın yaptığına benzer bir tutumu, Türk-İslam mirasında izleri ve etkisi büyük olan kültürleri yok sayarak akültüralizmi tersten üretmek bir tür homoeopathy olacaktır.

c) Kültüralizm: Daha önce belirtildiği üzere Kültürel göreliliğe ve bazen özcülüğe varan bir yaklaşım olarak kültüralizm, akültürel iddialara reddiye olarak gelişir. Türk-İslam arkeolojisi adına ilk bakışta fırsat açıcı gibi duran bu yaklaşım, bilginin temeli olarak zaman

politikasının yoğun şekilde etkisinde kalmıştır. Oysa kültürel görelilik Fabian'a (1999:67) göre sorunu çözmez, bunu sormaz bile. Kültüralizm evrensel kültürün Ebedi ZamanUzay anlayışına yaslanan Akültüralizme karşın, daha çok etnografik malzemeyi esas aldığından Episodik ZamanUzaya dayalıdır. Bu yüzden zamanı hapsederek aslında kültürü de hapseder ve ilişkisel bir kültürel boyutun önünü tıkar. Bu duruma bir örnek vermek gerekirse, "II. Dünya savaşı nedeniyle Türkiye'ye gelen Alman sanat tarihçisi Ernst Diez'in, Türk Sanatı isimli kitabında Osmanlı kümbetlerini Ermeni ve Gürcü kiliselerindeki kuleler ile karşılaştırması yüzünden sözleşmesinin uzatılmamasıdır." (Aslanapa, 2009:339-340'dan akt. Karadaş, Demir, 2013:13).

d) Zaman-Mekan-Kültür Taksonomisi: Arkeoloji, tarih çalışma alanının sadece tarih öncesi dönemine ilişkin değil, her dönemde temel kaynağı ve ayrılmaz parçasıdır (Şimşek, 2011: 924). Bu yüzden arkeolojide diğer bilimlere oranla zaman-mekan-kültür sınıflandırması daha zor bir konudur. Avrupa'da ortaya çıkan ulusal devletler, kendi kimliklerini kanıtlayabilmek için ayrıldıkları imparatorluklardan daha eski dönemlerde kendilerine ait izleri aramaya koyuldular. Bu amaçla Yakınoğu ve klasik arkeoloji yerine, Paleolitik döneme yönelmişlerdir (Özdoğan, 2006:50). Türk-İslam arkeolojisi zamansal ve coğrafi olarak bu yolu izleyemez; çünkü Türk-İslam geleneği, Avrupalı örneklerin çoğunun tersine, kendisinden kopan uluslar ve kültürlerini barındırır. Taksonomi sorununu çözmek adına dışarıda bırakılacak her türlü eser, nesne; bilimi kolaylaştıran ama tarihsel mirası budayan bir sonuç doğurabilir. Diğer yandan Selçuklu ve Osmanlı dönemine odaklanmak, arkeoloji yerine adeta sanat tarihinin tasallutuna bırakılmış bir alanda yer edinebilme zorluğunu halledebilmeyi gerektirir.

Hepsinden önemlisi taksonomi işini yaparken önceliğin ne olduğu meselesidir. Tercihlerimiz yönetsel ve disiplinler önceliklere mi, yoksa "politikanın bilimine" mi dayanıyor meselesinin açıkça ortaya konması gerekir. Örneğin kültürel çoğulluğu yansıtan bir geçmişin izi, çoğulculuğun politik imalarına mı yoksa materyalin bolluğuna mı tekabül etmektedir. Başka bir sorun, kültürel çoğulculuğun politik olarak destek görmediği olası bir durumda, Türk-İslam Arkeolojisi arkeolojik nesnelere temsil ettiği kültürel çeşitliliği ortaya koymayı ve teorize etmeyi sürdürebilecek midir? Kısacası, kültürel görelilik ve kültüralizme bağlı teoriler, ilk bakışta Türk-İslam Arkeolojisi için iyi bir açılım sağlar gibi gözükse de, zamansal ve kültürel taksonomi açısından sorunlar içerirler.

e) Türk-İslam Adlandırması: Kültürel-zamansal taksonomi sorunu kendisini en fazla Türk ve İslam kavram ikilisini birlikte nasıl ele alacağımız konusunda gösterir. Öyle ki bu iki kelime arasına virgül (,) mü,

yoksa tire (-) işareti mi konulacağı başlı başına işin kapsam ve içeriğini tümünden değiştirir. Buna mukabil TİAR adlandırması, nesne alanını tanımlamak için mi, metodolojik gerekliliklere mi, yoksa sosyo-politik ilgilere mi karşılık geliyor sorusu oluşabilmektedir. Bu açık kılınması ve teorik olarak kavramsallaştırılması gereken bir sorundur. Literatürde İslam Arkeolojisi ve Türkiye Arkeolojisi alanları bir şekilde tanımlı ve mevcut olduğundan, TİAR, bunlardan ayrı olarak kendi çalışma alanını zamansal ve kültürel yönleriyle açıkça ortaya koyabilmelidir.

Diğer yandan bir disiplinin adı ve etkinliği genellikle şu şekilde belirir: Önce bir çalışma alanıyla ilgili bilimsel pratikler, etkinlikler ve üretimler olgunlaşır ve ortaya belirginleşmiş ve olgunlaşmış böyle bir alan çıkınca bunun adı konur. TİAR esasen bu sorunu, İslam Arkeolojisi ve Türk Dünyası arkeolojik çalışmalarında olgunlaşmış bir birikimi baz alarak çözüme kavuşturabilir. Ancak mesele, nesne ve konu seçimi ya da bir sentez geliştirmek ile halledilemez. Öyle ki, araştırılan tüm konuların, dönemin ve nesnelerin Türk-İslam geleneğini ya da tarihini temsil ediyor olması bu disiplini TİAR olarak öne sürmeye yetmez. Bu olsa olsa taksonomi sorununu bir ölçüde çözebilir. Konunun cultural management ve metodolojik boyutu daha esaslı bir sorundur ve bu da teori sorununa içkin bir konu olduğundan teori meselesini daha da öncelikli hale getirmektedir.

Bilimsel ve Sosyo-Politik Fırsatlar

İster Yeni Arkeoloji ya da başka bir şeye dair olsun, TİAR kelimenin gerçek anlamında yeni bir arkeoloji imkanını potansiyel olarak barındırır. Üstelik tam da önceki bölümlerde tartıştığımız ve TİAR'a kapıyı kapatan Yapısal ZamanUzay'ın paradigmatik kısıtlarının değişmeye başladığı günümüze denk düşen bir zamanda gündeme gelmiş olması, önemli bir teorik fırsattır. TİAR adına fırsat oluşturan düşünsel çerçeve, onu kısıtlayan nedenlerin tam da üzerine inşa edilebilir niteliktedir. Çünkü Eagleton'un (2011: 42) "kültür şifası olduğu hastalığın aynı zamanda sebebidir" tezi, tersten de doğrudur: TİAR'ın kısıtları olan bilimsel kültür, aynı zamanda onun olanaklarının rahmini oluşturur.

a) Teori İlgisizliği: Türk arkeolojisinde uzunca bir dönem yaşanan teori ilgisizliği, bahsettiğimiz olumsuz etkileri yanı sıra ana akım Dünya arkeolojisinin teorik söyleminin etkisinden nispeten uzak kalmasını sağlamıştır. Özdoğan (2006) bunu Türk arkeolojisinin "dışa kapalılığı" olarak tanımlar. Teorik planda dışa kapalılık durumunun bu vesileyle son bulduğu bir durumda -eğer Yeni Arkeolojinin sağladığı teorik açıklımlara uyum sağlarsa-TİAR, teoriyle beraber kurumsallaşma için de iyi bir sıfır noktası oluşturabilir. TİAR alanında faaliyet gösteren arkeologlar, ister istemez alanı tanımlamak, nesne alanını oluşturmak ve hepsinden önemlisi işlerini yaparken

"niçin" sorusunu sormak durumunda kalacaklar ve bu da teorik bir gelişime vesile olacaktır. Kaldı ki TİAR adlandırılması, "niçin" sorusuna içkindir ve sadece niçin sorusuna cevap için bile ciddi birer soyut, teorik üretim gerekir. Bir örnek vermek gerekirse sosyolojide nesne konumundaki "toplum" kavramı hakkındaki kavramsallaştırma etkinliğinin, literatürde çok önemli bir yekûn oluşturması boşuna değildir. Dolayısıyla TİAR disiplini çok yoğun ve derinlemesine olacak şekilde bu alanı kavramsallaştırma etkinliğine mesai harcamalıdır. Arkeolojiden kurucu/yapılandırıcı bir işlev beklemenin 'gereklilik' ile anakronizm arasında kalmak olacağını söylerken gereklilikten kastettiğimiz tam da böyle bir teorik inşa faaliyetidir. Bu teorik inşa hakkıyla yerine getirilebilirse, anakronizm görüntüsü, yani geç modernleşmeden kaynaklanan, demode olanı elde etme ve uluslaşmanın kültürel alt yapısını kurma çabası eleştirileri de göğüslenebilir.

b) Kültüralizm: Arkeolojide kültüre yaslanmak, ironik şekilde kültüralizmin kültürene karşı da iyi bir çıkış noktası sunar. Çünkü kültür savaşlarından azade bir pozisyon ancak yeni bir kültürel üretimle mümkün olabilir. Böyle bir gelişim arkeoloji dünyasında belirginleşmeye başlamıştır. 1960'lı yıllardan itibaren oluşan, sözcülüğünü Amerikalı Lewis Binford'un yaptığı Yeni Arkeoloji ya da Süreçsel Arkeoloji akımına göre, arkeolojik etkinliğinin anlamı; daha önce geleneksel arkeologların savunduğu gibi sadece insanların geçmişte nasıl yaşadıklarını açıklamak olmadığı, kültürel gelişimleri açıklamanın ya da ekonomik ve sosyal değişimlerin nasıl olduğunu anlamının da dikkate alınması gerektiğidir." (Erdoğan, ?:16) Yeni Arkeoloji akımı içinde sayabileceğimiz, Arkeometri, Analitik Arkeoloji, İşlevsel-Süreçsel Arkeoloji gibi disiplinler, yöntemsel ve akademik yönelimleri itibarıyla TİAR için fırsat açııcıdır. Dolayısıyla kültüralizm, özcü ve etnocentrik içerimleri yeniden kavramsallaştırılarak TİAR adına dayanak oluşturabilir.

Kültür son tahlilde "toplumsal öznellik alanı anlamına gelir." (Eagleton, 2011:52) Bu kültürel özneliğin ele alınışı, önceki bölümde kültüralizmin kısıtlarından bahsederken belirttiğimiz gibi Grekoromen Arkeoloji ve TİAR için farklılık arz eder. Artık akültüralist bir noktaya ulaşmış olan modernist bilim için kültür, ulus ötesidir. Batıda kültüralizmi reddediş, kültürel bir gerekliliktir; zira uygarlık olarak modernite içinden çıktığı kültüre dışsal hale gelerek evrenselleşmiştir. Dolayısıyla kültüralist bakışı muhafazakârlıkla itham etmenin moda haline gelmesi, kazanılan bir yarışın sonucuna itiraz edilmesine engel olma refleksi olarak okunmalıdır. Bir anlamda T. Kuhn'un "paradigmanın direnci" dediği bir karşı koyma halidir. Her türden evrenselliğin, bir yer, kültür ve zamanla ilişkili öznelikten türediğini saklama çabasıdır bu. Grekoromen arkeoloji için

kültürel temellere yaslanmayı norm haline getirmekle beraber, benzer bir yöntemi, alternatifler için norm-dışı sayma hilesidir. Sonuç olarak TİAR'ın bilimsel başarısı, "norm-dışılığı" normalleştirmekten öte, normu yeniden tanımlamaya yarayan bir kazanım olacaktır.

c) Akültüralizm: Akültüralizmin TİAR adına sunduğu bir fırsat varsa, o da akültüralist bilim paradigmasının geçerliliğini yitirmeye başlamasının sağladığı açılım fırsattır. Sosyal bilimlerde son zamanlarda yükselişte olan Kültürel Çalışmalar (Cultural Studies) ekolü böyle bir iklimin ürünüdür. Kültürel çalışmalar yaygın haliyle daha çok güncel kültürel oluşum ve değişimlere odaklı olduğundan, arkeoloji henüz bu ekol ile buluşmuş sayılmaz. Ancak akültüralist yaklaşımın kısıtlarının bertaraf edildiği böyle bir dönemde TİAR, kültürel çalışmalar, sosyal tarih ve antropoloji gibi disiplinlerle buluşabilecek ve buradan anlamlı bilimsel sonuçlar çıkabilecektir.

d)Zaman-Mekân-Kültür Taksonomisi: Yeni kurulan Türk-İslam Arkeolojisi bölümünün internet sayfasında taksonomi ve çerçeve konusunu açıklayan şöyle bir ifade bulunmaktadır: "Anadolu'nun Türk kültür ve medeniyetine ait yaklaşık 1000 yıllık tarihi geçmişe sahip olması ve halen yaşayan kültürel birikiminin yanı sıra başta Ortadoğu olmak üzere dünyanın birçok bölgesine yayılmış İslam kültürü ve medeniyetinin birikimleri ile İç Asya'daki Türk kültürüne ait bakiyeler oldukça zengin ve bakir bir çalışma sahası sunmaktadır." Buna ilave olarak bilim dallarının giderek alt branşlara ayrılması nedeniyle söz konusu coğrafi alanın ve dönemin de ayrı bir başlık altında çalışılmasının gerekliliği ifade edilmektedir. İşin ilginç yanı, kapsamı daha dar olan çalışma sahaları ile ilgili gelişkin birer arkeoloji branşı olmasına karşın, TİAR için böyle bir uzmanlaşmanın kurumsallaşmamış olmasıdır. TİAR bölümünün kurulması, böylelikle çerçeve sorununun netleşmesi yanı sıra, birbiriyle kesişen, örtüşen ya da ayrı tutulması gereken alanların bilimsel haritasının belirginleşmesine fırsat açabilecektir. Bu anlamda TİAR, Yakındoğu Arkeolojisi, İslam Arkeolojisi, Ortaçağ Arkeolojisi, Osmanlı ve Selçuklu Arkeolojisi, Türkiye Arkeolojisi gibi pek çok alanın kesişim evreninde bulunan bir dönemi ve kültürü, ilişkiselliği esas alarak toparlayabilecektir.

Daha önce nesne/konu çoğulluğunun bir taksonomi problemi oluşturduğundan bahsederken; Avrupalı ulusal arkeolojilerin milli kültür adına imparatorluk geçmişlerinin ötesine uzanmayı seçtiklerini, buna karşın TİAR'ın içerdiği kültürel çoğulluk evreni nedeniyle bu yolu izleyemeyeceğini belirttik. 1930'lar için bir handikap olarak görülen kültürel miras çoğulluğu, Dünya'da ve Türkiye'de yaşanan sosyo-politik değişim açısından bakıldığında artık birer kazanım olarak algılanmakta; dolayısıyla bilim politikası açısından arkeolojik çerçevenin ve evrenin çeşitliği bir avantaja

dönüşmektedir. Çerçeveyi bu şekilde oluşturmak sadece İslami geçmişle yeniden buluşma, barışma anlamına gelmez; Türk-İslam geçmişinin, Türk ve İslam dışı kültürel paydaşları ile de buluşma, barışma anlamına gelebilir. Diğer yandan büyük ölçüde tarih ve sanat tarihi çalışma sahası kapsamına sıkışan Selçuklu ve Osmanlı dönemi çalışmalarında, artık arkeolojinin de söz sahibi olabilmesine fırsat açabilir. Dolayısıyla arkeologlar, alt katmanlara yani antik döneme inebilmek adına Osmanlı, Selçuklu eser ve kalıntılarını –tabiri caizse- kazıp, kenara atmak yerine, bu katmana ya da ayaktaki eserlere de arkeolojik bir ilgiyle yaklaşabileceklerdir.

e) Türk-İslam Adlandırması: Bizans adının, Bizans döneminde kullanılmadığı, bu adlandırmanın 1880'de C. Bayet'in L'art Byzantin adlı çalışması ile literatüre, oradan da popüler dile geçtiği ve artık adeta nesnel bir içerik edindiği bilinmektedir. Akabinde Bizans Sanatı, Bizans Tarihi, Bizans Mimarisi gibi birçok disiplin bu yoldan ilerleyerek bu adlandırmanın içeriğini pekiştirmiştir. Bu örnek, bilim yoluyla adlandırmanın nesneyi yaratmakta ne denli önemli olduğunu göstermekle kalmaz, aynı zamanda bilimin politikası ile politikanın bilimi arasında bir paylaşım alanının olduğuna da güzel bir örnek oluşturur. Bu bakımdan, Türk-İslam ikili adlandırmasının arkeoloji alanında kabul görmesi için çerçeve ve taksonomi meselesini, hatta akabinde Türk-İslam kültürünü yansıtan arkeolojik nesnelerin bulunup kaydının, envanterinin çıkarılmasını ve tanıtımının yapılmasını yeterli görmek yanlış olacaktır. Bunlardan ibaret bir çaba Bizans adlandırmasının sonucuna benzer bir netice vermeyecektir. Bu sadece bir adlandırma değil, tanınma meselesi de olduğundan bir cultural management (kültür yönetimi) sorunudur. İşin bu noktası, kısmen 'pazarlama' etkinliğini içerdiğinden; bilimin politikasıyla, politikanın biliminin ortaklaşalığını gerektirir. Ancak bu ortaklıkta politik destek, ancak bilimsel ilgilere ve gerçekliğe olan katkısı ile sınırlı tutulursa etkili ve kalıcı olabilir.

Sonuç ve Öneriler

Arkeoloji -antropoloji ile birlikte- eleştirel kapasitesi oldukça güçlü olmasına rağmen, bu fonksiyonu üstlenmekten genellikle kaçınan, kaçınmadığı durumlarda ise çoğu kez bulguları göz ardı edilen bir bilimdir. Şöyle ki, arkeoloji hem modernist-seküler yaklaşımlar hem de kültüralist-dinsel yaklaşımlar için 'bozguncu' çıkarımlar ihtiva ettiğinden, diğer sosyal bilimlerin ürettiklerinin "yapıbozumcusu" potansiyelini taşır. Sosyal bilimler arasında bu ikisi, genellikle her iki kanat için de 'fitne' kaynağı olageldiler: Modernist-ilerlemeci-seküler sosyal bilim yaklaşımlarının zihin ardında yer alan 'dinsel/büyüsel' unsurları en iyi bu bilimler gösterebilmektedir. Başka bir anlatımla modern bilimin büyüsel art alanını ve dinsel amaçlarını en iyi arkeoloji ortaya koyar. Diğer yandan, vahiy temelli dinlerin etkisinde kalarak gelişen

okumalara karşı da arkeoloji ‘büyü bozucudur’. Örneğin arkeoloji, Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarının semavi dinlere olan tesirini gösterebilmesi nedeniyle bu kanatta da pek itibar görmez. Bu nedenle arkeolojiden, eleştirel ve analitik çıkarımlar yerine daha çok kurucu/ inşacı bulgular üretmesi talep edilir. Oysa göstermeye çalıştığımız gibi bilimsel açıdan bozmak ve yapmak ayrı düşünülmemesi gereken etkinliklerdir. TİAR dünya bilim çevrelerinde haklı bir itibar kazanabilmek adına, nesnesini, yani işaret ettiği kültürü sadece inşa eden değil, eleştirel ve analitik anlamda sorunsallaştıran bir etkinliği temsil etmelidir.

Bir kültürel tanınma çabası olarak düşünüldüğünde TİAR, eleştirel ve analitik bir çabayı sadece kendisini hükümsüz bırakan bilim geleneği için değil, kendisine dönük olarak da yapabilmelidir. Bunun öncelikli yolu, ana akım bilimin, kültürel dünyanın doğal bölünmesi olarak sunduğu özdeşlik-farklılık, özcülük-evrensellik, kültüralist-akültüralist ikiliklerinden kendini kurtaran bir teorik pozisyonu edinmektir. Bu da hem yönetsel hem de kültürel düzeyde ilişkisel bir bakışı gerektirir. Ancak ilişkisel oluş Türk-İslam ilişkisine sıkıştırılmamalı, tüm kültürel paydaşları içine almalı; diğer yandan yönetsel açıdan, farklı bilimlerin bulgu ve yorumlarını da içermelidir. Yeni kurulan Türk-İslam Arkeolojisi bölümünün tanıtım metninde bu konulara dair farkındalığı görmek, bu anlamda umut vericidir.

Ancak tanınma meselesi her zaman yoğun emek ve yetkin bilimsel çalışma ile başarılmaz. Tanınmayı beraberinde getiren kültürel olgunluk, çoğu kez kendisine ironik bakabilen kültürlerin başarısı olmuştur. Bu da kültür yönetimi etkinliği olarak TİAR disiplininin, sadece bilimsel bilgi üreten değil, aynı zamanda kültür üreten işlevle donanması anlamına gelir. Ulusal kültürü “toplumsal öznellik” olarak tanımlamak ve bilimi de bu öznelğin bir parçası saymak doğru ise, söz konusu işlevin gerekliliği daha da fazla önem kazanır. Üstelik bu işlev, yazıda ele alınan bilimin politikası ile politikanın biliminin mutlak anlamda çelişmediği tek noktadır. Ancak bilim ve politika “ironi” meselesinde doğal olarak ayrışacaklardır. Dar anlamda politika, ironi şöyle dursun kültür eleştirisi konusunda bilim insanlarının ferasetine uzaktır. Böyle bir durumda bilimin politikasını temsil eden TİAR, zaman zaman ihtiyaç hissettiği politik desteği kendi özerk alanını daraltma pahasına talep etmemelidir.

Herder, “bir ulusun kendi düşünce akışının ayrılmaz bir parçası saydığı şey, ikinci bir ulusun aklının ucundan bile geçmemiş, bir üçüncüsü tarafından ise zararlı sayılmıştır” der. (Eagleton, 2011:22) Bu ifade tikel bir kültürün kendi özelliklerinden kaynaklanan bir hissiyatı ifade etmez. Daha çok Avrupa’da yabancı kültürlerle karşı duyulan romantik ilgiyi ve antikolonyalist hissiyatı ifade eder. Böylelikle, 20. yüzyılın ikinci yarısında giderek yaygınlaşan post-kolonyalizm ve

popüler kültürün romantikleştirilmesi; bağımsızlık sonrası muhafazakarlığın ve ulusal egemenliğin teorik donanımına eklenir, onu besler. Sonuç olarak uygarlık kavramı irtifa kaybederken, kültür kavramı yükselişe geçer. Postmodernist sosyal bilimlerin batı-dışı toplumlarda bu denli taraftar bulması bu yüzdendir. Bir anlamda modernizmin, kültürünü yenileyebilmek için tarihi ‘geri vites takmaya’ başlaması gibi; batı-dışı toplumlarda da kültüre dönüş, geri bakışı içermeye başlamıştır. Her iki durumda da kültür, bilginin temeli olarak zaman politikasının kurucu unsuru olmuştur. Başka bir anlatımla kolonyal ve anti-kolonyal söylem, ortak bir Yapısal ZamanUzayın söylemini alttan altta paylaşırlar. Bu yüzden TİAR’ı teorik olarak temellendirirken kültüre dayanmak, son derece dikkatli olmayı gerektirir. Eagleton’ında belirttiği gibi, “kültür, çözüm sunduğu bölünmenin aynı zamanda semptomudur.” (Eagleton, 2011:42) TİAR eğer özdeşlik olarak kültüre dayanmayı seçerse tam da sorunun parçası olabilecektir. Çünkü özcü, kültüralist yaklaşımda olduğu gibi pür farklılığa atıf yapmak, pür özdeşliğe atıftan farksızdır. Böyle bir hareket noktası (özdeşlik olarak kültür) belirlemek, “kültür savaşları” (Kulturkampf) içinde bir cephe oluşturmak anlamına gelebilir.

Diğer yandan kültüralizmin kültürel farklılığa ve özdeşlik olarak kültüre prim kazandıran prensipleri batı “liberal emperyalizmini” çok da bağlamaz. Zira Batının artık farklı bir özdeşlik kültürüne ihtiyacı yoktur. Adeta ulus ötesi oluşan kültür evreninde Batı, kim olduğunu sormaya ihtiyaç hissetmez. Farklı ve özdeş olan diğer kültürlerdir. İleri modernizm adeta normdur ve kültür, adeta norm dışı kalanın niteliğidir. TİAR, nesne alanını oluşturur ve kendisine yer edinmeye çalışırken, normun dışına itilmeye gönüllü bir kültürün habercisi olma riskini üstlenmemelidir: Norm-dışılığı normalleştirmemelidir. Çünkü norm olarak genellik, ancak karşılaştırma yapılabilecek bir özgünlük ile beraber var olabilir ve norm dışılığı (özgünlüğü) sahiplenmek normu yüceltmeye yarayabilir. Daha basitçe ifade etmek gerekirse, TİAR, Grekoromen arkeoloji paradigmasının -büyük harfle-Kültür’üne karşı, kültür etiketinden sakınmalıdır.

Bu çalışmanın müellifi arkeolog olmadığından, yapılmaya çalışılan değerlendirmeler, sadece sosyal bilimlerin genel bağlamı dahilindeki arkeoloji tartışması şeklinde düşünüldüğünde anlamlı olabilir. Bizatihi arkeolojinin etkinlik ve bilimsel üretim tarzı, elbette bu alanda faaliyette bulunan bilim insanlarının tercih ve ilgileri tarafından belirlenecektir. Burada yapılmaya çalışılan, alana nispeten yabancı ve kendi sınırlılıklarını bilen bir sosyal bilimcinin, olası disiplinler arası okumalara mütevazı bir çağrısı olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- ARCHER, Margaret S., 1996.
Culture and Agency: The Place of Culture in Social Theory, Cambridge University Pres.
- AYDIN S. 2007.
Batılılaşma Karşısında Arkeoloji ve Klasik Çağ Araştırmaları. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 3 Modernleşme ve Batıcılık. Bora T, Gültekingil M. (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- DESCOMBES, Vincent, 1980.
Modern French Philosophy, İng. Çev. L. Scott Fox ve J.M. Harding, Cambridge University Press, London.
- EAGLETON, Terry, 2011.
Kültür Yorumları, Çev. Özge Çelik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- ERDOĞDU, Burçin (Tarih Belirtilmemiş)
Arkeoloji/Teori/Politika, Denemeler, Okyanus Yayınları, İstanbul
- FABIAN, Johannes, 1999.
Zaman ve öteki, Antropoloji Nesnesini Nasıl Oluşturur, Çev., Selçuk Budak, Bilim ve Sanat, İstanbul
- GADAMER, Hans Georg, 1989.
Truth and Method. 2.ed. Rev. ed. Joel C. Weinslieimer and Donald G. Marshall. New York: Crossroad.
- KARADAŞ, Yücel; DEMİR, Timur, 2013.
Türkiye’de 1930-1970 arası arkeoloji paradigmasının bilim sosyolojisi açısından bir betimlemesi, İnsanbilim Dergisi, 2(2):1-16, 2013
- KUHN, Thomas, 1995.
Bilimsel Devrimlerin Yapısı, Kuyaş N. (çev.) Alan Yayınları, İstanbul.
- MERTON, Robert K., 2010.
Bilim ve Toplumsal Düzen, Çev. Ü. Tatlıcan, Bilim Sosyolojisi İncelemeleri. Balkız B, Öğütte VS. (der.) Ankara: Doğu Batı Yayınları, İstanbul
- ÖZDOĞAN, Mehmet, 2006.
Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul
- POPPER, Karl, 1966.
The Open Society and Its Enemies. Princeton University Press, Princeton
- RİTZER, George, 2008.
Modern Sosyoloji Kuramları, Çev. H. Hülür, Deki Sosyoloji, Ankara.
- ROSENAU, Pauline Marie, 1998.
Post-Modernizm Ve Toplum Bilimleri, Çev. Tuncay Birkan, Ark Yayınları, Ankara
- ŞİMŞEK, Ahmet, 2011.
Geçmişin Nesnesini Arayan Bilim Arkeoloji: Türkiye’de Tarih Öğretimindeki Durumu, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/2 Spring
- TAYLOR, Charles ,2001.
“Two Theories of Modernity” (der) D.P. Goankar, Alternative Modernities, Dule University Pres, İndiana
- WALLERSTEIN, İmmanuel, 2003.
Yeni bir sosyal bilim için, Çev., Ender Abadoğlu, Aram Yayıncılık, İstanbul

İZMİR'DE PLANLAMA-ARKEOLOJİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: MODERNİST PLANLAMA ETKİNLİKLERİNİN BAŞLANGICINDAN GÜNÜMÜZE TARİHİ KENT MERKEZİNDE YER ALAN ARKEOLOJİK ALANLAR İÇİN GELİŞTİRİLEN PLAN KARARLARI

AN INVESTIGATION ON THE RELATIONSHIP BETWEEN URBAN PLANNING AND ARCHAEOLOGY IN İZMİR: PLAN DECISIONS TAKEN FOR THE ARCHAEOLOGICAL SITES IN THE HISTORIC CITY CENTRE FROM THE BEGINNING OF THE MODERNIST CITY PLANNING ACTIVITIES TO PRESENT

Ayşegül Altınörs ÇIRAK* - **Hatice Ecem DEMİRDEN****
Deniz HEKİMOĞLU*** - **Ezgi Yekbun CENGİZ******

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 4 Kasım 2015	Received: Kasım 4, 2015
Hakem Değerlendirmesi: 4 Kasım 2015	Peer Review: November 4, 2015
Kabul: 30 Aralık 2015	Accepted: December 30, 2015

Özet

Önemli bir tarihsel birikime sahip olan İzmir kentinin arkeolojik ve tarihsel potansiyeli kentin modern planlama etkinlikleriyle tanıştığı 19. yüzyıldan günümüze kadar ulaşan süreçte planlama kararlarına konu olmak durumunda kalmıştır. Bu süreçler içerisinde modern planlama etkinliklerinin özellikle görünür, algılanabilir ve/veya tanımlanabilir durumda olan arkeolojik alan veya varlıklara karşı nasıl bir tavır sergilediği ve ne yönde plan kararları geliştirdiğini anlamak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda Antik Smyrna kentinin büyük kamusal unsurları olarak planlı dönemin başlangıcından bu yana kentte kısmen de olsa görünürlüğünü sürdüren Agora, Kadifekale, Antik Tiyatro ve Antik Stadyum arkeolojik alanları için geliştirilen plan kararları kronolojik bir sıra çerçevesinde incelenmiştir. Sonuç olarak planlama çalışmalarının söz konusu alanları otonom bölgeler olarak planlara işlediği, kente entegrasyonu ve korunmasına ilişkin karar üretme konusunda yetersiz kaldığı görülmüştür. Çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar doğrultusunda ülkemizde planlama ve arkeoloji disiplinleri arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi konusundaki gereksinimin bir kez daha vurgulanması olanaklıdır.

Anahtar Kelimeler: Arkeoloji, Planlama, İzmir, Çok Katmanlı Kent Merkezi, Antik Smyrna

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, e-posta: aysegul.altinors@deu.edu.tr

** Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Kentsel Koruma Planlaması Yüksek Lisans Bölümü, e-posta: ecem.demirden@hotmail.com

*** Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Kentsel Koruma Planlaması Yüksek Lisans Bölümü, e-posta: dnzhekimoglu@gmail.com

**** Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Kentsel Koruma Planlaması Yüksek Lisans Bölümü, e-posta: yekbunezgi@gmail.com

Abstract

The archaeological and historical potential of İzmir, which hosted many important civilizations, have been a subject of urban planning decisions since the 19th century, when the city was first introduced with the modern planning activities to the present day. Understanding the attitude of modern planning activities towards the visible, perceptible and/or identifiable archaeological sites and properties and the approach of planning decisions is the aim of this paper. In this respect, the plan decisions for Agora, Kadifekale, Ancient Theatre, and the Stadium which, as the great public architectural elements of Ancient Smyrna, continued their visibility since the beginning of city's urban life are investigated in a chronological order. As a result, it is observed that the planning activities rendered the sites in consideration in the plans as autonomous regions and failed in deriving decisions that enable their conservation and integration to the city. With respect to the results of the study, it is possible to emphasise the need for reinforcing the relationship between the disciplines of archaeology and planning in Turkey once again.

Keywords: Archaeology, Urban Planning, İzmir, Multilayered City Centre, Ancient Smyrna

Giriş

Zengin bir arkeolojik mirasa sahip olan Anadolu ve Trakya toprakları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern kent planlaması yaklaşımları ile tanışmaya başlamıştır. İlk planlama çalışmaları Osmanlı'nın bir çevre ülke olarak batı kapitalizmine eklenme süreciyle birlikte daha çok yasal ve yönetsel düzenlemeler ile başlamış, Cumhuriyet'in ilanından sonra ise modern kent planlama bir mekansal strateji olarak benimsenmiştir. Bu süreçte planlama çalışmaları kentsel alanlardaki arkeolojik değerlerin geleceğini de etkiler duruma gelmiştir.

Bugüne değin yaşanan deneyimler göstermektedir ki; planlama ve arkeoloji disiplinlerini kapitalist birikim modelinin modern kentleşme pratiği çerçevesinde bir araya getirebilmek oldukça zor bir süreçtir. Temel sorun; doğrusal bir düzlemde geleceğe odaklı ve değişken bir kentsel yapılanma kurgusuna sahip olan planlamanın, uzun dönemlere tanıklık ederek varlığını ve o yerde bulunma durumunu bugüne ulaştırabilmiş tarihsel varlıkları nasıl ve ne şekilde tanıyacağı ve geleceğine dair nasıl karar üreteceğidir. Dinamik bir yapıda durağan olanın sürdürülmesi, planlama ve arkeoloji karşılaşmasında esasen ilginç bir paradoks oluşturmaktadır.

Modernitenin doğasından kaynaklanan bu çelişkili durumu planlama ve arkeoloji disiplinleri arasında sistematik bir bilgi alışverişi oluşturarak gidermeye yönelik yaklaşımlar, II.Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkımlar sonrasında tarih ve kültürün birleştirici ve barışçı motiflerini ön plana çıkarmak amacıyla da ortaya konmaya başlanmıştır. Modern kentsel dokular içerisinde kalan arkeolojik değerlerin korunması çabaları savaş sonrasında Avrupa kentlerinde yaşanan yıkımlar nedeniyle kurtarma kazılarına gereksinim duyulmasıyla başlamış, bu kazıların bir üst çerçeve oluşturulmadan istenilen sonuçları veremeyeceğinin anlaşılması ise kentsel arkeoloji yaklaşımının gelişmesine yol açmıştır. İzleyen süreçte arkeolojik bulguların farklı ölçek ve amaçlı planlama ve yatırım kararlarının olumsuz etkilerinden korunması amacıyla önceden tespit edilerek sürdürülebilirliklerinin sağlanmasına yönelik gelişim yönlendirici ve/veya önlemsel arkeoloji (development led ve/veya preventive) olarak adlandırılan çalışmalar ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz tüm bu gelişme ve çabalar arkeoloji ve planlama alanları arasındaki koordinasyon gerekliliğini temele alan yaklaşımlardır. Nitekim arkeoloji ve tarih disiplinleri bilgiyi ortaya çıkarma ve anlamlandırma sorumluluğunu üstlenirken, bilginin korunması da ağırlıklı olarak planlama alanının sorumluluğundadır (Göksu ve Çırak 2010). Bu bağlamda arkeolojik varlıkların planlama süreçleriyle korunması yönünde uluslararası yasal ve yönetsel çerçeve giderek geliştirilmiş ve 1992 Malta Valetta Konvansiyonu (Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi) ile olgunluğa ulaşmıştır.

Uluslararası yasal çerçevelerle alınmaya çalışılan önlemlere karşın kapitalistleşme sürecini ister tamamlamış, ister tamamlanmamış olsun tüm ülkelerde sermaye birikim düzeninin mevcut yapısı içerisinde arkeolojik ve tarihsel varlıkların korunmasının kolay olmadığı görülmektedir. Ülkemiz deneyiminde de imzalamış olduğumuz Malta Konvansiyonu kararlarına rağmen arkeolojik değerlerin korunması ve modern kentsel alanlarla entegrasyonunun sağlanması konusunda, arkeolojik araştırmalardan sorumlu kurumlar ile planlama çalışmalarından sorumlu kurumlar arasındaki ilişkinin kurulmasına yönelik yaklaşımların yetersiz olduğu anlaşılmaktadır (Çırak 2010). Kentsel veya kırsal alanlarda çeşitli ölçeklerdeki alt ve üst yapı yatırımları sırasında arkeolojik bulgularla karşılaşıldığında kriz ortamları ortaya çıkmakta ve arkeolojik bulguların bilimsel bir biçimde korunması zorlu bir süreç olmaktadır. Özellikle tespit-tescil, envanterleme, arkeolojik bilginin dijitalleştirilmesi ve mekansallaştırılması ve bu bilginin korunmasına yönelik planlama dilinin geliştirilmesi gibi temel eksiklikler bugün ülkemizin çözmesi gereken önemli sorunlardır. Nitekim arkeolojik alanlara dair mevcut koruma pratiğimiz çeşitli nedenlerle ortaya konulan kazı/sondaj çalışmaları ya da tesadüfler sonucunda ortaya çıkan arkeolojik bulguların planlara işlenmesi üzerinden ilerlemektedir. Bu bağlamda bu yazı ülkemiz pratiğine dair özetlenen sorunların bir anlamda tarihselliğini ve dönemsel olarak farklılaşma biçimlerini ortaya koymak üzere bir araştırma gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Planlama çalışmalarının başladığı 19.yüzyıldan bu yana, tarihsel bir perspektifte; en azından görünür, algılanabilir ve/veya tanımlanabilir durumda olan arkeolojik alanların planlarca nasıl ele aldığı araştırılmıştır.

Arkeolojik varlıklar açısından çok zengin olan İzmir'de araştırma alanı tüm planlama çalışmalarının kapsamına giren günümüzün çok katmanlı merkez bölgesi olarak belirlenmiştir. Yine tarihsel bir karşılaştırma olanağı sağlaması açısından bu bölgede planlama çalışmalarının başlangıcından günümüze kadar olan süreçte görünür, algılanabilir ve/veya tanımlanabilir durumda olan arkeolojik alanların incelenmesi hedeflenmiştir. Tarihsel belgeler ve seyyahların notlarından anlaşıldığı üzere, planlama çalışmalarının başladığı dönemlerde kısmen de olsa görünür, algılanabilir veya tanımlanabilir durumda olan Antik Smyrna kentinin büyük ölçekli kamusal unsurları olan, agora, tiyatro, stadyum ve Kadifekale arkeolojik alanları araştırma kapsamına alınmıştır. Söz konusu bölgeler için geliştirilen plan kararları ortaya konulmaya ve dönemsel olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle planlamanın verili durumda olan arkeolojik alanlar için gösterdiği tavır, ilk dönemlerden günümüze kadar karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilecektir. Bu çerçevede planlama

çalışmalarının başlangıcından bu yana verili olmayan, kentin tarihi merkezinde veya diğer bölgelerinde süreçler içerisinde çeşitli nedenlerle ortaya çıkan, arasında Altınpark, Altınyol, Şifa Hastanesi parseli gibi önemli arkeolojik değerlerin bulunduğu alanlar ve diğer parsel bazlı arkeolojik bulgular çalışmada kapsam dışı bırakılmıştır. Nitekim İzmir gibi çok katmanlı bir kentin arkeolojik potansiyelinin kentsel veya önlemsel arkeoloji çalışmalarına nasıl konu olduğu/olabileceği zengin ve kapsamlı bir araştırma alanıdır. Bu konu üzerine gerçekleştirilen Burak Belge'nin İzmir'deki toprak altı ve üstündeki arkeolojik rezervi değerlendirerek, kentin planlama ve gelişim süreci ile birlikte ele aldığı 2005 tarihli yüksek lisans tez çalışması ve Ayşegül Altınörs Çırak'ın İzmir'de ortaya çıkan bulgular üzerinden yasal-yönetmelik sürecin arkeolojik varlıklara karşı aldığı tavrı tartışan ve ülkemizdeki özellikle dijital ve mekansal envanterleme meselesinin eksikliğine vurgu yapan 2010 tarihli doktora tez çalışması, İzmir tarihi kent merkezinde arkeolojik varlıkların koruma sorunlarını açıklıkla ortaya koyar niteliktedir. Bu yazı ise; tarihsel kaynaklardan anlaşıldığı üzere kentte planlamanın başladığı ilk dönemlerden bu yana verili durumda olan arkeolojik alanların planlarca nasıl görüldüğü ve haklarında ne yönde plan kararları geliştirildiğini, dönemsel değişimleri de değerlendirmek suretiyle tartışmak ve böylelikle kentsel alanlardaki arkeolojik alanların korunması konusundaki problemlere bir kez daha vurgu yapmak istemektedir. Temel amaç modernitenin önemli bir aracı olan planlamanın gelecek odaklı ve geçmişe karşı umursamaz ve/veya kimi zaman yıkıcı tavrının tarihsel olduğunu, bu durumun bir sistem sorunu ve aynı zamanda planlama açısından ontolojik bir problem olduğunu ortaya koymaktır. Bu paradigmatik sorun planlamanın tarihsel olanı kimi zaman dışlamaya varan sığ bir determinizmin içerisine düşmesiyle birlikte, kapitalist ekonominin güncel beklentilerine hizmet ederken, mekansal kalitesizliği ve kimliksizliği üretme durumuna da yol açmaktadır. Bu sorun İzmir örneğinde bir kez daha; bu kez tarihsel karşılaştırmalı bir perspektifte tartışılmak istenmektedir.

Tekeli modernite projesinin Türkiye'de kent planlamasına yansımaları toplumun kent planlamasına nasıl baktığı, ilgili uzmanlarca nasıl algılandığı ve uygulamada ne kadar yaşama geçtiği parametreleri doğrultusunda dört dönemde ele almakta ve söz konusu dönemleri 19. yüzyılın 2. yarısından Cumhuriyet'e kadar geçen süre, Cumhuriyet'in ilanından 1950'ye kadar süren dönem, 1950 ve 1980 arası dönem ve 1980 sonrası olarak tanımlamaktadır (Tekeli 1980). İzmir'in planlama sürecini de Tekeli'nin tanımladığı bu dört dönem içerisinde değerlendirmek anlamlıdır. Bu bağlamda İzmir için geliştirilen planlar kronolojik bir sıra içerisinde ve ülkemiz planlama pratiğiyle uyuşan dönemsel değerlendirmelerle aktarılmaktadır. Her bir planın dönemsel konjonktür içerisinde kent için önerdiği

genel çerçeve aktarılmış, ardından incelenen arkeolojik alanlarla ilgili tavrı ve kararları tartışılmıştır.

İzmir için ortaya konulan planlama çalışmalarından bazılarının uygulama olanağı bulunmuş olduğu, bazılarının kısmen uygulanabilmiş ya da yönlendirici nitelik taşımış olduğu, bazılarının ise gerçekleşme olanağı bulunmadığı görülmüştür. Bu çalışma, planların uygulanma durumuna veya arazi kullanıma etkileri üzerinden bir tartışmaya girmeyi istememiştir. Çalışma plan kararlarının etkilerini ölçmeyi değil, planlamanın arkeolojik alanlara karşı tutum ve tavrını anlamayı ve dönemsel konjonktürler içerisinde planlamanın arkeolojik varlıklara karşı takındığı tavrındaki değişimleri anlamaya çalışmıştır. Aynı şekilde bu arkeolojik alanlar üzerine yasal çerçeve bağlamında geliştirilen koruma kararları ve bu kararların dönemsel değişimleri de planlama alanına yansıyanlar dışında kapsam dışı bırakılarak, salt planlamanın-arkeolojik olana karşı tutumunun incelenmesi odağa alınmak ve arkeolojik alanların planda değerlendirilme biçimi analiz edilmek istenmiştir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde öncelikle planlama çalışmalarının modernitenin etkisi ile başladığı 19. yüzyılda Antik Smyrna'nın büyük kamusal alanları olan Kadifekale, Agora, Antik Tiyatro ve Antik Stadyum arkeolojik alanlarının durumunu anlamaya yönelik olarak tarihçilerin ve gezginlerin notları aktarılacaktır. Ardından İzmir planlarının bu önemli arkeolojik alanlara karşı almış oldukları tavrı ve geliştirdikleri kararlar tartışılacaktır. Bu tartışma kapsamında planlar kronolojik bir çerçeve içerisinde aktarılacaktır. Bu çerçeve kapsamında özellikle planlı dönemin başlangıcında arkeolojik alanları doğrudan içermeyen planlama çalışmalarına da planlamanın; hangi dönemde, kentin hangi bölgesini ve hangi gereksinimleri önde tutarak ele aldığını anlayabilmek adına yer verilmiş ve planların aktarımı açısından kronolojik bir atama gerçekleştirilmemiştir. Aynı şekilde günümüze yaklaştıkça arkeolojik alanların çeperlerindeki tarihsel bölgeler için gerçekleştirilen plan çalışmaları da arkeolojik alanlar üzerindeki etkileri bağlamı olarak araştırma kapsamına alınmıştır. Çalışma planlama sürecinin arkeolojik alanlar için aldığı plan kararlarını karşılaştırmalı olarak ele alan değerlendirme bölümü ile sonlanacaktır.

Planlama Çalışmalarının Başladığı 19. Yüzyılda Antik Smyrna'nın Büyük Kamusal Alanları

İzmir, geçmişten günümüze sahip olduğu doğal liman niteliği ve art alanına bağlı olarak gelişen ticari kimliğinin yanı sıra, üzerinde yaşattığı kültürel zenginlikleriyle tarihin her döneminde Batı Anadolu'nun önemli bir kıyı ve liman kenti olmuştur. İzmir'in tarihinin Bornova'daki Yeşilova, Yassitepe ve İpeklikuyu Höyüklerinde yapılan kazılar sonucunda günümüzden 8500-9000 yıl öncesine ulaştığı ortaya çıkmıştır (Derin

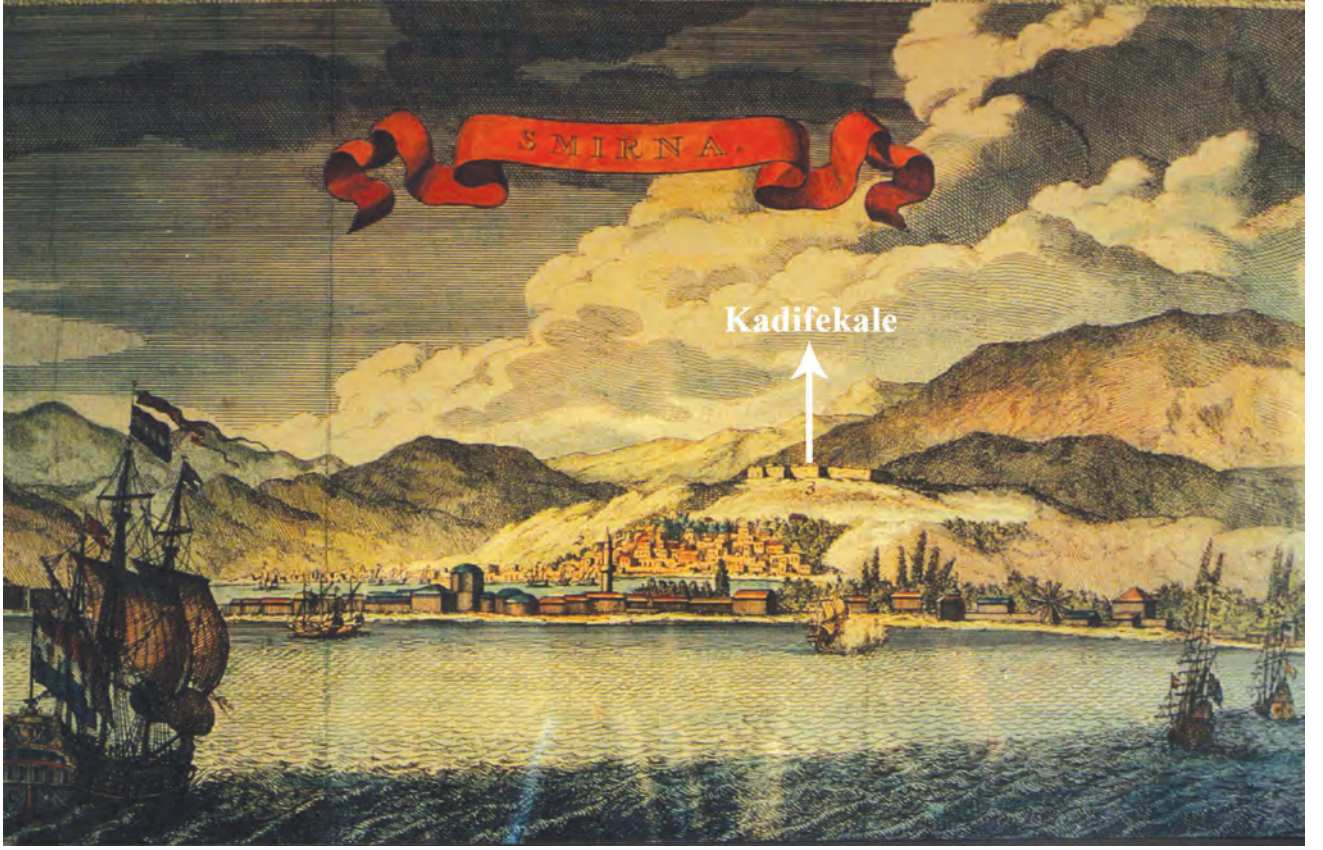
2009). Bayraklı Höyüğünde çeşitli dönemlerde yapılan sondajlar ile yerleşim katmanlarının çok farklı tarihlere uzandığı tespit edilmiş olup (Akurgal 2003) bu tarihler içerisinde Bornova'daki yerleşimin de sürdüğünden söz edilmektedir. Eski Smyrna'da (Bayraklı Höyüğü) daha sonra da devam eden yaşam, nüfusun artması ve çıkan savaşların etkisiyle kentin yeni bir alana taşınması sonucu azalarak sona ermiştir (Strabon 2000). Bayraklı'da Orta ve Geç Tunç Çağlarında yerleşim izlerinin olması ancak buluntuların azlığı nedeniyle şehrin birkaç haneli bir köy haline geldiği ve bu dönemde şehrin başka bir alanda (Kadifekale) kurulmuş olabileceğinden bahsedilmektedir (Doğer vd. 2014). Strabon'un da (2000) Leleglerin yaşadığı kentin Yeni Smyrna'nın olduğu yerde, Pagos Dağı eteklerinde olduğunu söylemesi bu görüşü desteklemektedir (Strabon 2000). Smyrna kentinin; Pausanias'ın anlatımında M.Ö. 4. yüzyılın sonu ve 3. yüzyılın başında Pagos Dağı eteklerinde Büyük İskender tarafından, Strabon'un anlatımında ise Amazonlar tarafından kurulduğundan söz edilmektedir (Doğer 2011; Strabon 2000). Strabon "Önce Antigonos, daha sonra da Lysimakhos tarafından bir kente toplu olarak yerleştirildiler ve bu kentlerin en güzelidir." şeklinde bahsetmekte ve İskender'den sonraki askeri ve politik süreçte kentin yeni yerine taşınmasının Antigonos, Monophtalmos ve Lysimakhos tarafından gerçekleştirildiğinden söz etmektedir (Strabon 2000). Korunaklı bir iç limana sahip olan kent bugünkü Bahribaba Parkı ile Meles (Melez) Çayı arasındadır (Cadoux 2003). Kent; Hellenistik Dönemden bu yana aynı bölgede iskan edilmeye devam etmiş, Antik Smyrna'nın kentsel unsurları zaman içerisinde büyüyen İzmir'in kent merkezinin içerisinde yer almaya başlamış ve böylelikle çok katmanlı bir kentsel yapı oluşmuştur (Cadoux 2003).

Tarihsel araştırmalar Roma egemenliğinin ilk yüzyıllarında Smyrna'nın Asya Eyaleti'nin en önemli kentlerinden birisi olduğunu ortaya koymaktadır (Canpolat 1992). İzleyen dönemde Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası olan ve 1420'li yıllarda Osmanlıların hakimiyetine geçen kent, 17. yüzyıla kadar büyük bir kasaba biçimindedir. Ancak 17. yüzyıl sonrasında Osmanlı'nın Avrupalılara sağladığı vergi avantajlarının yarattığı ticari canlanma sayesinde İzmir limanı bir ticari merkez durumuna gelmiş ve kentte yeniden önemli bir gelişme görülmüştür. Osmanlı'nın batı kapitalizmine bir çevre ülke olarak eklemeliği bu süreçte İzmir'in 17. yüzyıldaki ticari gelişiminde bu ranttan yararlanmak isteyen Levanten, Arap, Ermeni, Rum, Yahudi ve Türkler kente akın etmeye ve deneyimli oldukları ticari etkinliklerde yerlerini almaya başlamışlardır. Bu yüzyılda, tanınan ticari ayrıcalıklarla yabancılar kıyı kesiminde düzgün yollar üzerinde yer alan ticarethane ve konutlarıyla Frenk mahallesini oluşturmuşlardır (Goffman 2000).

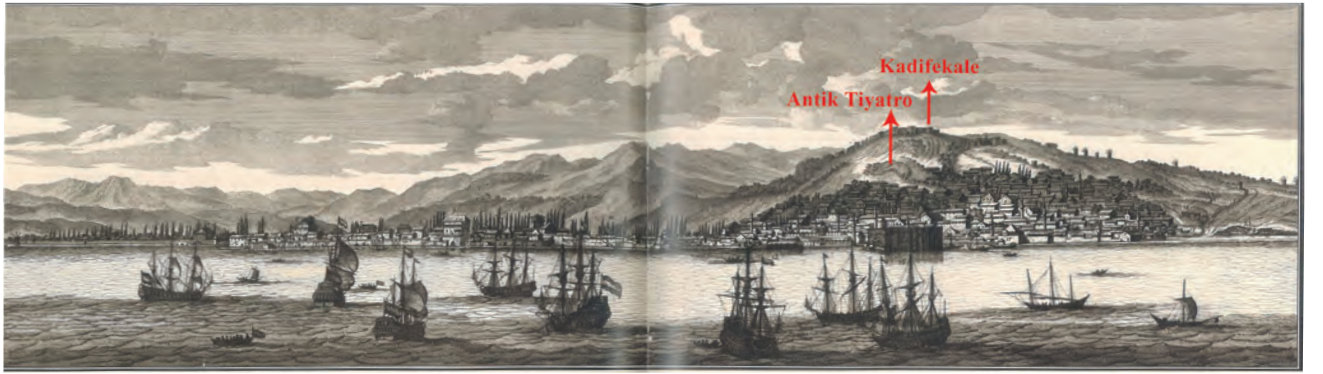
19. yüzyılın sonlarına doğru İzmir limanı, Osmanlı'nın en büyük ihracat limanı, İstanbul'dan sonra da ikinci büyük ithalat limanı konumuna gelmiştir (Beyru 2000). Levantenlerin imtiyazlarla birlikte ithalat-ihracat konusunda oldukça zenginleşerek, buraya yerleşmeleri; kentin art bölgesinden mal akımını kolaylaştırmak için 1857 yılında ülkenin ilk demiryolu olan İzmir-Aydın Demiryolu'nun yapılmasını sağlamıştır. 1863'te İzmir-Manisa Demiryolu ve Basmane İstasyonu'nun yapılması, kentin gelişmesinde önemli rol oynamış ve bu hattın Alsancak'a kadar getirilmesiyle kent bu yöne doğru yayılmıştır. Kentin ticari yapısındaki değişim, rıhtımın yapılmasının yanı sıra aynı yıllarda Kordonyolu'nun oluşumunu da sağlamıştır. Bu ekonomik yaşam yabancıların kendi ticaret işleri için servis verebilecek posta bürosu, banka, borsa, sigorta şirketi gibi kurumların oluşmasına ve hanların fonksiyonel değişimlerine neden olmuştur. Bu dönemde İzmir, kozmopolit ve hareketli kültürel yaşamı ile diğer liman kentleri içerisinde de önemli bir yere sahip olmuştur. Tüm bu gelişmeler sonucu otaya çıkan mekansal gereksinimler kentte Avrupa etkisinde modern planlama etkinliklerinin başlamasını beraberinde getirecektir. Nitekim bu dönemde İzmir kentinin bir kentsel belgeleme niteliği taşıyan ilk planı olan Thomas Graves (1836-1837) planı hazırlanmıştır.

Kentte planlı dönemin başladığı 19. yüzyılda Kadifekale, Agora, Antik Tiyatro ve Antik Stadyum gibi Antik Smyrna kentinin önemli arkeolojik alanlarının durumunu İzmir'i ziyaret eden gezginlerin notlarından ve gravürlerden anlamaktayız (Foto. 1, Foto. 2 ve Foto. 3). Söz konusu notlardan kentte pek çok arkeolojik varlığın 19. yüzyılda görünür durumda olduğu, ancak bu değerlerin tahribatlara uğradıklarına dair noktalar dikkat çekmektedir. Örneğin Sir Charles Fellows İzmir kent merkezi ve çevresinde gözlemlediği arkeolojik varlıklardan söz eden gezginlerden birisi olarak İzmir'e 1838 yılında gerçekleştirdiği seyahatinde kalede ve çevresinde var olan yıkıntılardan bahsetmektedir. Ayrıca Fellows, şehrin yukarı kısmındaki bütün yapıların içinde ve yapımında antik sütun, büst, pervaz veya direk görmenin mümkün olduğunu aktarmaktadır. Tapınak mozaiklerinden oluşan bir duvarın şimdilerde bir tarlanın etrafını çevrelediğini, "Hiç kimse toprağı temizleyerek burayı gün ışığına çıkarmayı akıl edememiş; ama insanların yapamadığını, dik bir tepe olan bu yere yağacak yağmurlar kısa sürede yapacağına benzer. Oraya buraya dikilmiş başlıklı sütunlarla ve direklerle toprağın kayması önlenmeye çalışılmış..." ifadeleriyle aktarmaktadır (Pınar 1994).

Bir diğer gezgin Ludwig Ross; Ocak-Şubat 1845 yılında yapmış olduğu İzmir gezisine dair notlarında kentin arkeolojik değerlerine ilişkin gözlemlerini; "şehrin güneyini saran dik ve çıplak dağın zirvesinde bir zamanlar görkemli bir yapı olan ve şimdi yıkıntı halinde duran kale bulunuyor; İzmir'in kurulduğu yer olan kalede antik

Fotoğraf 1 - 1678 yılına ait gravür (Cornelis De Bruyn) Kaynak: Binzet, Yılmaz, Yetkin 2003 / *Engraving from 1678 (Cornelis De Bruyn)* Source: Binzet, Yılmaz, Yetkin 2003

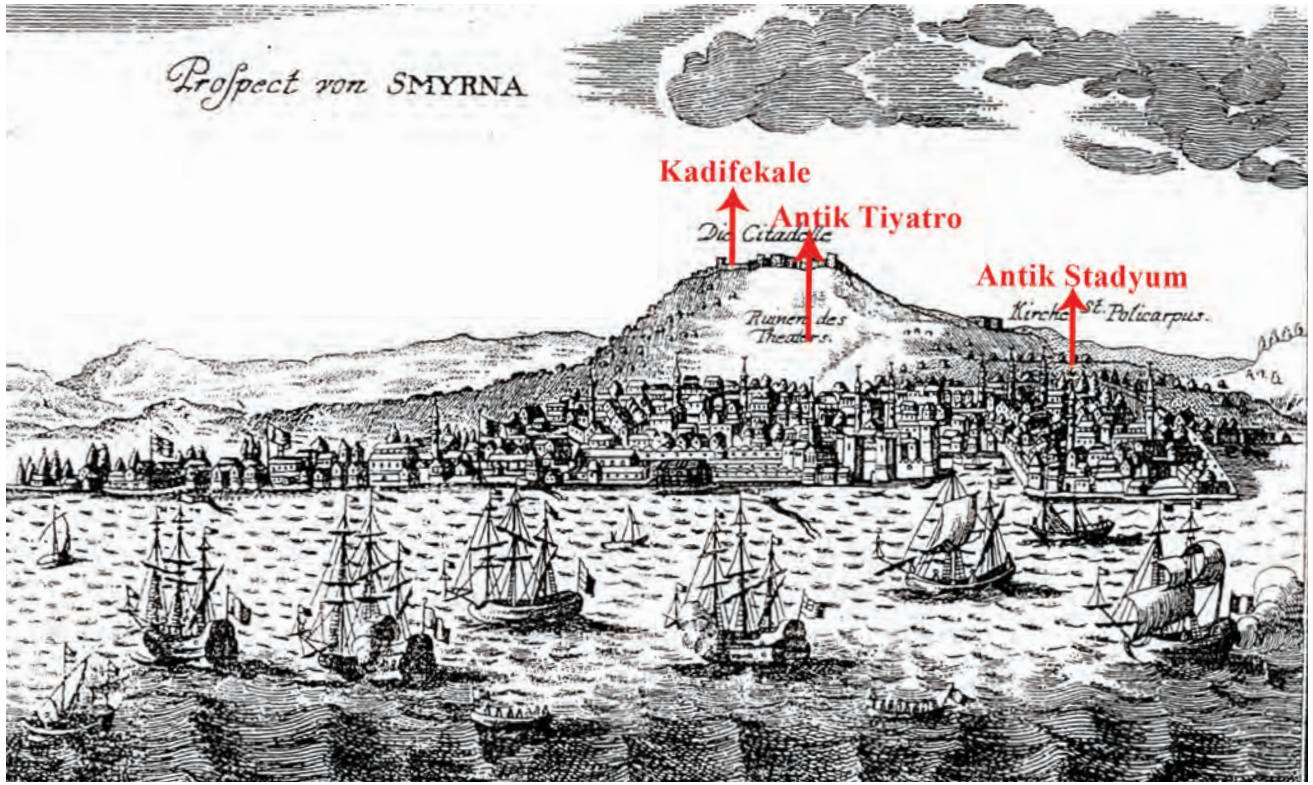
Fotoğraf 2 - 1698 yılına ait gravür (Cornelis De Bruyn) Kaynak: Sevim 2002 / *Engraving from 1698 (Cornelis De Bruyn)* Source: Sevim 2002

çağdan kalma çok az sayıda eser bulunuyor ve bunlar genellikle de yazıldı. Şehrin aşağı kısmında var olan yine az sayıdaki eser de, yapılan yeni yapılara malzeme olarak kullanma nedeniyle yok olup gitmekte...” şeklinde anlatmıştır (Pınar 1994).

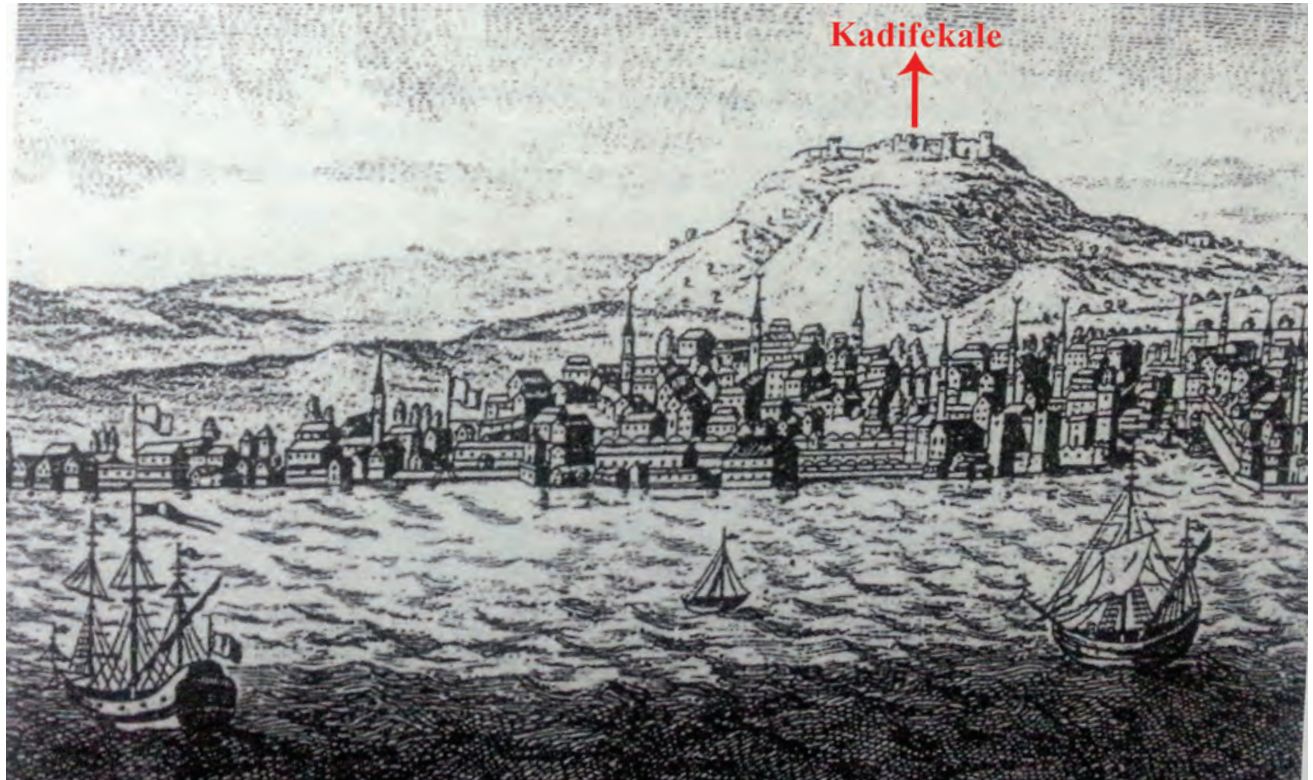
Kentin güney doğusunda, denizden 175-180m. yükseklikte yer alan ve şehrin savunmasında önemli bir yer tutan Kadifekale Arkeolojik Alanı ve çevresinde gördüğü arkeolojik bulguları gezgin Dallaway (1795) tanımlamaya çalışmıştır (Foto. 4). Dallaway (1795) kale surlarının içerisinde manastır ve sarnıcın yıkıntılarının görüldüğünden ve girişteki kadın büstünden, ayrıca

kaleden görünen manzara ile batıya doğru stadyumun, kuzeye doğru da tiyatronun yıkıntılarında söz etmektedir (Pınar 2001). Hellenistik Dönemden Osmanlı devrine kadar işlevselliğini sürdüren kalenin, 17. yüzyılda yıkıldığı ve pek çok antik yapı gibi taş ocağı durumuna getirildiği gezginlerin notlarından anlaşılmaktadır (Foto. 5).

Kerr (1910) ve Eisenstein (1911) tarafından kaleden bakıldığında şehrin; denizin ve dağların oluşturduğu nefis bir manzarası olduğundan ve Pagos'un eteklerine kurulu serviler arasındaki Müslüman Mezarlığının (Cici Park) görüldüğünden bahsetmektedir (Pınar 2001).

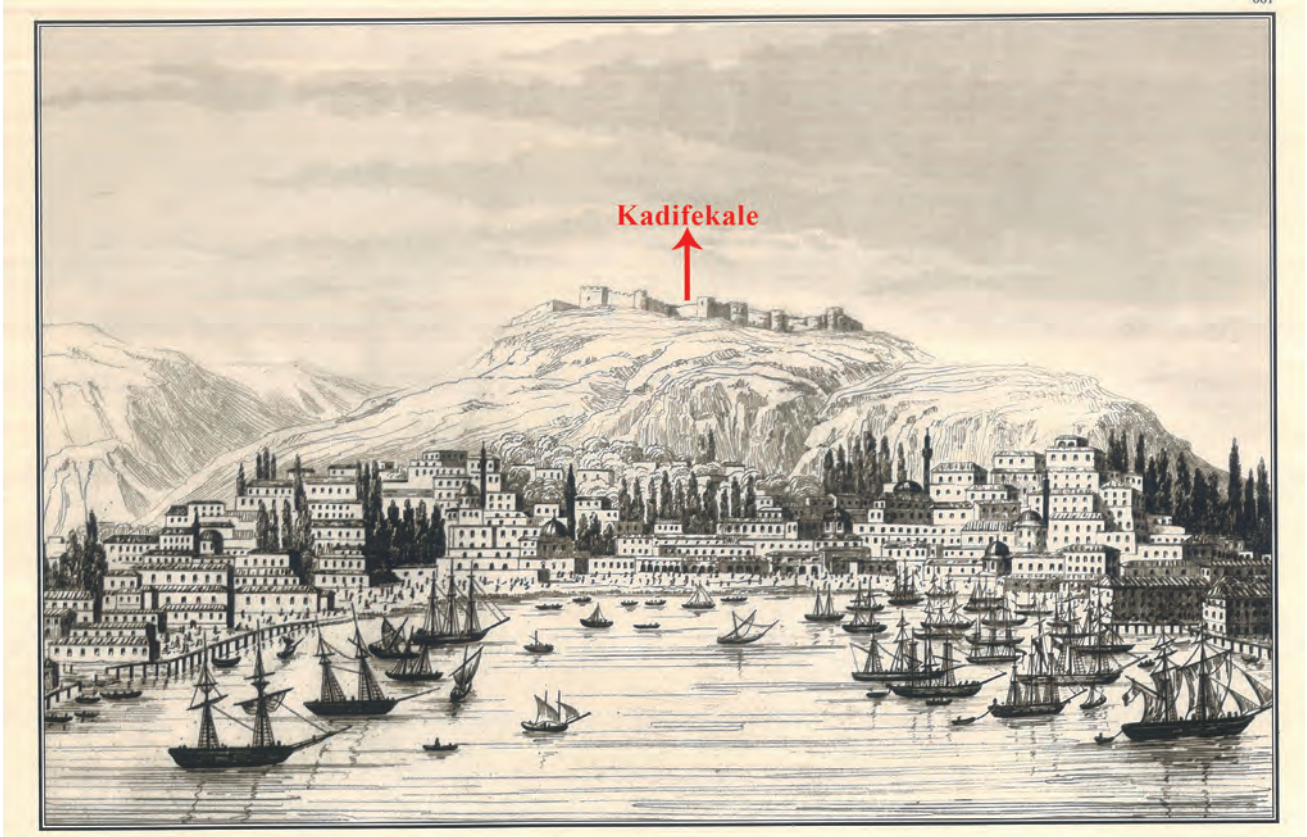
Fotoğraf 3 - 1701-1702 yılına ait gravür (Tourneford) Kaynak: Kayın 2013 / Engraving from 1701-1702 (Tourneford) Source: Kayın 2013

Fotoğraf 4 - 1795 yılına ait gravür (Dallaway) Kaynak: Pınar 2001 / Engraving from 1795 (Dallaway) Source: Pınar 2001

Antik Smyrna Agorası'nın Bizans döneminde mezarlık olarak kullanıldığı, Osmanlı Dönemi'nde de bu durumun devam ettiği ve alanın Müslüman Mezarlığı Namazgah olarak bilindiği, bu durumun Agora'nın üzerinin iskan

edilmemesine yol açtığı ve ilerleyen süreçteki arkeolojik araştırmalara olanak tanıdığı ve Sir Charles Fellows'un bu alanda yaptığı gözlemlere ilişkin olarak Mezarlıktaki taşların tümünün sunak süslemelerinde kullanılan

Fotoğraf 5 - 1839 yılına ait gravür (Marchebeus) Kaynak: Sevim 2002 / Engraving from 1839 (Marchebeus) Source: Sevim 2002

mermer olduğu, mezarlık çevresinde görülen antik kalıntıların yoğunluğundan da söz edilmektedir.

Çeşitli gezginlerin notlarını aktaran Yaranga (2000) kentin merak uyandıracak anıtsal yapılarının tahrip edilerek sahip çıkılmadığının üzerinde durmuştur. Antik Tiyatro 17.yüzyıl sonuna kadar korunmuşken Tournefort tarafından tiyatronun taşlarının şehrin imarında, yeni yapılarda kullanılmak üzere tahrip edilmeye başlandığı ancak tamamen yok olmadığı anlatılmaktadır (Pınar 2001). 1836 yılına ait gözlemlerde, Antik Tiyatro'nun kademeleri arasındaki sahanlıklara ulaşmayı sağlayan galerilerle birlikte birkaç basamaktan başka bir şey kalmadığı, basamakların da 17.yüzyılın ortalarında yıkıldığı anlatılmaktadır. Yine 19.yüzyılda Hamilton ve Texier gibi gezginler tiyatronun bazı oturma yerlerinin, merdivenlerinin ve kemerli girişinin görülebildiğini notlarında aktarmışlardır (Karabağ 2008).

Şehrin güney kale duvarlarına yakın yerde bulunan Antik Stadyum Alanı, tarihsel kaynaklarda "büyük ve güzel bir sirk alanı, uzunluğu iki yüz elli, genişliği kırk beş adım" olarak anlatılan Antik Stadyum için; Tavernier, deniz tarafının açık bulunduğunu, Monconys ise oturulacak yerlerinin 24 sıra olduğunu, güney kademelerin dağın eteğine oturduğunu, kuzeydekilerin ise kemerlere oturduğunu belirtmektedir (Oikonomos ve Slaars 2001). Spon ise stadyumun, Aziz Polykarpos'un mezarının yakınında yaklaşık 200 adım uzunluğunda,

25 adım genişliğinde seyirlik alan bulunduğundan ve "Circum" olarak adlandırıldığından söz etmiştir (Pınar 2001). Smyrna'nın ticaret limanı olması nedeniyle erken tarihlerden itibaren farklı inançlar ve dinlere mensup toplulukların dönem dönem ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. M.S. 2. yüzyılda Hıristiyan cemaatinin önderi durumuna gelen Polykarpos, Smyrna Antik Stadyumu'nda yapılan şenlikler sırasında tutuklanan Hıristiyanlar arasında yer almış, Pagan ve Yahudilerin isteklerini kabul etmemesi nedeniyle Polykarpos, Antik Stadyum Alanında öldürülmüştür (Oikonomos ve Slaars 2001). Dreux, 1667 ve 1668'de İzmir'e geldiğinde Aziz Polykarpos'un mezarını gördüğünden ve oradaki bazı kalıntılardan söz etmektedir, onun gibi Tavernier, Smith ve Pococke'nin de bahsetmesi stadyumun 17. yüzyıla kadar görünebilir olduğunu kanıtlamaktadır (Pınar 2001). 17. yüzyılda başlayan yapılaşmalarla birlikte günümüze Antik Stadyum alanından pek fazla iz kalmamıştır (Baykara 1974).

Gezginlerin anlatımından yola çıkılarak arkeolojik değerlerin kentin yaşadığı yangın, deprem gibi doğal felaketlerin yanı sıra insan eliyle de; antik malzemelerin çeşitli nedenlerle taşınması, yeni yapılarda devşirme malzeme olarak kullanılması gibi biçimlerde tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Özellikle kentin gelişim göstermeye başladığı 17. yüzyıldan itibaren arkeolojik alanların tahribatı yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte 19.

Fotoğraf 6 - 1896 yılına ait gravür (Victor Baudot) Kaynak: Sevim 2002 / *Engraving from 1896 (Victor Baudot) Source: Sevim 2002*

yüzyıl planlama çalışmalarının bu arkeolojik alanları tanıyıp, tanımlayabildiği görülmektedir (Foto. 6).

19. Yüzyıldan Günümüze Agora, Antik Tiyatro, Kadifekale, Antik Stadyum Arkeolojik Alanları Üzerine Geliştirilen Plan Kararlarının İncelenmesi Cumhuriyet Öncesi Planlama Süreci

19. yüzyıldan itibaren Avrupa'da kapitalizmin gelişmesiyle birlikte giderek sanayileşen ve büyüyen kentler için rasyonel planlama yaklaşımları arayan kent planlama çalışmaları; 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitalist sisteme bir çevre ülke olarak eklenen Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle dış ticarete açılan büyük kentlerini de etkilemiştir. Sanayileşme/sanayileşememe durumunun belirlediği merkez ve çevre ülkelerin kentsel sorunları farklı olsa da bu ülkelerin, merkezde yaşanan gelişmelerden etkilendiği anlaşılmaktadır (Tekeli 1980). Özellikle önemli liman kentlerinde farklılaşan ticaret biçimi ile Osmanlı yönetiminin değişen dış bağlantıları; kent merkezleri içinde geleneksel, tarihsel kent merkezi dışında da yeni bir modern merkezin doğmasına neden olmuştur. Kent içi ulaşımında araba kullanımı artmış ve tramvay gibi toplu ulaşım araçları ile dolaşım sağlanmaya çalışılmıştır. Kent nüfuslarında ortaya çıkan artışlar yeni alanların iskana açılmasını beraberinde getirmiştir. Toplumsal yapıda ortaya çıkan yeni katmanlaşma, konut alanlarının prestij sıralamasını ve sadece millet esaslı farklılaşmasını değiştirmiştir. Bunların dışında Osmanlı kentlerinin özellikle de İstanbul'un

ağşap konut mahalleleri çok sık aralıklarla büyük yangın felaketleriyle karşı karşıya kalmıştır.

Bu aşamada planlama çalışmaları kentin bütününe yönelik değil daha çok yangın geçiren ve yeni imara açılacak bölgelere ilişkin, özellikle dış ticaretle uğraşan yeni gelen nüfusun mekansal taleplerine yönelik olmuştur. İzmir'de 17. yüzyıl sonrası Osmanlı'nın önde gelen liman kenti olması dolayısıyla benzer süreçleri yaşamış, yeni nüfus yapılanmasına ve gereksinimlere yönelik planlama çalışmaları ortaya çıkmıştır. Bu dönemi bir modern planlama dönemi olarak tanımlamak güçtür, çünkü planlama konusunda yasalar, plan çalışmaları, haritalama çalışmaları gerçekleştirilse de tam bir planlı dönemden veya modernist planlamanın yönlendiriciliğinden söz edilemez. Bu dönemde kentte yaşanan mekansal değişim, ağırlıklı olarak, bir plan çerçevesinde olmaktan çok, sermayenin yer seçim talepleri ile gerçekleşmiştir (Göksu ve Çırak 2012). Limanın genişleme gereksinimleri, Levanten ve gayrimüslim nüfusun mekansal ve sosyal gereksinimleri, liman arkası üretim ve depolama fonksiyonlarının yer seçimi, kentin genişleme alanının belirlenmesi sorunlarına yönelen, yani sermayenin mekansal taleplerine çözüm arayan çalışmalardan söz etmek mümkündür. Bu talepler; haritalama ve düzenleme biçiminde gelişen bir planlama sürecini beraberinde getirmiştir. Kentin Cumhuriyet öncesi mekansal planlama deneyimleri ve bu planların söz konusu arkeolojik alanları değerlendirme biçimi izleyen bölümlerde aktarılmaktadır.

Graves Planı

İzmir kenti için bilimsel yöntemlerle hazırlanmış planlamaya dair ilk çalışma, 1836-1837 yılları arasında kente körfezin haritasını çıkarmak için gelen İngiliz Donanma Gemisi Kaptanı R. Copeland ve Teğmen Thomas Graves tarafından ele alınmıştır. Bu ekip yaklaşık 20 yıl boyunca İzmir ve çevresinde kalmış, körfez ve kent planı dışında kıyı ve derinlik haritaları ile Ege'de başka haritalar da yapmıştır. Bu ekibin İzmir'de bazı lokal planlar yaptığı da bilinmektedir (Atay 1998). 19. yüzyıl İzmir'i hakkında önemli bilgiler sunan bu plana göre; kent, güneyde Eşrefpaşa Parkı (Cici Park) ile Türk-Yahudi Mezarlığı'na (Bahri Baba Parkı) kadar, güneydoğuda ise Kadifekale eteklerinde bulunan Türk Mezarlığından başlayıp, Meles (Melez) Çayı yakınındaki Türk Mezarlığına kadar uzanmaktadır (Beyru 2000).

1837 tarihli Thomas Graves planı kentte yangın felaketleri yaşayan bölgeler için yeni düzenleme önerileri getirmektedir. Bu planda, Frenk Caddesi üzerinden Punta'ya (Alsancak) doğru yoğunluğu azalan bir yapılaşma görülmektedir. Aynı dönemde iç limanın da tamamıyla yapılaştığı gözlenmiştir (Karabağ 2008).

Graves planında kentin kuzeyinde yer alan Frenk, Rum ve Ermeni mahallelerinin sokak dokusu, Pagos Dağı eteklerinde yer alan Türk ve Yahudi mahallelerinin sahip olduğu organik karakterlere göre daha düzenli sokak ve yapı adalarından oluşmuştur. Kadifekale eteklerinde yer

alan Türk ve Yahudi mahalleleri sosyal yapının mekana etkisi ile çıkmazlı ve dar, geniş saçaklı sokak dokusunu sürdürmüştür (Texier 2002).

Arkeolojik alanlara ilişkin kararları;

Graves planında kentte o gün itibariyle görünür ve tanımlanabilir durumda olan Kadifekale ve Antik Stadyum alanlarının sınırlarının ve Antik Smyrna kentinin batı sur duvarlarının plana işlenmiş durumda olduğu görülmektedir. Antik Tiyatro alanının algılanabilen cavea sınırlarıyla planda yer aldığı, sahne bölümüne doğru olan bölgesinde ise küçük bir konut yapı grubunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Agora'nın bir bölümünün mezarlık alanı olarak plana işlendiği, mezarlık dışında kalan alanların üzerinde ise iskan olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu alanların nitelikleri plana açıkça işlenmiş ve Agora hariç diğer arkeolojik alanların çevreleri boş bırakılarak arazi kullanım kararı geliştirilmemiştir (Şek. 1).

Storari Planı

Sultan Abdülmecid Han tarafından çıkarılan Ebniye Nizamnamesi hükümleri üzerine ve bu dönemdeki İzmir yangınının tahrip alanlarının düzenlenmesi için görevlendirilen Luigi Storari'nin 1848 yılında Ermeni Mahallesi (Basmane) için hazırladığı yangın yeri planı ve 1854 yılında İzmir kent bütününe yönelik olarak sadece yol düzenlemelerini içeren 1/5000 ölçekli kent planı ile 41 imar sisteminin kuruluş sürecinin ilk planlama deneyimlerini gerçekleştirmiştir (Bilsel 2009).

Şekil 1 - Thomas Graves Planı (Gösterim: I. Kadifekale II: Antik Tiyatro III. Agora IV. Antik Stadyum) Kaynak: APİKAM Arşivi / Thomas Graves' Plan (Detail: I. Kadifekale II: Ancient Theatre III. Agora IV. Ancient Stadium) Source: APİKAM Archive

İZMİR'DE PLANLAMA-ARKEOLOJİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Halkapınar'da bir kağıt fabrikası inşa edilmesi ve demiryolunun buradan geçmesiyle alanda sanayi tesisleri kurulmaya başlamıştır (Kuban 2001). İzmir'de sanayileşmenin yayılmaya başlamasıyla, sanayi tesislerinin kentin boş olan Punta (Alsancak) Bölgesi'nde konumlanması düşünülmüş ve Storari planıyla burada yapılaşma başlamıştır. Storari'nin plan çalışmasında kentin mevcut yerleşim bölgelerinde büyük bir değişiklik önermediği fakat gelişme düzenine ilişkin kararlar getirildiği dikkat çekmektedir. Bu planda mevcut yapı adaları pembe, Punta Bölgesi'ndeki yerleşim önerisi ise sarı renk ile gösterilmiştir (Karabağ 2008).

Graves planında gözlemlenen mevcut haliyle bırakılan organik sokak dokularının, Ebniye Nizamnamesinin hükümlerine göre hazırlanan Storari planları ile ızgara plan ve dik açılı yol şemalarına dönüştürülmüş olduğu görülmektedir (Özcan 2006). Arıkan (2001) tarafından, Kemeraltı bütününe değil yangın alanı ve çevresine yönelik hazırlanan planda birçok cadde, sokak, mescit, çarşı adlarının geçtiği ve Kiraz, Leblebici, Sulu, Demir vb. hanların yerlerinin gösterildiği, ancak hanlardan bazılarının günümüzde ayakta olmadığı belirtilmiştir (Arıkan 2001).

Arkeolojik alanlara ilişkin kararları;

Storari planında da Graves'in planında olduğu gibi Kadifekale ve Antik Stadyum alanının sınırlarının yer aldığı ve alanlar üzerine arazi kullanım kararı bulunmadığı görülmektedir. Agora, Storari planında açıkça Müslüman Mezarlığı-Namazgah olarak tanımlanmaktadır (Ersoy 2010). Mezarlık alanı dışındaki bölgelerin yine Graves'in çiziminde görüldüğü gibi iskan edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Storari planında da Antik Tiyatro'nun cavea kısmının izi bellidir ve sahne bölümüne doğru üzerinde küçük bir yapı grubu görülmektedir (Şek. 2). Plan şemasında bu alanlar kentten bağımsız otonom alanlar olarak gösterilmekte, çevresel ilişkileri ve ulaşım bağlantıları tanımlanmamaktadır.

Goad Sigorta Haritaları

1905 yılında Charles Edward Goad tarafından dönemin büyük yangınının izlerini ortadan kaldırmak ve kent merkezini korumak için bir belgeleme çalışması yapılmıştır. Bu çalışma olası yangın felaketlerine karşı risk odaklı bir yaklaşımla, İzmir sermayesini elinde tutan Levantenlerin yaşadığı bölgeleri ve Frenk Caddesini kapsamına almış ve bu bölgelerin olası bir yangın felaketindeki risk payının belirlenerek sigorta primlerinin bu doğrultuda düzenlenmesi amacıyla hazırlanmıştır.

Şekil 2 - Şek.2 Luigi Storari Planı (Gösterim: I. Kadifekale II. Antik Tiyatro III. Agora IV. Antik Stadyum) Kaynak: APİKAM Arşivi / Luigi Storari's Plan (Detail: I. Kadifekale II. Ancient Theatre III. Agora IV. Ancient Stadium) Source: APİKAM Archive

Çalışma, sigortalanma ihtimali yüksek bölgeleri içermekte ve 19. yüzyıl sonundaki İzmir'in ekonomisine yön veren, sermayeyi elinde tutan bölgenin çerçevesini çizmektedir (Atay 1998) (Şek. 3).

Arkeolojik alanlara ilişkin kararları;

Goad Sigorta Haritaları, çalışma amacı ile seçilen arkeolojik alanları kapsamamaktadır. Bu bölgeler için bir plan kararı üretmemiştir.

Cumhuriyet Sonrası Planlama Süreci

Cumhuriyet sonrasında tam bir modernleşme çizgisinde ilerleyen Türkiye'de, batılı ancak onun güdümünde olmayan bağımsız bir ulus devlet kurma yolundaki ilerlemelerde mekansal stratejilere önem verildiği anlaşılmaktadır (Göksu 2003). Bu strateji Cumhuriyet'in ilanından günümüze ulaşan süreçte planlama alanında gelişkin bir kurumsal ve yasal yapılanmanın oluşumunu beraberinde getirecektir.

Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1950)

Gelişmekte olan Türkiye'nin Batılılaşma vizyonunda planlama yoluyla yaratılacak modern kentlerin yer aldığı görülmektedir (Göksu ve Çırak 2012). Bu dönemde sınırlı ekonomik kaynaklara, Osmanlı'dan devrolan dış borçlara ve teknik uzman kadronun azlığına rağmen planlı kentsel gelişmeye önem verilen ulus devlet inşası ve ona uygun modern kent mekanların yaratılması bu dönemin iki amacını oluşturmuştur (Öztürk ve Çıracı 2010).

Danger-Prost Planı

1 Nisan 1923'te Belediye başkanı Şükrü Kaya'nın başkanlığında toplanan İzmir mühendisleri ile kadastro

haritaları yapılmaya başlanmış, bu dönemde İzmir'in Yeniden İmar ve İnşasını Tedkik Şirketi kurulmuş ve İzmir Belediyesi Danger kardeşler ile şehircilik planı hazırlamak için sözleşme imzalamıştır (Bilsel 2009). 1922 yangını sonrasında kentin yok olan Frenk Mahallesi'nin yeniden düzenlenmesi amacıyla Prost'un danışmanlığında René ve Raymond Danger tarafından 1/2500 ölçekli olarak hazırlanan "İzmir Şehri Şekli Müstakbel Planı", 20 Temmuz 1925 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Göksu ve Çırak 2012). Bu planla kentin yangın bölgesi Fransız planlama ekolünü yansıtan modern bir planlama anlayışıyla birbirini kesen ışınal bulvarlarla yeniden biçimlenmiştir.

Danger-Prost planı, yangından kurtulan alanlara müdahaleyi öngörmemiş, buna karşılık yangın bölgesinde, önceki mülkiyet desenini tamamen yok sayan planlama kararları geliştirilmiştir (Göksu ve Çırak 2012). Cumhuriyet Meydanı ve arkasında yer alan yeşil koridorlar ile bu orta aksı kucaklayan konut alanlarına ilişkin plan kararları, batıda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Haussmann öncülüğünde başlatılan modernist kent modeli ile örtüşmekte ve plan aynı zamanda Fransız Beaux-Arts Okulu'nun öğretileri doğrultusunda formalist bir kompozisyon anlayışını yansıtmaktadır (Bilsel 1996).

Arkeolojik alanlara ilişkin kararları;

Danger-Prost Planı makalenin inceleme alanlarından biri olan Kadifekale Arkeolojik Sit Alanı sınırlarını plana işlemiş, ayrıca Karantina ve Karataş'tan güneybatıya doğru uzanacak bir konut alanı yaratarak, Kadifekale'nin kuzeydoğusunu konut alanı olarak göstermiştir (Şek. 4). Kadifekale'nin yakın çevresi, jeolojik araştırmalarla

Şekil 3 - Charles Edward Goad Sigorta Haritaları. Kaynak: APİKAM Arşivi / Charles Edward Goad Insurance Maps. Source: APİKAM Archive

doğal afet riski taşıyan alan olarak tespit edilerek, planda ağaçlandırılacak alan olarak gösterilmiştir. Agora Arkeolojik Sit Alanının, Müslüman Mezarlığı olarak kullanılan bölümü plana yeşil alan olarak işlenmiş, geri kalan kısmı üzerinde de yapı adaları yer almıştır.

Danger-Prost Planının Revizyonu için Jansen'in Görüş ve Önerileri

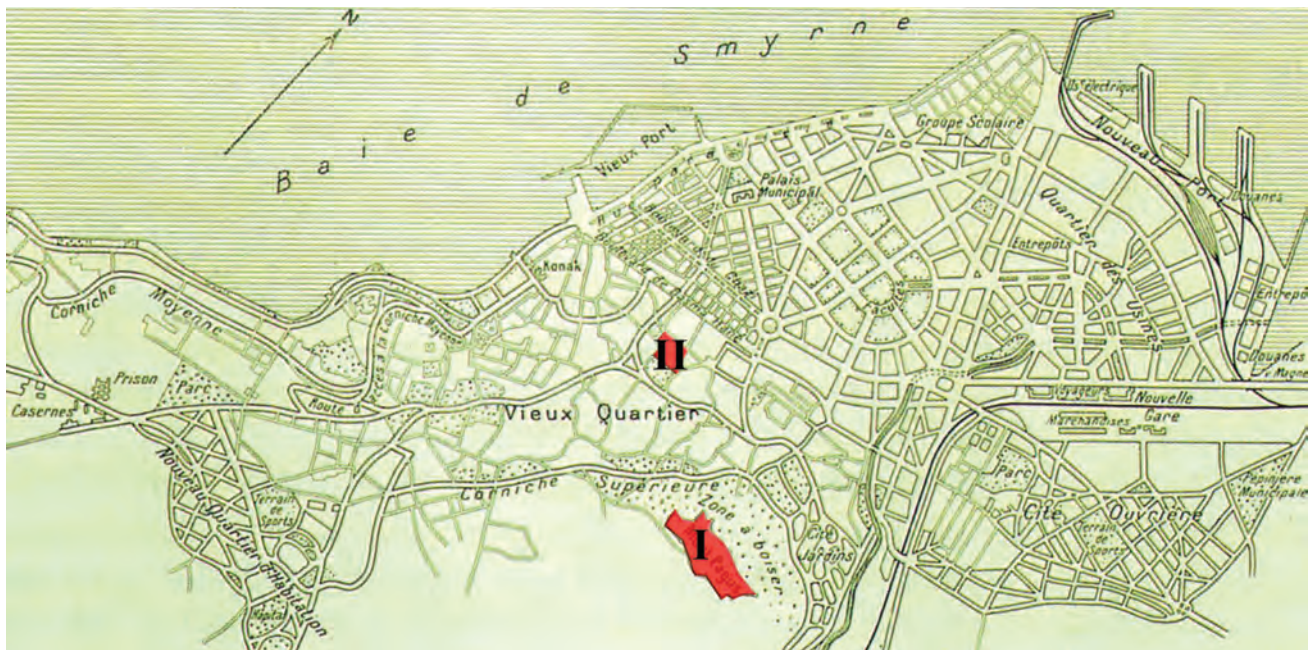
1930'lu yıllarda Belediye Başkanı olan Behçet Uz, 1930 yılında yürürlüğe giren Belediyeler Kanunu'nun etkisiyle kent planlama çalışmalarına önem vermiştir. Ancak aynı döneme denk gelen savaş nedeniyle ortaya çıkan ekonomik koşullar uygulamaları güçleştirmiştir. Danger-Prost Planı'nın özellikle ekonomik bir plan olmamasına dair eleştiriler ve uygulama sorunları nedeniyle İzmir'in planlamasıyla ilgili olarak Ankara'nın planlama çalışmalarını yürüten Hermann Jansen'in görüşlerine başvurulmuştur (Bilsel 1996). Bilsel'in (2009) aktardığı üzere Jansen, İzmir için yüksek katlı yapılaşma ile gelişmesinin uygun olmadığını savunarak, kentin en fazla üç katlı yapılaşma sistemiyle gelişmesi gerektiğini savunmuştur. Kentiçi meydanlar ile eski mezarlık alanlarının mevcut ağaçlarıyla park haline getirilmesi, ulaşımında maliyeti düşük olan elektrikli tramvay kullanımının teşvik edilmesi ile ulaşımı zor alanlar için otobüs kullanımının sağlanması konusunda görüş bildirmiş ve İzmir Belediyesi Fen Heyeti bu görüş ve öneriler doğrultusunda Danger-Prost Planı'nı revize etmiştir (Bilsel 2009). Araştırma sonuçlarından Jansen'in arkeolojik alanlara dair bir görüş beyan etmediği anlaşılmaktadır.

1936 yılından itibaren İzmir Belediyesi ile Bayındırlık Bakanlığı arasında İzmir kentinin yeniden planlanmasına ilişkin yazışmalar yapılmış, İzmir Belediyesi'nin 1939

yılında kendi bünyesinde yerel bir büroyla plan hazırlama önerisi, kent planlama alanının ülkemizde yeterince gelişmiş olmaması, bilgili ve deneyimli eleman kısıtlılığı nedenleriyle Ankara tarafından reddedilmiş ve planın Prost, Jansen, Lanbert, Le Corbusier ve Ehlgötz gibi yabancı uzmanların danışmanlığında hazırlanmasına karar verilmiştir (Seymen 1992). Bu kapsamda 1939 yılı sonlarında Le Corbusier ile anlaşma yapılmıştır (Bilsel 1999). Beyru ile Aralık 2015'de yapılan sözlü görüşmede Le Corbusier ile kent planı için yapılacak anlaşmanın öncesinde İzmir Belediyesi tarafından mekânsal bir altlık oluşturma amacıyla bir envanter çalışması gerçekleştirilmiş olduğu bilgisine ulaşılmıştır (Beyru ile sözlü görüşme 2015). Beyru'nun (1994) aktardığına göre bu dönemde yapılan çalışmalarda ilgili mevzuat doğrultusunda bir "İmar Planı Raporu" hazırlanarak; teknik kadro hakkında bilgi verilmiş, kentte yapılması kararlaştırılmış kamu yatırımları ve bayındırlık hizmetleri ile korunması gerekli görülen yapı ve alanlar listelenerek plan üzerine işaretlenmiş, ayrıca kentin genel yapısı, jeolojik durumu ve tarihi hakkında açıklamalar yapılmıştır (Şek. 5) (Beyru 1994).

Le Corbusier Planı

Corbusier ile 1939 yılında sözleşme imzalanmış ancak Corbusier II. Dünya Savaşı nedeniyle 1948 yılına kadar kente gelememiştir. 1949 yılında İzmir için nazım plan önerisini ve plan raporunu teslim etmiştir (Bilsel 1999). Yeşil kent temalı plan önerisi, kentin tüm tarihsel dokusunun dönüşümünü öneren, mülkiyet kavramını tamamen göz ardı eden bir yapıya sahiptir. Konak Meydanı ve çevresi için getirdiği "yeşil alan içinde çok katlı bloklarla yapılaşma" önerisi uygulanmasa da, daha sonra yapılan planlar üzerinde bu karar etkili olmuştur (Bilsel 1999).

Şekil 4 - Danger-Prost Planı (Gösterim: I. Kadifekale II: Agora) Kaynak: APİKAM Arşivi / Danger-Prost Plan (Detail: I. Kadifekale II: Agora) Source: APİKAM Archive

Le Corbusier'in batılı, modernist ölçütlerde standardizasyonu öngören ve İzmir'in bağlamsal koşullarıyla örtüşmeyen mekansal önerileri; gerçekçi ve uygulanabilir olmaktan uzak bulunmuş, "ütopik" olarak nitelendirilmiştir. Buna karşılık, Konak Meydanı için önerdiği yüksek bloklardan oluşan yönetim, iş ve kültür merkezi, Alsancak'taki liman ve endüstri alanı ile Konak Meydanı'nı yukarı mahallelere bağlayan Varyant Yol gibi bazı önerilerinin, parçalar halinde uygulamaya konulduğu belirtilmelidir (Göksu 2011).

Arkeolojik alanlara ilişkin kararları:

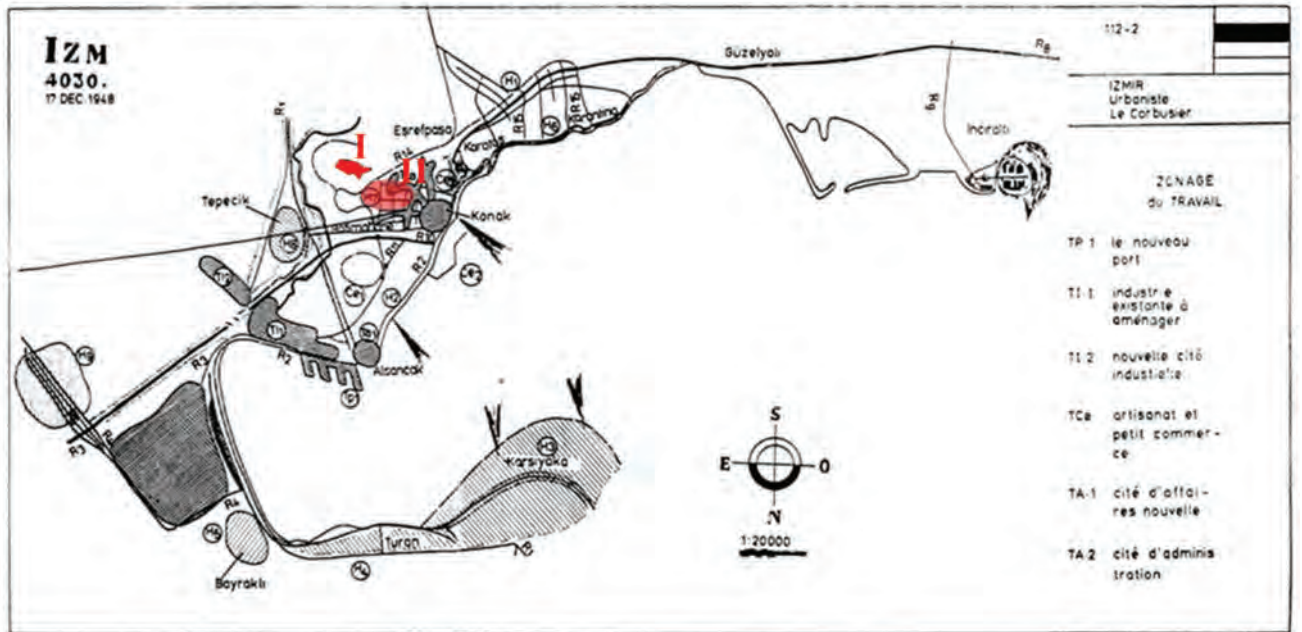
Le Corbusier'in planında Kadifekale'nin sınırları işlenmiş, Agora yeşil alan olarak değerlendirilmiş, Kadifekale eteklerinde yer alan Antik Tiyatro ve Antik Stadyumun üzerinde konut adaları önerilmiştir (Şek. 6).

1950 - 1980 Yılları Arasında Planlama Süreci

Bu dönem bir yandan geniş kapsamlı rasyonel planlama yaklaşımı çerçevesinde planlı kalkınma ve gelişme çalışmalarına ağırlık verildiği, bir yandan da tarımda makineleşme sayesinde kırdan kente yoğun göç yaşandığı ve gecekondulaşmanın başladığı dönemdir. Ülke genelinde yaşanan gelişmeler İzmir'i de etkilemiş, İzmir'de de nüfusun hızla artışı ve gecekondulaşma bu dönemde başlamıştır. Tekeli (2011) 1950'li yılların fotoğraflarında kentin yerleşme dokusuyla Kadifekale arasında büyük bir boşluk görüldüğünden, bu boşluğun ilk dönem gecekondu süreci ile dolmaya başladığından söz etmektedir. (Tekeli 2011 s.328) 1950-1980 yılları arasında yaşanan bu kentleşme süreci ve yoğun göç dalgası, Agora ve Kadifekale arasında kalan boş alanların gecekondu mahalleleri ile dolmaya başlamasına yol açmıştır.

Şekil 5 - 1939 yılında İzmir Belediyesi tarafından hazırlanan envanter çalışması Kaynak: APİKAM Arşivi / *The inventory prepared by the Municipality of İzmir in 1939 Source: APİKAM Archive*

Şekil 6 - Le Corbusier Planı (Gösterim: I. Kadifekale II: Antik Tiyatro ve Agora) Kaynak: Kayın 2013 / *Le Corbusier Plan (Detail: I. Kadifekale II: Ancient Theatre and Agora) Source: Kayın 2013*

1/2000 Mikyaslı İzmir Şehir İmar Planı (Aru-Özdeş-Canpolat Planı)

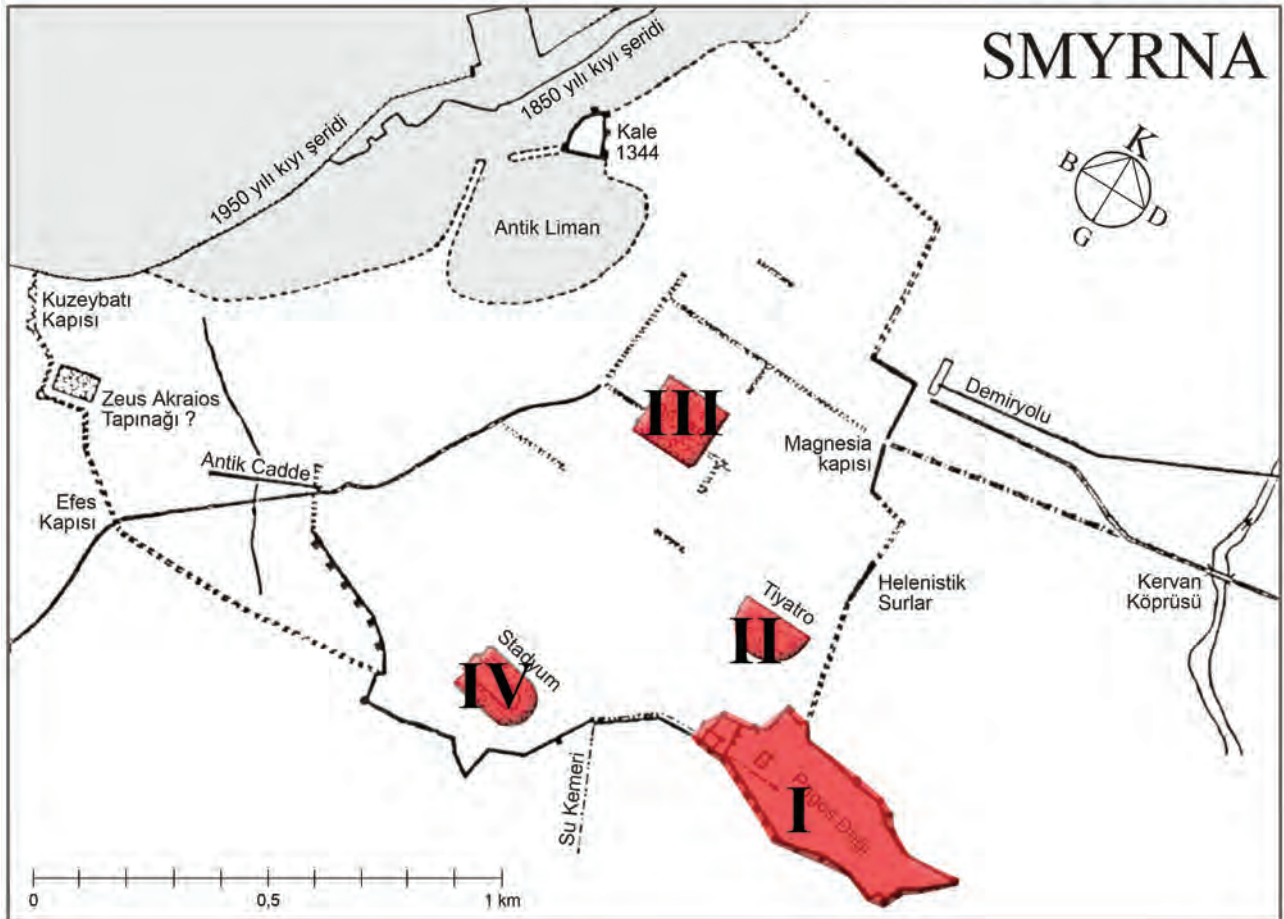
Kentin planlı gelişimine ihtiyaç duyulması nedeniyle İzmir Belediyesi tarafından 1951 yılında uluslararası proje yarışması açılmıştır. Bu kapsamda yarışma şartnamesinde yarışmacılardan, Sarıkışla'nın kaldırılarak yerine "umumi binalar" ve eğlence yerleri inşa edilmesi, inşası süren "Varyant"ın dikkate alınması istenmiştir (İsimsiz 1952 s.139-143). Yarışmacıların birçoğu Konak ve çevresini, İzmir'in merkezi olarak ele almıştır. Birinciliği kazanan Aru-Özdeş-Canpolat planında ise çok katlı bloklardan oluşan bir merkez, Sarıkışla yerine yeşil alan ve tiyatro, bugünkü dört katlı belediye binası bir önerilmiştir (İzmir Şehri Milletlerarası İmar Planı Müsabakası Jüri Raporu, tarihsiz).

Yarışmayı kazanan Kemal Ahmet Aru, Emin Canpolat ve Gündüz Özdeş tarafından hazırlanan ve İzmir Belediye Meclisi ile Valilik Makamınca 1955 yılında onaylanan 1/2000 ölçekli planda, Atatürk ve Cumhuriyet Bulvarlarına bakan cephelerde ana kullanım kararı olarak ticaret kullanımı öngörülmüştür (Aru 1955).

Arkeolojik alanlara ilişkin kararları:

1932-1941 yılları arası Agora'da ilk kazıların Türk Tarih Kurumu adına Efes Müze Müdürü Kantar ve Prof. Naumann ile Prof. Miltner tarafından başlatıldığı bilinmektedir (Drahor 2013). Naumann ve Kantar 1943 yılında İzmir'deki arkeolojik alanları gösteren çizimleriyle Antik Smyrna kentinin sınırlarını ve Agora, Kadifekale, Antik Tiyatro ve Antik Stadyum gibi arkeolojik alanların algılanabilir durumda olan izlerini haritalandırmışlardır. Nitekim Aru-Canpolat-Özdeş planında önceki planlama çalışmalarından farklı olarak ilk kez arkeolojik alan olarak Agora'nın yer aldığı ve arkeolojik araştırmaları kapsayan alanın sınırlarının çizildiği görülmektedir (Şek. 7).

Söz konusu planda Kadifekale yalnızca sınır olarak gösterilmiş, Agora ise yeşil alan olarak belirlenmiş ve Antik Tiyatroya dair bir iz rastlanmamıştır. İzmir kent merkezinin iskeleti bu plan ile oluşturulmuş, bugünkü yapı yoğunluğunun ve yüksekliğinin temeli bu plan kararlarıyla netleştirilmiştir (Göksu ve Çırak, 2012) (Şek. 8, Şekil 9 ve Şekil 10).

Şekil 7 - Naumann Antik Smyrna Kenti Sınırları (Gösterim: I. Kadifekale II: Antik Tiyatro III. Agora IV. Antik Stadyum) Kaynak: Yılmaz, Yetkin 2002 / Naumann *The Boundaries of Ancient Smyrna according to Naumann (Detail: I. Kadifekale II: Ancient Theatre III. Agora IV. Ancient Stadium)* Source: Yılmaz, Yetkin 2002

Bodmer Planı

Kentin gelişimi ile birlikte Aru planının yetersiz kalması sonucu 1950'li yılların sonunda Bodmer'e üst ölçekli yeni bir İzmir Planı yaptırılmıştır. Plan o dönemin belediye sınırlarının ötesinde kentin metropolitenleşme sürecinde sahip olacağı sınırları çizmiş ve özellikle sanayi ile konut gelişim akslarını ve ana ulaşım bağlantılarını tanımlama amacını taşımıştır (Kemeraltı Kentsel Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı Revizyonu Raporu 2002). Bu planda arkeolojik alanların hiçbir şekilde yer almadığı görülmektedir (Şek. 11).

İzmir Metropolitan Alan Nazım Plan Bürosu Çalışmaları

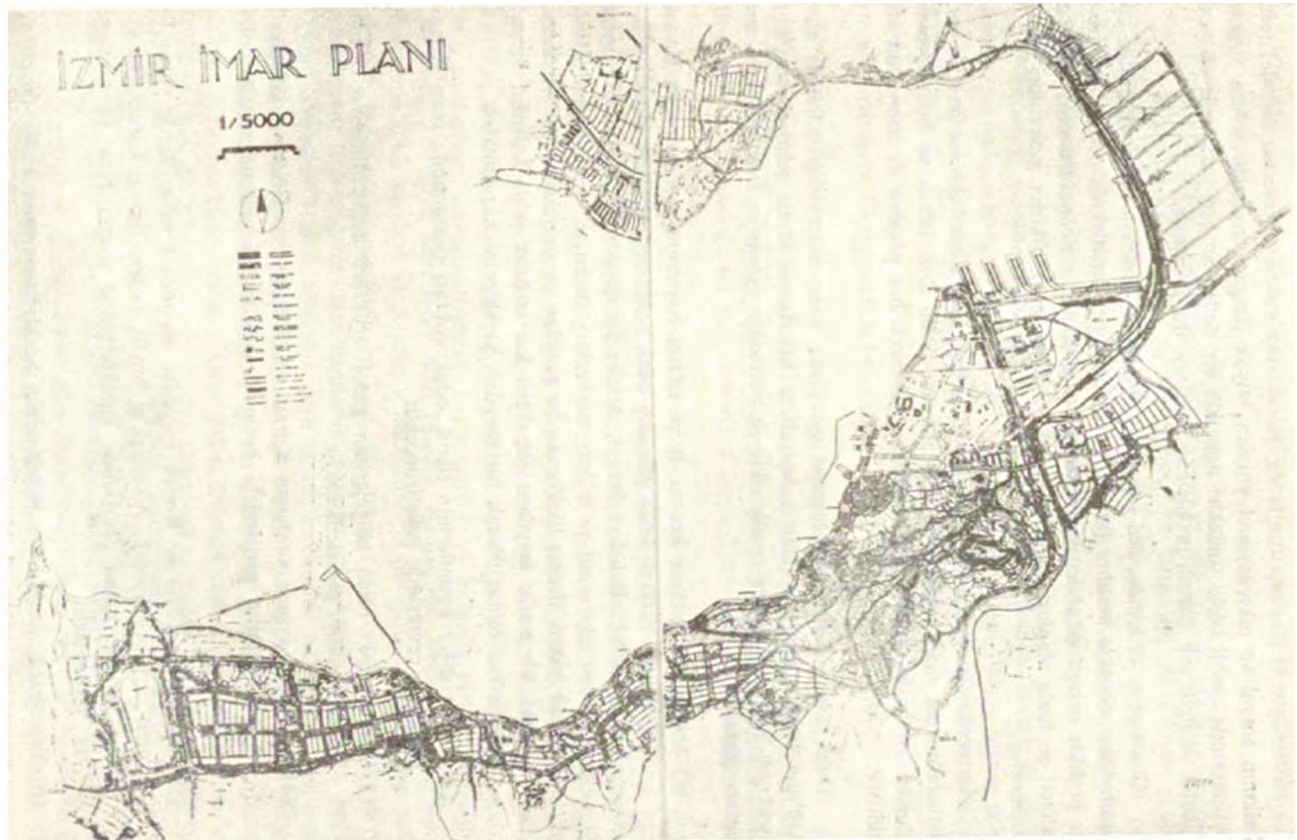
1960'lı yıllar II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da refah devleti modelinin egemen olduğu ve planlı gelişme ilkesinin benimsendiği bir dönem olmuştur. Türkiye'de de Avrupa'nın etkisiyle giderek büyüyen metropoliten kentlerinin planlanması için üst ölçekli planlama ofisleri kurulmuştur. 1965 yılında İzmir Metropolitan Alan Nazım Plan Bürosu'nun kurulması ile İzmir'in temel mekansal gelişme stratejilerini belirleyen yeni bir plan hazırlanmış; 1973 yılında yürürlüğe giren bu planın temel kararı İzmir'in gelişme aksı olarak kuzey aksını belirlemesi ve kent merkezini Bayraklı-liman arkası bölgesine doğru geliştirmesi olmuştur (Dokuz Eylül Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Habitat II

Raporu 1996). Bu plan kararın merkez fonksiyonlarını kuzeye doğru kaydırarak, bir yönüyle İzmir tarihi kent merkezi üzerindeki baskıları da azaltmayı amaçlaması bağlamında korumacı bir yaklaşım içerdiği belirtilebilecektir (1/25000 Ölçekli İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Raporu 2006) (Şek. 12).

1980 Sonrası Planlama Süreci

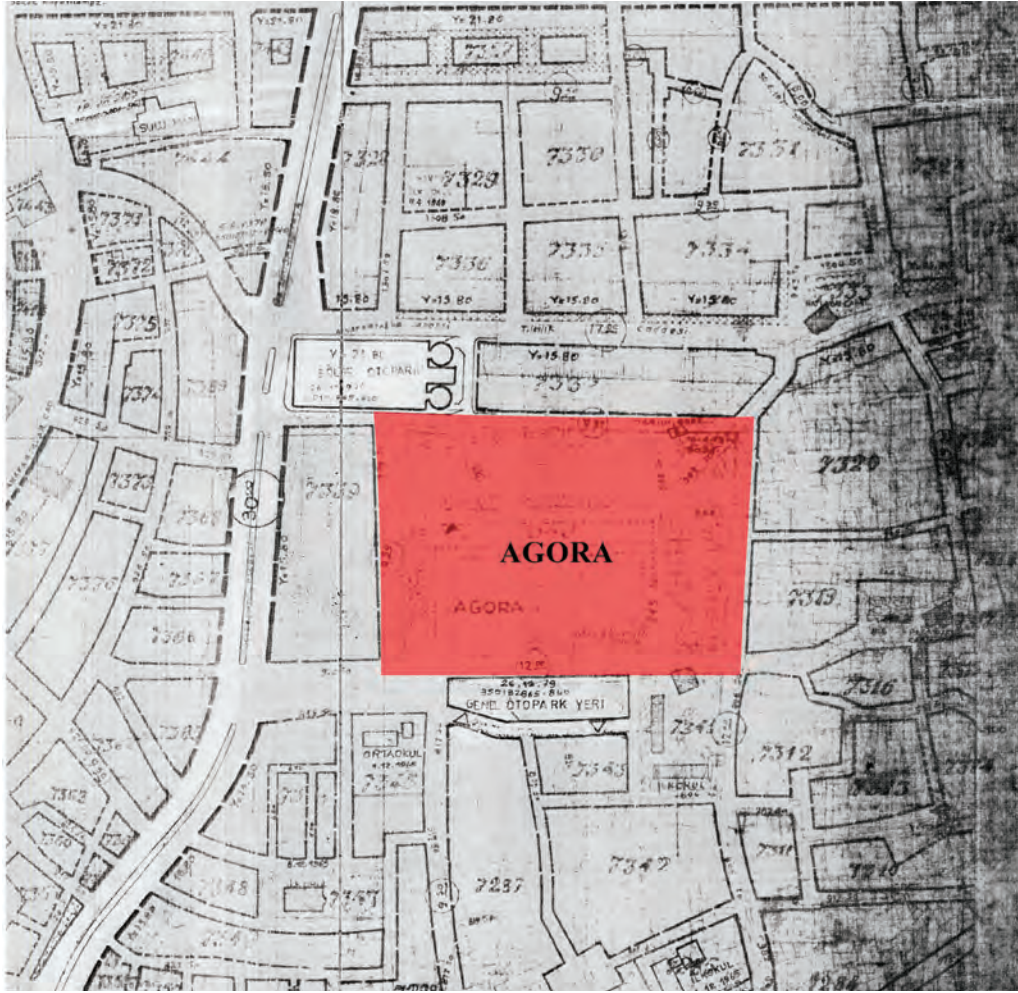
1980 sonrası Türkiye'de serbest piyasa ekonomisine geçiş yaşandığı ve ülkenin neoliberal politikalara eklemlendiği dönemdir. Bu yeni liberal dönem Şengül'ün (2001) ifadesiyle sermayenin kentleştiği dönem olmuş ve sermaye birikim süreçlerinde kent mekanı üzerine stratejilerin ön plana çıkarıldığı bir süreç yaşanmıştır (Şengül 2001; Ataay 2001). Bu süreçte ülkemizin planlama sistemine yönelik yasal-yönetimsel yapı da yeniden birçok kez organize edilmek durumunda kalmıştır.

Neoliberal politikalara eklemlenme sürecinin hemen öncesinde, 1973 yılında çıkarılan 1710 sayılı yasa ile Cumhuriyet tarihinin ilk koruma mevzuatı oluşturulmuş ve bu mevzuatla sit alanı kavramı gündeme gelmiştir. Bu yasa doğrultusunda ülke genelinde tespit ve tescil çalışmaları başlatılmış ve pek çok arkeolojik ve kentsel sit alanı tescillenmiştir. 1983 yılında 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile genişletilen koruma mevzuatı da sit alanlarının planlama süreçleriyle

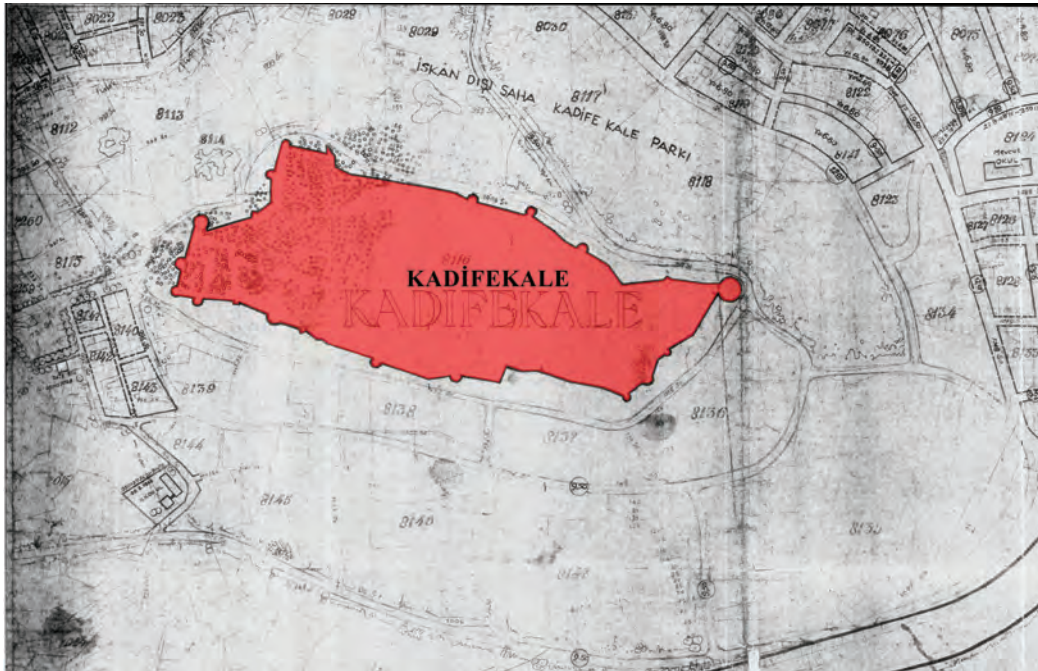

Şekil 8 - 1/5000 ölçekli Aru-Özdeş-Canpolat Planı. Kaynak: Kayın 2013 / Aru-Özdeş-Canpolat Plan Scale 1/5000. Source: Kayın 2013

İZMİR'DE PLANLAMA-ARKEOLOJİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Şekil 9 - 1/2000 Mikyaslı İzmir Şehir İmar Planı Aru-Özdeş-Canpolat Planı, Agora'yı gösteren pafta. Kaynak: Konak Belediyesi Arşivi / İzmir Urban Development Plan Aru-Özdeş-Canpolat Plan Scale 1/2000, The Sheet with Agora Source: The Archive of the Municipality of Konak

Şekil 10 - 1/2000 Mikyaslı İzmir Şehir İmar Planı Aru-Özdeş-Canpolat Planı, Kadifekale'yi gösteren pafta. Kaynak: Konak Belediyesi Arşivi / İzmir Urban Development Plan Aru-Özdeş-Canpolat Plan Scale 1/2000, The Sheet with Kadifekale. Source: The Archive of the Municipality of Konak

korunmalarını zorunlu kılmıştır. Bu yasal süreçle birlikte arkeolojik ve tarihsel alanların sit alanı olarak planlara işlenmesi ve korunmaları yönünde kararlar/stratejiler geliştirilmesi hükme bağlanmıştır.

1/1000 ölçekli Kemeraltı Sit Alanı İmar Planı

1984 yılında İzmir Belediyesi'nce 1/1000 ölçekli Kemeraltı Sit Alanı İmar Planı onaylanmıştır. Ancak plan koruma amaçlı bir plan çalışması olmasına rağmen, bütüncül bir koruma anlayışı geliştirememiş, temeline yeni yapılaşma taleplerini ve ulaşım sorunlarına çözüm üretmeyi almıştır.

Arkeolojik alanlara ilişkin kararları:

Planda günümüzdeki haline oranla sınırları daha dar olarak gösterilen Agora "Korunacak Alan" olarak belirlenmiş, çevresi ise Metropolitan Aktivite Merkezi ve Bölgesel Otopark olarak işlevlendirilmiştir. Kadifekale'nin "Özel Projesine Göre Düzenlenecek" notu ile birlikte sınırları gösterilmiş, çevresi ise yeşil alan olarak belirlenmiştir. Ancak plan notları ya da raporunda bu bölgelerin nasıl korunacağına ya da ne tür özel projeler gerçekleştirileceğine dair öneri bulunmamakta, sonuç olarak bu alanlar yalnızca sınırları çerçevesinde, güncel kentsel gerçeklikten tecrit edilmiş olarak koruma altına alınmış alanlar oldukları ifade edilebilmektedir.

Bu dönemde Kadifekale çevresinde yer alan heyelan riskli alanın gecekondular alanı biçiminde yapılaşmış olduğu ve hatta kimi yapıların kale duvarlarına bitişik durumda oldukları görülmektedir. Antik Tiyatronun ise izlerinin tamamen yok olduğu, planda da yer almadığı görülmüştür ve bir kısmı yolda, bir kısmı konut alanında, bir kısmı ise yeşil alanda kalmıştır. Antik Stadyum ise Antik Tiyatro gibi planda yer almamakta ve tamamı konut alanı olarak gösterilmektedir (Şek. 13).

1/5000 ölçekli Kemeraltı ve Çevresi Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı

1991 yılında Kadifekale, Agora, Antik Stadyum ve Antik Tiyatro arkeolojik alanları 1. Derece Arkeolojik Sit alanı olarak ilan edilmişlerdir. Bu kararlardan yaklaşık olarak 10 yıl sonra söz konusu bölgelerin Antik Smyrna kentinin büyük kamusal unsurları olarak bütüncül yaklaşımlarla ele alınmaları gerektiği görüşü çerçevesinde; Naumann haritasına dayanan Antik Smyrna kenti sınırları temel alınarak, Kadifekale'den başlayarak bugünkü Eşrefpaşa Caddesi, Fevzipaşa Bulvarı ve Gaziler Caddesine kadar uzanan bölge İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 30.01.2002 tarih, 9728 sayılı kararıyla Kentsel + 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak ilan edilmiştir. Bu önemli kararın arkasında 1990'lı yılların sonundan itibaren neoliberal birikim süreçlerinin etkileriyle İzmir'e yön veren aktörlerce kentin sahip olduğu tarihsel ve kültürel birikimin kentin gelecek senaryosunda ve önemli bir rol oynayacağına

dair geliştirilen görüşlerin bulunduğunu ifade etmek mümkündür (Göksu 2002; Kayın 2002; Işık 2010). Bu senaryonun temelinde ise küreselleşme süreçlerinin eş zamanlı olarak yerel potansiyelleri ortaya çıkararak kentleri yarıştırma yaklaşımı bulunmaktadır. Kentlerin yerel birikimlerinin önemli bir parçasını oluşturan tarihsellikleri yeniden gündeme taşınırken, Göksu'nun da (2005) belirttiği gibi tarihsel alanların sermaye birikim süreçlerine yeniden dahil edilmesine yönelik stratejiler ortaya konmaya çalışılmaktadır (Göksu 2005). Bu perspektifte İzmir'in arkeolojik ve tarihsel potansiyeli, bu kez neoliberal yaklaşımlarla yeniden gündeme taşınmakta ve buna paralel olarak sit kararları ile planlama sınır ve içerikleri değişmeye başlamaktadır.

Kemeraltı bölgesinin sit alanlarının niteliğinin değişmesi ve genişlemesi ile birlikte İzmir Büyükşehir Belediyesi'nce 21.11.2002 tarihinde 1/5000 ölçekli Kemeraltı ve Çevresi Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı onaylanmıştır. Ardından 1984 yılı onaylı Kemeraltı Sit Alanı İmar Planı revize edilerek etaplar halinde 1/1000 ölçekli koruma amaçlı imar planları hazırlanmaya başlamıştır (Şek. 14).

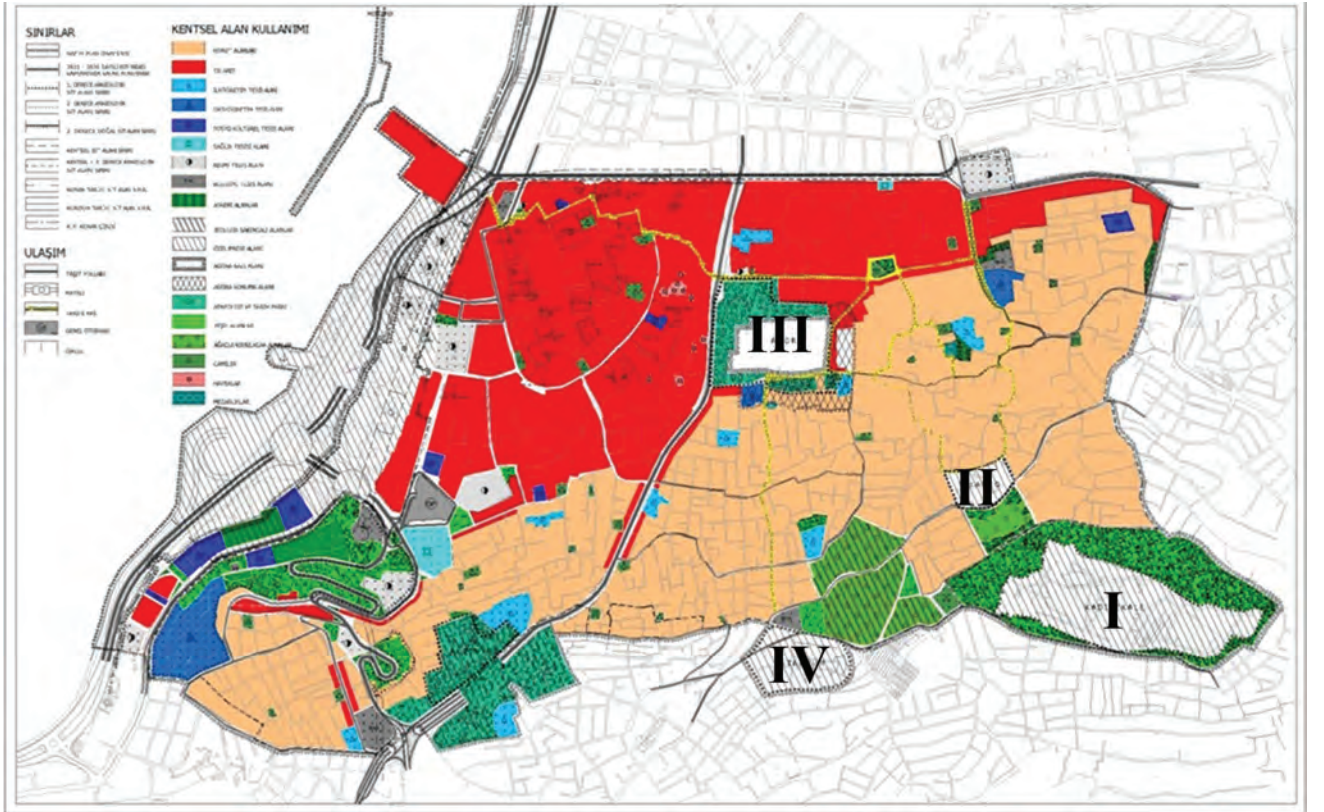
Kemeraltı ve Çevresi Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı'nda Kadifekale, Antik Tiyatro ve Antik Stadyum alanları "Özel Proje Alanı" olarak, Agora'nın sınırı ise Koruma Kurulu'nun 30.01.2002 tarihli kararı doğrultusunda genişletilerek "Kazı Alanı" olarak, çevresi ise yeşil alan olarak gösterilmiştir. Bu alanların erişilebilirliğini artırıcı ve kentle entegrasyonunu sağlayıcı kararların halen üretilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Altınyol, 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak belirlenmiştir.

1/1000 ölçekli Kemeraltı 1.Etap Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı

Antik Smyrna kenti sınırlarının 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı ilan edilmesiyle zorunlu olarak revize edilmesi gereken Kemeraltı Koruma Amaçlı İmar Planı Revizyonu'nun Eşrefpaşa Caddesi'nin güneyini kapsayan ilk etabını oluşturan ve 2002 yılında onaylanan 1/5000 ölçekli Kemeraltı ve Çevresi Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı ilkelerini temele alan 1/1000 ölçekli Kemeraltı 1.Etap Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı İzmir Büyükşehir Belediyesi'nce 10.03.2004 yılında onaylanmıştır. Bu plan Kemeraltı Çarşı Bölgesini ve Varyant yolunu içine almakta, bu sınırlar içerisinde kalan Altınyol 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak gösterilmektedir (Şek. 15). Plan araştırma alanı kapsamına giren arkeolojik alanları içermemekte ancak bu alanlara komşu tarihsel bölgeleri planlamaktadır. Bununla birlikte plan çalışması üst ölçekli kararlar çerçevesinde, çeperindeki özellikle Agora arkeolojik alanının çevresel ilişkileri açısından önem taşıyan bir çalışmadır.

Şekil 13 - 1/1000 ölçekli Kemeraltı Sit Alanı İmar Planı. (Gösterim: I. Kadifekale II: Antik Tiyatro III. Agora IV. Antik Stadyum)
Kaynak: Konak Belediyesi Arşivi / *Kemeraltı Site Development Plan Scale 1/1000 (Detail: I. Kadifekale II: Ancient Theatre III. Agora IV. Ancient Stadium)* Source: *The Archive of the Municipality of Konak*

Şekil 14 - 1/5000 ölçekli Kemeraltı ve Çevresi Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı. (Gösterim: I. Kadifekale II: Antik Tiyatro III. Agora IV. Antik Stadyum)
Kaynak: İBŞB Arşivi / *Kemeraltı and its Vicinity Conservation Master Plan Scale 1/5000. (Detail: I. Kadifekale II: Ancient Theatre III. Agora IV. Ancient Stadium)* Source: *The Archive of the Metropolitan Municipality of İzmir*

1/1000 ölçekli Agora ve Çevresi Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı

İzmir Büyükşehir Belediyesi'nce 15.07.2005 yılında Agora ve Çevresi Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı onaylanmıştır. Bu planda Agora ve batısı 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak belirlenmiş, bu kısım ile güneyindeki iki ada Arkeoloji ve Tarih Parkı olarak belirlenmiştir. Güneydeki diğer adalar ve doğusunda yer alan alanlar 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak belirlenmiş, halihazırda bulunan konut alanı ve eğitim tesisi alanı kararları sürdürülmüştür. Bu süreçte kazı alanının batısında yer alan, Agora'nın Eşrefpaşa Caddesi ve Kemeraltı ile bütünleşmesi ve kazı alanının genişletilmesi amaçlarıyla kamulaştırma ve yıkım çalışmaları yapılmıştır. 2007 yılında Antik Smyrna kenti bütününde Yrd. Doç Dr. Akın Ersoy'un kazı başkanlığında

Agora'daki kazı çalışmaları hızlandırılmış, kazı alanını genişletme amaçlı kamulaştırma ve yıkım çalışmaları İzmir Büyükşehir Belediyesi'nce gerçekleştirilerek, Agora arkeolojik alanı Eşrefpaşa Caddesi'ne kadar genişletilmiştir (Şek. 16).

Aynı dönemlerde 5366 sayılı Kanun kapsamında Kemeraltı Kentsel+3.Derece Arkeolojik Sit Alanı Bakanlar Kurulunca 01.10.2007 gün, 2007/12668 sayılı karar ile "Yenileme Alanı" ilan edilmiştir.

1/1000 ölçekli Kemeraltı II. Etap 1. Bölge Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı

Kemeraltı II. Etap 1. Bölge Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı, Fevzipaşa ile Gaziler Caddesi, batıda İkiçeşmelik Caddesi, güneyde Emir Sultan Türbesi ile

Şekil 15 - 1/1000 ölçekli Kemeraltı 1.Etap Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı. (Kırmızı ile gösterilen Agora plan sınırı dışında kalmaktadır.) Kaynak: Konak Belediyesi Arşivi / Kemeraltı Stage 1 Conservation Development Revision Plan Scale 1/1000. (Agora, highlighted with red is out of the boundaries of the Plan) Source: The Archive of the Municipality of Konak

Pazaryeri Meydanı'nı içine alarak doğuda 1282 sokak ile sınırlanan bölgede hazırlanmış ve İzmir Büyükşehir Belediyesi'nce 2009 yılında onaylanmıştır. Bu plan yalnızca Agora'nın kuzeyinde yer alan konut bölgelerini içine almakta, Agora kazı alanını ve diğer arkeolojik alanları kapsamamaktadır (Şek. 17).

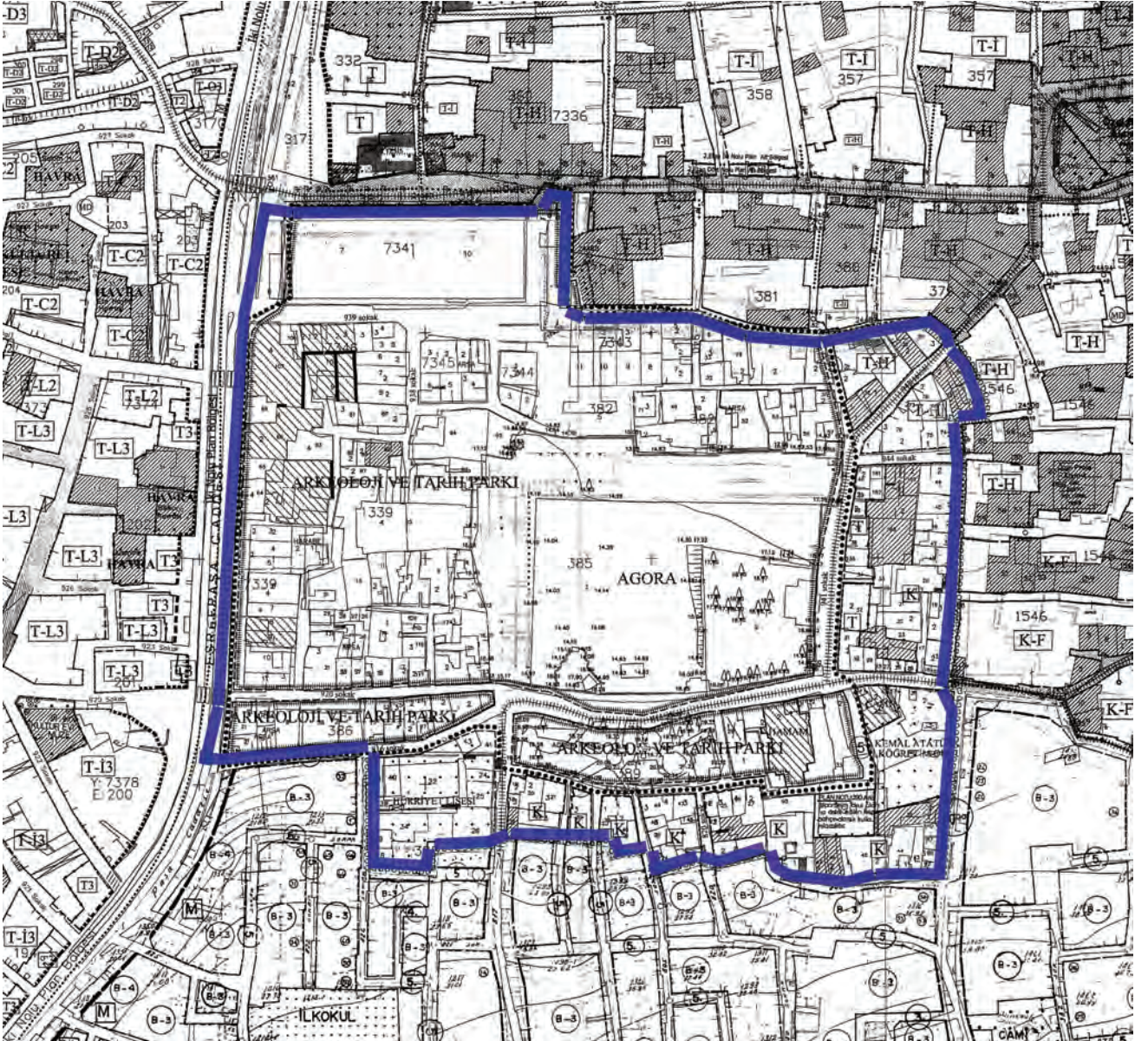
1/1000 ölçekli Kadifekale Tiyatro ve Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı

Kadifekale Tiyatro ve Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı İzmir Büyükşehir Belediyesi'nce 15.02.2008 yılında onaylanmıştır. Bu planda Kadifekale 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırları gösterilerek çevresi Arkeoloji ve Tarih Parkı olarak belirlenmiştir. Antik Tiyatro için de 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırı ilk kez tariflenmiş ve güneydoğusu Arkeoloji ve Tarih Parkı olarak gösterilmiştir.

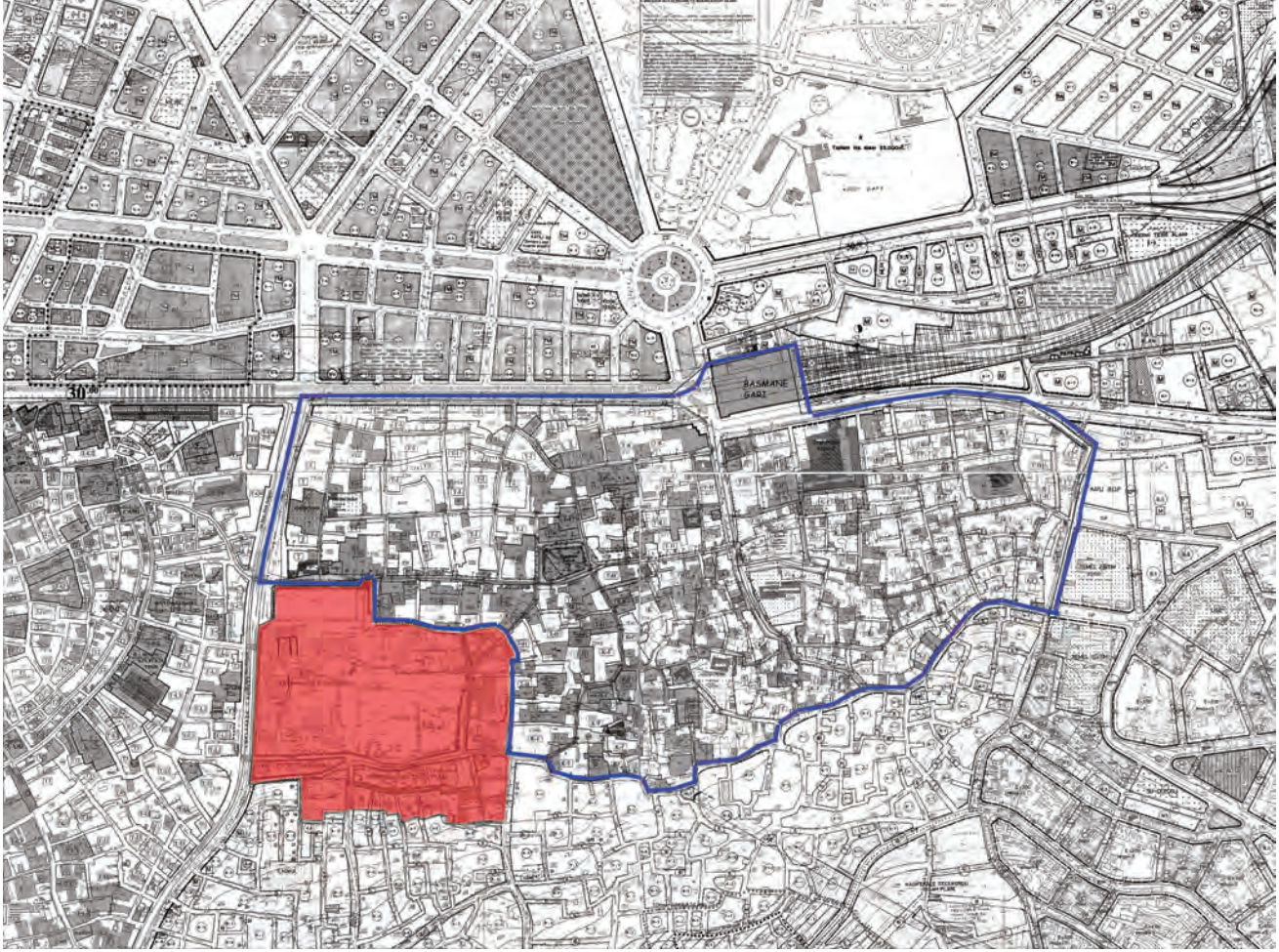
İzmir Büyükşehir Belediyesi'nce 16.08.2013 tarihinde onaylanan Kadifekale Tiyatro ve Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı Değişiklik ve İlave Planı'nda arkeoloji ve tarih parkı için Emsal=1.00 yapılaşma koşulu ile Kültürel Tesis Alanı ile Dini Tesis Alanı kullanımı getirilmiştir. Bu süreçte Antik Smyrna kazıları çerçevesinde Antik Tiyatro'nun üzerinde yer alan yapılar İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı kararı çerçevesinde arkeolojik kazı çalışmaları amacıyla kamulaştırılarak boşaltılmıştır (Şek. 18).

1/5000 ölçekli Kemeraltı ve Çevresi Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Değişikliği

Koruma Kurulu'nun 22.10.1991 tarih, 3234 sayılı kararı ekinde Koruma Alanı Sınırı gösterilen Antik Stadyum Alanında Koruma Kurulu'nun 28.11.2013 tarihli kararı ile yeniden bir sit derecelendirilmesi gerçekleştirilmiş

Şekil 16 - 1/1000 ölçekli Agora ve Çevresi Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı. Kaynak: Konak Belediyesi Arşivi / *Agora and its Vicinity Conservation Development Revision Plan Scale 1/1000*
Source: The Archive of the Municipality of Konak

Şekil 17 - 1/1000 ölçekli Kemeraltı II. Etap 1. Bölge Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı. (Kırmızı ile gösterilen Agora plan sınırı dışında kalmaktadır.) Kaynak: Konak Belediyesi Arşivi / 1/1000 scaled, Kemeraltı II. Stage 1. Region Master Plan for Protection Purpose (Agora where is indicated as red is out of borders of plan) The Archive of Konak Municipality

ve 1. Derece ve 2. Derece Arkeolojik Sit Alanları tanımlanmıştır. Bu kapsamda 18.07.2014 yılında İzmir Büyükşehir Belediyesince 1/5000 ölçekli Kemeraltı ve Çevresi Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı değişikliği hazırlanarak Stadyum alanı 1. ve 2. Derece Arkeolojik Sit Sınırları işlenmiştir (Şek. 19).

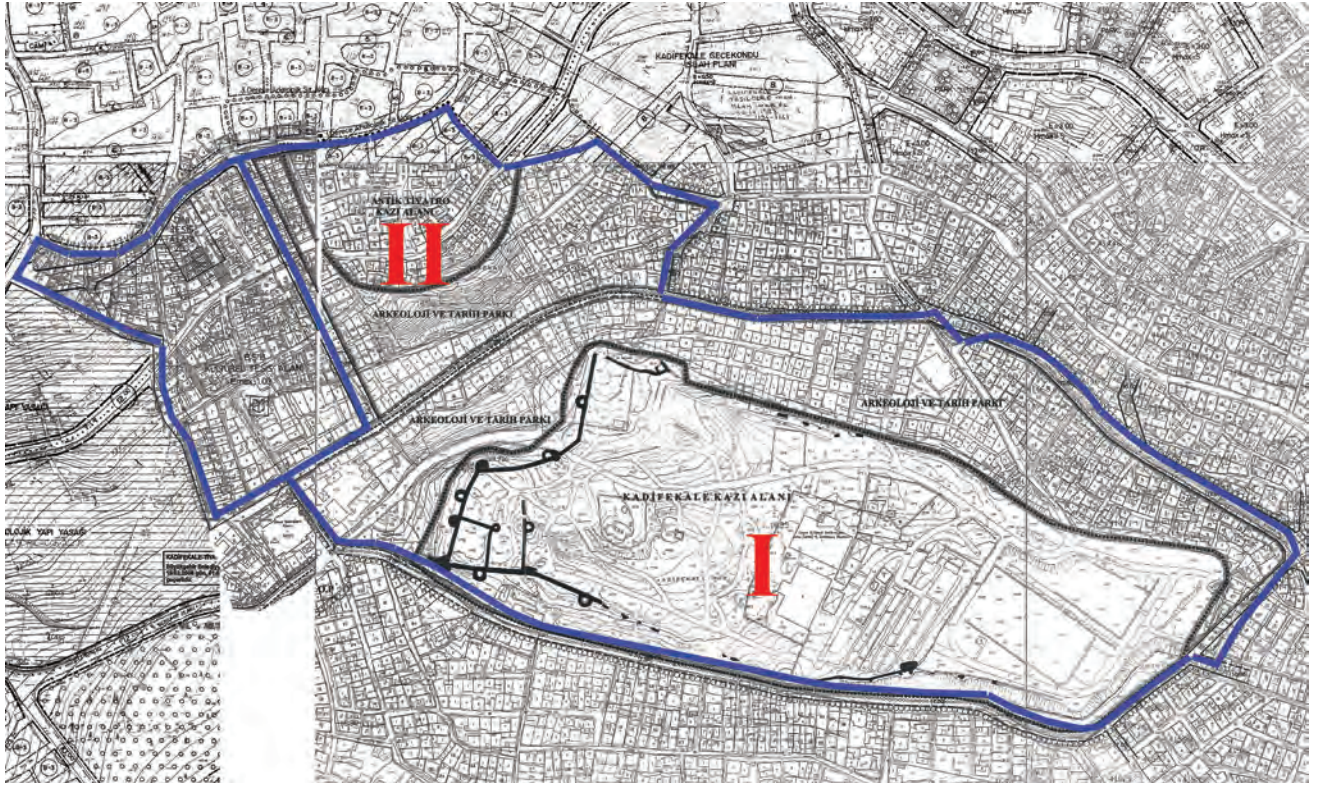
Değerlendirme

Cumhuriyetin ilk yıllarında ulus devlet yaratmayı hedefleyen kültür politikası doğrultusunda, Osmanlı'dan devralınan dini, ekonomik, siyasi kurumların mülkiyetinin, çeşitli kuruluşlar eline geçmesi ve bu kuruluşlarında Osmanlı geleneğinden sıyrılmaya düşüncesi nedeniyle eski eserlerin üstüne yeterince düşülmemiş ve korunamamışlardır. 1951'de GEEAYK'ın kurulmasına karşın ülkemizde koruma mevzuatının gelişmesi 1970 ve 80'li yılları hatta 2000'leri bulmuştur. Yüksek tarihsel potansiyeline karşın koruma konusundaki alt ve üst yapısını zenginleştirme çalışmalarında gecikmiş olan Türkiye'de imar planlama süreci de genel anlamda sermaye gereksinimleri temelli olarak yönlendirilmiştir. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye kimi zaman planlama ve korumayı kalkınma önünde engel olarak

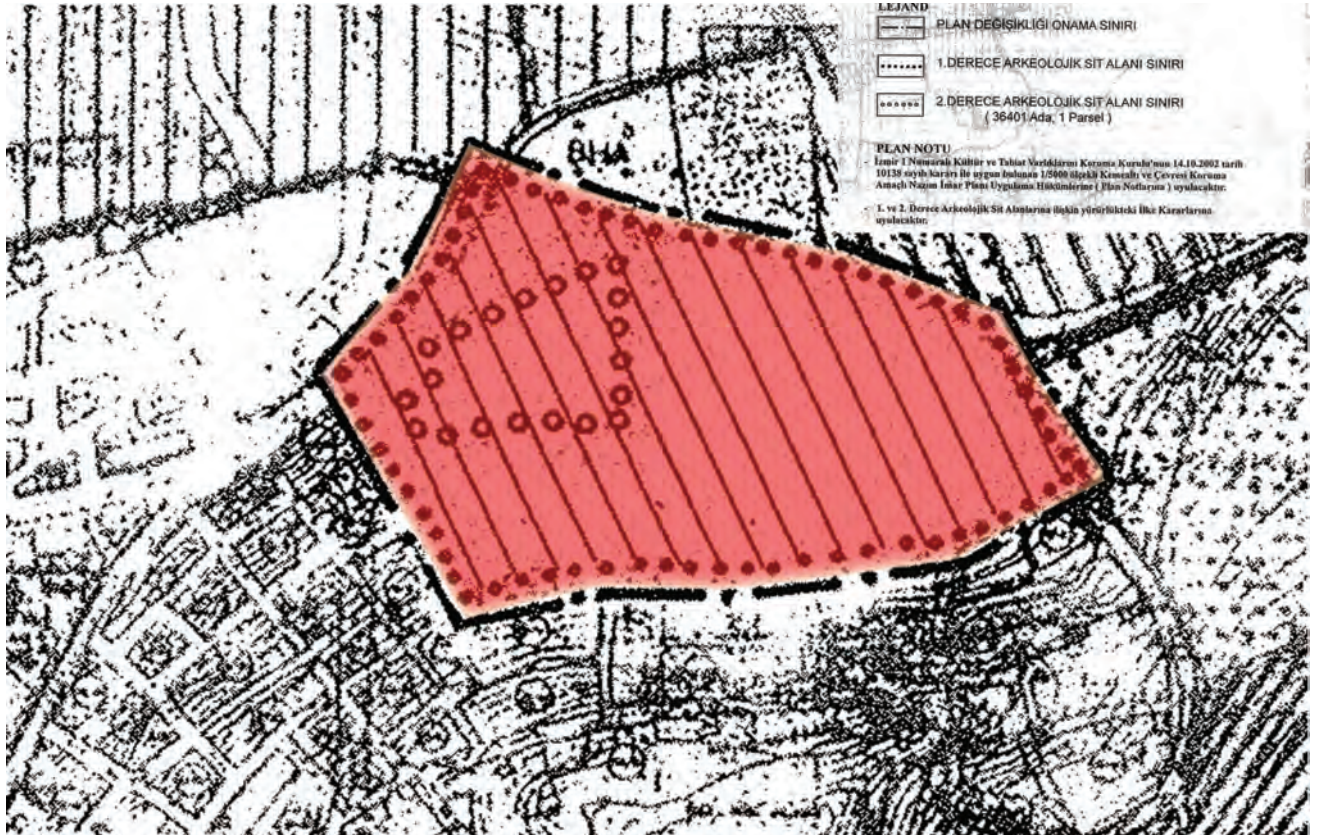
görmüş ve çalışmaları bilinçli olarak geciktirmiştir. Bu araştırma da ülkemizde yaşanan bu durumu İzmir özelinde ortaya koymaktadır.

İzmir için 19. yüzyıl kentin nüfusunun arttığı, yayılım alanının genişlediği ve aynı zamanda modern planlama deneyimlerinin de başladığı dönem olmuştur. Ancak kentsel gelişme ve büyüme hızlandıkça arkeolojik varlıkların tahribatının da arttığı anlaşılmaktadır. Bunun sonucunda arkeolojik alanların görünürlüğü ve algılanabilirliği kent merkezinde 19. yüzyıldan itibaren kaybedilmeye başlanmıştır.

Çalışma kapsamında incelenen arkeolojik alanlara dair plan kararlarındaki değişim sürecinin daha net bir biçimde ortaya konması amacıyla dijital ortamda bir karşılaştırma ve karşılaştırma çalışması gerçekleştirilmiştir. Ancak bu karşılaştırma işlemini 1950 yılı öncesinde yapılan plan çalışmaları için gerçekleştirebilmek; planların birbirlerinden farklı ölçeklerde olmaları, dijital ortamda üretilmemiş olmaları veya farklı bir koordinat sistemine sahip olmaları gibi nedenler dolayısıyla mümkün olamamıştır. İnceleme alanları olan Kadifekale, Antik

Şekil 18 - 1/1000 ölçekli Kadifekale Tiyatro ve Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı. (Gösterim: I. Kadifekale II: Antik Tiyatro) Kaynak: Konak Belediyesi Arşivi / Kadifekale Theatre and its Vicinity Conservation Development Plan Scale 1/1000. (Detail: I. Kadifekale II: Ancient Theatre) Source: The Archive of the Municipality of Konak

Şekil 19 - 1/5000 ölçekli Kemeraltı ve Çevresi Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Değişikliği (Kaynak: <http://www.izmir.bel.tr/NazımİmarPlanı/663/tr>) / Kemeraltı Conservation Development Revision Plan Scale 1/5000 (Source: <http://www.izmir.bel.tr/NazımİmarPlanı/663/tr>)

Tiyatro, Agora ve Antik Stadyuma ilişkin üretilen plan kararlarının belirlediği arazi kullanım kararlarının sınırları ve Koruma Kurulunun aldığı kararlar doğrultusunda planlara işlenen sit alanı sınırları; 1950 sonrası plan çalışmalarının dijital ortamda koordinatlandırılarak çakıştırılması ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır (Şek. 20).

Şekil 20’de I numaralı alan olarak işaretlenen Kadifekale Arkeolojik Sit Alanı sınırının, kale surlarından referans alınarak çizildiği anlaşıldığından 1955 yılı onaylı 1/2000 Mikyaslı İzmir Şehir Planında ve 1984 yılı onaylı 1/1000 ölçekli Kemeraltı Sit Alanı İmar Planında sınırın benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Süreç içerisinde koruma konusundaki gelişmelerin getirdiği çevresel ve bütünleşik koruma yaklaşımları doğrultusunda 2013 yılı onaylı 1/1000 ölçekli Kadifekale Tiyatro ve Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı Revizyonu’nda Kadifekale’nin sur sınırlarının yine 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak belirlendiği ancak bu kez çevresi için de 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı kararı getirildiği görülmektedir. Bu planda 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı Sınırının kuzeyinde bölgenin kamusal kullanıma açılması noktasında bir düzenleme kararı olarak algılanabilecek “Arkeoloji ve Tarih Parkı” önerisi getirilmektedir (Şek.

21). Bu kararların arkasında daha önce sözü edildiği üzere, 2000 sonrasında küreselleşme süreçlerinin sonucu olarak arkeolojik potansiyelin kentin önemli yerel değerleri olarak görülmesi ve yeniden önem kazanmaya başlamasının olduğunu belirtmek mümkündür. Nitekim ilk kez 2013 tarihinde alanın kamuya açılmasına yönelik düzenlemeler yapılması amacıyla “Arkeoloji ve Tarih Parkı” önerisi geliştirilmiştir.

Şekil 20’de II numaralı alan olarak işaretlenen Antik Tiyatro 1950 sonrası kentin yaşadığı geçekondulaşma süreci sonucunda iskan edilerek görünürliğini tamamıyla kaybetmiş ve planlarda da yok sayılarak görünmez olmaya başlamıştır. Antik Tiyatronun yeniden keşfedilmesi ve görünürlük kazanması ise ancak 2008 yılında Kadifekale Tiyatro ve Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı ile gerçekleşmiştir. Antik Tiyatronun yaklaşık 50 yıllık bir süreçte yok sayılabilmesi ülkemizde arkeolojik alanlara karşı duyarlılık düzeyini sorgulatan ciddi bir örnektir. Bu 1/1000 ölçekli plan 2013 yılında revize edilmiş (2013 Kadifekale Tiyatro ve Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı Revizyonu) ve genel bir ifadeyle Antik Tiyatro cavea sınırlarını kapsayan 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı’nın güneydoğusunda yer alan 2. Derece

Şekil 20 - Kadifekale (I), Antik Tiyatro (II), Agora (III) ve Antik Stadyum (IV) Arkeolojik Sit Alan Sınırları / *Borders of the Archaeological Sites of Kadifekale (I), Ancient Theatre (II), Agora (III) and Ancient Stadium (IV)*

Arkeolojik Sit alanı yine Kadifekale çevresinde olduğu gibi “Arkeoloji ve Tarih Parkı” olarak ilan edilmiştir (Şek. 22).

Şekil 20’de III numaralı alan olarak işaretlenen Agora sınırlarının, 1955 yılı onaylı 1/2000 Milyaslı İzmir Şehir Planında büyük bir kısmı günümüz 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırlarının içinde kalan, bir kısmı ise doğu tarafında günümüz 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırlarına yaklaştığı görülmektedir. Ancak bu sınırın günümüz sınırlarından oldukça küçük olduğu ve klasik bir Agora formu olan dikdörtgen olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. 1984 yılı onaylı 1/1000 ölçekli Kemeraltı Sit Alanı İmar Planında ise arkeolojik alan sınırları bu kez 1955 planı arkeolojik alan sınırlarıyla karşılaştırıldığında doğu ve kuzey yönlerden daralarak batıya doğru genişlemekte ve yine daha dar olmakla beraber günümüz 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırları içerisinde kalmaktadır. 2005 yılı onaylı 1/1000 ölçekli Agora ve Çevresi Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planında, yeni 1. Derece ve 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırlarının plana işlendiği görülmektedir.

Bu planda 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırının batıda Eşrefpaşa Caddesi’ne, kuzeyde katlı otopark alanını içine alarak Anafartalar Caddesi’ne kadar uzandığı görülmektedir. Özellikle sınırın önemli bir kentsel arter olan Eşrefpaşa Caddesi’ne değin genişletilme kararı, kentin arkeolojik değerlerinin ulaşım güzergahları üzerinde görünür kılma çabası olarak düşünülmektedir. 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırları “Arkeoloji ve Tarih Parkı” olarak belirlenmiştir. Ancak Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu ilke kararları gereğince 2. Derece Arkeolojik Sit Alanlarında da mevcut yapıların yalnızca basit onarımına izin verilir ve alanda bilimsel arkeolojik çalışmaların yapılması gerekirken; bu alan üzerindeki mevcut arazi kullanım durumu ilke kararına aykırı olarak eğitim, konut, yeşil alan vs. olarak aynen plana işlenmiştir (Şek. 23).

Şekil 20’de IV numaralı alan olarak işaretlenen Antik Stadyum, 1955 yılı onaylı 1/2000 Milyaslı İzmir Şehir Planında “Eski Arena” olarak gösterilmiş, daha sonra onaylanan planlarda ise üzerinin iskan edilerek

Şekil 21 - Şek. 20’de I numara ile belirtilen Kadifekale Arkeolojik Sit Sınırının 1955 yılı 1/2000 Milyaslı İzmir Şehir Planına ait sınır (kırmızı), 1984 yılı 1/1000 ölçekli Kemeraltı Sit Alanı İmar Planı (mavi), 2013 yılı 1/1000 ölçekli Kadifekale Tiyatro ve Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı (turuncu). 1 nolu alan Kadifekale Kazı Alanı ve 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı Sınırı, 2 nolu alan Arkeoloji ve Tarih Parkı ve 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı Sınırı. / Borders of Kadifekale Archaeological Site indicated as I in Fig. 20 in İzmir Urban Plan of 1955 Scale 1/2000 (red), in Kemeraltı Site Development Plan of 1984 scale 1/1000 (blue), and in Kadifekale Theatre and Vicinity Conservation Development Plan of 2013 scale 1/1000 (orange). Area no: 1Kadifekale Archaeological Excavation Site and 1st Degree Archaeological Site Borders, Area No: 2 Archaeology and History Park and 2nd Degree Archaeological Site Borders.

Şekil 22 - Şek. 20'de II numara ile belirtilen Antik Tiyatro Arkeolojik Sit Sınırnın 2013 yılı 1/1000 ölçekli Kadifekale Tiyatro ve Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı (turuncu). 1 nolu alan Antik Tiyatro Kazı Alanı ve 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı, 2 nolu alan Arkeoloji ve Tarih Parkı Sınırı. / Kadifekale Theatre and Vicinity Conservation Development Plan of 2013 scale 1/1000 (orange) belonging to the Ancient Theatre Archaeological Site indicated as II in Fig. 20. Area no: 1Kadifekale Archaeological Excavation Site and 1st Degree Archaeological Site Borders, Area No: 2 Archaeology and History Park and 2nd Degree Archaeological Site Borders.

tamamen görünmez kılınmasına paralel olarak yok sayılmıştır. Antik Tiyatro'nun durumuna benzer bir şekilde yaklaşık olarak 40 yıllık bir süre görünmez olan bu arkeolojik alan için İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu 22.10.1991 tarihinde 3234 sayılı kararı ile bir "Koruma Alanı Sınırı" belirlemiştir. Bu karardan yaklaşık 20 yıl sonra ise alan için ilk sit kararları geliştirilmiş ve Antik Stadyum Koruma Kurulu'nun 28.11.2013 tarihli ve 1627 sayılı kararı ile 1. Derece ve 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak belirlenmiştir. Bu karar doğrultusunda belirlenen sit sınırları 2014 yılında yapılan 1/5000 ölçekli Kemeraltı ve Çevresi Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Değişikliği ile planlara işlenmiştir (Şek. 24). Kentin önemli bir tarihsel değeri olan Antik Stadyum alanının da planlarda uzun dönem yok sayılmış olması, ülkemiz koruma pratiği ile hem arkeoloji hem de planlama disiplininin sorumluluklarını yerine getirmesi açısından oldukça düşündürücüdür.

Gerçekleştirilen çakıştırma ve karşılaştırma çalışmaları ülkemizde planlama sürecinin arkeolojik alanların korunması konusundaki eksikliğini ortaya koymaktadır. Tarihsel değerlerin piyasa mekanizmalarına konu edilmeye çalışıldığı 2000

sonrası dönemde bile alanların kente entegrasyonuna ve kentsel kamusal kullanımlarının desteklenmesine yönelik kararların yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Planlarda "Arkeoloji ve Tarih Parkı" olarak belirlenen alanlarda nelerin, nasıl ve kimler tarafından yapılacağı konusunda hiçbir yönlendirme bulunmaması, bu kararın altının doldurulamadığını göstermektedir.

İzmir kentinin yaşadığı planlama ve koruma pratikleri esasen Türkiye genelini de temsil eder niteliktedir. Koruma mevzuatının gelişimine paralel olarak ortaya konan Koruma Amaçlı İmar Planlarının dahi söz konusu alanların bütünleşik bir çerçevede korunması konusunda yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Planlama ve arkeoloji disiplinleri arasındaki bilgi alışverişinin eksikliği, arkeolojik alanların imar planlarına genel arazi kullanımdan kopuk bölgeler olarak aktarılmasına yol açmakta, bu alanlar için özel gösterim teknikleri ve plan dili oluşturulamamaktadır. Bu araştırma kapsamında incelenen plan kararlarının arkeolojik alanların kente entegrasyonunu düşünmedikleri, bu alanları kimi dönemler görmezden gelebildikleri, gördükleri zaman ise genel olarak sit sınırlarından oluşan otonom alanların içerisine hapsettikleri anlaşılmaktadır. Planlama çalışmalarının arkeolojik alanlara yaklaşımlarında çevresel ilişkiler,

Şekil 23 - Şek. 20'de III numara ile belirtilen Agora Arkeolojik Sit Sınırının 1955 yılı 1/2000 Mikyaslı İzmir Şehir Planına ait sınır (kırmızı), 1984 yılı 1/1000 ölçekli Kemeraltı Sit Alanı İmar Planı (mavi), 2005 yılı 1/1000 ölçekli Agora ve Çevresi Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı (turuncu). 1 nolu alan Agora Kazı Alanı ile Arkeoloji ve Tarih Parkı Sınırını, 2 nolu alan konut, eğitim ve tercihlili turizm sektörlerini içeren bir sınırı tariflemektedir. / *Borders of Agora Archaeological Site indicated as III the Fig. 20 in İzmir Urban Plan of 1955 scale 1/2000 (red), in Kemeraltı Site Development Plan of 1984 scale 1/1000 (blue) and in Agora and its Vicinity Conservation Development Plan of 2005 scale 1/1000 (orange). Area 1 defines the Agora Archaeological Site and Archaeology and History Park Borders and Area 2 is reserved for residential, educational and touristic purposes.*

Şekil 24 - Şek. 20'de IV numara ile belirtilen Antik Stadyum Arkeolojik Sit Sınırının 1955 yılı 1/2000 Mikyaslı İzmir Şehir Planına ait sınır (kırmızı), İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 22.10.1991 tarihli 3234 sayılı kararı ile belirlenen "Koruma Alanı Sınırı" (mavi), 2014 yılı 1/5000 ölçekli Kemeraltı ve Çevresi Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Değişikliği (turuncu). / *Borders of Ancient Stadium Archaeological Site in İzmir Urban Plan of 1955 scale 1/2000 (red), "Conservation Area Border" (blue) defined in the decision no: 3234 of 22.10.1991 taken by İzmir 1st Regional Board for Conservation of Cultural and Natural Properties, Kemeraltı and its Vicinity Conservation Master Plan Revision of 2014 scale 1/5000 (orange).*

erişilebilirlik, arazi kullanım kararları arasındaki uyum ve süreklilik gibi planlama ve tasarım ilkelerinin göz ardı edildiği ifade edilebilecektir. Özetle planlı dönemin başlangıcından bu yana, planlamanın güncel kentsel sorunları çözmeye ve sermaye gereksinimlerini karşılamaya yönelik bir tavır izlediği, arkeolojik değerleri ancak yasal zorunluluklar çerçevesinde ele almakta olduğu görülmektedir.

Ortaya konan bu sorunların aşılabilmesi için öncelikle ülkemizde planlama süreçlerine girdi oluşturabilecek nitelikte bir ulusal arkeolojik anıt ve alanlar envanterleme sisteminin oluşturulması gerekmektedir (Çırak 2010). Avrupa ülkelerinin pek çoğunun bu konuda gelişmiş bir sistem oluşturduğu, kentsel ve önlemsel arkeoloji çalışmalarını daha sağlıklı bir yaklaşımla yürütmekte olduğu görülmektedir. Arkeolojik ve tarihsel varlıkların bilgisinin planlama süreçleriyle korunması ve bu süreçte analiz-sentez veri kümesi olarak katılması, planlama disiplininin bilinç ve algısının gelişmesi açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda ülkemizin Malta Valetta Konvansiyonu ilkeleri gereğince hareket ederek ilgili yasal ve yönetsel yapıyı yeniden düzenlemesi gerekmektedir.

Kaynakça

AKURGAL, Ekrem. 2003
Anadolu Uygurlukları, İstanbul: Net Turistik Yayınları.

ALTINÖRS ÇIRAK, Ayşegül. 2010
Planlama Alanında Arkeolojik Değerlerin Sürdürülmesi ve Korunması için Dil ve Temsil Sorunu İncelenmesi. TMMOB Şehir Plancıları Odası 34. Kolokyumu "Planlamanın Dili" Bildiriler Kitabı. s.265-285. Ankara: Aydan Yayıncılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.

ARIKAN, Zeki. 2001
"Storari'nin Kemeraltı Planı", editörler: ÖZTUĞRANLI Mustafa, KUYUMCU Namık. İzmir Kent Kültürü Dergisi: 2001/4 s. 76-80. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayıncılık ve Tanıtım Hiz. A.Ş.

ARU, Kemal. Ahmet., 1955
İzmir'in İmar Planı Raporu. Kemal Ahmet Aru Arşivi.

ATAAY, Faruk. 2001
"Türkiye Kapitalizminin Mekansal Dönüşümü". Praksis "Kent ve Kapitalizm". s. 53-96. Ankara: Ürün Matbaası.

ATAY, Çınar. 1998
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir Planları. Ankara: Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş.

BAYKARA, Tuncay. 1974
İzmir Şehirleri ve Tarihleri, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

BEYRU, Rauf. 1994
Planlamada 1935-1950 Dönemi Le Corbusier İzmir'den Geçmişti. Ege Mimarlık: 1994/3. s.17-23. İstanbul: MAS Matbaacılık.

BEYRU, Rauf. 2000
19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

BİLSEL, Cana. 1996
Ideology and Urbanism during the early Republican Period: Two Master Plans for Izmir and Scenarios of Modernization. METU JFA volume 16. no1-2. s. 13-30

BİLSEL, Cana. 1999
"Le Corbusier'in İzmir Nazım Planı ve Yeşil Endüstri Sitesi Önerisi". Ege Mimarlık: 1999/3 31. İstanbul: MAS Matbaacılık.

BİLSEL, Cana. 2009
"İzmir'de Cumhuriyet Dönemi Planlaması (1923-1965): 20. yüzyıl Kentsel Mirası", editörler: Çınarlı Mutlu Nilüfer. Ege Mimarlık: 2009/4 71. İstanbul: MAS Matbaacılık.

BİNZET, Seyhun, Fikret YILMAZ ve Sabri YETKİN (editörler), 2003
İzmir Kartpostalları 1900. İzmir: Stil Matbaacılık.

CADOUX, C.J. 2003
İlkçağ'da İzmir, çev. Umar Bilge. Kentin En Eski Çağlardan İ.S. 324'e Kadar Tarihi. İstanbul: İletişim yayınları/İzmir Dizisi.

CANPOLAT, Emin. 1992
"Kuruluşundan Bizans Dönemi Sonuna Kadar İzmir" Üç İzmir. s. 11-32. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

DERİN, Zafer. 2009
Tarih Öncesi Dönemde İzmir, İçinde İzmirli Olmak Sempozyum Bildirileri, BMS Matbaacılık, Ankara.

DOĞER, Ersin, Nezih AYTAÇLAR, Akın ERSOY ve Murat TOZAN (editörler), 2014
İzmir Kent Ansiklopedisi Eski Çağ ve Orta Çağ Arkeolojisi. s. 416-480. İzmir: Mediform Ambalaj. Matbaacılık Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.

DOĞER, Ersin. 2011
İzmir'in Smyrna'sı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 2002
"Kemeraltı Kentsel Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı Revizyonu Raporu", (Konak Belediyesi Arşivi. İzmir)

Dokuz Eylül Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 1996

- “Habitat II Dünya Deneyimleri Kapsamında İzmir Bağlamına Nasıl Bakılabilir: Bir Gelişmenin Anatomisi”. Yayınlanmamış Rapor. İzmir.
- DRAHOR, Mahmut. G. 2013
“İzmir Agorasında Yapılan Jeofizik Çalışmalar Ve Yeni Bulgular” TMMOB 2. İzmir Kent Sempozyumu. Bildiriler Kitabı. s.783-792.İzmir: Altındağ Grafik Matbaacılık.
- ERSOY, Akın. 2010
“Ancient Smyrna: Archeology in Izmir and Stratigraphy in Ancient City Centre, Urban Historical Stratum: From Smyrna to Izmir, (editörler) A. Emel GÖKSU, Şebnem GÖKÇEN DÜNDAR, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Basımı, İzmir.
- GOFFMAN, Daniel. 2000
İzmir ve Levanten Dünya. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GÖKSU, Emel, ALTINÖRS ÇIRAK, Ayşegül. 2012
İzmir’in Modernite ile İkinci Buluşması: 1951 İzmir İmar Planı Proje Müsabakası, İTÜ Kemal Ahmet ARU Sempozyumu, İstanbul.
- GÖKSU, Emel, ÇIRAK (ALTINÖRS) Ayşegül. 2010
“Arkeolojik Alanların Tespitinde Gözardı Edilenler ve Planlama Alanının Görevleri” Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Merkezi (KBAM) Arama Konferansı. Ankara.
- GÖKSU, Emel. 2002
“Mikro Müdahaleler ve Tarihsel Sorumluluk”. Ege Mimarlık: 2002/3 43. s.9-12. İstanbul: MAS Matbaacılık.
- GÖKSU, Emel. 2003. “İzmir ve Suç Coğrafyası: 1929 Dünya Ekonomik Buhran Yıllarında”. İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir.
- GÖKSU, Emel. 2005
Yeni Yasal Düzenlemelerin Koruma Eylemleri Açısından Taşdığı Riskler ve Fırsatlar. Kent Planlama ve Koruma Etkinlikler I. Koruma Sempozyumu Diyarbakır.s. 94-99. Ankara: Mattek Matbaacılık Basım Yayın Tanıtım Tic. San. Ltd. Şti.
- GÖKSU, Emel. 2011
“Cumhuriyet Döneminde İzmir’de Yabancı Mimar Plancılar”, Prof. Dr. Gürhan Tümer’e Armağan Mimarlığın Çevresinde/Mekanın İçinde Kuram, Eylem ve Söylem içinde, (editörler) Erdoğan Erkarlan Ö., Arıtan Ö., Akyol D., Mimarlar Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir. s.178-201.
- İzmir Şehri İmar Planı Milletlerarası Proje Müsabakası Programı. 1952
- Arkitekt Dergisi 1952-05-08. s.139-143.
İzmir Belediyesi
İzmir Şehri Milletlerarası İmar Planı Müsabakası Jüri Raporu. tarihsiz. İzmir Belediyesi Neşriyatı. İzmir.
- IŞIK, Nuray E. 2010
“Kemeraltı Üzerinden İzmir’de Ticari Yaşamın Değişen Niteliğine İlişkin Gözlemler” Değişen İzmir’i Anlamak içinde, (editörler Yıldırım D., Haspolat E., Phoneix Yayınları, Ankara. s.187-212.
- KARABAĞ, Nağme Ebru. 2008
“Kent Arkeolojisi Metoduyla Çok Katmanlı Kentlerdeki Tarihsel Sürekliliğin Çözümüne Korunması (İzmir Örneği)”. s.118-150. Dokuz Eylül Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı, İzmir.
- KAYIN, Emel. 2002
“İzmir’in Tarihsel Kent Mekanları için Yeni Vizyonlar”. Ege Mimarlık: 2002/3 43. s.4-5. İstanbul: MAS Matbaacılık.
- KAYIN, Emel. 2013
İzmir’in Kentsel ve Mimari Gelişiminin Anahatları, İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık 1. Cilt: s.40. İzmir: İmaj Basım Yayın Reklamcılık ve Ticaret Ltd. Şti.
- Kentsel Bölge Nazım İmar Planı Çalışma Ekibi
GÖKSU, Sezai, ALTINÇEKİÇ KILIÇ, Funda. 2006
1/25000 Ölçekli İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Raporu Temmuz 2006. s 63-69. İzmir Büyükşehir Belediyesi İmar İşleri Daire Başkanlığı Plan Program Koordinasyon Şube Müdürlüğü
- KUBAN, Doğan. 2001
Türkiye’de Kentsel Koruma. s.50-105. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- OİKONOMOS, K., SLAARS, B. F. 2001
“Destanlar Çağından 19. Yüzyıl’a İzmir” çev. Umar, Bilge. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZCAN, Koray. 2006
Tanzimat’ın Kent Reformları: Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Planlama Deneyimleri (1839–1908). Osmanlı Bilimi Araştırmaları VII/2 Dergisi: s.150-180.
- ÖZTÜRK, Fatma Pelin. ÇIRACI, Hale. 2010
“The Planning History of Turkey: Policies, Practices, Breakdowns”, Urban Transformation: Controversies, Contrasts and Challenges, (editörler) Gülersoy Z., Ayata H., Önem B.A., Koramaz K.T., Günay Z., Arslanlı K.Y., Ayrancı İ., 14th International Planning History Society Conference. 2010. İstanbul. s.201-211.

İZMİR'DE PLANLAMA-ARKEOLOJİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

PINAR, İlhan. 1994

Gezginlerin Gözüyle İzmir 19. Yüzyıl. İzmir: Akademik Kitapevi.

PINAR, İlhan. 2001

Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir. İzmir: İzmir Yayıncılık.

ŞENGÜL, H. Tarık. 2001

“Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekanı”. Praksis “Kent ve Kapitalizm”. s. 9-31. Ankara: Ürün Matbaası.

SEVİM, Mustafa (editör), 2002

Gravürlerle Türkiye In Gravures V Anadolu 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi s.51-86

SEYMEN BAYKAN, Ülker. 1992

“Tek Parti Dönemi Belediyeciliğinde Behçet Uz Örneği” Üç İzmir. s. 297-321. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

STRABON. 2000

“Antik Anadolu Coğrafyası”. çev. PEKMAN, Adnan. s.183-184 İstanbul: Kanaat Basımevi. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

TEKELİ, İlhan. 1980

“Türkiye’de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri”, Türkiye’de İmar Planlaması, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.

TEKELİ, İlhan. 2011

Anadolu’da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri. s.326-330. İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

TEXİER, Charles. 2002

Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi Ve Arkeolojisi (A. Suat, çev.). Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı. (Orijinal çalışma basım tarihi 1862)

YARANGA, Olaf. 2000

19. Yüzyılın İlk Yarısında Fransız Gezginlerin Anlatımlarında İzmir. çev. Gürhan Tümer. İzmir: İzmir Yayıncılık.

YILMAZ, Fikret, YETKİN, Sabri. 2002

“İzmir Kent Tarihi”, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayıncılık ve Tanıtım Hiz. A.Ş.

Rauf BEYRU ile sözlü görüşme. Tarih: 16.12.2015

Kısaltmalar

GEEAYK: Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu,

m.: Metre,

M.Ö. : Milattan Önce,

M.S.: Milattan Sonra

BURSA GÜMÜŞTEPE'DE (MİSİ KÖYÜ) BULUNAN GELENEKSEL KIRSAL AHŞAP YAPININ KORUNMASI VE YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİ

CONSERVATION AND ADAPTIVE RE-USE OF A TRADITIONAL VERNACULAR TIMBER HOUSE IN GÜMÜŞTEPE (MİSİ VILLAGE), BURSA

Özlem Köprülü BAĞBANCI* - Feyza AKSOY** - Halil AKSOY***

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 3 Ekim 2015	Received: October 3, 2015
Hakem Değerlendirmesi: 2 Kasım 2015	Peer Review: November 2, 2015
Kabul: 30 Aralık 2015	Accepted: December 30, 2015

Özet

Bursa, Marmara Bölgesi'nin güneyinde bulunan önemli büyükşehirlerden biridir. 2014 yılında UNESCO tarafından "Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu" adlı dosya ile Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır. Listeye alınmasıyla birlikte kentin ulusal olduğu kadar uluslararası boyutta da önemi artmıştır. Bursa'nın batısında Nilüfer ilçesinde bulunan özgünlüğünü ve bütünselliğini büyük ölçüde koruyan Misi Köyü'nün kırsal mimari geleneğini kerpiç dolgu ahşap karkas sistem yapılar oluşturmaktadır. Köyde bulunan bu yapılar yapım tekniği, plan ve malzeme özellikleri bakımından dünya miras listesine giren Cumalıkızık Köyü ile benzer özellikler göstermektedir. Yerel yönetimin ve halkın olumlu tutumları Misi Köyü'nün yakın gelecekte daha iyi korunabileceğine dair inancı güçlendirmektedir. Bu sebeple mülkiyeti Nilüfer Belediyesi'ne ait olan ve çalışmaya konu olan yapının korunması ve yeniden işlevlendirilmesine yönelik gerçekleştirilen çalışmalar evrensel koruma ilkeleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Gümüştepe, Geleneksel Ahşap Yapı, Koruma, Kırsal Mimari

Abstract

Bursa is one of the most important metropolitan cities in the south of the Marmara Region. Bursa City was nominated at the UNESCO World Heritage List in 2014 with the folder titled as "Bursa and Cumalıkızık: The Birth of the Ottoman Empire". The city has increased its importance both national and international levels after being nominated in WHL. Misi Village that preserves its authenticity and integrity is located at the west of Bursa in the Nilüfer

* Doç. Dr. Uludağ Üniversitesi Mimarlık Fak. Mimarlık Böl. Restorasyon ABD. e-posta: okoprulu@uludag.edu.tr
Makaleye konu olan yapının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanması işi Y.Mimar-Koruma Uzmanı Feyza Aksoy ile birlikte 10.11.2014 tarih 38 No'lu Fakülte Yönetim Kurulu kararı gereğince Uludağ Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi kapsamında gerçekleştirilmiş ve Bursa Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu tarafından 26.3.2015 tarih 4200 ve 9.4.2015 tarih 4299 sayılı kararlarıyla onaylanmıştır.

** Y.Mimar-Koruma Uzmanı Aksoy Mimarlık e-posta: feyza.aksoy@hotmail.com

*** İnşaat Müh. Aksoy Mimarlık

District. The rural architectural tradition of the Village is the buildings made of timber frame construction system filled with adobe. The construction techniques of these structures in the village, show similar characteristics in terms of plan layout and material properties with those in Cumalıkızık Village which was listed in the World Heritage List. Local government and positive public attitude improve the belief that the village can be well protected in the future. Therefore, the studies carried out for the conservation and adaptive re-use of the vernacular timber house owned by the Municipality of Nilufer are discussed under the light of the universal principles of conservation.

Keywords: Bursa, Gümüştepe, Traditional Timber House, Conservation, Vernacular Architecture

Giriş

Bursa kentinin oluşumunda tarih içinde yaşadığı üç önemli eşik noktası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; Antik dönemde “kale kent” özelliği taşıyan Prusa kentinin kuruluşu, ikincisi; 1326 yılında Osmanlılar’ın kenti almasıyla bir Osmanlı kenti olarak gelişmeye başlaması ve 19.yy’da Batılılaşmanın etkisiyle gerçekleşen modernleşme faaliyetleri ve son olarak 1923 yılında Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle birlikte kentte yaşanan değişim ve dönüşümlerdir. Bursa’da koruma faaliyetleri 1940’lı yıllara kadar gitmektedir. 1974 yılında GEEAYK tarafından ilk tescil işlemleri ile başlayan süreç, 1978 yılında kentin tarihi, arkeolojik ve doğal sit alanlarının belirlenmesi ile devam etmiştir(BBB,2000). Kentte her zaman eskiyi koruma ve yaşatma konusunda yoğun bir çaba olmuştur. Son olarak 2014 yılında Hanlar Bölgesi, Sultan Külliyesi ve Cumalıkızık Köyü’nün UNESCO Dünya Miras Listesi’ne girmesiyle birlikte kentte derin zamanlı yaşamın yaşam kalitemizi ne kadar çok zenginleştirdiği konusundaki farkındalık artmış ve kentlinin belleğinde tarihi çevreleri korumanın ne kadar önemli olduğu bir kez daha anlaşılmiştir.

Misi Köyü, Bursa-Orhaneli Yolu’nun güneyinde, Nilüfer Çayı kıyısında yer almaktadır. Herodot’a göre M.Ö. 2000 sonlarında Trakya’dan Anadolu’ya geçen altı kavimden biri olan Mysler, Mysialılar olarak bilinen bir birlik kurmuştur. Dünya tarihinde ilk kez batıdan doğuya geçen kavim olarak bilinen Mysialılar, “Misipolis” (Misi Köyü), “Misapoli” ve “Eşkel” adlı üç yerleşim yeri kurmuştur. Osmanlı döneminde Misi Köyü, Sultan I.Murat’ın vakıf köyü olup, geliri Çekirge’deki imaretine harcanmaktaydı. Osmanlı döneminde büyük oranda Rum nüfusun yaşadığı, üzüm bağları, pekmezi ve şarabıyla ünlü bir yerleşimdi. İpek kozası üretimi de oldukça yaygındı. Kurtuluş Savaşı sonrasında, Rum nüfus köyü terk etmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında şarap üretim merkezi olma özelliğini sürdüren, dört tarafı bağlarla çevrili Misi’de üzüm bağları günümüzde yok denecek kadar azdır. Tarihi atmosferi ile hızla gelişen kültür ve doğa turizmi ile Misi Köyü Bursa’nın en özel yerleşimlerinden biridir (Ulutaş 2014: 226- 227, 242).

1999 tarihli ICOMOS Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü ilkeleri çalışmalarda

yol gösterici olmaktadır(www.icomos.org.tr). Ülkemizde her ne kadar 2004 yılı düzenlemeleriyle yasada kısmen kırsal mimarlığa daha duyarlı bir yaklaşım yakalanmışsa da, tanımlamalar kısmında bu tanım açık bir biçimde yer almamakta, sit alanı halen “kentler ve sosyal yaşama konu olmuş yerler” biçiminde oldukça muğlak bir ifadeyle açıklanmaktadır. Bu çerçevede yasanın uygulamaya yönelik ilke kararları ve yönetmelikler kentsel sitlerin sorunları ve gereksinimleri göz önüne alınarak oluşturulmuştur(Eres, 2013).

Koruma çalışmalarının başarısı, projelerin ve uygulamaların kalitesine bağlıdır. Bu anlamda Misi’deki deneyimler sokak sağlıklılaştırmaları bazı restorasyon uygulamalarını içermektedir(Ahunbay vd, 2014, s.41).

Bu anlamda Misi köyünde bulunan geleneksel kırsal yapının korunması ve yaşatılması için gerçekleştirilen tüm çalışmalar kırsal mimarinin öneminin artmasına katkı sağlayacak ve diğer kırsal yerleşimlerin korunması için de örnek oluşturacaktır.

Yapının Konumu Ve Tarihçesi

Gümüştepe Mahallesi; 1989 yılında Kentsel Sit Alanı olarak ilan edilmiştir. Makaleye konu olan yapı; Nilüfer Belediyesi’nin mülkiyetinde olan Nilüfer ilçesi, Gümüştepe (Misi) Mahallesi Etkileme Geçiş Alanı 1/1000 ölçekli koruma amaçlı imar planı içinde H21C.10A.3C pafta, 3959 ada, 92 parselde yer alan, 16 envanter numarasıyla tescilli sivil mimarlık örneği yapıdır. Bu yapı, B. M. Feilden ve J. Jokilehto’nun yapıların korunması için kültürel ve güncel ekonomik

Fotoğraf 1 - Çalışılan yapının konumu (Kaynak: Google Earth, 2014) / Location of the studied building (Google Earth, 2014)

değerler olmak üzere iki ana başlık altında topladıkları birçok değere sahiptir. Sahip olunan bu değerler; kültürel değerler kapsamında belge değeri, özgünlük değeri, enderlik değeri, güncel ekonomik değerler kapsamında ise ekonomik değer, işlevsel değer, eğitim değeri, sosyal değer ve politik değerdir (Feilden vd, 1998,s.18-20).

Misi Deresi'nin ve merkezdeki caminin 100 m. güneyinde üç yol ağzında bulunmaktadır (Foto.1). Eğimli bir arazi üzerinde bulunan yapının batısında dar bir yol, kuzeyinde iki katlı bir ev bulunan 15 no'lu parsel, güneyinde bahçeli, tek ve iki katlı yapılar grubundan oluşan 9 no'lu parsel, doğusunda iki katlı Koza Evi bulunan 13 no'lu parsel yer almaktadır.

Yapının yapım tarihi tam olarak bilinmese de, yapının üslubu, yapım tekniği, plan şeması ve cephe düzeni özellikleri ve aynı döneme tarihlenen benzer yapılarla yapılan karşılaştırmalar sonucunda yapının 19. yy'a ait olduğu düşünülmektedir.

Yapının Plan, Yapım Tekniği Ve Malzeme Özellikleri

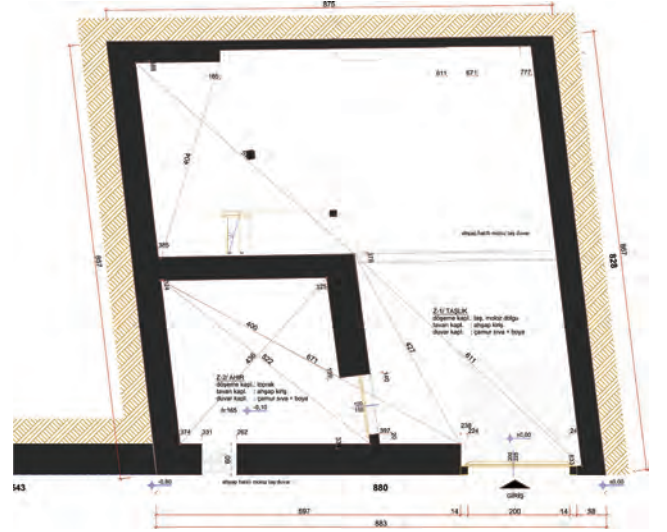
İpekyolu Caddesi üzerinde yer alan yapı; zemin kat, ara kat ve 1. kat olmak üzere üç kattan oluşmaktadır (Foto. 2). Mevcut yapı planda dıştan dışa yaklaşık olarak 13.40 m.x 8.80 m. boyutlarında, kuzey-güney doğrultusunda yamuk bir plan şemasına sahiptir (Şek.1). Yapı; birbirine bitişik ve farklı zamanlarda inşa edilmiş iki ana küteden oluşmaktadır. İlk olarak inşa edilen yapı; 8.83x8.67m. boyutlarında olup dış sofalı plan şemasına sahiptir

Fotoğraf 2 - Yapının kuzeybatı görünümü / View of the northwest facade. (Bağbancı,2015)

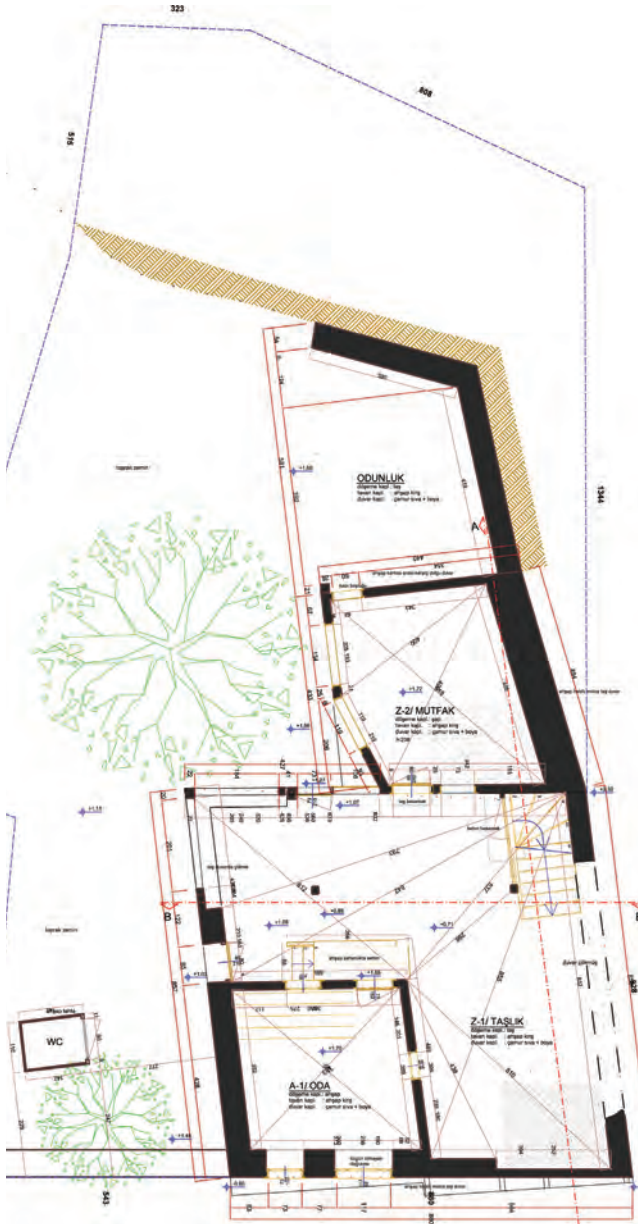
Şekil 1 - Vaziyet Planı / Site Plan

Şekil 2 - Zemin kat planı / Ground floor plan

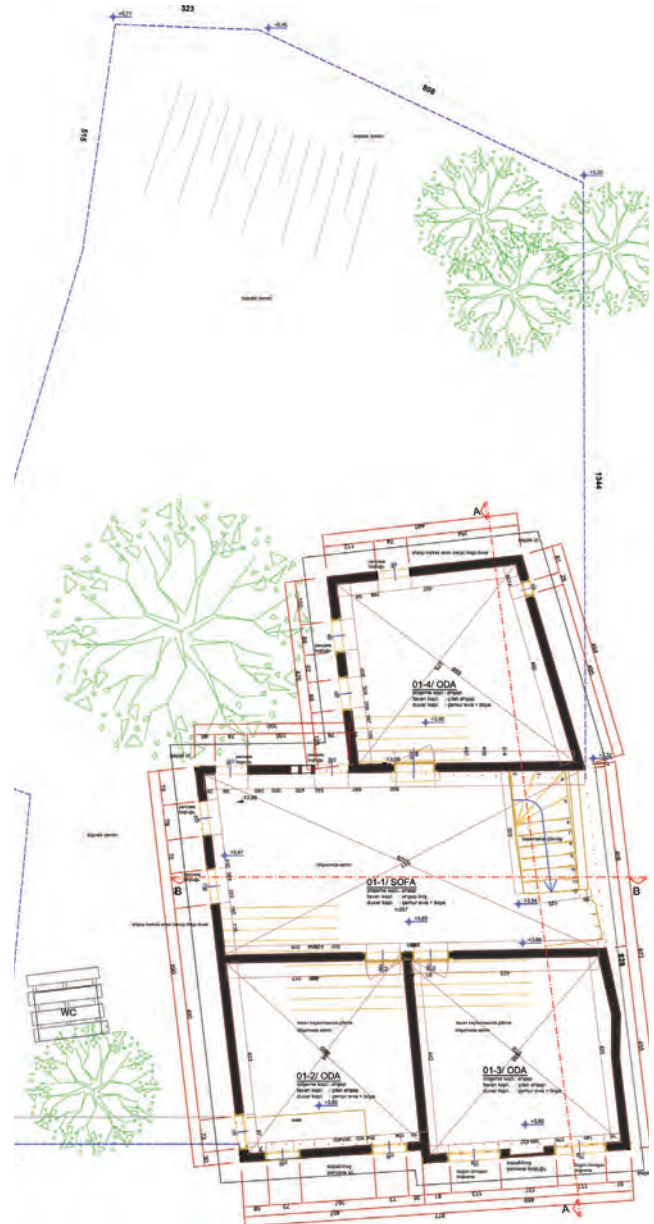

Fotoğraf 3 - Yapının kuzeybatı görünümü / View of the northwest facade (Bağbancı,2015)

Şekil 3 - Ara kat planı / Mezzanine (winter floor) plan

(Şek.2). Yapıdaki izlerden anlaşılan ve ilk yapılan yapıdan kısa bir süre sonra inşa edilen ana yapının güneyinde bulunan yapı ise 4.94x4.40m. boyutlarındadır. Sonradan eklenen bu yapı ana yapıya bitişik ve yeni bir taşıyıcı sistem oluşturularak tasarlanmıştır (Şek. 3). Her iki yapıda da aynı yapım sistemi uygulanmıştır. Ancak bu kısım ana yapıdan 30-40 cm. üst kotta yer almakta ve çatı formu da ana yapıdan tamamen bağımsız olarak dört yöne eğimli kırma çatı olarak oluşturulmuştur (Foto. 3). Yapıda kullanılan kerpiçlerin renk ve boyutlarındaki farklılıklar bu tezi desteklemektedir. Ayrıca mutfak ile taşlık arasında kalan duvarda kuzeybatı cephede de görüldüğü gibi yan yana iki ahşap dikmenin bulunması bu iki duvarın farklı çalıştıklarını göstermektedir. Diğer bir benzer durum da üst katta sofanın güneyinde bulunan pencerenin oda duvarı ile aynı noktada birleşiyor olması bu duvarın sonradan eklendiğini göstermektedir. Yapıda

Şekil 4 - 1.kat Planı / Upper floor plan

tespit edilen bu izlerden dolayı yapının bu bölümünün ana yapıdan kısa bir süre sonra eklenmiş olduğu düşünülmektedir (Şek. 4).

Yapının bahçesi İpekyolu Caddesi'nden 1.5 m. üst kotta yer almaktadır. Tuvalet bahçe içerisinde bulunmaktadır. Binanın güneyinde L şeklinde taş duvarla çevrilmiş bir bölüm bulunmaktadır (Şek. 3). Bu yapının ön tarafında duvar izi bulunmayan mekanın arka tarafında ahşap dikme ve başlıkları bulunmaktadır. Mevcut veriler dikkate alındığında bu mekanın üç tarafı kapalı, ön tarafı açık sundurma/odun deposu olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bahçe içerisinde yer alan yapının kuzeybatı cephesi bitişik nizamaya uygun olarak kapalı yapılmış (Foto. 3), diğer üç yönde pencere ve kapı açılmıştır (Foto. 4-6).

Yapıya İpekyolu Caddesi üzerinde bulunan çift kanatlı ahşap kapı ile ulaşılmakta ve doğrudan taşlığa girilmektedir

Fotoğraf 4 - Üçgen çıkma ve eliböğründelerin görünümü / *Triangular cantilever and the view of the timber supports (Bağbancı, 2015)*

Fotoğraf 5 - Yapının güney cephesi / *View of the south facade. (Bağbancı, 2015)*

Fotoğraf 6 - Yapının kuzeydoğu görünümü / *View of the northeast facade. (Aksoy, 2015)*

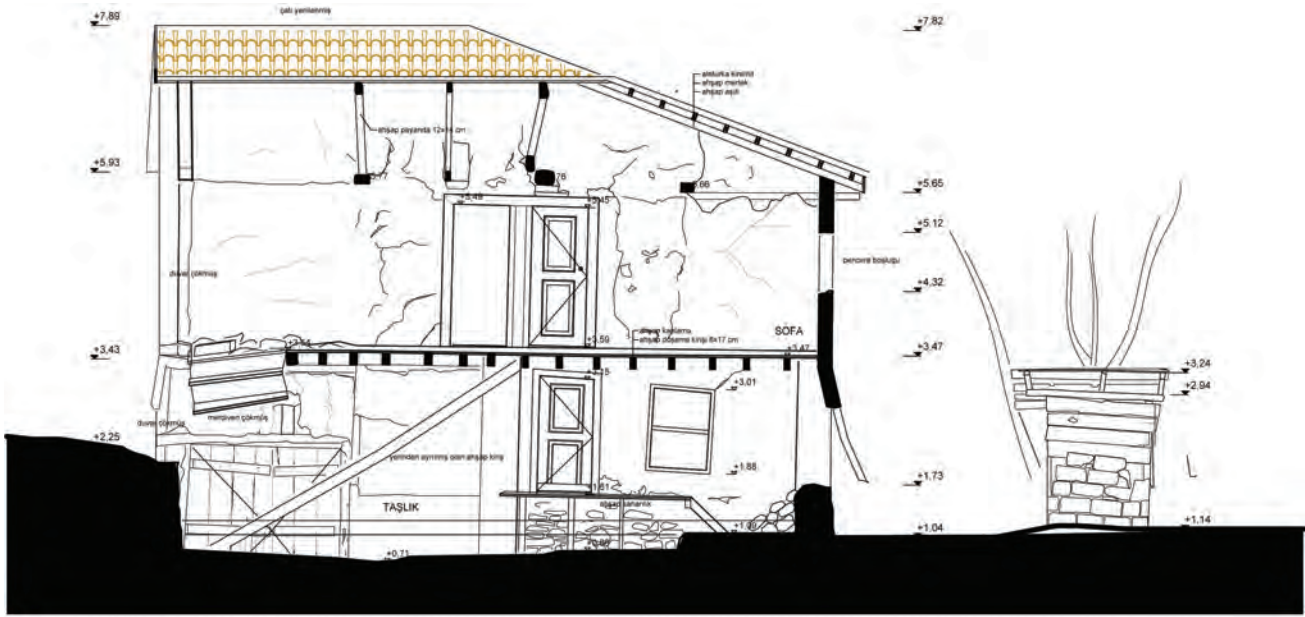
Fotoğraf 7 - Ahşap birleşimde mih kullanımı / *The usage of iron nail at the timber joint (Aksoy, 2015)*

(Şek.2). Yapının zemin katta bulunan ahşap karkas sistemin köşelerinde 18x18 cm, aralarda ise 13x13 cm. kesitinde dikmeler kullanılmıştır. Üst katta ise ortalama 2 m. aks aralığı ile 13x13 cm.'lik ahşap dikmeler ve 7x13cm. kesitli ahşap çaprazlamalar kullanılarak ahşap çerçeve sistem oluşturulmuştur. Ahşap döşeme sistemi tek yönlü çift tabanlı döşeme sistemi ile yapılmıştır. Ana dikmelerin çoğunda başlık kullanılmamıştır. Ahşap birleşim elemanları olarak dövme demirden yapılan mih ve çiviler kullanılmıştır (Foto.7). Ahşap karkas sistemde kerpiç dolgu malzemesi kullanılmış ve çamur sıva ile sıvanmıştır.

Taşlık girişi ile girişin tam karşısında yer alan oda arasında 90 cm'lik bir eğim mevcuttur. Taşlığın bahçe ile bağlantısı taşlığın bahçeye bakan her iki cephesinde bulunan kapılar ile sağlanmaktadır (Foto.8). Taşlıktan çift kanatlı ahşap kapı ile ahır olduğu düşünülen depoya girilmektedir. Zemini toprak dolgu olan ahırın ön cepheye açılan bir pencere boşluğu bulunmaktadır. Tavanında kaplama bulunmayan mekanın ahşap tavan kirişlerinde sehim ve kısmen çürüme meydana gelmiştir. Giriş kapısının tam karşısında bulunan ve mutfak olarak kullanılan odaya taşlıktan tek kanatlı ahşap kapı ile girilmektedir. Taşlıktan yaklaşık 50 cm. üst kotta bulunan odaya tek taş bir basamakla ulaşılmaktadır. Odanın bahçeye bakan her iki cephesinde de ahşap karkas arası kerpiç dolgu duvarları kısmi olarak yıkılmış, tavanda da sehim ve yer yer çökmeler meydana gelmiştir. Kuzeybatı yönündeki

Fotoğraf 8 - Taşlıktan bahçeye açılan kapının görünümü / *View of the door opening from courtyard to the garden (Aksoy, 2015)*

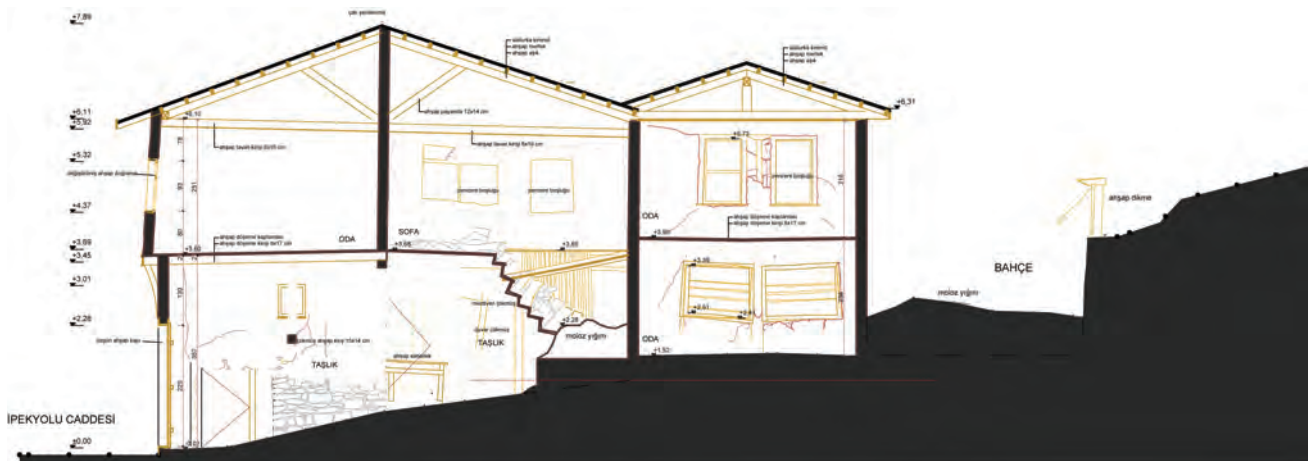
Şekil 5 - B-B kesiti / B-B Section

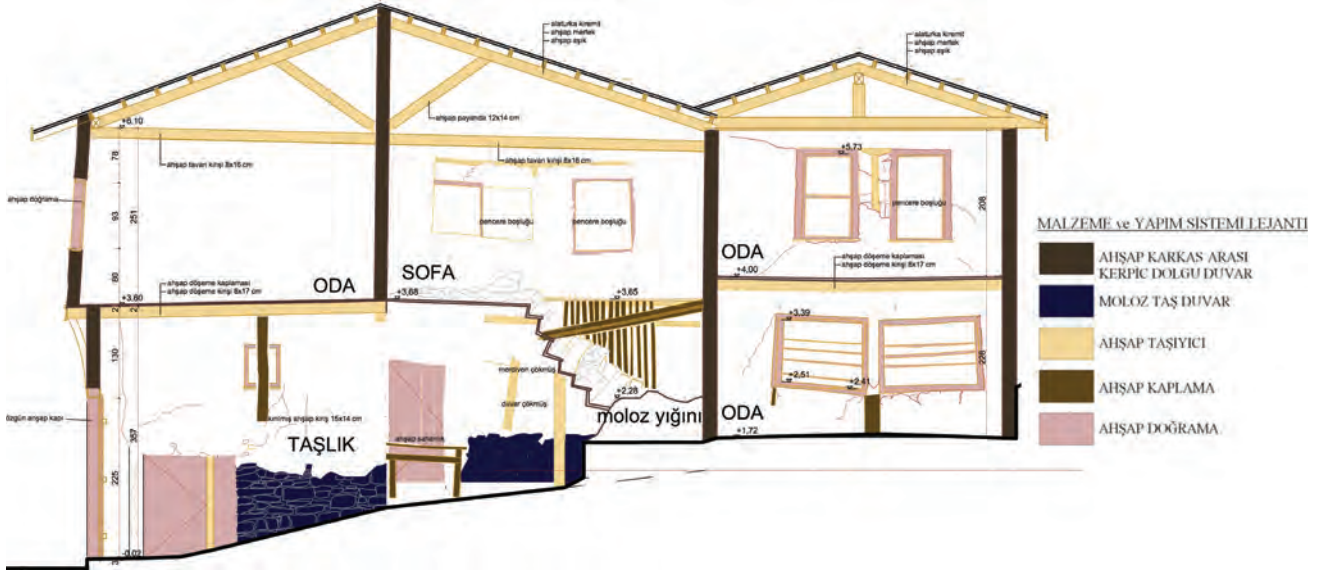
Fotoğraf 9 - Dış duvarda oluşan deformasyon / The deformation of the wall (Aksoy, 2015)

Fotoğraf 10 - Üst kat sofa / View of the upper sofa. (Aksoy,2015)

Şekil 6 - A-A kesiti / A-A section

Şekil 7 - Yapım tekniği ve malzeme analizi / Construction technique and material analysis

bulunan kargir duvarda ise dışa doğru düşeyden sapma tespit edilmiştir (Foto.9).

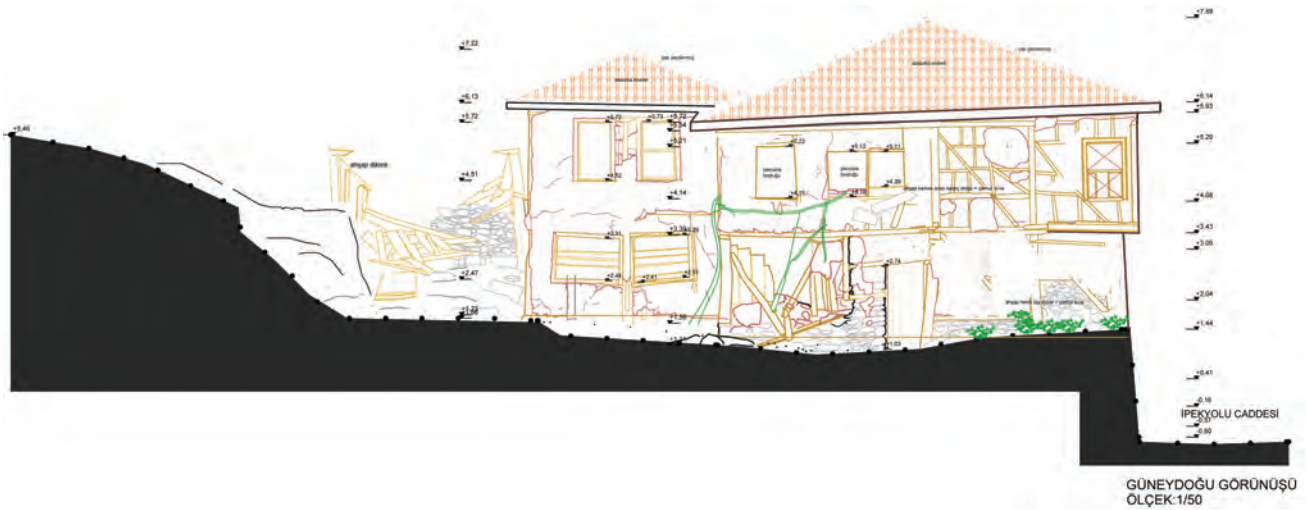
Zemin kattan tek kolları, üç basamaklı ahşap merdiven ve sahanlıkla ara katta bulunan odaya tek kanatlı ahşap kapı ile girilmektedir. Ahırın üzerinde bulunan bu oda "kışık oda" olarak kullanılmıştır (Şek. 5). Sokağa bakan iki penceresinden bir tanesi özgün olup diğeri büyük boyutlu doğrama ile değiştirilmiştir. Dış duvarları taş yığma olan odanın taşlık yönündeki duvarı ahşap karkas arası kerpic dolgudur (Şek. 6). Zemininde ahşap kaplama olan odanın tavanında bulunan ahşap kirişler açık bırakılmıştır.

Yapının üst katına büyük ölçüde yıkılmış olan tek kolları ahşap merdiven ile çıkılmaktadır (Şek. 7). Merdivenin yanında bulunan kuzeybatı duvarı çökmüştür. Bu katta yer alan sofaya, ön cephede iki ve arkada bir oda olmak üzere toplam üç oda açılmaktadır. (Foto.10), (Şek.4). Sofanın doğu ve güney duvarlarına ikişer pencere açılmıştır. Güneyde oda kapısının yanında yer alan pencere boşluğu kısmen duvarla kapatılmıştır.

Yapının kuzeydoğu köşesinde yer alan ve sofadan tek kanatlı ahşap bir kapı ile girilen odanın zemini ahşap kaplamadır. Kerpic duvarlarında yapısal çatlaklar ve

Şekil 8 - Kuzeydoğu cephesine ait hasar tespit paftası / Damage assessment layout of the northeast facade

Şekil 9 - Güneydoğu görünüşü / Southeast facade

sıva dökülmeleri, zemin kaplamalarında ise sehim meydana gelmiştir (Şek. 8). Odada, ikisi ön cepheye biri bahçeye bakan toplam üç ahşap pencere bulunmaktadır. Pencere pervazlarında kırılma ve sehim oluşmuştur. Ahşap kaplama olan odanın tavan kaplamalarında sehim ve çökmeler tespit edilmiştir. Yapının kuzeybatı köşesinde yer alan ve sofadan tek kanatlı ahşap kapı ile girilen odanın ahşap kaplamalarında çürüme ve sehim oluşmuştur. Mekanın batı duvarı dışa doğru şişme yapmış, ahşap karkas arası kerpiç dolgularda kısmi boşalmalar oluşmuştur. Yol cephesinde özgün olmayan iki adet çift kanatlı ahşap penceresi bulunan odanın üçgen çıkmasının yan tarafında sokağa bakan küçük bir pencere mevcuttur (Foto. 2). Odanın ahşap

tavan kaplaması ise tamamen çökmüş olup sonradan yapılmış olan ahşap çatı karkası görülmektedir.

Yapının güneyinde yer alan ve sofadan tek kanatlı ahşap kapı ile girilen odanın zemini ahşap kaplamadır. Döşeme kotu sofadan 25 cm. yüksektedir. Mekanın güney duvarında bir, doğu duvarında ise iki adet pencere boşluğu bulunmaktadır (Şek. 9). Odanın ayrıca kuzeybatı cephesine bakan dikdörtgen formlu küçük bir pencere boşluğu bulunmaktadır. Güney duvarında ise kerpiç dolgularda eksilme meydana gelmiştir.

Özgün giriş kapısı günümüze ulaşmış olan yapının ön cephe doğramalarının bazıları değiştirilmiştir (Şek. 10).

Şekil 10 - Kuzeydoğu görünüşü / Northeast facade

Yapının zemin kat duvarları su basman kotuna kadar taş örgülü duvar olarak inşa edilmiştir. Subasman kotu sonrası dolgu duvarlı, ahşap karkas olarak inşa edilmiştir. (Şek. 8). Yapının kuzeydoğu ve güneydoğu cephelerine çok sayıda pencere ve kapı açılmıştır. Yapının kuzey (ön cephe) cephesinde yaklaşık 30-40 cm. genişliğinde kapalı çıkma mevcuttur. Kapalı çıkmalar 4 adet eli böğründe taşıyıcı payandalar ile desteklenmiştir (Foto.2). Yapının 4 tarafında çatı saçakları mevcuttur. Tavan kaplaması olmadığı için binanın çatı konstrüksiyonu tamamen görülebilmektedir. Yapının çatısı dönem içinde tamamen yenilenmiş, üzeri alaturka kiremit ile kaplanmıştır.

Yapıda Görülen Bozulmalar

Genel olarak ayakta olan yapının tüm duvarlarında yapısal çatlaklar oluşmuş, kuzeybatı duvarında çökme meydana gelmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak kuzeybatı cephesinin merkezinde bulunan ahşap dikme ve kiriş birleşiminde kırılma meydana gelmiştir. Üst kat duvarını taşıyan ana taban yerinden ayrılmıştır. Ayrıca bu duvarda bulunan ahşap elemanların dış yüzeyinde çıkan yangın sonucu kömürleşme izleri görülmektedir. Bu noktada bulunan ahşap dikme ve kiriş birleşimlerinde hasarlar oluşmuştur.

Yerinde yapılan incelemelerde temeller detaylı olarak incelenememiş olsa da yapının temel sisteminden ve zaman içinde yeraltı su seviyesinin değişmesi gibi nedenlerden dolayı yapıda farklı oturmalar olduğu ve bunlara bağlı duvarlarda çatlaklar oluştuğu düşünülmektedir. Mevcut temellerin yüzeyde görünen kısımları incelendiğinde malzeme kayıpları, harç boşalmaları ve yer yer ayrılmalar görülmüştür.

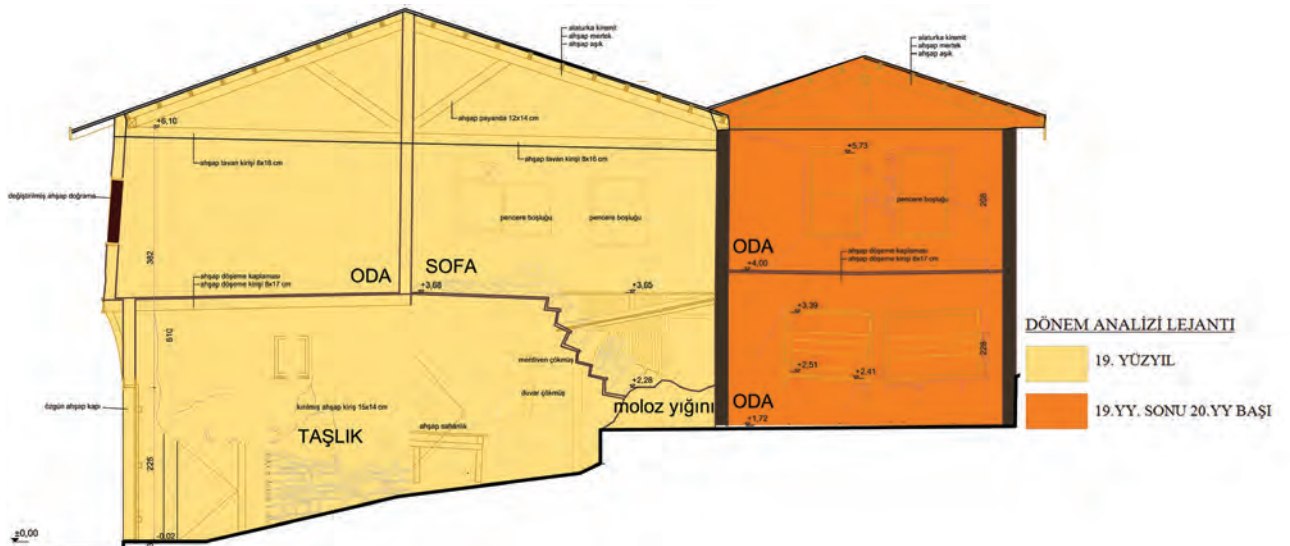
Yapının zemin kat duvarları subasman seviyesine kadar çamur harçlı moloz taş duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Bu seviyenin üstünde bulunan duvarlarda taşıyıcı sistem

kerpiç dolgu çamur sıvalı ahşap karkas sistem olarak tasarlanmıştır. Yığma taş duvarlar ve ahşap karkas sistem dolgu duvarlarda yer yer göçmeler, malzeme kayıpları, derin çatlaklar ve rutubetten kaynaklanan sorunlar saptanmıştır (Şek. 8). Aynı zamanda yapının ahşap çatı kirişlerinde de böceklenme, nem ve rutubetten kaynaklı ahşap malzemelerde çürümeler olduğu görülmüştür. Ayrıca yapının bazı iç mekan döşemelerinde, kat konsol döşemelerinde ve çatı saçaklarında tehlike yaratan sehimler ve kirişlerde çürümeler mevcuttur. Bu durum bazı döşeme kirişlerinde ve taşıyıcı kirişlerin birleşim noktalarında birbirlerinden ayrılmalarına ve birleşim noktalarında bulunan metal elemanlarda da (mıh ve çivilerde) korozyona neden olduğu gözlenmiştir (Foto.8). Binanın güneyinde L şeklinde taş duvarla çevrilmiş olan depo çökmüştür. Yapının çatısı dönem içinde tamamen yenilenmiş, üzeri yeni alaturka kiremit ile kaplanmıştır. Bu uygulama taşıyıcılığını yitirmiş olan ahşap iskelet sistemin zorlanmasına neden olmuştur (Foto.3).

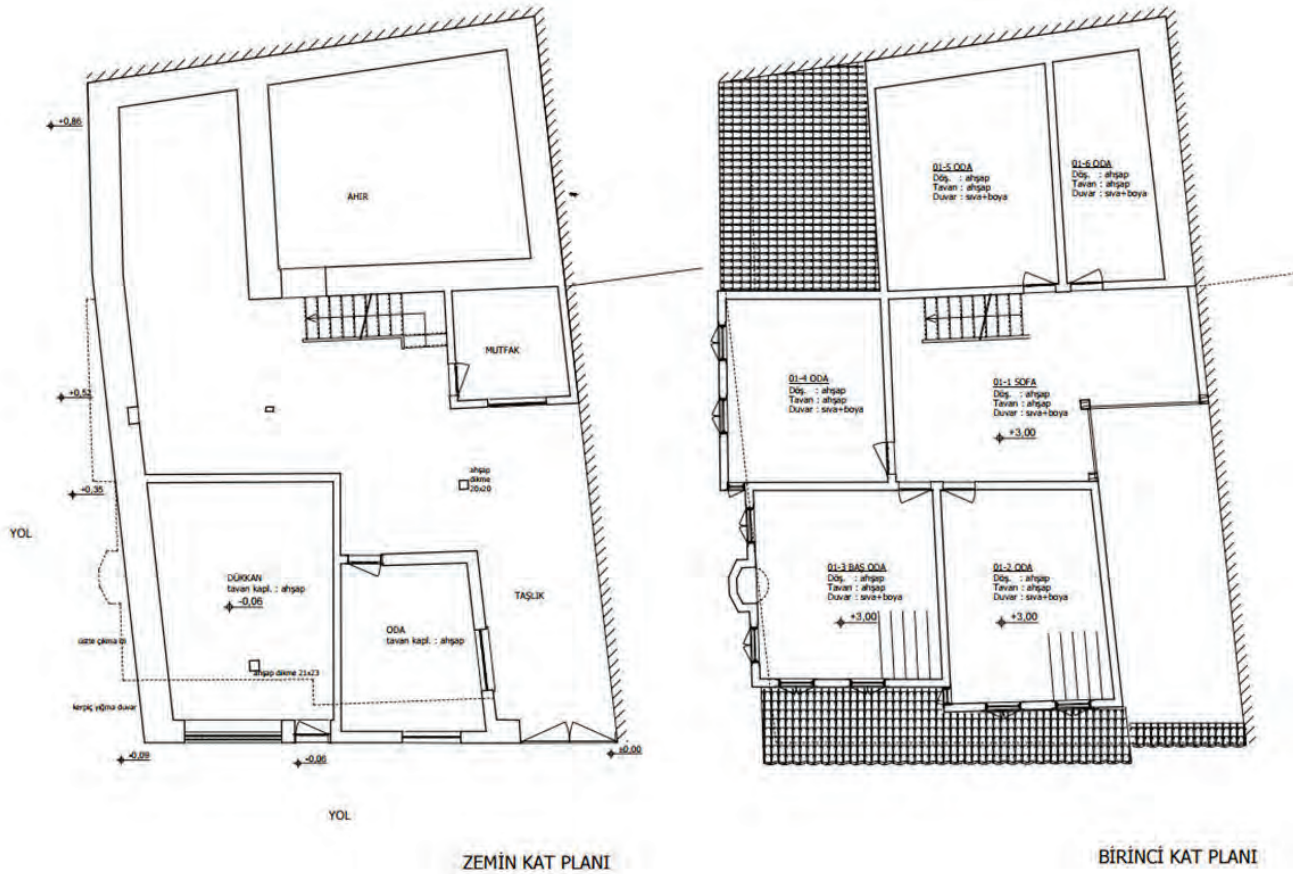
Restitüsyon Projesi

Yapının yapım tarihi tam olarak bilinmese de, yapının üslubu, yapım tekniği, plan şeması ve cephe düzeni özellikleri ve aynı döneme tarihlenen benzer yapılarla yapılan karşılaştırmalar sonucunda yapının 19. yy'a ait olduğu düşünülmektedir. Mevcut yapının dış sofalı plan tipi, N.Dostoğlu'nun da belirttiği üzere yerleşmenin genelinde görülen dış sofalı plan tipi ile benzerlik göstermektedir (Dostoğlu, 2012).

Yapıda kısmi çökmeler meydana gelmiş olmasına rağmen yapının plan şeması ve cephe düzeni tespit edilebilmektedir. Yapının plan şeması, kullanılan farklı boyut ve renkte kerpiç kullanımı ve çatı formu dikkate alındığında ana yapının güneyinde bulunan alt katta taşlığın ve üst katta ise sofanın güneyinde bulunan kısmın sonradan eklendiği tespit edilmiştir (Şek. 11). Sonradan

Şekil 11 - Yapının dönem analizi / Period analysis of the building

Şekil 12 - Misi Köyü, Dere Sok. 3677 Ada, 29 parsel'de bulunan açık sofalı yapı örneği / *An example of open hall-sofa- building in Misi Village- 3677 block, 29 parcel (Aksoy, 2011)*

eklenen bu yapı ana yapıya bitişik ve yeni bir taşıyıcı sistem oluşturularak tasarlanmıştır. Yapı genelinde ve söz konusu bölümde aynı yapım sistemi uygulanmıştır. Tüm bu veriler dikkate alındığında yapıda görülen iki dönem için ayrı ayrı restitüsyon projeleri hazırlanmıştır.

Yapının mevcut durumunda taşlığın bahçe tarafında bulunan taş duvarın üzerindeki ahşap dikmelerin aralarının

yer yer düzensiz ahşaplar kullanılarak kaplandığı ve bazı bölümlerinin ise boş bırakıldığı görülmüştür. Birinci dönem restitüsyon projesi hazırlanırken, bu kısımlara ait özgün durumun tespit edilebilmesi için Misi Köyü'nde bulunan diğer yapılar incelenmiş ve taşlığın bahçe tarafı açık olarak gösterilmiştir (Şek. 12,13). Taşlığın şap olan zemini ise taş döşeme olarak düzenlenmiş, sofadaki ahşap tavan kirişleri dönemin benzer yapıları

Şekil 13 - Güneydoğu görünüşüne ait restitüsyon çizimi / *Restitution drawing of the southeast facade*

GÜNEYDOĞU GÖRÜNÜŞÜ
ÖLÇEK: 1/50

Fotoğraf 11 - Misi'de bulunan taşlık ve üzeri açık bırakılmış olan tavana ait bir örnek / An example of the courtyard -taşlık- and unpaved ceiling (Aksoy, 2011)

göz önünde bulundurularak açık bırakılmıştır (Foto.11). Yapının güneyinde üç tarafı taş duvar ile çevrili ve ahşap dikmeleri bulunan fakat çatısı çökmüş olan mekan

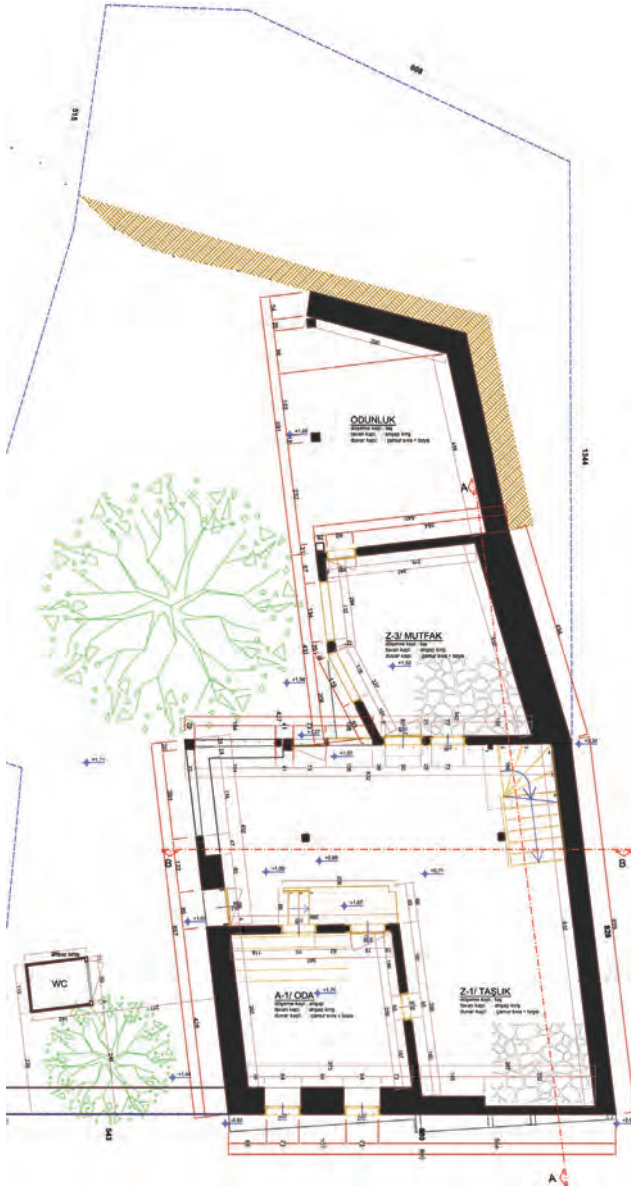
odunluk olarak gösterilmiştir. Bahçede bulunan tuvalet mevcut yerinde bırakılmıştır.

İkinci dönem restitüsyonunda birinci dönem restitüsyonundaki mevcut yapıya sonradan dönem eki olarak eklenen mutfak ve odunluk bölümleri gösterilmiştir (Şek. 14). Tüm bu veriler ışığında hazırlanan zemin kata ait restitüsyon projesinde yapıya çift kanatlı ahşap kapı ile girilmektedir. Girişte taşlık, taşlıkta karşılıklı iki oda bulunmaktadır. Bu odalardan biri ahır olarak kullanılmıştır. Taşlıktan ahırın üstünde yer alan ve ahşap bir merdivenle çıkılan, önünde küçük ahşap bir sahanlık bulunan ara kata çıkılmaktadır (Şek. 15). Taşlıktan bahçeye iki ayrı kapı ile geçilmektedir. Yıkılmış olan merdiven özgün biçimine uygun olarak projedeki yerinde gösterilmiştir. Mevcut durumda merdivenin taşlık tarafındaki yüzeyi düşey ahşap çıtalar ile kaplanmıştır.

Üst kata ait restitüsyon planında ise; zemin kattan tek kollu ahşap merdiven yardımıyla birinci kat sofasına çıkılmaktadır (Şek. 16). Buradan ön ve arka cephelere bakan odalara ulaşılmaktadır. Ön cepheye bakan

Şekil 14 - II. Dönem restitüsyona ait vaziyet planı / Site plan of the restitution Period II

Şekil 15 -Ara kata ait restitüsyon planı / Restitution of the mezzanine (winter floor)

iki arka cepheye bakan tek oda bulunmaktadır. Sofa tavanında görülen özgün kirişler ve bu kirişlerde kaplamanın varlığına dair herhangi bir iz bulunmaması nedeniyle restitüsyon projesi mevcut duruma göre hazırlanmıştır. Üst katta çıkması olmayan odada bulunan özgün çıtalı ahşap tavan kaplaması bu katta bulunan diğer odalarda da gösterilmiştir. Değiştirilmiş ve kapatılmış olan özgün pencereler yerine, restitüsyon çizimlerinde 1. kat ön cephesinde bulunan özgün pencere tipi gösterilmiştir.

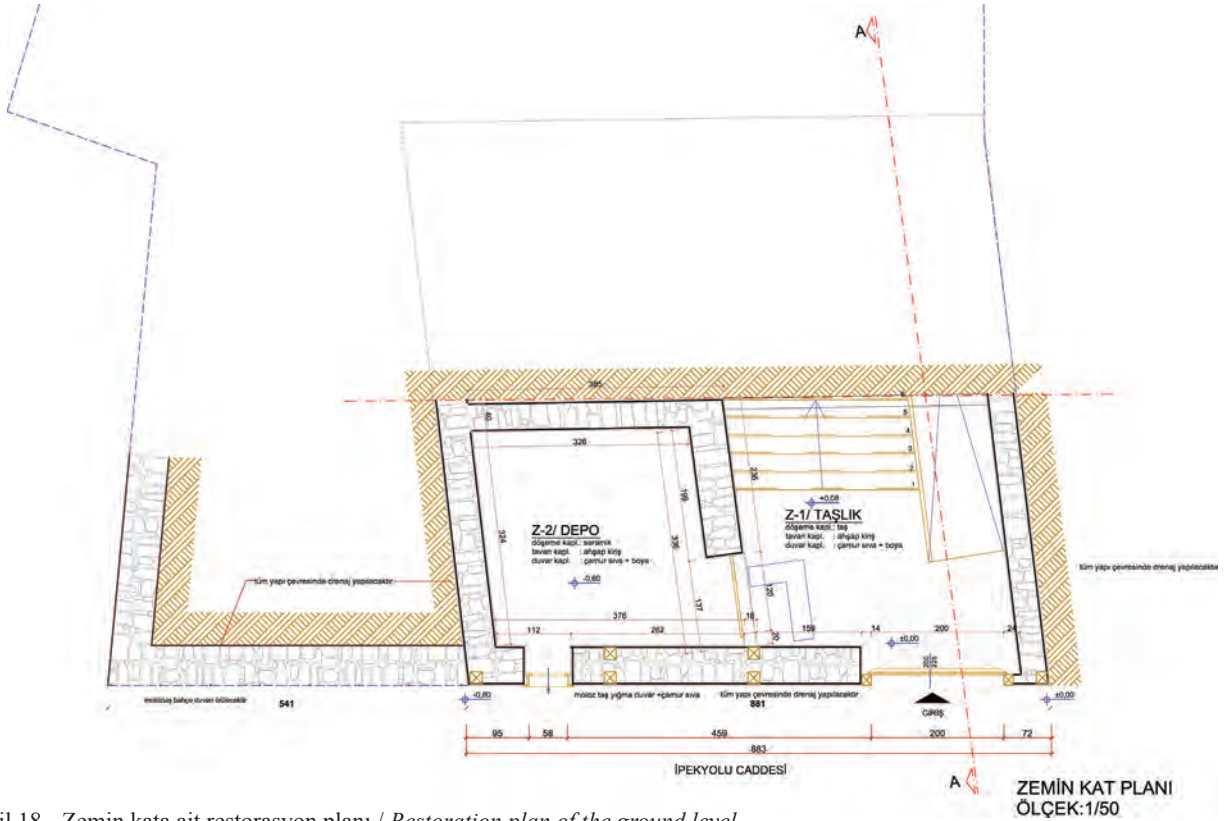
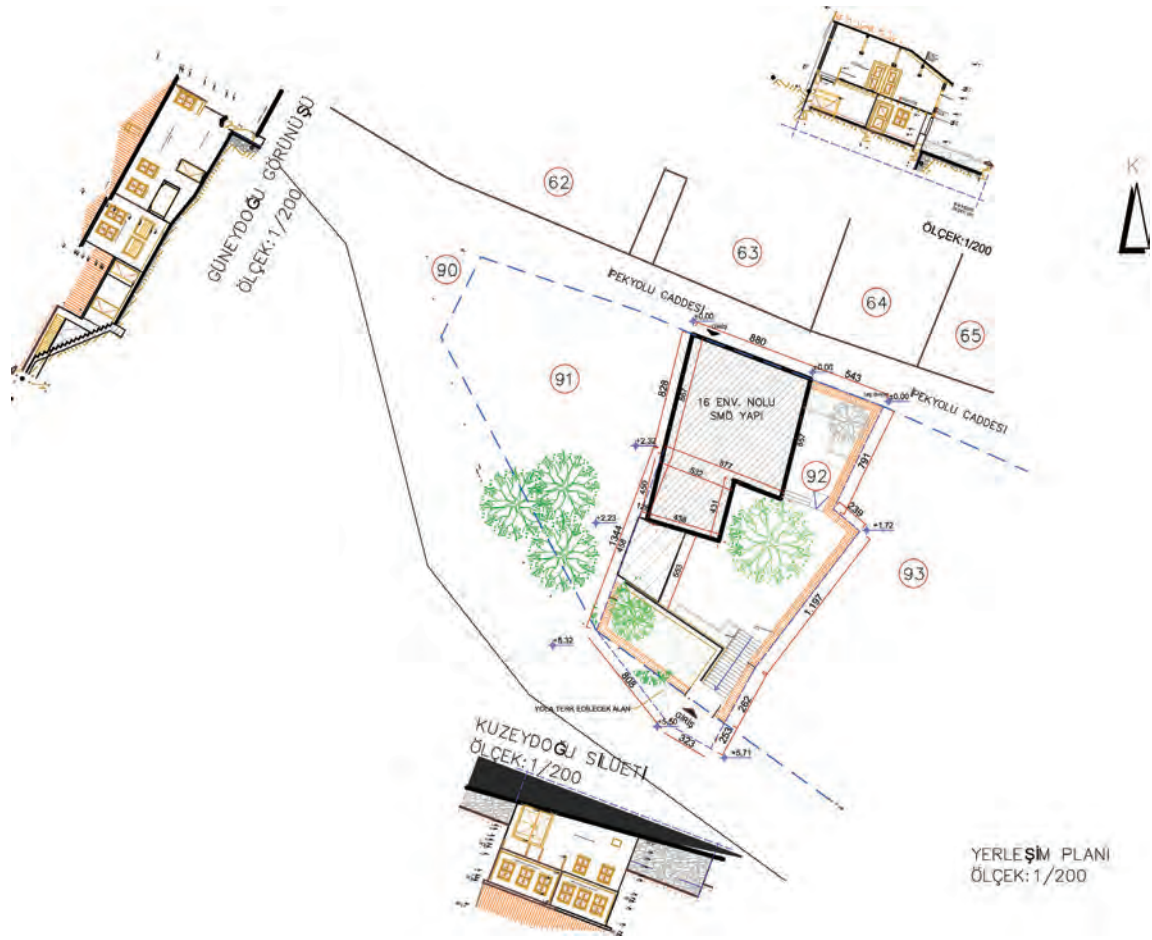
Restorasyon Projesi

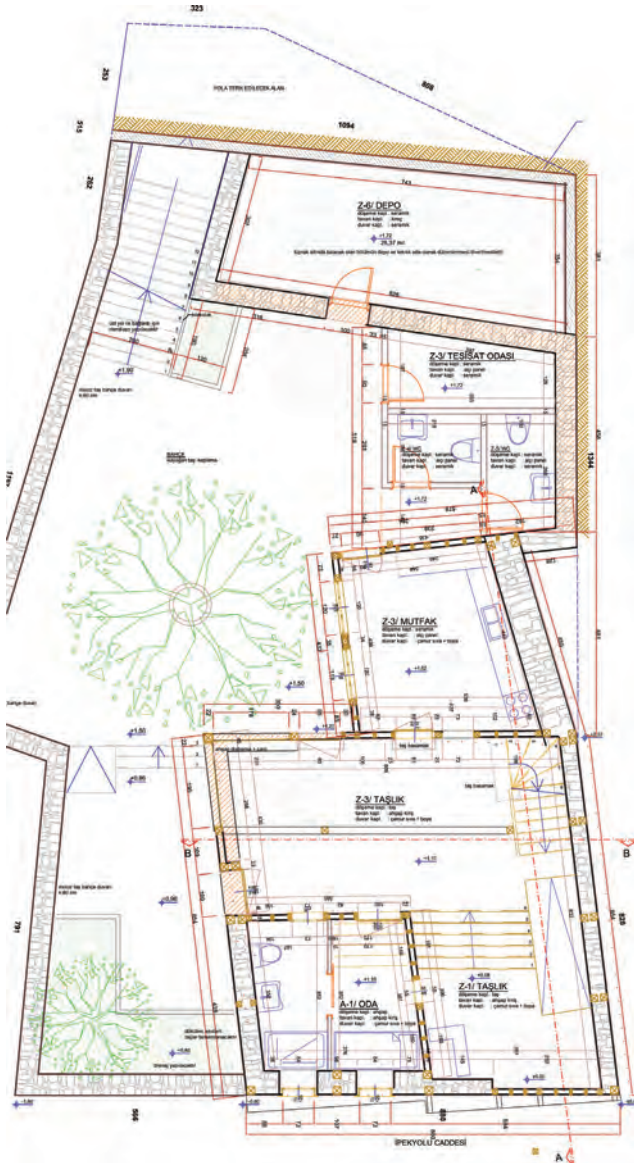
1994 Bergen ve Nara Konferansları'nda ortaya atılan "otantiklik" veya "özgünlük" mimari korumada en önemli ve koruma ilkelerini belirlemede en önemli ölçütler olarak kabul edilmiştir (www.icomos.org.tr). Bu nedenle bu ilkeler çerçevesinde konaklama amaçlı işlevlendirilen yapının yeniden kullanım projesi hazırlanırken; özgün plan şeması ve cephe düzeni ile fonksiyonun getirdiği ihtiyaçlar dikkate alınmıştır (Şek. 17) Bu nedenle ikinci dönem restitüsyon projesi esas alınarak restorasyon projesi hazırlanmıştır. Yapının zemin katta bulunan ahır; depo olarak değerlendirilmiş, zemin döşemesi seramik kaplanarak, tavanı ahşap kiriş olarak bırakılmıştır (Şek.18).

Mutfak yeniden düzenlenerek aynı zamanda bahçeye hizmet etmesi sağlanmıştır. Ara katta bulunan odanın döşeme kotu düşürülerek engelli kullanımına uygun olarak düzenlenmiştir. Oda zemini ahşap, tavanı da çıtalı ahşap ile kaplanmıştır. Mutfağın arkasında bulunan ve odunluk olarak kullanılmış olan mekan, yıkılan mevcut taşları kullanılarak yeniden inşa edilerek, ortak kullanıma açık bay-bayan tuvaletleri ve tesisat odası olarak yeniden oluşturulmuştur (Şek. 19). Üst kat plan şeması korunarak sofanın tavanı açık bırakılmış, odalar ise çıtalı ahşap ile kaplanmıştır. Konaklama işlevinden dolayı odalara banyo ve wc eklenmiştir. Bu işlemler

Şekil 16 - A-A kesitine ait restitüsyon çizimi / Restitution drawing of the A-A section

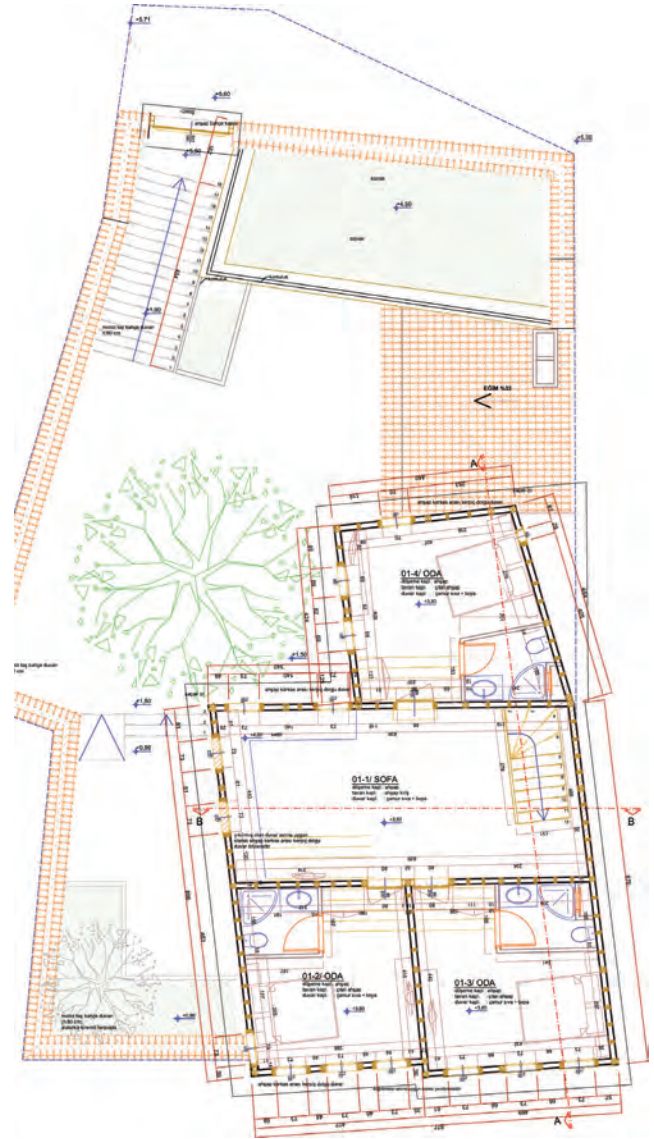

Şekil 19 - Ara kata ait restorasyon planı / Restoration plan of the mezzanine (winter floor)

Yapılırken mevcut ahşap döşemenin zarar görmemesi için zeminde su yalıtımı yapılarak yükseltilmiş döşeme ve seramik kaplama gerçekleştirilmiştir (Şek. 20).

Bahçenin zemini moloz yığınlarından temizlenerek, kot düzenlemesi yapılmıştır. Bahçenin çevresine taş duvar örülerek duvarlar kiremit harpuşa ile bitirilmiştir. Güneybatı tarafında bulunan yoldan bahçeye giriş yapılabilmesi amacıyla bir giriş kapısı yapılmıştır. Bahçenin güneyinde yol ile bahçe arasında 3,5m kot farkı bulunmaktadır. Üst yoldan bahçeye ulaşabilmek için yeni bir merdiven oluşturulmuştur. Bu merdivenin yanında bulunan yüksek istinat duvarının oluşmaması için üzeri toprak ile örtülü bir depo düzenlenmiştir (Şek. 17).

Mevcut yapı; statik ve dinamik yükler altında, iklim şartları, bakımsızlık, terk, yetersiz drenaj gibi nedenlerden dolayı bozulmalara maruz kalmıştır. Yapının restorasyon

Şekil 20 - 1.kata ait restorasyon planı / Restoration plan of the upper floor

çalışmaları sırasında yapısal güvenliğinin sağlanması için bazı müdahalelerde bulunulması gerekmektedir.

Yapıda oluşan oturmaların tespit edilebilmesi için öncelikle temel kazısı yapılmalıdır. Mevcut temel sistemi incelenerek gerekli görüldüğü takdirde temellere güçlendirme ve onarım yapılmalıdır. Ayrıca yapının etrafında etkili bir yüzey drenajı yapılmalıdır. Ayrıca mevcut yapıyı ve temelleri yüzey sularından korumak için yapının bahçesinde oluşan yüzey sularını toplayarak altyapı drenaj sistemine aktarılmalıdır.

Uzun zamandır kullanılmayan yapının duvarlarında yapısal çatlaklar, çökmeler duvarlarda dışa doğru şişmeler oluşmuştur. Bu nedenle mevcut yapı dikkatli bir şekilde askıya alınarak (yapının hem içinden hem de dışından ahşap iskele yapılmak suretiyle) yapının tamamı raspa edilmeli, ahşap taşıyıcı elemanlar ortaya çıkarılmalıdır. Dikmeler, başlıklar, çaprazlar, kuşaklar, döşeme kirişleri

ve çatı taşıyıcı elemanları tek tek kontrol edilmelidir. Kullanılabilecek durumda olan elemanlar ayrılmalı diğerleri belirlenecek sıra ile yeni ahşap elemanlar ile değiştirilmelidir. Ayrıca tüm ahşap birleşim noktaları dikkatlice gözden geçirilerek, çivi, mih v.b. korozyona uğramış ve zarar görmüş metal birleşim elemanları yenilenmelidir. Mevcut yapıda ana taşıyıcı ahşap dikmelerde başlık yoksa başlık eklenmelidir. Yapının esnek davranış gösteren duvarlarında çaprazlamalar yapılmak suretiyle taşıyıcı sistemin yanal ötelenmelere karşı daha rijit hale getirilmesi sağlanmalıdır. Ayrıca mevcut yığma duvarların köşe duvar birleşimleri kontrol edilmeli, çatlak, malzeme kırılması, harç boşalması gibi sorunlar lokal olarak özgün harç ve malzeme kullanılarak onarılmalıdır. Yapıya sonradan eklenmiş olan müdahaleler yapıdan uzaklaştırılmalı ve özgün dolgu malzemeleri ile yeniden yapılmalıdır. Taş yığma duvarlarda yıkılan bölümlerin mevcut taşlar kullanılarak çamur harçlı ahşap hatıllı olarak yeniden örülmelidir.

Yapının içerisinde bulunan, taşlık mekanı içindeki ana dikmeler altındaki kırılmış, yok olmuş taş kaideler yenileri ile değiştirilmelidir. Her iki katta da döşeme sistemi ve kaplamalar kaldırıldıktan sonra ortaya çıkan malzemeler kontrol edilerek rutubet, nem, böceklenme gibi etkiler nedeniyle taşıyıcılığını yitiren elemanlar yenileri ile değiştirilmelidir.

Cephede bulunan ahşap elemanlar bozulmuş olmalarından dolayı yenileri ile değiştirilmelidir. Yeni kullanılacak ahşap elemanlar fırınlanmış ve emprenye edilmiş olmalıdır. Mevcut ahşap elemanların tamamı,

ahşap elemanlara zarar veren böceklenmeye karşı ilaçlanmalıdırlar Ahşap karkas sistem aslına uygun olarak kerpiç dolgu ile doldurulmalı ve duvarlar arasında bulunan özgün kerpiç dolgunun mümkün olduğunca korunması gerekmektedir. Yapının içinde ve dışında çamur sıva kullanılmalıdır.

Yapının kuzey (ön) cephesinde görülen kapalı konsol çıkmalarda var olan tek özgün eli böğründe ilaçlanarak yeniden kullanılmalıdır. Bu cephede bulunan kapalı çıkma duvarların dolu duvar yerine ahşap karkasın her iki yönüne bağdadi çitaları çakılarak oluşturulması duvara gelen yüklerin azaltılması açısından çok önemlidir. Bu nedenle kapalı çıkmadaki duvarın bu şekilde onarılması önerilmiştir. Bu cephede bulunan özgün giriş kapısı sağlamlaştırılıp tamamlanarak yerinde kullanılmalıdır (Şek. 21).

Yapını kalkan duvarları ve komşu parsel bitişik olan duvarları kontrol edilmeli ve onarılmalıdır. Mevcut kiremitlerin tamamı sökülmeli, kaplama tahtaları tümüyle değiştirilmelidir. Çatının ısı ve su yalıtımı yapılarak alaturka kiremit ile kaplanmalıdır. Yapıda yağmur iniş boruları bulunmamaktadır. Yağmur sularının yapı ile olan temasını kesilmesi için yağmur iniş boruları yapılmalı ve yağmur suları yeni yapılacak olan bir rögarda toplanarak yapıdan uzaklaştırılmalıdır.

Sonuç

Tarihi eserlerin korunmaları süreci kendine özgü birçok girdinin yer aldığı karmaşık bir süreçten oluşmaktadır. Kırsal alanlarda gerçekleştirilecek olan uygulamalarda

Şekil 21 - Kuzeydoğu görünüşüne ait restorasyon projesi / Restoration Project of the northeast facade

KUZAYDOĞU GÖRÜNÜŞÜ
ÖLÇEK:1/50

özgünlük ve bütünlüğün korunması çok önemlidir. Koruma ve işlevlendirme projelerinin hazırlanmasında 1999 tarihli ICOMOS Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü ilkelerince gerçekleştirilmelidir. Köyün özgünlük ve bütünselliğinin korunabilmesi için yine bu ilkeler çerçevesinde yapıların restorasyonlarının özgün yapı tekniklerinin korunarak yapı ustalarının gerçekleştirilmeleri desteklenmelidir. Son derece zahmetli olan uygulama aşamalarında hem halkın kendi içinde örgütlenebilmesi, hem de yerel yönetimlerin kerpiç malzemenin üretilmesi konusunda halka yardımcı olmaları gerekmektedir. Köyde kurulabilecek olan bir kerpiç atölyesinin varlığı halkın birbirleriyle olan sosyal bağlarının artmasına yardımcı olacaktır. Bu atölyede üretilebilecek olan kerpiç dolgu malzemesi ve çamur sıva halkın yapılarına düzenli bakım ve onarım yapmalarını sağlayacak ve yapıların bozulma süreçlerine olumlu yönde katkı sağlayacaktır.

Büyük titizlikle ölçümleri yapılan yapının, özgün veriler ve aynı döneme tarihlenen benzer yapılarla yapılan karşılaştırmalar sonucunda restitüsyon projesi hazırlanmış, yapıda görülen bozulmalar ve yeniden işlevlendirmeye yönelik tüm müdahale kararları ayrıntılı olarak sunulmuştur. Ülkemizde alınan son kararlarda “kırsal sit”in başlı başına bir koruma kavramı ve konusu olarak tanımlanmaması, kırsal yerleşimlerin korunması sürecinde sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Kırsal alanlarda gerçekleştirilecek olan uygulamalar diğer yerleşmelere de örnek oluşturması açısından değerlidir. Misi köyündeki bu yapının korunması, yeniden işlevlendirilerek yaşatılması için gerçekleştirilen tüm çabaların kırsal mimarinin önemini anlaşılmasına ve korunmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

AHUNBAY, Zeynep., AYRANCILAR, Tarık., POLAT, Asuman., URAY, Aykut., 2014
Vernacular Architecture: Towards a Sustainable Future. Ed. C.Mileto, F.Vegas, L.Garcia Soriano, V.Crispini. Vernacular Architecture, Sustainability and Earthen Architecture, CRC Press, Balkema.

AKSOY, Feyza, 2011
17. ve 18. Yüzyıl Bursa Evleri Yapı Çözümlemesi, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul.

BBB, 2000
Koruma Çalışmaları Plan, Program ve Gelişmeler, Bursa.

DOSTOĞLU, Neslihan, 2012
Misi: “Gümüş Nehir’in Kıyısında, “Gümüş Tepe”nin Eteklerinde, Mimarlık, sayı:367, s.17, Mimarlar Odası, Mas Matbaacılık, Ankara.

ERES, Zeynep, 2013
K.K.Eyüpgiller ve Z.Eres (yay.) Türkiye’de Geleneksel Kırsal Mimarinin Korunması:Tarihsel Süreç, Yasal Boyut:. 449. Mimari ve Kentsel Koruma Prof.Dr. Nur Akın’a Armağan, YEM Yayını, İstanbul.

ERSEN, Ahmet, 2009
“Mimari Korumada Otantiklik ve Bütünleme Sorunu”, Restorasyon Konservasyon Çalışmaları, 3 Aylık Bilim Dergisi, sayı:1,s:8-15. Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul.

FEILDEN, M.Bernard., M., JOKILEHTO, Jukka., 1998
Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites, ICCROM, Rome.

ULUTAŞ, Onur, 2014
Nilüfer’in Hikayesi, Nilüfer Belediyesi Sözlü Tarih ve Araştırma Projesi 1 Köseleciler Dijital ve Matbaa Baskı Çözümleri Ltd. Şti.

http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0280118001353669454.pdf
(ICOMOS Türkiye web sayfası).

http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0901543001353670596.pdf
(ICOMOS Türkiye web sayfası).

<https://www.google.com/earth/>
(Google earth web sayfası)

TARSUS BÖLGESİ'NDE GELENEKSEL KIRSAL MİMARİ VE YAŞAM

TRADITIONAL RURAL ARCHITECTURE AND LIFESTYLE IN TARSUS REGION

Betül KURTULUŞ* - Neriman ŞAHİN GÜÇHAN**

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 28 Ekim 2015	Received: October 28, 2015
Hakem Değerlendirmesi: 2 Kasım 2015	Peer Review: November 2, 2015
Kabul: 30 Aralık 2015	Accepted: December 30, 2015

Özet

Birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Tarsus, elverişli arazileri ile tarih boyunca Anadolu'nun önemli tarımsal üretim merkezlerinden biri olmuştur. Ancak, endüstri devrimi ile tarımdaki makineleşme ve sonrasında devletin tarımı destekleme politikalarını geri çekmesiyle tarım sektörü giderek önemini kaybetmiştir. Osmanlı'da başlayıp Cumhuriyet döneminde devam eden, özellikle 1950'lerden sonra daha etkili olan bu durum, birçok üretim merkezinde olduğu gibi Tarsus ve çevresinde de tarımsal üretimi güçleştirmiş, büyük bir çoğunluğu kırsal alanlarda yaşayan köylü, kent merkezlerine göç etmiştir. Böylece, bir yandan kırsal alanlardaki yaşam yok olurken, bir yanda da köylünün bulunduğu bölgeye ait yerel kimliğini yansıtan geleneksel mimari / kırsal yapılar terk edilmeye başlanmıştır.

Tüm bu zorluklara rağmen yaşamın devam ettiği köylerde ise, kırsal dokunun ve geleneksel mimarinin korunmasına yönelik politikalar geliştirilemediğinden; geleneksel yaşam tarzını yansıtan kırsal mimari örnekleri modern gereksinimlere uygun hale getirilmek üzere değiştirilerek ya da yıkılarak, hızla yok olmaya başlamıştır.

Tanımlanan bu sürecin sonuçları, Tarsus'taki kırsal mimariye odaklanan bu çalışmada da saptanmıştır. Tarsus'un erişimi daha kolay olduğu için hızla değişen kıyı ve ova köylerinde kırsal mimari örneklerine hiç rastlanmazken; erişimi daha zor olan dağ köylerinde – sayıları az da olsa – halen özgün nitelikleri koruyan yapılara rastlanır.

Bu araştırma, Tarsus kırsalında bulunan ve özgün niteliklerini halen koruyan sınırlı sayıdaki bu konutların mimari özelliklerini ve mevcut durumunu saptamayı amaçlar. Bu çerçevede, bölgenin kırsal tarihine odaklı bir literatür incelemesinden sonra, yaşamın devam ettiği ve tarihi açıdan zengin olan üç dağ köyünde –Ulaş, İhsaniye ve Kale köyleri– alan araştırması yapılmış; Ulaş ve Kale köylerinde üç, İhsaniye Köyü'nde ise dört geleneksel konutun mimari özellikleri ve günlük yaşam düzeni incelenmiştir. Sonuçta, çalışılan yapıların ortak özellikleri ve değişim sürecindeki kırsal yaşamın günümüzdeki durumu tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarsus Köyleri, Kırsal Mimari, Geleneksel Yaşam, İhsaniye, Ulaş, Kale.

* Araş. Gör., Doktora Öğrencisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Bölümü, Kültürel Mirası Koruma Lisansüstü Programı'nda
e-posta: vacide@metu.edu.tr

** Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Kültürel Mirası Koruma Lisansüstü Programı
e-posta: neriman@metu.edu.tr

Abstract

Tarsus, hosted various civilizations through history, has been one of the most important agricultural production centers in Anatolia with its fertile lands. Although modernization of agriculture diminished the need for labor force after the Industrial Revolution; effective policies to support villagers for living in rural areas couldn't be developed, since agricultural sector gradually lost its importance.

This situation which started in the Ottoman period and continued during Republican period; particularly after 1950, caused agricultural production in Tarsus and its surrounding got complicated as in many other production areas. As a result, the vast majority of the villagers in rural areas have migrated to urban centers. Thus, life in rural areas was disappeared while traditional rural architecture which is reflecting the local identity of the region began to be abandoned.

In all the villages where life continues in spite of these difficulties, rural architecture models, which represents traditional lifestyle, has began to disappear rapidly with the interventions for modern necessities, as any policies for safeguarding rural tissue and traditional architecture were not developed.

The results of these above-mentioned processes are determined also in this research which focuses on rural architecture in Tarsus. In the fast-growing coastal and lowland villages of Tarsus, any rural architecture example was not observed, while in the mountain villages, it is possible to see rural architecture with authentic characteristics, even though they are very few in number.

The aim of this research is to define the architectural characteristics and current situation of this small number of houses which have original features in Tarsus's rural. In this context, after a literature review on the rural history of the region, field survey was conducted in three mountain villages – Ulaş, Kale and İhsaniye – which have rich history and continuing traditional daily life. Three traditional houses in Ulaş and Kale villages and four traditional houses in İhsaniye village were surveyed to investigate architectural features and daily life. In the conclusion, common features of the surveyed buildings and current situation of the changing rural life were discussed.

Keywords: Tarsus Villages, Rural Architecture, Traditional Lifestyle, İhsaniye, Ulaş, Kale.

Giriş

Antik çağdan bu yana yerleşikliğini koruyan Tarsus, barındırdığı farklı kültürlerle ait mimari eserlerin ve izlerin okunduğu çok katmanlı bir kenttir. Tarih boyunca çeşitli kültürlerce oluşturulan bu zenginlik, kent merkezi ile sınırlı olmayıp, kıyıda Toros dağlarına doğru uzanan coğrafyaya yayılan Tarsus köylerinde de okunabilmektedir.

Tarsus köylerini oluşturan en önemli bileşen kuşkusuz, yerel halkın yaşam biçimine göre ürettiği kırsal mimaridir. Çevrede bulunan malzemeler ve bölgenin iklim koşullarına uygun olarak inşa edilen kırsal mimari, köyün bulunduğu yerde üremiş, geleneksel yapımların tekniklerinin okunabildiği yapılar/yapı gruplarından oluşur. Çevresindeki bileşenleriyle birlikte üretilen bu yapılar/yapı grupları yerel halkın kişisel, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını yansıtır (Aran 2000: 14-15). Kırsal mimaride yapıların ve mekânların oluşumunda halkın üretim biçimleri, temel olarak tarım ve hayvancılık, en önemli etkenlerdir.

Kırsal mimarinin korunması, bir bölgenin doğal ve yapısal çevresinin ve halkının kendine özgü, ayırt edici özelliklerini yansıttığı için önemlidir. Bunun için ise öncelikle kırsaldaki yaşamın korunması, sürekliliğinin sağlanması gerekir. Ancak tüm dünyada üretim biçimlerinin Endüstri Devrimi ile başlayan değişimi, tarımda işgücü gereksinimini azaltarak, kırsal nüfusun kentlere kaymasına neden olmuştur. Kuşkusuz bu değişim sürecini etkileyen politik, yönetsel ve ekonomik birçok başka etken de vardır. Türkiye’de tüm bu süreçleri kendine özgü koşullarda yaşayan ve güçsüz tarım politikaları üreten bir ülke olarak, kırsalda yaşamın sürekliliğini sağlayamayan ülkeler arasındadır.

Kuzeyde Orta Toroslar (Bolkar Dağları), güneyde Akdeniz, doğuda Tarsus (Berdan) Nehri, batıda Mersin / Karaduvar (Deliçay) arasındaki ovaya yayılan Tarsus kenti, verimli toprakları nedeniyle hinterlandı ile birlikte uzun yıllar boyunca önce Osmanlı Devleti’nin daha sonra da Türkiye’nin önemli tarım havzalarından bir olmuştur. Tarsus köyleri de kaçınılmaz olarak endüstrileşme ve yetersiz tarımsal politikalarla etkilenmiş; özellikle kolay erişilebilen kesimlerden başlayarak köyler boşalmış, tarımsal üretimin getirisinin azalmasıyla, köylerde yaşama olanağı neredeyse tamamen tükenmiştir. Üretimin azalması ve değişmesine bağlı olarak, kırsal mimari de değişerek yok olmaya yüz tutmuştur.

Bölgedeki, tehlike altında olan kırsal mimariye ilişkin yapılan çalışmalar oldukça sınırlı olup; İ. Dizdar’ın (2013) “Girit Göçmen Konutları Örneğinde Mersin-Hebilla Köyü Kırsal Alan Yerleşim Analizi” metni, konu ile ilgili yapılan nadir araştırmalardan biridir. Bu yüzden, Tarsus’un

belli noktalarda geleneksel kırsal mimariyi ve günümüz şartlarına göre yapılan değişimleri anlamak için yapılan bu çalışma; bölgedeki kırsal mimari araştırmalarında var olan boşluğun dolması için alt yapı oluşturmaktadır.

Kırsal mimariyle ilgili olarak yukarıda kısaca özetlenen sorunlardan yola çıkarak hazırlanan bu yazı, Tarsus’ta yok olma eşiğinde olan kırsal mimari ve üretim tarihine odaklanarak, Tarsus’un dağ köylerinden bugüne ulaşabilmiş, nitelikli bir grup geleneksel yapıyı inceleyerek, bölgedeki kırsal mimarinin özelliklerini, yaşayanların da aktardıkları bilgiler ışığında anlamak ve belgelemektir.

Bu çerçevede; öncelikle Tarsus çevresindeki köyler içinde yerel niteliklerini korumuş yerleşimler saptanmaya çalışılmıştır. Bu aşamada literatürden gelen bilgilerin yanı sıra, bölgedeki kırsal mimari hakkında bilgi sahibi olan kişilere ulaşılmış; bunlar içinde özellikle yerel tarih ve coğrafya konusunda birikimi olan Fevziye Kökdil¹, Uğur Pişmanlık², Mehmet Çavuş³ ile yapılan kişisel görüşmelerden yararlanılmıştır. Bu görüşmelerden elde edilen bilgilere dayanarak ilk aşamada toplam 13 köy⁴ belirlenmiş ve bu köylerle ilgili bir ön çalışma yapılacaktır, saha araştırmasına uygun köylerin belirlenmesine çalışılmıştır. Bu seçim yapılırken yapıların mimari niteliğinin korunmuş olması, doğal çevre özelliklerinin devam etmesi ve köy hayatının sürekliliği gibi ölçütler dikkate alınmıştır.

Bu değerlendirmeler sonunda Tarsus’un dağ köyleri içinde niteliklerini koruyan Ulaş ve Kale köyleri saha araştırması yapmak üzere belirlenmiştir. Bu iki köyle birlikte, 1899-1908 yılları arasında Girit’ten gelen muhacirler için Sultan II. Abdülhamit döneminde kurulan planlı köylerden biri olan İhsaniye (Melemez)

¹ Halen Tarsus Belediyesi’nde KUDEB yöneticiliği yapan Sn. Fevziye Kökdil ile 17.06.2015 tarihinde Tarsus’ta yapılan sözlü görüşmede Tarsus tarihinde önemli yeri olan ve günümüzde mimari niteliğinin korunmuş yapılara rastlanabilecek köyler konularında bilgiler alınmıştır. Kendisine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

² Yazar ve gazeteci olan Uğur Pişmanlık, bölgenin arkeolojisi, tarihi ve özellikle üretim ve düşünce tarihi açısından farklı konularda çalışmalar yapmaktadır. Kendisi ayrıca 2004’te Aratos Dergisi’nin çıkarılmasına öncülük etmiş, aynı zamanda hala Aratos Dergisi’nin yazarlarıyla okullarını buluşturmak adına “Aratos Buluşmaları” adı altında etkinlikler düzenlemektedir. Kendisine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

³ Mehmet Çavuş Mersin-Tarsus Müzesi’nin müdürüdür. Kendisine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

⁴ Bunlar; İhsaniye, Kerimler, Ulaş, Çakırlı, Karadiken, Belen Pirömerli, Çavdarlı, Meşelik, Beylice, Sarıkoyak, Sarıkavak, Kale, Fakılar ve Belçınar köyleridir. Sarıkoyak, Sarıkavak, Kale, Fakılar ve Belçınar Çamlıyayla’ya bağlıdır. Çamlıyayla 1991 yılında Tarsus’tan ayrılıp Mersin’in bir ilçesi olmuştur (Çamlıyayla Belediyesi 2015). Makalede Çamlıyayla’ya bağlı olan köyler de Tarsus’un köyü olarak kabul edilmektedir (Şek. 4).

Köyü de halen geleneksel niteliklerini ve yaşam biçimini sürdüren bir köy olarak çalışma kapsamına alınmıştır.

Köylerde sistematik bilgi toplamak için, saha çalışması öncesinde tespit fişleri, aynı zamanda köyün önde geleni ya da muhtarla ve ev halkı ile yapılacak olan sözlü görüşmeler için sorular hazırlanmıştır. Tespit fişleri kullanılarak Ulaş ve Kaleköy’de 3 yapı, İhsaniye’de ise 4 yapı incelenmiştir. Konutların mevcut planları, mekân, kütle, malzeme özellikleri belgelenmiş; mekânsal kullanımlar ve yapılan müdahaleleri anlamak için ise ev halkıyla mülakatlar yapılmıştır. Saha çalışması Mayıs 2015 ve Temmuz 2015 ayları içerisinde gerçekleştirilmiştir.

Sözlü görüşmelerde muhtara ya da köyün önde gelenlerine sorulacak sorular; köyün nüfusunu, hane sayısını, ekonomik ve sosyal niteliklerini, köyde yapılan kültürel ve sosyal etkinlikleri, yapıyı çevre özelliklerini, köyün çevreyle ilişkisini ve köyde, varsa, sürmekte olan projeleri; ev halkına sorulacak sorular ise; ev halkına dair bilgiyi, geçim kaynaklarını, mekan kullanımını, yapılan mekansal değişiklikleri ve nedenlerini öğrenmek amacıyla hazırlanmıştır.

Kırsal mimarinin niteliği ve bölgedeki üretim biçimleriyle ilgili bir değerlendirme yapabilmek için yazının birinci bölümünde Tarsus’un kırsal tarihi ile birlikte, geçmişten günümüze yapılan tarım politikaları ve reformları incelenmiştir.

Yazının ikinci bölümünde Tarsus kırsalında üretim biçimleri ve kıyı köylerine ilişkin genel bir girişten sonra saha araştırması yapılan köylerin genel nitelikleri, incelenen konutlara dayanarak kırsal mimarinin özellikleri ve bu yapılarda gözlenen değişimler aktarılmaktadır. Sonuç bölümünde ise çalışmaların bulgularına ilişkin kısa bir değerlendirme yer alır.

I. Tarsus Kırsalı

Kırsal Alanın Tarihi Ve Dönüşümü

Tarıma elverişli toprakları ve Kidnos Nehrine yakınlığı nedeniyle yerleşim alanı olarak seçilen Tarsus’da ilk yerleşiminin Neolitik döneme kadar uzandığı bilinmektedir. Tarsus, Roma döneminde Ovalık (Kiliya/Kilikya) ve Dağlık (Kilikya) olarak ikiye ayrılan Kilikya’nın başkenti olup, Ovalık Kilikya kesiminde yer alır (Ulutaş 2015: 60). Ovalık Kilikya, üç koldan Kidnos/Berdan Nehrinde oluşturulan bentlerle sulanan zengin tarım alanları olan bir bölgedir. Suyun kent merkezine ulaşabilmesi için “hark” denilen kanallar açılmıştır (Ulutaş 2013: 1475-1476, Şek. 1).

Kentin en önemli coğrafi elemanlarından biri de Kidnos Nehrinin denize bağlanmadan önce döküldüğü Rhegma Gölü’dür. Gölün kente yerleşen birçok uygarlık tarafından doğal liman olarak kullanıldığı, Bolkar Dağları’nda

Şekil 1 - 19. yy.da Tarsus ve çevresindeki su kaynaklarını gösteren harita (Ulutaş 2013: 1476) / Map showing the water resources of Tarsus and its surrounding in 19th century

bolca bulunan sedir ağaçlarının nehirden Rhegma’ya ulaştırıldığı ve oradaki tersanelerde gemi inşa edildiği kaynaklarda aktarılmaktadır (Öz, 1998: 136). Öte yandan antik çağlardan bu yana Kidnos/Berdan Nehri, belli aralıklarla sel baskınlarına neden olduğu için Bizans Döneminde yatağının değiştirildiği de bilinmektedir (Öz, 2012: 88).

Zaman içinde Rhegma kıyı gölünü besleyen ana kol Kidnos’ta akan su azalmış, günümüzden yaklaşık 6000 yıl öncesinde kadar devam eden deniz seviyesindeki yükselmeler durmuş; Tarsus Çayı, Seyhan ve Ceyhan Nehrinin kıyıya doğru alüvyonlar getirmesiyle Rhegma Gölü; Aynaz Bataklığı’na dönüşmüştür (Öner vd. 2005: 86, Şek. 2). Daha sonra ise Rhegma Bataklığı’nın kuzeyinde Karabucak Bataklığı oluşmuş ve uzun süre bataklık özelliğini korumuştur⁵ (Öner vd. 2005: 85). Bölgede uzun süre kötü koku, sivrisinek baskını ve birçok hastalığa neden olan bu bataklığı kurutmak üzere 1863

⁵ Karabucak Bataklığı oluşumdan sonraki zamanlarda daha az sediman ulaşan bir bölge olduğu için uzun süre bataklık özelliğini korumuştur (Öner vd. 2005: 85).

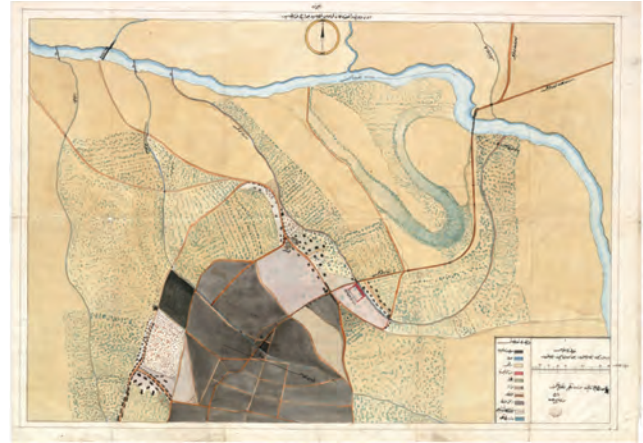

Şekil 2 - Tarsus'un güneyindeki Rhegma bataklığını gösteren 1867 tarihli harita (Uğuz vd. 2012: 30; Uğuz 2011: 417) / Map showing marsh of Rhegma in 1867

yılında çalışmalara başlanmış; ancak alanın büyüklüğü ve denize yakınlığı nedeniyle yapılan uygulamalar etkisiz kalmıştır. 1940'dan sonra, bataklık alanlar Okaliptus ağaçları dikilerek kurutulmuş; böylece daha önce Karabucak bataklığı diye anılan alan Karabucak Ormanı'na; Aynaz bataklığı olarak anılan alan ise tarım arazilerinin bulunduğu ova köylerine dönüşmüştür⁶ (Uğuz 2011: 289-293).

Bir tarım ülkesi olan Osmanlı İmparatorluğu, zengin Anadolu coğrafyasında çok miktarda verimli toprağa sahiptir. Çukurova da iklimi ve coğrafi özellikleriyle Osmanlı'nın önemli tarım bölgelerinden birisidir (Pamuk 2005: 215). Çukurova'nın parçası olarak Tarsus da Osmanlı dönemi boyunca önemli bereketli topraklarıyla tarımın yaygın olarak yapıldığı bir bölgedir (Şek. 3). Endüstri devrimi sonrasında Avrupa'nın daha doğudaki pazarlara yönelmesi, bu gelişmelerin gerisinde kalan Osmanlı'da tarımsal üretimi olumsuz yönde etkilemiştir (Uğuz vd. 2012). Nitekim Tanzimat döneminde tarımı yeniden canlandırmak ve üretimi arttırmak için çeşitli reformlar yapılmıştır (Tabakoğlu 1997: 213).

⁶ Karşılaştırılan haritalardan önceden Aynaz bataklığı olarak anılan bölgenin günümüzde Kulak, Köseleli Köyleri ve Yeşiltepe, Bahşiş Beldelerinin sınırları içinde olduğu görülmektedir.

Şekil 3 - 1872 yılında Tarsus ve çevresindeki yol, köprü, su kaynakları, mecraları, bahçeleri, arazileri ve binaları gösteren harita (Uğuz vd. 2012: 72; Ulutaş 2015: 170) / Map showing roads, bridges, water resources, channels, gardens, lands and buildings in Tarsus and its surrounding in 1872.

Örneğin taşrada Ziraat Meclisleri kurulmuş, bu meclislerce hazırlanan talimatnameyi uygulamak üzere Tarsus'un da içinde bulunduğu tüm yerel birimlere, birer ziraat müdürü ya da ziraat müdür vekili atanmıştır⁷ (Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi 1938: 83-84; Pamuk 1988)

Ayrıca 1858'de çıkarılan Arazi Kanunnamesi⁸ ile Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarında uygulanan mîrî arazi rejiminden⁹ mülki arazi sınıf ayrımını en aza indirmek, yerelde egemen olan büyük toprak sahiplerinin bir kısım arazileri ellerinden alınmış ve küçük toprak sahiplerine dağıtılmıştır (Ulutaş 2015: 152).

Bu kanunla devlete ait olan tarım arazileri kişilerin mülkiyetine geçirilmeye başlanmış, sınıf ayrımlarının azalması ve milli servetin artması hedeflenmiştir. Topraklarını özel mülkiyete geçirerek devlet, bu toprakların alım satımına olanak tanımıştır. Aynı

⁷ Talimatnamede buğday ve arpa dışında pirinç, pamuk, ipek, hububat gibi ürünlerin de yetiştirilmesi için teşvik gerektiğinden bahsedilmiştir. Aynı zamanda tarım arazilerini korumak adına hayvanlar otlatılırken, çobansız, başıboş bırakılmaması gerektiği belirtilmiştir (Ulutaş 2012: 450).

⁸ Tanzimat Dönemi'nin önemli bir parçası olarak bahsedilen 1858'de çıkarılan Arazi Kanunnamesi ile mîrî arazi rejiminden mülki arazi rejimine geçilmiştir (Barkan 1980: 355).

⁹ Mîrî arazi rejimine göre ülkenin en önemli üretim aracı olan tarım arazileri devlete aitti ve işlenmesi için köylülere kiralanmaktaydı (İnalçık 2000: 147). Mîrî arazi rejiminin uygulanmasının en önemli nedenlerinden biri de tımarlı sipahi ordusunu desteklemektir. Tımarlı sipahiler kendisine ait toprağı olmayan, devletin çizdiği sınırlar doğrultusunda verilen alandaki tarım arazisi ve köylüyü kontrol etmekle ve vergileri toplamakla sorumluydu. Fakat sistem zamanla bozulmuş ve özellikle devletin zayıf düştüğü dönemlerde bazı tımar sahipleri bir kısım toprakları zorla kendi himayesine geçirip köylülere kiralamaya başlamışlardır (Ulutaş 2015: 152-153).

zamanda, güçleri dengelemek, tarımsal üretimi geliştirmek ve bununla vergi gelirlerini arttırmak amacıyla düzenlemeler de yapılmıştır¹⁰. Bu uygulamalar sonunda tarımsal üretim artsa da, arazilerin büyük bir kısmını ayan aileler ele geçirmiştir (Pamuk 1988: 172-173). 1839'da yayınlanan Tanzimat Fermanı ile tımar sistemi kaldırılmış olmasına ve devlet adına vergi toplamakla görevli memurların işine son verilmesine rağmen, aralarından çok güçlü olanlar vergi toplamaya devam etmiştir (Ulutaş 2015: 153). Hatta Ulutaş (2012: 449), Tarsus Şer'iyeye Sicillerinde 1840'larda ve 1850'lerde tımar sipahilerinin vergi almaya devam ettiğine dair birçok belge olduğunu ifade eder.

Osmanlı'nın zayıfladığı bu dönemde 1832'de Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, Adana ve çevresini ele geçirerek, bölgenin yönetimini oğlu İbrahim Paşa'ya vermiştir. İbrahim Paşa sekiz yıl boyunca, 1840'a kadar, Çukurova bölgesinin altyapısını geliştirmek ve tarım faaliyetlerinin verimini arttırmak için çalışmalar yapmıştır. Mısır ve Suriye'den getirdiği tarımdan anlayan işçileri (fellahları) bölgeye yerleştirmiştir (Uğuz 2011: 287-289).

Öz'ün (2012: 136-137) tahminlerine göre, İbrahim Paşa Toroslar'daki sedir, ladin ve katran ağaçlarıyla gemi yapmak istediği için o tarihte Rhexma Gölü'ne dökülen Berdan Nehri'ni direk denize bağlamıştır. Ayrıca, Kıbrıs'tan yeni buğday ve arpa tohumları getirtmiş, tarım işçilerini çalıştırma usullerinin temellerini atmıştır (Öz 2012: 136-137).

Ulutaş (2012: 451-453) ise İbrahim Paşa'nın pamuk ve şeker kamışı üretimini arttırmak için çalışmalar yaptığının; ayrıca Mısır'dan yeni bir arpa çeşidi getirdiğinden bahseder. Buğday ve arpa dışında, Berdan Nehri'nin etrafını çeltik tarlalarına dönüştürerek, pirinç üretimini yapılmasını sağlamıştır. Nehirden Tarsus ve çevresine sulama kanalları açtırmıştır. Çoğu sermaye sıkıntısı çeken çiftçilere, İbrahim Paşa'nın sermaye akçesi adı altında destek dağıttığı bilinmektedir (Ulutaş 2012: 452). Bu gelişmelere koşut, 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nın da etkisiyle önceleri sadece ihtiyaca yönelik yapılan üretim, pazara yönelik yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde bölgeden edinilen gelirin bir kısmı Mısır Devleti'nin bütçesine gitmiştir (Ulutaş 2012: 451-453). 1840 yılında ise Çukurova Bölgesi yeniden Osmanlı topraklarına katılmıştır (Öz 2012: 136-137).

Mısır işgalinden sonra bölgede yaşayan halkın yerleşik düzen kurup, tarımsal üretime devam etmesi sağlanmak istense de, çoğu Yörükler ve Göçmenlerden oluşan halkın iskânını sağlamak zorlaşmıştır. Ayrıca buradaki halkın ve halktan seçilen ziraat müdürlerinin tarım konusunda bilgisiz olması da, 1850'li yıllarda Çukurova'nın zirai faaliyetler açısından gerilemesine neden olmuştur (Ulutaş 2012: 451-453).

¹⁰ Ayrıca 1874'te tapu kanunu yürürlüğe girmiş, halihazırdaki devlete ait toprak, toprağı işleten çiftçilere tapu senedi verilerek devredilmiştir (Ulutaş 2015: 151).

Diğer bir sorun ise çevrede büyük çiftliklerin varlığına rağmen, iş gücünün yetersizliğidir. Bu sorun tarım mevsimine göre bölgeye dışarıdan çok fazla geçici işçi getirilerek çözülmüş, bu durum ise zamanla geçici tarım işçiliğinin artmasına neden olmuştur. Bu dönemde ayrıca hala boş olan arazilerin ıslahı için Ayvalık'tan işçiler getirilmiş ve bölgede zeytin yetiştiriciliği de başlatılmıştır (Ulutaş 2012: 451-453). Ancak güvenlik sağlanamadığı için arazilerde sürekli kalınacak evler yaptırılmaması, dolayısıyla çiftlik sahiplerinin arazilerinde sürekli bulunması sağlanamamıştır (Ener 1986: 219). Bu sorunu kısmen de olsa çözmek için "çiftçi başı" ahırın içinde ahır sekisi denen yerde, hayvanlarla yattığı aktarılmıştır (Ulutaş 2012: 453).

1850'de Tarsus'ta aşar geliri konusunda öne çıkan birçok yerleşim arasında Ulaş Kazası, Namrun bölgesi ve Namrun Kalesi de görülmektedir¹¹ (Ulutaş 2012: 453). Tarsus tarımının durumunu anlamak için 1841'deki ve 1853'teki aşar gelirine bakıldığında Tanzimat'tan sonra 12 yıl içinde üretimin yedi kat arttığı görülmektedir (Ulutaş 2012: 457). 1860 sonrasında pamuk üretimi artmış, 1880'lerde ise tarıma dayalı endüstriyel alanda gelişme sağlanmıştır (Ulutaş 2012: 464).

Miri arazi rejiminden mülki arazi rejimine geçilmesine rağmen, tımar sipahilerinin bazıları tarafından vergi toplanmaya devam edilmesi ve bu sırada yapılan toprak dağılımında eşitlik sağlanamaması, küçük toprak sahibi çiftçilerin oluşmasına ve fakirleşmelerine neden olan en önemli etken olarak görülmektedir (Köymen 1998: 2).

1950'de Amerika tarafından yapılan Marshall yardımından Türkiye'de büyük toprak sahipleri verilen kredilerden faydalanıp traktör sahibi olmuş fakat küçük toprak sahipleri, hem pahalı hem de masraflı olduğu için, bu yardımdan faydalanamamıştır (Köymen 1998: 13-16; ZMO 2015). Bu durum küçük toprak sahipleri için köyde barınmayı giderek daha da zor hale getirmiştir.

1980'de ise 24 Ocak Kararları ile devlet, o zamana kadar sürdürdüğü tarımı destekleyici politikalarını değiştirmiş ve ülke ekonomisi tamamen serbest piyasaya açılmıştır. Böyle bir ortamda yapılan yatırım ve elde edilen kar düşünüldüğünde tarım en verimsiz sektörlerden biri haline gelmiştir (ZMO 2015). Yine de temel politika üreticiji

¹¹ "Gökçeli Kazası Mezrası, Gökçeli Kazasında Bekirde Mukataası, Namrun bölgesi ve Namrun Kalesi, Ulaş Kazası Mezraları, Tekeli Kazası Mezraları, Külek Kalesi Mezra'ı, Kusun Kazası Mezraları, Zebil (Zibil) Karyesi, Kuşkabaz ve Davarcı ve Denk ve Hüseyin Beğli Mezraları, Dervişler ve Süleyman Beğli ve Mürsel oğlu Kulak Zeamet-i Akça Koyunlu, Ali Efendi oğlu Karyesi, Kara Faki Karyesi ve Halid Ağa Mezra'ı, Deli Minnet ve Çatalgil Mezrası, Kızıl Yaka Karyesi, Köprübaşı ve Bevani Mezrası, Zebir ve Kel Ahmet Karyesi, Kürt Musa ve Delikli Yüş oğlu İskiliç Abdülhadi, Tekfur ve Mülki ve Hacı Bozan Karyesi, Arablar denilen Hasan Ağa ve Abdal Kuyusu, Çayandere Karyesi" (Ulutaş 2012: 453).

desteklemeye dayalıyken¹², 2000'den sonra üreticiyi değil, toprak sahiplerini destekleyen bir politikaya geçilmiştir¹³. Bu durum toprak sahibi olmayan köylünün kırsalda yaşamını sürdürmesini olanaksız hale getirmiştir. 2006'da ise tohumculuk yasası ile kamunun tohum alanından da çekilmesi, sektörün tamamen çokuluslu şirketlere açılmasına yol açmıştır (ZMO 2015).

Dolayısı ile 1980'lere kadar hala bir tarım ülkesi olarak kendini tanımlayan Türkiye kırsalında yaşam, tarım ve köylüyü destekleyen politikaların ortadan kalkmasıyla, sürdürülemez hale gelmiş; köylü giderek fakirleşmiş, ürettiği ürünü araçlarla satmak durumunda kalarak piyasa koşullarında güçsüzleşmiştir. Terör gibi özel koşullar dışında, bu durum birçok insanın, özellikle gençlerin köyünü terk etmesine dolayısıyla kırsal nüfusun hızla azalmasına neden olmuştur.

Tarih İçinde Kırsalda Tarımsal Üretim

Verimli toprakları nedeniyle her zaman tarıma dayalı bir ekonomisi olan Tarsus topraklarında bugün yetiştirilen başlıca ürünler; buğday, arpa, pirinç, mercimek, nohut, tütün, susam, mahlut (karışık tahıl) pamuk, keçiboynuzu, darı, soğan, üzüm, ayrıca bahçe ve sera ürünleridir (Ulutaş 2013: 1478-1479).

Antik dönemden bu yana Dağlık Kilikya'nın en değerli ürünü sedir ağaçları iken, Ovalık Kilikya'da geçmişte de buğday, pirinç ve susam gibi birçok ürünün ekildiği bilinmektedir (Ulutaş 2015: 60).

Osmanlı döneminde ise en çok ekimi yapılan ürün bir sanayi bitkisi olan pamuktur. Tekstil sanayinin temel hammaddesi olan pamuk, Osmanlı döneminde birçok ülke tarafından talep edilen bir üründür. Özellikle 1865 Amerika İç Savaşı sonrası dünyada depolanmış pamuk azaldığında, Osmanlı topraklarının pamuk ekimi için elverişli olduğu keşfedilmiştir. Devlet topraklarının büyük bir kısmında pamuk ekildiği düşünülürse, pamuğun Osmanlı'nın önemli ihracat ürünlerinden olduğu söylenebilir (Ulutaş 2015: 162-163).

Osmanlı döneminin son yıllarında bölgede pamuk dışında buğday, arpa ve susam başta olmak üzere; bakla, çavdar, yulaf, pirinç, nohut, mercimek, keten tohumu, tütün ve patates ekimi görülmektedir. Bunun dışında Tarsus ve çevre köylerdeki bahçelerde en çok narenciye, sonra şeftali, kayısı, yenidünya, ceviz, incir, zerdali,

elma, armut gibi meyveler, bağlarda üzüm, tarlalarda ise çeşitli sebzeler yetiştirilmektedir (Uğuz 2011: 295).

Cumhuriyet'in ilanından sonra da, Tarsus arazilerinin yaklaşık %90'ında yetiştirilen ana ürün yine pamuktur. Ancak bu durum 1927'de %50 oranında azalır. 1925-1926 tarihlerine ait Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi'nde Tarsus'un başlıca ticaret ürünleri pamuk, buğday, arpa, susam ve susam yağıdır (Pişmanlık 2013: 64).

Osmanlı Devleti'nde ilk olarak 16. yüzyılda ekilmeye başlanan tütün, 19. yüzyılda Tarsus ve çevresinde yetiştirilen önemli bir başka üründür. 1852'de İngiliz ve Alman tüccarların ülkelerine götürmek üzere Tarsus'tan tütün satın aldığı bilinmektedir (Ulutaş 2013: 1485-1486).

Tarsus'un ilk kurulduğu yıllardan beri üzüm yetiştirilmesi de önemli üretimlerdendir (Ulutaş 2013: 1488). Vilayet salnamelerine¹⁴ göre üzüm üretimi 19. yüzyılın ikinci yarısında büyük gelişme göstermektedir. Üzümler genelde pekmez ve şıra yapımında kullanılmakta ya da yiyecek olarak ülke içi piyasada tüketilmektedir (Uğuz 2011: 295). Şıra ya da pekmez ceresi, üzümün masara denilen değirmenlerde öğütülmesiyle yapılmaktadır (Ulutaş 2013: 1488). Üzüm ise dağ köylerinde yetiştirilmektedir. Tarsus'ta en geniş bağ arazilerine sahip ve yörenin en kaliteli üzümü olan Tarsus beyazı yetiştirilen bölge, Ulaş Köyü olarak bilinmektedir¹⁵.

20. yüzyılın başlarında ise zeytin üretimi ön plana çıkmış, var olan yabancı zeytin ağaçlarına aşı yapılmış, bazı köylerde ise zeytin ağaçları ekilmiştir. 1926'da Tarsus ve çevresinde dokuz yüz bin zeytin ağacı olduğu belirtilmektedir (Uğuz 2011: 295). Tarsus'ta zeytin daha çok zeytinyağı üretimi için kullanılmış, bunun dışında yerel halka satılmıştır. Zeytin üretimi de, üzüm gibi dağ köylerinde görülmektedir. Mübadele ile Tarsus'a gelen Giritli ailelerden bazıları halen zeytinyağı üretimi yapmaktadır. Bunlar arasında Boltaç Zeytinyağı fabrikası, Şendağ Ailesi, Ali Fırat Gülsayın ve çocukları sayılabilir (Pişmanlık 2013: 78-79). İpek ipliği ve dut üretimi de aynı dönemlerde popüler ürünlerden olmuştur (Uğuz 2011: 295).

Çukurova'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, iş gücünü desteklemek üzere modern tarım aletleri de kullanılmaya başlanmıştır. 1881 yılında İngiltere'den halka tanıtılmak için otomobil ve harman makineleri getirilmiştir. Patozlar (harman makinesi) 1890'dan itibaren kullanılmaya başlansa da bunların getirilmesi

¹² "Pazar fiyat desteği sistemi; alım amacıyla ilgili KİT'in görevlendirilmesi, ürün alım fiyatının Bakanlar Kurulu'na belirlenmesi ve görevlendirme nedeniyle ortaya çıkan KİT zararının Hazine tarafından karşılanması şeklinde işletilmiştir" (Yapar 2005: 29).

¹³ "Doğrudan Gelir Desteği, en basit tanımıyla, kamu kaynaklarından üreticilere yapılan ödemelerdir. Geniş anlamda ise üretimden bağımsız ve üretime belli derecede bağımlı (telafi edici ödemeler ve fark ödeme sistemi) gelir ödemelerini ifade eder" (Yapar 2005: 31).

¹⁴ Tarsus'ta 1877'de 60 adet, 1902'de 1000 tane üzüm bağı bulunduğu değinilmiştir (Uğuz 2011: 295).

¹⁵ Yazar ve Gazeteci Uğur Pişmanlık ile Tarsus Köyleri üzerine yapılan sözlü görüşme sırasında aktarılmıştır. Kendisine katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

ve kullanımı pahalı olduğu için, geleneksel tarım aletleri tercih edilmeye devam etmiştir (Ener 1986). Cumhuriyet'in ilanından sonra ise kullanılan tarım makinelerinin sayısı artmıştır (Uğuz 2011: 298).

Tarsus ve çevresine hayvancılık da önemli bir geçim kaynağı olmuş; aynı zamanda hayvan işgücünden tarımda da yararlanılmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında (1839-1856) büyükbaş hayvanların tarımda çift sürmek (öküz, camus, inek ve tosun) ve ulaşım (at ve deve) için kullanıldığı bilinmektedir (Ulutaş 2012: 458). Ayrıca hemen her dönemde süt, peynir, yağ, et, deri üretimi için de hayvancılık yapılmıştır. 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarında (1876-1926); büyükbaş olarak at, kısarak, kır kısarak, merkep, eşek, Kıbrıs eşiği, boz eşek, beygir, doru beygiri, kır beygiri, yağız beygir, camız (manda), inek, kara inek, sarı inek, öküz, siyah öküz, tosun, deve; küçükbaş olarak ise keçi, davar, koyun gibi hayvanların yetiştirildiği kaynaklarda ifade edilmektedir (Uğuz 2011: 299). 1909 ve 1913'te yapılan sayımlarda İçel vilayetinde yetiştirilen büyükbaş hayvanlar; sığır, öküz, manda; küçükbaş hayvanlar koyun, kıl keçisi; binek hayvanlar ise at, katır ve devedir. Hayvancılık yapanlar genelde göçebe ya da yarı göçebe Yörükler ve aşiretlerdir¹⁶. Bu aşiretlerin en önemli geçim kaynakları küçükbaş hayvancılıktır (Uğuz 2011: 299). Ayrıca bu dönemde küçükbaş hayvancılığın Namrun ve çevresinde de çok yaygın olduğu belirtilmektedir¹⁷.

¹⁶ 1831'de yapılan nüfus sayımında insan toplulukları Müslümanlar, Müslüman olmayanlar (bu gruba reaya denilmiştir) ayrıca aşiret ve yörük taifeleri olarak gruplandırılmıştır. Tarsus Sancağı'ndeki yerleşim birimleri ve cemaatler: Nefs-i Tarsus Şehri: Nefs-i Tarsus şehrinde olan Ehl-i İslam, Şehr-i mezkurda olan Fellahan, Millet-i Rum ve Ermeni; Kusun Kazası: Kaza-i Kusun dahilinde olan Ehl-i İslam, Kaza-i mezkur dahilinde Yörügan taifesinden Kulak Cemaati, Yörügan taifesinden Hacıhamzalı Cemaati, Yörügan taifesinden Kuru Cemaati, Yörügan taifesinden Kılınçlı Cemaati, Yörügan taifesinden Çavuşlu Cemaati, Yörügan taifesinden Terekli Cemaati, Yörügan nev'inden Karakürek Cemaati, Yörügan taifesinden Cemaat-i Fazıl, Yörügan taifesinden Perçihan Cemaati, Karye-i Bayramlı; Elvanlı Kazası: Kaza-i Elvanlı'da mevcut olan Ehl-i İslam, Yörügan taifesinden Cemaat-i Bahşiş, Arablar Taifesi; Ulaş Kazası: Kaza-i Ulaş'ta mevcut Ehl-i İslam, Yörügan taifesinden Hacı Bozan Cemaati, Yörügan taifesinden Karaçalı Cemaati, Yörügan taifesinden Timuroğlu Cemaati, Yörügan taifesinden Belluçe Cemaati, Yörügan taifesinden Yüksekkinisa Cemaati; Kuştimur Kazası: Kaza-i Kuştimur kuralarından olan Ehl-i İslam, Kusun ve Kuştimur Kazalarında olan Ermeni ve Rum reayası; Namrun Bölgesi: Namrun bölgesi dahilinde Ehl-i İslam, Taife-i Tahtacıyan, Taife-i Karadikili, Taife-i Torak, Ermeni reayası; Gökçeli Kazası: Kaza-i Gökçede olan Ehl-i İslam, Yörügan taifesinden Aşiret-i Kalku, Yörügan taifesinden Cemaat-i Burhan, Yörügan taifesinden Cemaat-i Tekeli, Yörügan taifesinden Cemaat-i Cemelu, Taife-i Abdalan, Yörügan taifesinden Cemaat-i Munzur, Millet-i Ermeni ve Rum reayası olarak belirtilmektedir (Ulutaş 2015: 268-269).

¹⁷ Kale Köyü'nün genel özellikleri ile ilgili bilgiler Temmuz 2015'te muhtar Mehmet Çoban ile yapılan sözlü görüşme sırasında

II.Günümüzde Tarsus Köyleri: Ulaş, Kale Köyü-Çamlıyayla (Namrun), Melemez Köyleri

Tarsus havzasında tarımın ve tarımsal üretimin zengin geçmişinin ana bileşeni olarak Tarsus'ta seçilen sınırlı sayıdaki köyün niteliklerine odaklanmadan önce, bölgedeki köylerle ilgili kısa tanımlar vermek yararlı olacaktır. Tarsus'daki köyler¹⁸ kırsal mimari özellikleri açısından değerlendirildiğinde – antik dönemde de olduğu gibi – kıyı, ova ve dağ köyleri olarak üç grupta tanımlanabilirler (Şek. 4). Günümüzde Tarsus ilçesinin 179 mahallesinin 45 tanesi merkeze bağlı, 5 tanesi eski belde¹⁹, 129 tanesi ise yerleşik köy olup Belediyeler Kanununda yapılan değişiklikten sonra köyler ve beldeler de Tarsus'un mahallesi konumuna alınmıştır²⁰.

Halen yaşamın devam ettiği kıyı ve ova köylerinde kırsal mimari, erişimi daha zor olan dağ köylerine göre daha hızla dönüşmüş, geleneksel yapıların çoğu yıkılmış yerlerini betonarme yapılar almıştır. Dağ köylerinde de geleneksel doku büyük oranda kaybolmuş olmakla birlikte, özgün plan şemalarının okunabildiği yapılar halen mevcuttur.

Kıyı Ve Ova Köyleri

Roma döneminde Ovalık (Kiliya/Kilikya) olarak adlandırılan bölgede yayılan kıyı ve ova köyleri, Bolkar Dağlarının eteklerinden antik dönemde Tarsus'un güney-doğusunda bulunan Rhegma Gölü'nden üreyen

aktarılmıştır. Kendisine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

¹⁸ Bilindiği üzere 2012'de Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nda yapılan değişiklikten sonra Büyükşehir il sınırları içinde kalan tüm köyler mahalle olmuştur. Bknz. Madde 1 : “(1)Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van illerinde, sınırları il mülki sınırları olmak üzere aynı adla büyükşehir belediyesi kurulmuş ve bu illerin il belediyeleri büyükşehir belediyesine dönüştürülmüştür. (2) Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Gaziantep, İzmir, Kayseri, Konya, Mersin, Sakarya ve Samsun büyükşehir belediyelerinin sınırları il mülki sınırlarıdır. (3) Birinci ve ikinci fıkrada sayılan illere bağlı ilçelerin mülki sınırları içerisinde yer alan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırılmış, köyler mahalle olarak, belediyeler ise belde ismiyle tek mahalle olarak bağlı oldukları ilçenin belediyesine katılmıştır. (4) İstanbul ve Kocaeli il mülki sınırları içerisinde bulunan köylerin tüzel kişiliği kaldırılarak bağlı oldukları ilçe belediyesine mahalle olarak katılmıştır. (5) Birinci, ikinci ve dördüncü fıkrada sayılan illerdeki il özel idarelerinin tüzel kişiliği kaldırılmıştır. (6) Birinci ve ikinci fıkrada sayılan illerin bucakları ve bucak teşkilatları kaldırılmıştır.” (6360 Sayılı Kanun 2012).

¹⁹ Yenice, Yeşiltepe, Gülek, Bahşiş ve Atalar (Belde isimlerine Tarsus Belediyesi'nden Eylül 2015'te alınan listeden ulaşılmıştır).

²⁰ Mahalleler listesi Tarsus Belediyesi'nden Eylül 2015 tarihinde alınmıştır. Ayrıca söz konusu gruplandırma ilçenin coğrafi özellikleri göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Bu yüzden dağ, ova ve kıyı köyleri sınıflandırması yaklaşık olarak sanal ortamdaki harita (Google 2015; Yandex 2015; OpenStreet Map katılımcıları 2015) bilgilerinden faydalanılarak yapılmıştır.

Şekil 5 - Günümüzde dağ, ova ve kıyıya yayılan Tarsus köylerinde yetiştirilen ürünleri gösteren harita, 2015²¹ / Map showing agricultural products cultivated in coastal, plain and mountain villages of Tarsus in 2015

Dağ köylerine erişim daha zor olduğu için, kırsal doku bozulmuş olsa da, bu yöredeki köylerde yerel malzeme ve geleneksel tekniklerle yapılmış, özgün yapılara rastlanır. Bolkar dağlarının güney yamacında yer alan, toplam sayısı 86 olan dağ köyleri doğudan batıya doğru şunlardır: Kütüklü, Avadan, Tepeçaylak, Topçu, Karayayla, Muratlı, Eskişehir, Çırbıklar, Kumdere, Aladağ, İncirgediği, Kayadibi, Kurbanlı, Sağlıklı, Taşobası, Kırıt, Körlübeyi, Kuşçular, Kozoluk, Emirler, Eminlik, Çukurbağ, Şanlıca, Gömmece, Keşli, Çokak, Çavuşlu, Koçmarlı, Alibeyli, Kadelli, Yazlık, Çiflik, Damlama, Yanıkkışla, Karakütük, Çamalan, Gülek, Kösebalcı, Büyükkösebalcı, Çavdarlı, Çevreli, Sıraköy, Akgedik, Dadalı, Göçük, Hacıhamzalı, Kaleburcu, Takbaş, İncirlikuyu, Sucular, Bağlarbaşı, Kurtçukuru, Kaburgediği, Sandal, Ardıçlı, Yalamık, Meşelik, Ulaş, İbrişim, Karadirlik, Beylice, Sayköy, Taşkuyu, Dedeler, Nacarlı, Topaklı, Belen, Çakırlı, Cin, Çiriştepe, Tepeköy, Karadiken, Taşçılı, Tepetaşpınar, Kaklıktaş, Pirömerli, Dorak, Kızılçukur, Boğazpınar, Olukkoyağı, İnköy, Ardıçlı, Kerimler, İhsaniye, Sarıveli, Boztepe ve Böğrüegri (Şek.1).

Bu makalenin başında da ifade edildiği gibi, bu çalışma kapsamında özgün niteliklerini koruyan yapıların bulunduğu üç dağ köyünde yapılmış saha çalışmalarının sonuçları sunulurken, yöredeki kırsal mimarinin özellikleri tanımlanmaya çalışılmıştır.

Ulaş Köyü

Ulaş Köyü'nün Genel Özellikleri

Ulaş Köyü Tarsus'un 17 km kuzeyinde, Bolkar dağlarının eteklerine konumlanmış bir yerleşimdir. Günümüzde köyde 500 hane bulunur. Yerelde yapılan mülakatlarda aktarıldığı üzere, köy nüfusunun kökeni Tekeli aşiretine dayanmaktadır. Köye sonradan çeşitli yörelerden gelen Çolaklı, Solaklı, Abıdı sülaleleri yerleşmiştir²³.

Çevre köylere göre Ulaş, en geniş tarım arazisi olan köydür. Özellikle bu bölgede yoğun bir şekilde yapılan bağcılık ve yetiştirilen Tarsus beyazı köyün sembolüdür. Mülakatlarda aktarıldığına göre köydeki 28.000 dönüm arazinin 25.000 dönümünü üzüm bağları oluşturur. Ulaş'ta geleneksel olarak Tarsus beyazı, ya pekmez yapmak için kullanılır ya da kurutulur. 50 sene öncesine kadar hanelerde ceviz ile pekmez pestili yapımı yaygınken, günümüzde pestil yapılmamaktadır.

Köy halkının bir kısmı geçmişte 1970'lerde özellikle tekstil fabrikalarında çalışmak üzere Tarsus'a gitmiş; hatta bir kısmı Tarsus'a yerleşmiştir. Ancak 2000 yılından bu yana, Tarsus'ta sanayi sektörünün daralması²⁴ iş olanaklarını da azalttığı için Ulaş köylülerinin bir kısmı, köye geri dönmüştür.

Ulaş Köyü'nden Mustafa Çetinkaya'nın aktardığına göre, "...üzümden bu dönemde çok iyi mahsul alınmakta olup, hasat zamanı yazın günde yaklaşık 500 kişi, kışın ise 100-150 kişinin bağlarda çalışmaktadır. Ancak üzüm fiyatı, geçmişle karşılaştırıldığında çok düşük olup, hatta malın büyük bir kısmının satılmamaktadır". Köyde bağcılığın yanı sıra hayvancılık da yapılmaktadır. Bazı köy sakinleri devletin verdiği destekten yararlanarak küçük işletmeler kurmuş; süt, yoğurt ve yağ üretimi yapmaktadır.

Mülakatlarda Çetinkaya'nın aktardığına göre Ulaş'ta geleneksel düğünler Perşembe günü başlayıp ve Pazar günü akşama kadar süren, tüm köylünün katıldığı köyün önemli etkinliklerindedir. Perşembe, hazırlık günü olup, damat evinde bayrak merasiminin yapıldığı gündür. Öğle

²³ Ulaş Köyü'nün genel özellikleri ile ilgili bilgiler köyün azası Hayri Teneke ve köy sakinlerinden Mustafa Çetinkaya ile Temmuz 2015'te yapılan sözlü görüşmeler sırasında aktarılmıştır. Kendilerine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

²⁴ Tarsus'ta yetiştirilen pamuğun değerlendirilmesi için kurulmuş olan Yavuzlar Dokuma İplik Fabrikası, Berdan 1, Berdan2 ve Çukurova tekstil fabrikalarının hepsi kapanmıştır (Tarsus Online Haber 2015).

saatlerinde köy ahalisi eve davet edilir, yapılan pilav üstü ciğer kavurma ikram edilirken bir yandan da dualar okunur. Cuma günü çeyiz görme günüdür. Köyün genç kızları ve kadınları gelin evini ziyaret ederek, sergilenen çeyizi görürler. Cumartesi günü ise yenge adı verilen gelinin elbiseleri, damadın evine taşınır. Düğünün son gününde, Pazar günü gelin adayı kendi evinden oğlan evine gelir, oyunlar oynanır, öğleden sonra ise davetlilerin atkı atma merasimiyle düğün sona erer. Farklı çeşitlemelerle köylerde yaşanan bu gelenek, günümüzde Ulaş Köyü'nde devam etmemektedir.

Yapılan sözlü görüşmelerden aktarıldığına göre, son yıllarda yaşanan kuraklığa çare olarak, bağların düzenli sulanabilmesi için köyde bir su kooperatifi kurulmuştur. Belediye, Ulaş Köyü'ne Tarsus Çayı'ndan 2000 dönümlük araziye yetecek kadar su vermiştir, ancak köylü bu miktarı 5000 dönüme çıkarmayı hedeflemektedir. Ayrıca sulama suyu elde için ortaklaşa kuyular açılmış; kazılan bir kuyudan 7-8 kişinin faydalanması sağlanmıştır.

Yapılı Çevre

Ulaş Köyü 16. yüzyılın ilk yıllarından 20. yüzyıl başlarına kadar Tarsus Sancağı'nın nahiyelerinden biridir (Uğuz 2011: 47; Ulutaş 2015: 111). 19. yüzyılın ortalarında ise Ulaş, bağlı idari birimlerden biri olmaya devam etmiştir. İdari kademelenmedeki bu konum Ulaş Köyü ve çevresinin uzun bir tarihi geçmişi olduğunu göstermektedir.

Ulaş Köyü'nde yerleşim düzeni, birbirine yakın konutlarla oluşturulmuştur. Köyde konutlar ve ahır gibi servis yapılarının yanı sıra bir cami, bir kahve, önünde üzüm pazarlama stantları bulunan bir çeşme, yeni bir okul, bir de bayanlar için Kuran kursu olarak kullanılan eski okul binası vardır. Ayrıca tescilli olarak bir sarnıç (2002), bir hamam kalıntısı (2002), kaya mezarı (2009), çeşme (2010) ve Ulaş Kuyusu (2011) vardır²⁵. Köyün kuzeyinde Ermeni Kilisesi olduğu söylenen bir kilise kalıntısı bulunur. Bu kilisenin tescil çalışmaları Tarsus Müze Müdürlüğü tarafından başlatılmıştır²⁶. Köyde 1936'dan bu yana ilkokul, 1977'den bu yana ise bir ortaokul vardır. Köy halkı çoğunlukla üniversite ve lise mezunudur. Köyün yerleşim alanının çeperini tarım arazileri ve özellikle bağlar çevreler.

Temelde ahşap ve taş kullanılarak inşa edilmiş olan, tek katlı, yığma taş, düz çatılı geleneksel köy konutları ve yerleşim dokusu çok müdahaleye uğramış ve maalesef niteliğini büyük oranda yitirmiştir. Birçok geleneksel yapı betonarme eklerle genişletilmiş ya da yıkılarak,

yerlerini tamamen betonarme kütlelere bırakmıştır. Müdahale görmüş olsalar da taş yapıların büyük bir kısmında özgün plan şeması okunabilmektedir. Çalışma kapsamında incelenen üç örnek yapı, farklı dönemlerde ve farklı gelir seviyesine sahip aileler tarafından yapıldığı için, özgün plan şemaları da farklıdır.

Örnek Yapı 1: Emin Keçeli Evi

Köyün en eski konutlarından olan Emin Keçeli evi, eğimli bir araziye oturmakta olup, üst kat ana yaşam katı, alt kat ise ahır ve depolar olmak üzere, iki katlıdır (Levha 1: f1). Özgün kütle ve plan şeması değiştirilen yapının yarısı halen özgün olup, taş bir oda ile onun açıldığı sofadan oluşur. İki kardeşe miras kalan yapının bir diğer yarısı ise hala köyde yaşayan kardeş, Emin Keçeli tarafından yıkılmış ve yerine 1986'da 3 oda, mutfak, banyo, tuvalet ve teras mekânlarını kapsayan yeni bir betonarme kütle eklenmiştir²⁷ (Levha 1: f2).

Özgün plan şeması açık sofaya açılan iki simetrik kare mekândan ibaret olan konutun 1916'da inşa edildiği, kapının üstüne yazılmıştır (Levha 1: f6). Ayrıca, sıvanın üstünde de onarım tarihi olduğu düşünülen 4.10.1935 tarihi bulunmaktadır.

Bugün geleneksel kısımdaki oda, açık sofa ve mobilyalar depo olarak kullanılırken, açık sofadaki ocak ve ekmek dolabı işlevini sürdürmektedir. Ayrıca şimdi işlevini yitirmiş olan kemerli bahçe kapısı, Emin Keçeli'den edinilen bilgiye göre avluya giriş kapısı olarak geleneksel yapıyla aynı zamanda inşa edilmiştir. Avluda günümüzde merdivenin altındaki çulfalıkta²⁸ (Levha 1: f5) savan dokunmakta, ve yeni eklenen terasın altında ekmek yapılmaktadır. Ayrıca avluda bulunan ahırın önünde ilaç karıştırmak için ya da üzüm ezmek için kullanılan bir tekne ve artık kullanılmayan eski tuvalet bulunmaktadır.

Örnek Yapı 2: Ergün Arıkan Evi

Köy halkı tarafından zengin bir ailenin konutu olarak bilinen yapı alt katta ahır ve depo, üst katta yaşam alanı olarak kullanılan 2 katlı ve orta sofalı bir yapıdır (Levha 2: f1). Üst kattaki dikdörtgen sofanın iki uzun kenarından dört odaya giriş sağlanmıştır (Levha 2: f3). Geleneksel yapıya, içinde ıslak mekânların bulunduğu betonarme bir kütle eklenmiştir (Levha 2: f1).

Yapının zemin katta dış duvarları ve bölücü duvarları yığma taş iken, birinci katta dış duvarlar yığma taş, bölücü duvarlar ahşap karkastır.

Konutta yaşayan Fatma Yılmaz, evi kısa bir süreliğine kızı ve eşiyle birlikte kiralamış olup, evin sadece iki

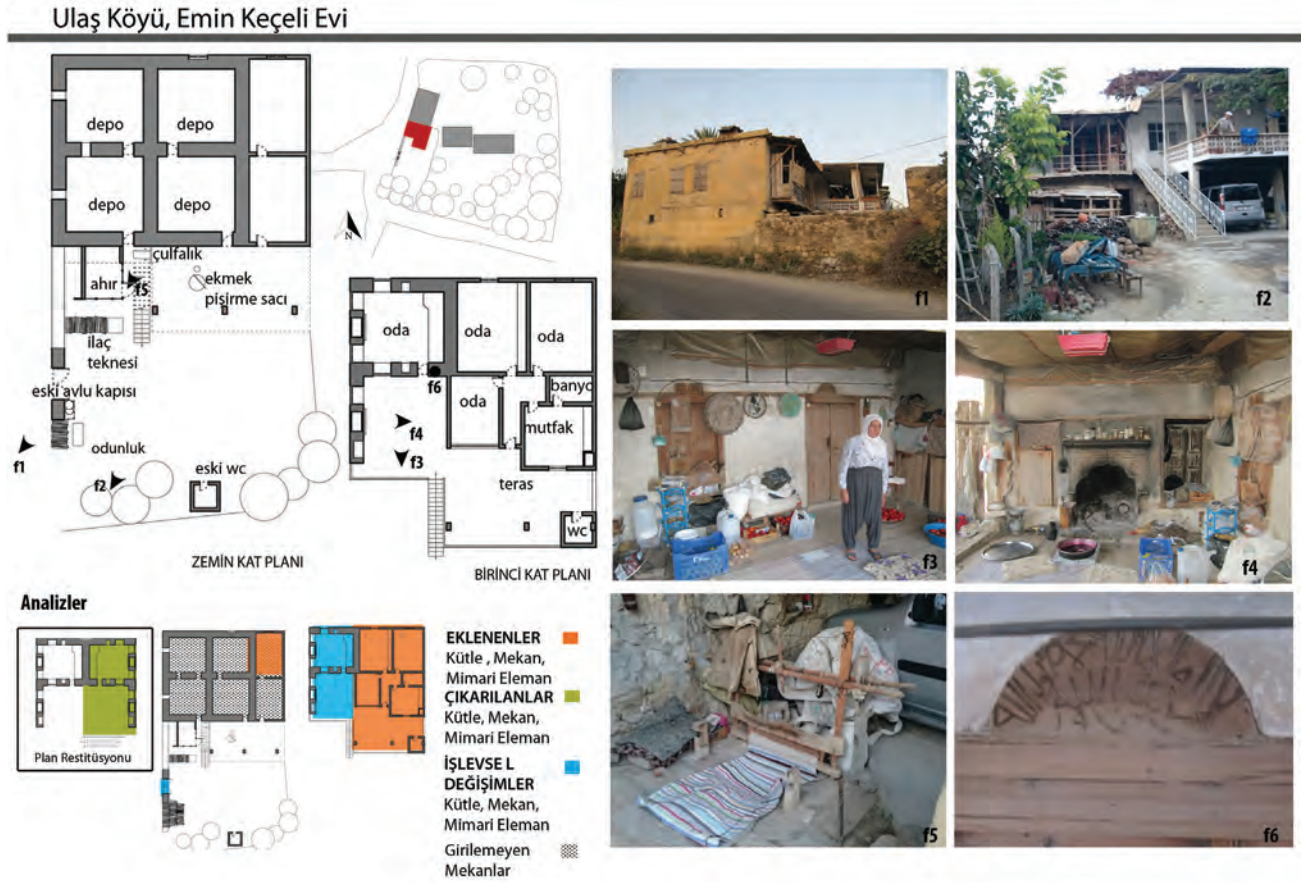
²⁵ Tarsus'a bağlı tescilli sit, konut ve anıt listeleri Tarsus Müze Müdürlüğü'nden Haziran 2015'te alınmıştır.

²⁶ Ulaş Köyü'ndeki Ermeni kilisesi ilgili bilgi Tarsus Müze Müdür Yardımcısı Doğukan Alper ile Ağustos 2015'te yapılan sözlü görüşme sırasında alınmıştır. Kendilerine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

²⁷ Ulaş Köyü'ndeki Emin Keçeli Evi ile ilgili bilgiler Emin Keçeli ve Ümmüsu Ülger ile Temmuz 2015'te yapılan sözlü görüşmeler sırasında aktarılmıştır. Kendilerine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

²⁸ Dokuma tezgahı

Levha 1 - Ulaş Köyü, Emin Keçeli Evi, 2015 / Emin Keçeli House in Ulaş Village, 2015

odasını kullanmaktadır²⁹. Araştırma sırasında diğer odalar kilitli olduğu için o odalara girilememiştir. Kullanılan mekânlardan biri mutfak, diğeri ise yatak odası işlevi üstlenmiştir. Mutfak mekânındaki özgün ocak, aktif olarak kullanılmaktadır (Levha 2: f5). Sofadan mutfağa girerken kapının yanında bir sezonluk yapılan açık ekmeklerin depolandığı ekmek dolabı bulunur (Levha 2: f4). Ekmek tüketileceği zaman, yumuşaması için bu ekmeklerin üstüne ya su serpilir ya da kuru –kıtır kıtır – haliyle tüketilir.

Avlu günümüzde, günlük zaman geçirilen bir mekan olmamasına rağmen kullanımı devam etmektedir. Yapının avlusunda yapıya bitişik bir kümes, günümüzde kullanılmayan ilaç karıştırmak için betonarme tekne ve onun üzerinde odunluk bulunmaktadır.

Örnek Yapı 3: Ali Öztürk Evi

Köyün en yaşlısı olan Ali Öztürk'ün evi iki katlı, taş bir yapıdır (Levha 3: f1, f2). Ev, kareye yakın, dikdörtgen biçimli iki oda ile onların önünde yapı boyunca devam eden bir açık sofadan oluşur. Özgün açık sofa sonradan genişletilerek bir terasa dönüştürülmüştür (Levha 3). Bu

terasın bulunduğu cepheye sonradan banyo, mutfak ve tuvalet hacimleri eklenmiştir³⁰.

Ali Öztürk bu konutta yalnız yaşamakta olup, sadece bir odayı kullanmaktadır. Bu odadaki ocak kapatılmış, odanın bir kenarını kaplayan yüklüğün bir köşesindeki gusülhane de işlevini yitirmiştir. Kullanılmayan odadaki ocak da kısmen yıkılmıştır. Yapının avlusunu günümüzde kullanılmamaktadır.

Kale Köy, Çamlıyayla (Namrun)

Kale Köy'ün Genel Özellikleri

Osmanlı 1516'da bölgeyi ele geçirdiğinde, Tarsus'ta var olan 5 kaleden (30) biri Namrun Kalesi'dir. Fethedildiği zaman Kale'de sadece Ermeniler bulunurken, zamanla bölgeye Türkler yerleşmeye başlamış, 16. yüzyılın sonlarında Türk nüfusu Ermeni nüfusunu geçmiştir. Kale, 19. yüzyılda da Tarsus nahiyesinin idari birimlerinden biridir (Poş 2005: 251).

Günümüzde Çamlıyayla olarak da bilinen yerleşim zamanla genişlemiş ve Tarsus'tan ayrılıp 14 mahalleye³¹

²⁹ Ulaş Köyü'ndeki Ergün Arıkan Evi ile ilgili bilgiler Fatma Yılmaz ile Temmuz 2015'te yapılan sözlü görüşme sırasında aktarılmıştır. Kendisine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

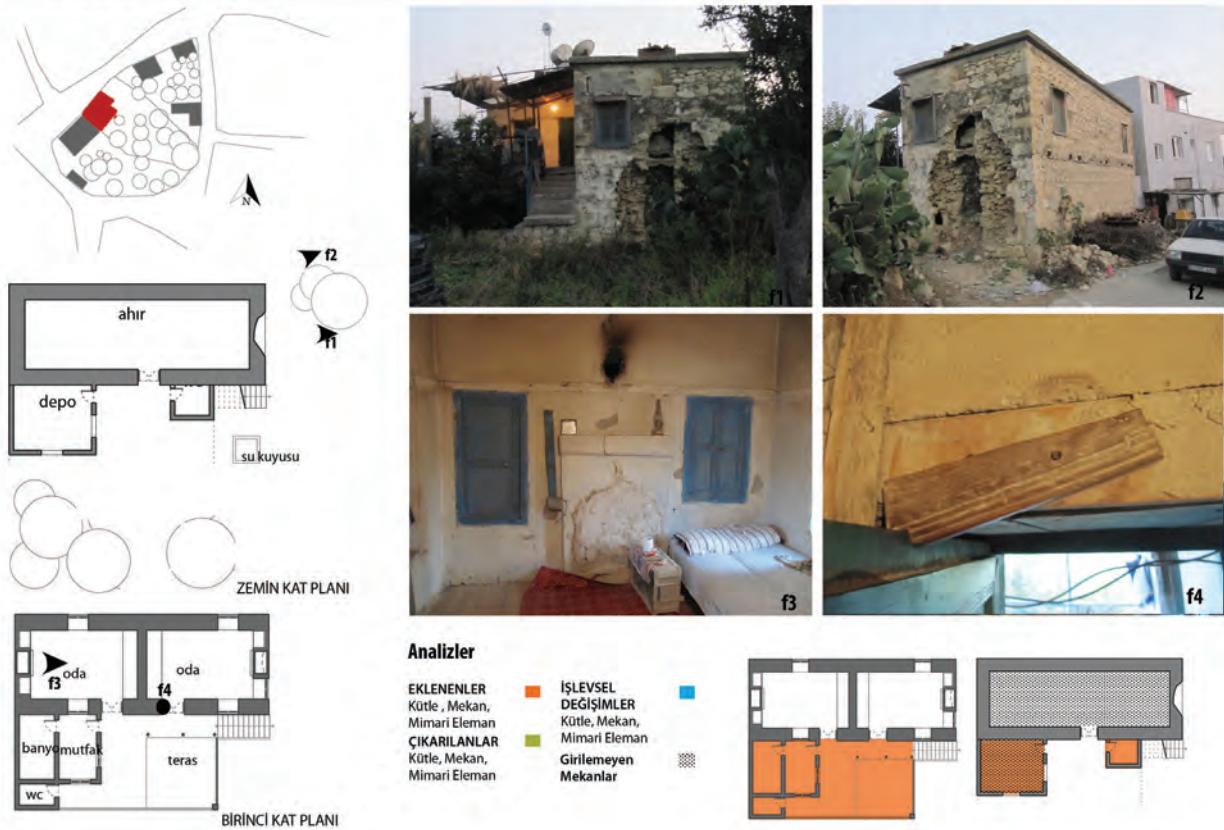
³⁰ Tarsus, Külek, Namrun, Babarun ve Sınay (Poş 2005: 248).

³¹ Bayram Ali Taş'ın aktardığına göre bu mahalleler; Batçatağı, Belçınar, Cumayakası, Çayırkinliği, Darıpınarı, Fakılar, Giden, Kale, Kesecik, Korucak, Körmenlik, Sarkavak, Sarıkoyak ve Sebil'dir.

Ulaş Köyü, Ergün Arıkan Evi

Ulaş Köyü, Ali Öztürk Evi

sahip bir ilçe olmuştur. Bu mahalleler Batçatağı, Belçınar, Cumayakası, Çayirekinliği, Darıpınarı, Fakılar, Giden, Kale, Kesecik, Korucak, Körmenlik, Sarıkavak, Sarıkoyak ve Sebil mahalleleridir³². Bu mahallelerin bir kısmı yaylalık olup, ağırlıklı olarak yazın kullanılırken; bir kısmında ise sürekli yerleşim bulunur.

Kale Köy Tarsus'un 70km kuzeyinde, Külpet dağının eteğinde yer alır. Bugünkü Namrun'un en eski yerleşim yeridir. Köy kalenin etrafında kurulduğu için adı Kale Köy, Kala ya da Kalalı olarak bilinmektedir. 2005'te yürürlüğe giren Belediye Kanunu ile Çamlıyayla'ya bağlı Kale Mahallesi olmuştur.

Kale Köy'de 350 hane vardır. Köy halkı çoğunlukla Terziler ve Köşkerli sülalelerine bağlı Yörüklerden oluşmaktadır. Mülakat sırasında Mehmet Çoban, köyde iş olanağı bulamayan yeni neslin Çamlıyayla'da kalmadığını, gençlerin ülkenin büyük şehirlerinde üniversiteye gittiklerini dile getirmiştir³³.

Mülakat sırasında aktarılan bilgiye göre; bölge aynı zamanda yayla olduğu için, yaz mevsiminde köyde konaklamak üzere birçok kiracı gelmektedir. Köy halkı genelde yaz-kış burada kalanlardan oluşurken, kışın da köyde yaşayanlar genelde mülk sahibi, köyün yerli halkıdır. Mülk sahibi köylüler, yazın kendi yayla evlerine göçmektedirler.

Önceden halkın büyük bir kısmı hayvancılıkla uğraşırken, bugün bu sayı önemli oranda azalmıştır. Köyün dış çeperinde halen hayvancılıkla uğraşanlar vardır. Çoban'ın aktardığı bilgiye göre hayvancılık 1998'te köyün kadastroya geçmesiyle bitmiştir. Bütün meralar ormana dönüştürülmüş ve bölgede hayvan yetiştirilemez hale gelmiştir. Bundan sonra köylünün bir kısmının köyün merkezinde zaten var olan çarşıda esnaflık yapmaya başladığı ifade edilmiştir.

Köyde geçim kaynağı olarak tarımdan elde edilen ürün sadece kirazdır. Onun dışında halk sadece kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar arazide ekim yapmaktadır.

Çoban, Kale Köy'ün en çok tavası ve iğne oyası ile bilindiğini aktarmıştır. Geleneksel olarak 30 Ağustos'ta yapılan Çamlıyayla/ Kale Köy Zafer Bayramı Şenlikleri, içeriği değişse de günümüzde de devam etmektedir. Şenliklerde geleneksel güreş müsabakaları halen yapılmaktadır. Her sene Zevzek tepesinde gerçekleştirilen

etkinliğe, geleneksel güreş müsabakalarının da halen yapıldığı şenliklere Mersin'in bütün köylerinden de birçok insan katılmaktadır.

Yapılı Çevre Özellikleri

Kale Köy ya da diğer adıyla Çamlıyayla'da da, Tarsus'un diğer köyleri gibi geleneksel doku bozulmuş olmakla birlikte, özgün plan şemasının ve mimari niteliklerin okunabildiği yapılar vardır.

Kale Köy'ün yerleşimi dağın eteklerine yayıldığı için, yapıların bir kısmı eğimli araziye oturmaktadır. Bu durum plan şemalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Ayrıca Çamlıyayla Belediyesi'nin yaptırımıyla; her bir dönümün içinde sadece 100 m² büyüklüğünde yapı inşa edilebiliyor olması, her evin önünde kendine ait bir bahçenin olmasını sağlamıştır.

Örnek Yapı 1: Mustafa Şehitmez Evi

Bugün terk edilmiş olan Mustafa Şehitmez'e ait yapının özgün plan şeması okunmaktadır. Mütevazı bir örnek olan ev, özgününde tek oda ile önündeki açık sofadan oluşur. Eğimli bir araziye oturan yapının ana yaşam katına zemin kattaki ahırdan gelerek ulaşılır. Üç mekânlı alt katında ise ahırlar ve yemlik mekânları bulunur (Levha 4).

Yamaca yönelen tarafta yer alan üst kattaki tek odaya yola cephe veren pencereden de girilebilmektedir. Hatta odanın altında yemlik olduğu için döşemenin pencereye yakın olan tarafında yem kuyusu denilen bir açıklık bulunur (Levha 4: f2). Bu açıklık sayesinde dışarıdan yem getirildiğinde, çuvallar pencereden doğrudan yemliğe atılmaktadır. Bu pencere açıklığı aynı zamanda yapıya giriş için de kullanılmaktadır³⁴.

Yapının özgün plan şemasını oluşturan bölüm yapım tekniği (yığma taş örgüde sık aralıklarla - 60-70 cm- ahşap hatılların kullanıldığı Çamlıyayla özgü yapım tekniği) ile sonradan eklenildiği düşünülen kütlemin yapım tekniği (ahşap karkas sistem) farklılık göstermektedir (Levha 4: f1). Islak mekanlar ise yapıya en son eklenmiştir.

Örnek Yapı 2: Songül Akıner Evi

Songül Akıner yapıyı 2006 senesinde satın almıştır. Senenin 11 ayı Tarsus'ta yaşayan Akıner, Kaleli'de sadece yazın bir ay kalmaktadır³⁵.

İki katlı yapının yaşama katı özgününde dar bir sofaya açılan iki odadan oluşmaktadır. Ancak yapıya müdahaleler yapılmış, sofa önüne eklenen ince uzun bir mekânla, avluya doğru biraz genişletilmiştir (Levha

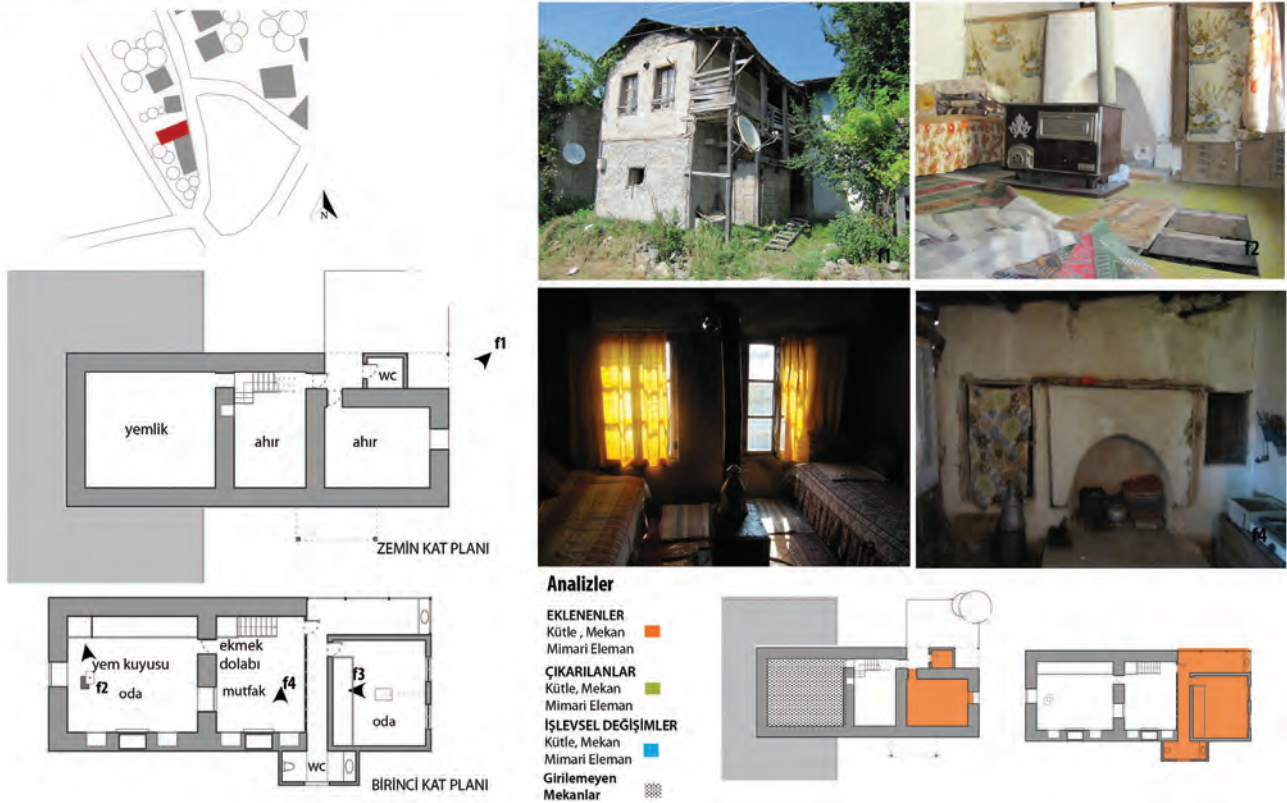
³² Çamlıyayla (Namrun) ve Çevresinin Tarihsel Gelişimi ile ilgili bilgiler Mayıs 2015'te Bayram Ali Taş ile yapılan sözlü görüşme sırasında aktarılmıştır. Kendisine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

³³ Kale Köy'ün genel özellikleri ile ilgili bilgiler Temmuz 2015'te muhtar Mehmet Çoban ile yapılan sözlü görüşme sırasında aktarılmıştır. Kendisine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

³⁴ Mustafa Şehitmez Evi ile ilgili bilgiler Şehitmez'in torunu Cevriye Aydos ile yapılan sözlü görüşme sırasında aktarılmıştır. Kendilerine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

³⁵ Songül Akıner Evi ilgili bilgiler Songül Akıner ile yapılan sözlü görüşme sırasında aktarılmıştır. Kendisine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

Kale Köy, Mustafa Şehitmez Evi

5: f2). Daha sonra ise genişletilen bu mekân iki hacme bölünmüştür. Salon olarak kullanılan ve dışarıdan merdivenle ulaşılan giriş mekânının cephesi pencerelerle çevrelenmiştir. Mutfak olarak kullanılan diğer bölüm ise özgün sofa hizasından duvarla kapatılmış, sonradan eklenen ince uzun hacim ise balkon gibi açık bırakılmış ve buradan tuvalete erişim sağlanmıştır (Levha 5: f4). Yapıdaki ocaklar işlevlerini yitirmiştir (Levha 5: f3). Odalardan birinde kapının arkasında yüklük olarak kullanılan bir dolap bulunur (Levha 5: f5). Akıner, alt kattaki mekânlardan birini oğlu için yatak odası haline getirmiştir. Diğeri ise depo olarak kullanılmaktadır.

Songül Akıner Evi, yığma taş örgüde sık aralıklarla (60-70 cm) ahşap hatılların kullanıldığı, Çamlıyayla'ya özgü yapım tekniğini sergileyen önemli bir örnektir. Ancak yapının cepheleri köydeki geleneksel konutlardan tamamen farklı şekilde pembeye boyanmıştır (Levha 5: f1).

Örnek Yapı 3: Uğur Şenel Evi

Uğur Şenel'in dedesi tarafından geleneksel teknikle ve yöredeki plan şemasına tekrar eder şekilde yaptırılan ev, Uğur Şenel ve eşi tarafından 19 yıldır yaz-kış kullanılmaktadır³⁶. İlk yapıldığında açık sofalı iki katlı olan konuta 1930'lu yıllarda daha sonra Şenel'in

babası tarafından hane halkı sayısı çok olduğu için bir kat daha eklenmiştir. Yapının sezonluk (yazın) kullanıldığı dönemlerde sadece en son eklenen ikinci kat kullanılmıştır. Yaz kış kullanılmaya karar verildiğinde, en üst kat kışın soğuk olduğundan alt katlardaki mekanlarda tadilat yaptırılmış ve aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde Şenel ve eşi birinci katı, yazın gelen çocukları ise ikinci katı kullanmaktadırlar. Ahır olan zemin katındaki mekânları, Şenel³⁷ emekli olduktan sonra atölyeye dönüştürmüştür. Bu atölyede bazı geleneksel tarım aletleri, eski dikiş makinesi, eski gramfon, eski dokuma tezgahı, ve ağaçtan yapılmış heykeller gibi ürünler sergilemekte (Levha 6: f4) aynı zamanda, ön kısımdaki ahşap atölyesinde hem bu ürünleri sergiye hazırlamakta hem de çeşitli maketler yapmaktadır. Atölye günümüzden 5-6 yıl önce, duvarları ahşap, üst örtüsü çinko olan bir hacim eklenerek genişletilmiştir. Ayrıca, birinci kattaki açık sofa pencerelerle çevrilmiş, her kata ayrı ıslak mekânlar eklenmiştir.

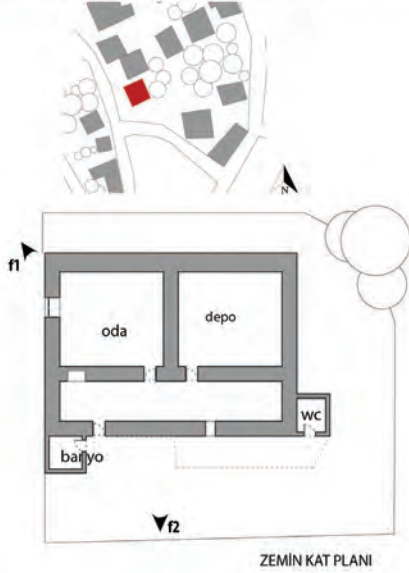
Yapının özgün elemanları olan ocaklar işlevlerini yitirmiştir (Levha 6: f2). Sonradan eklenen ikinci kattaki ara bölme duvarı, ilk inşa edildiği dönemde yüklük olarak tasarlanmıştır. Bu yüklük iki odadan da kullanılabilir. Yapı eğimli bir araziye oturduğu

³⁶ Kale Köy'deki Uğur Şenel Evi ile ilgili bilgiler Uğur Şenel ile Temmuz 2015'te yapılan sözlü görüşme sırasında aktarılmıştır. Kendisine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

³⁷ Şenel emekli olmadan önce dikiş makinesi ustasıdır.

Levha 5 - Kale Köy, Songül Akner Evi, 2015 / *Songül Akner House in Kale Village, 2015*

Kale Köy, Songül Akner Evi

ZEMİN KAT PLANI

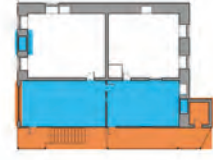
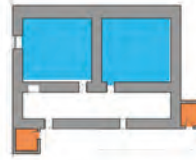

BİRİNCİ KAT PLANI

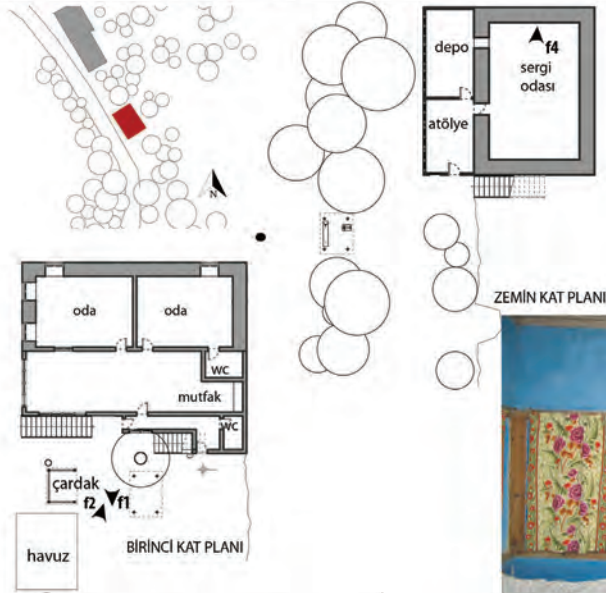

Analizler

- EKLENENLER**
- Kütle, Mekan
- Mimari Eleman
- ÇIKARILANLAR**
- Kütle, Mekan
- Mimari Eleman
- İŞLEVSEL DEĞİŞİMLER**
- Kütle, Mekan
- Mimari Eleman
- Girilemeyen Mekanlar

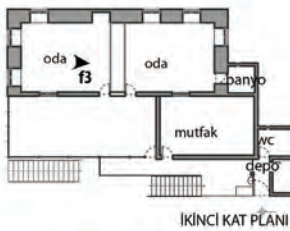
Levha 6 - Kale Köy, Uğur Şenel Evi, 2015 / *Uğur Şenel House in Kale Village, 2015*

Kale Köy, Uğur Şenel Evi

ZEMİN KAT PLANI

BİRİNCİ KAT PLANI

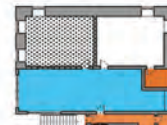
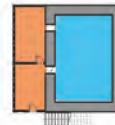

İKİNCİ KAT PLANI

Analizler

- EKLENENLER**
- Kütle, Mekan
- Mimari Eleman
- ÇIKARILANLAR**
- Kütle, Mekan
- Mimari Eleman
- İŞLEVSEL DEĞİŞİMLER**
- Kütle, Mekan
- Mimari Eleman
- Girilemeyen Mekanlar

için her kattan merdivenlerle, kademeli olan bahçeye ulaşılmaktadır (Levha 6: f1). Birinci katın bahçesi özellikle yazın en çok zaman geçirilen mekandır. Bahçede bir çardak, masa, sandalyeler aynı zamanda bir havuz bulunur (Levha 6: f3).

Diğer örneklere göre daha geç dönemde geleneksel teknikle, yerel plan özelliklerine uygun olarak inşa edilen bu yapı, geçirdiği tüm bu değişikliklere rağmen özgün niteliklerini ve elemanlarını korumaktadır.

İhsaniye/ Melemez Köyü

Giritlilerin Tarsus'a Gelişi

Yunanistan'ın 1829'da bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, Girit'te 1699'dan bu yana Osmanlı hâkimiyetinde birlikte yaşayan Müslüman ve Rum nüfus arasında huzur bozulmuş, çatışma başlamıştır. 1897'de Yunanistan'ın adayı işgaliyle başlayan savaş ortamı, adadaki Müslümanların Anadolu'ya göçlerini arttırmış, Giritli Müslüman nüfus başta Ege adaları olmak üzere, Ege ve Akdeniz kıyılarına doğru yayılmıştır (Uğuz 2011: 150-106).

1896 yılında adadaki Müslüman sayısı toplam nüfusun yaklaşık %25'i iken 1908 yılında ise bu oran %18'e düşmüştür (Emgilli 2006: 190). Girit'in işgali Osmanlı ordusunca engellenmiş olmakla birlikte, adadaki iki toplum arasındaki gerilim çözümlenememiştir ve göç devam etmiştir (Uğuz 2011: 105).

Osmanlı Devleti 1877'de bu göçmenlerin iskânını sağlamak ve daha iyi yaşam koşulları sunmak için mevcut eyaletlere bağlı göçmen komisyonları yerine merkezden yeni Muhacir Komisyonları oluşturmuştur (Eres vd. 2010: 85). Ayrıca, 1888'de Mersin'de Liva Teşkilatı kurulmasıyla bu muhacir komisyonun yetkileri artırılmıştır. Tarsus'ta yer alan İhsaniye / Melemez Köyü'nün kurulması da, bu komisyonun çabalarıyla olmuştur (Emgilli 2006: 191).

1897 yılında hızlanan göç ile Giritlilerin Aydın, Selanik, Rodos (Uğuz 2011: 106), Bodrum, Side, Mudanya, Ayvalık (Dizdar 2013: 33), Antalya, İzmir, Mersin ve Tarsus'a (Emgilli 2006: 190) gelerek, buralarda yerleştikleri anlaşılmaktadır. Göçmen sayısının artması, iskan ve istihdamlarının sağlanması Osmanlı Devleti için önemli bir sorun teşkil etmiştir (Emgilli 2006: 190).

Uğuz (2011: 107) Tarsus'a ilk göçün 1899 yılında olduğunu ifade eder. Muhacirler geçici olarak medreselere ve çiftlik arazi ve binalarına yerleştirilmiş, fakat bu geçici süre, devletin ayırdığı bütçe az olduğu için yaklaşık 2 seneyi bulmuştur (Ulutaş 2015 : 282-284). Bu süre zarfında göçmenlere yevmiye verilse de, göçmenlerin çok zorluklar yaşadığı aktarılmaktadır (Ulutaş 2015: 282-284).

Evlerin yapılacağı arazilerin seçiminde potansiyeli olan, boş arazilerin seçilmesine özen gösterilmiş ve 1901 yılında

muhacirler için haneler yapılmaya başlanmıştır. Giritli muhacirlerin yerleştirildikleri köyler Hebilli (Dizdar 2013), Pirice (Köselerli), Sucular, Bilalidere ve Tarsus Merkez olarak belirtilmektedir (Ulutaş 2015: 282-284). Ayrıca Uğuz (2011: 149) 19. yüzyılın sonunda Tarsus'a gelen Giritli muhacirlerin yerleşim yerleri arasında, yukarıda verilenlere ek olarak İhsaniye Köyü'nden de bahsetmektedir. Muhacirler yerleştirildikten sonra bir de ekilip dikilmesi için, arazi tahsisi yapılmaktadır.

30 Mayıs 1913 tarihinde yapılan Londra Antlaşması ile Girit adasının tamamen Yunanistan'a bırakılmasından sonra (Uğuz 2011: 105); adada yaşayan Rumların Müslümanları yıldırmaya yönelik tavırları daha da artmış ve Müslümanları göçe zorlanmaya devam etmiştir. Adanın Yunanistan topraklarına katılmasından sonra da Girit'te kalan Türkler ise Lozan Antlaşmasına dayanarak, 30 Ocak 1923'te imzalanan Türk-Yunan Mübadele Protokolü ile Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır (Emgilli 2006: 190). Büyük Mübadele olarak anılan bu göçle Tarsus'a gelen Giritliler, geçici olarak Ermeni Kilisesine yerleştirilmiş olmakla birlikte; aynı mübadeleyle Türkiye'yi terk etmek zorunda kalan Rumların mülklerine yerleştirildikleri için, bu kez iskanları daha hızlı ve düzenli yapılabilmektedir (Uğuz 2011: 112).

İhsaniye Köyü'nün Genel Özellikleri ve İskan evleri

Tarsus'un 20 km kuzeyinde bir dağ köyü olan İhsaniye; 1899-1908 yılları arasında Girit'ten gelen muhacirler için Sultan II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti tarafından kurulan planlı köylerden³⁸ biridir. Köye İhsaniye denmesinin sebebi Sultan tarafından ihvan edilmiş olmasıdır (Emgilli 2006: 191-194). Köy aynı zamanda Melemez adı ile de bilinmektedir. Uzun süre Tarsus'a bağlı olan İhsaniye, 2012 yılında Belediyeler Kanunu ile Mersin, Akdeniz Belediyesi sınırları içine alınmıştır.

Köy halkı zorunlu göçten sonra uzun bir süre Tarsus merkezde barınmak zorunda kalmış; Girit'ten geldikten yaklaşık beş yıl sonra, İhsaniye Köyü kurularak buraya yerleştirilmişlerdir³⁹.

İhsaniye Köyü ilk kurulduğunda 40 hane yapılmış olmakla birlikte; bugün köyde 95 hane mevcuttur. Hane

³⁸ Planlı köyler; 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'ne göç eden yoğun muhacir kitlelerinin hızlı ve kolay bir şekilde iskanını sağlamak için oluşturulmuş kırsal yerleşimlerdir. (Eres vd. 2010: 81)

³⁹ İhsaniye Köyü'nün tarihsel gelişimi ve genel özellikleri ile ilgili bilgiler Mayıs 2015'te köy sakinlerinden olan Hasan Ethem Şen ile yapılan sözlü görüşme sırasında aktarılmıştır. Hasan Ethem Şen ve ailesi köyde geleneksel yemekler yapan ve satan Giritli Cemile'nin Yeri'nin sahibi ve işletmecisidir. Kendilerine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

halklarının büyük kısmını yaşlı nüfus oluşturmaktadır. Köyün gençleri genellikle çalışmak üzere Mersin ya da Tarsus'a göç ederken; bir kısmı da İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlere eğitim için gitmektedirler.

Mülakatlardan edinilen bilgiye göre, köydeki ilkokul 1990'ların başlarında öğrenci sayısı az olduğu için kapanmıştır. Az sayıdaki öğrenci ise eğitimini İhsaniye Köyü'ne yakın Evcı mahallesindeki ilkokulda sürdürmektedir. Köyde oturanların çoğu emekli olup, köyüne geri dönüp yerleşenlerden oluşur. 4 hane dışında, halkın hepsi Giritlidir. Giritli olmayan dört haneden üçü, doğudan gelmiş, bir hane ise Almanya'dan yurda dönüş yapıp, köyden arazi satın alarak yerleşmiş ailelerdir. Bir dağ köyü olan İhsaniye'de sezonluk ev kiralamak isteyenler de olmakla birlikte, köyde bu amaca uygun ev yoktur.

İhsaniye'ye geldiğinden beri Giritli halk tarım ve hayvancılık ile uğraşmaktadır. 1900'lerin bu yana yetiştirilen ürünler üzüm, zeytin ve patatestir. Hasan Şen'in aktardığına göre patates üretimi yaklaşık 30 sene önce bitmiş, daha yüksek gelir getiren üzüm ve zeytin üretimi ise halen devam etmektedir. Üzüm bir yandan tüccara satılırken, bir yandan da şarap üretimi için kullanılmaktadır. Yetiştirilen Sarı Ulak zeytini ise hem toptan satılmakta, hem de zeytinyağı yapılmaktadır. Köyde keçi peyniri, inek peyniri ürünler de üretilmektedir.

Yapılan mülakatlardan aktarıldığına göre, 1960'ların sonunda bir hafta boyunca aralıksız köyde dolu yağdığı, bunun köydeki tarım arazilerine ve yaşam alanına ciddi hasarlar verdiği anlaşılmaktadır. İhsaniyeli Hasan Ethem Şen dolunun köye verdiği zararı şöyle ifade etmektedir: "1960 yıllarında biz burada bir dolu yaşadık. Dolu köyden bir hafta kalkmadı. Taş üstüne taş kalmadı. Bağ diye bir şey kalmadı, zeytin diye bir şey kalmadı. Zaten ondan sonra Kızılay el attı. Yiyecek içeceği Kızılay veriyordu...". Köydeki bu yokluk dönemi sonrasında, köylülerin bir kısmı Mersin, Tarsus ya da Adana'ya göç etmek durumunda kalmışlardır.

Giritlilerin geleneksel yemeklerinin neredeyse hepsinde yeşil otlar kullanılmaktadır. Bir çeşit yeşillikten birkaç çeşit yemek yapabilmektedirler. Bu yemeklerden bazıları ebe gümece kavurması, ebe gümece sarması, şevketi bostan, yahnera⁴⁰ a la papatyta ve otlu börektir (pita). Ayrıca İhsaniye ekmeklerinin de kendine özgü bir mayası olup, normal ekmeğe göre daha serttir ve uzun süre dayanır⁴¹.

İhsaniye Köyü'ndeki Giritli kadınların yaptığı ince tığ işleri de Tarsus ve çevresinde bilinir.

⁴⁰ Yabani otlar ve birkaç sap pırasa.

⁴¹ İhsaniye Köyü mutfağı ve geleneksel etkinlikleri ile ilgili bilgiler Mayıs 2015'te köy sakinlerinden Volkan Şen ile yapılan sözlü görüşme sırasında aktarılmıştır. Kendisine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

Günümüzde köylülerin birlikte yaptıkları etkinlikler arasında geleneksel aşure günü ile köye başka şehirlerden (İzmir, Aydın, Manisa gibi) gelen ziyaretçileri karşılamak için kurulan yerel ürünlerin satıldığı, şenlikler sayılabilir. Bu günlerde açılan tezgâhlarda herkes kuruttuğu sebzeleri, topladığı otu, meyveyi, peyniri ve yaptığı el işi ürünleri satar. İhsaniyeli Girit göçmenlerinin belediyenin yaptığı etkinliklerde Mersin'de belli yerlerde köylülere verilen tezgâhlarda satış yapmaları da desteklenmektedir.

Yapılı Çevre Özellikleri

Köydeki geleneksel doku korunmamış olmasına rağmen, özgün plan şemasının okunabildiği bazı yapılar mevcuttur. Muhtardan edilen bilgiye göre köyde halen yedi adet eski geleneksel yapı bulunmaktadır. Diğer yapılara ise genellikle betonarme ekler yapılmış ve geleneksel kütleler yıkılmıştır.

Köy evleri genelde tek katlı ya da iki katlıdır. Arazi çalışmasında iki tanesi terk edilmiş olmak üzere, 4 tane geleneksel konut incelenmiştir.

İhsaniye'de 1900'lerin başlarında Girit göçmenleri için inşa edilen konutlar, dikdörtgen biçimli taş kütlelerdir. Bu köy, çalışılan diğer köylerden farklı olarak Osmanlı Devleti tarafından göçmenler için yaptırılan planlı köy kategorisinde olduğu için yapılar hızlı ve ekonomik şekilde inşa edilmek üzere kurgulanmıştır. Bu nedenle konutlar, ortak duvarlarla ve köşelerde ocaklarla 4 hane bitişik olacak şekilde tasarlanmıştır (Levha 7: Şek. 1, Levha 8: Şek. 1). Oldukça mütevazı olan 4 yapıdan her birinin plan şeması iki kare mekânın yan yana gelmesiyle oluşur. Giriş, dikdörtgenin uzun kenarında yer alır ve günlük kullanılan kare hacme açılır. Bu ana mekânda mimari eleman olarak günümüzde genellikle işlevini yitirmiş olsa da bir ocak bulunur.

Dikdörtgen kütlelerin diğer yarısında ise yerden yarım kat yükseltilmiş, daha özelleşerek yatak odası olarak kullanılan bir mekân yer alır. Yatak odasının altı ise, eskiden ahır olarak kullanılırken, günümüzde mutfak, banyo ve kiler gibi işlevler üstlenen bir mekândır (Levha 7, Levha 9).

Bu yapıların avluları günlük hayatta aktif olarak kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Avluda bulaşık yıkama, çamaşır yıkama-asma, yemek pişirme, meyve, sebze ve ot kurutma gibi işlevlerin yanı sıra, günün büyük bir kısmının geçtiği yerdir. Her evin avlusunda mutlaka bir ocak, üstü gölgelik olan bir bulaşık tezgahı, üzüm ezilen bir şirahane, taşla çevrili bir tuvalet ve yanında bir banyo bulunmaktaydı⁴².

⁴² İhsaniye Köyü'nde eski geleneksel yapıların avlularının kullanımı ile ilgili bilgiler Temmuz 2015'te Yücel Şen tarafından aktarılmıştır. Kendisine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

Yapılan mülakatta Yücel Şen, yapılara bitişik bir depo hacminin bulunduğunu, bu deponun üst örtüsünün ana yapının asma katındaki pencere hizasında olduğunu, teras olarak adlandırılan bu mekânın, meyve, sebze, ot kurutmak için kullanıldığını, hatta sıcak havalarda geceleri burada uyduğunu aktarmıştır (Foto. 1). Ancak köyde birkaç örneği olan bu depoların yapılan müdahalelerle yıkıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu çalışma kapsamında incelenen örneklerde bu tip depolara rastlanmamıştır.

Avlunun bir diğer elemanı olan üstü gölgelikle örtülü ahşap tezgahta ise taşıma suyla bulaşık yıkandığı, ocakta çamaşır suyu ısıtıldığı ya da yemek pişirildiği, belirtmiştir. Yazın misafirlerin avluda ağırlandığı, kışa göre günün büyük bir kısmının avluda geçirildiği belirtilmiştir. İncelenen örneklerde günümüzde avlu eskisi kadar aktif kullanılsa da hala ocak ve bulaşık tezgahını görmek mümkündür.

Örnek Yapı 1: Kazım Mükerrerem Gül Evi

Muhacir evi/göçmen evi olarak inşa edilen dikdörtgen biçimli, tek hacimli ev, birbirine bitişik düzende tasarlanmış, dört konut birimden biridir. Bu konut kütleleri, dört yapının da ocakları kesişim noktasına gelecek şekilde yerleştirilmiştir (Levha 7: Şek. 1). Böylece, her konutun iki duvarı ortak kullanılarak, planlı köy kavramının kurgusuna uygun olarak

Fotoğraf 1 - 1979 yılında çekilmiş bu fotoğraf (Melemez 2015) İbrahim Şen'in doğduğu evi gösterir. Ana yapıya bitişik depo hacmi ve teras görülmektedir. / This photo, taken in 1979, (Melemez 2015) was expressed as the house which Ibrahim Sen was born. It is possible to see the adjoining mass and adjoining terrace next to the main structure of the house

inşaat maliyetinin düşürülmesi ve yapım aşamasının hızlandırılması planlanmış olmalıdır.

Tek hacimli kütle içinde, yarım bir asma kat bulunur (Levha 7: f3). Bugün işlevini yitirmiş olan ocak, zemin katta köşede yer alır (Levha 7: f4). Asma katta döşemenin hizasından başlayan iki pencere açıklığı vardır. Bu mekân

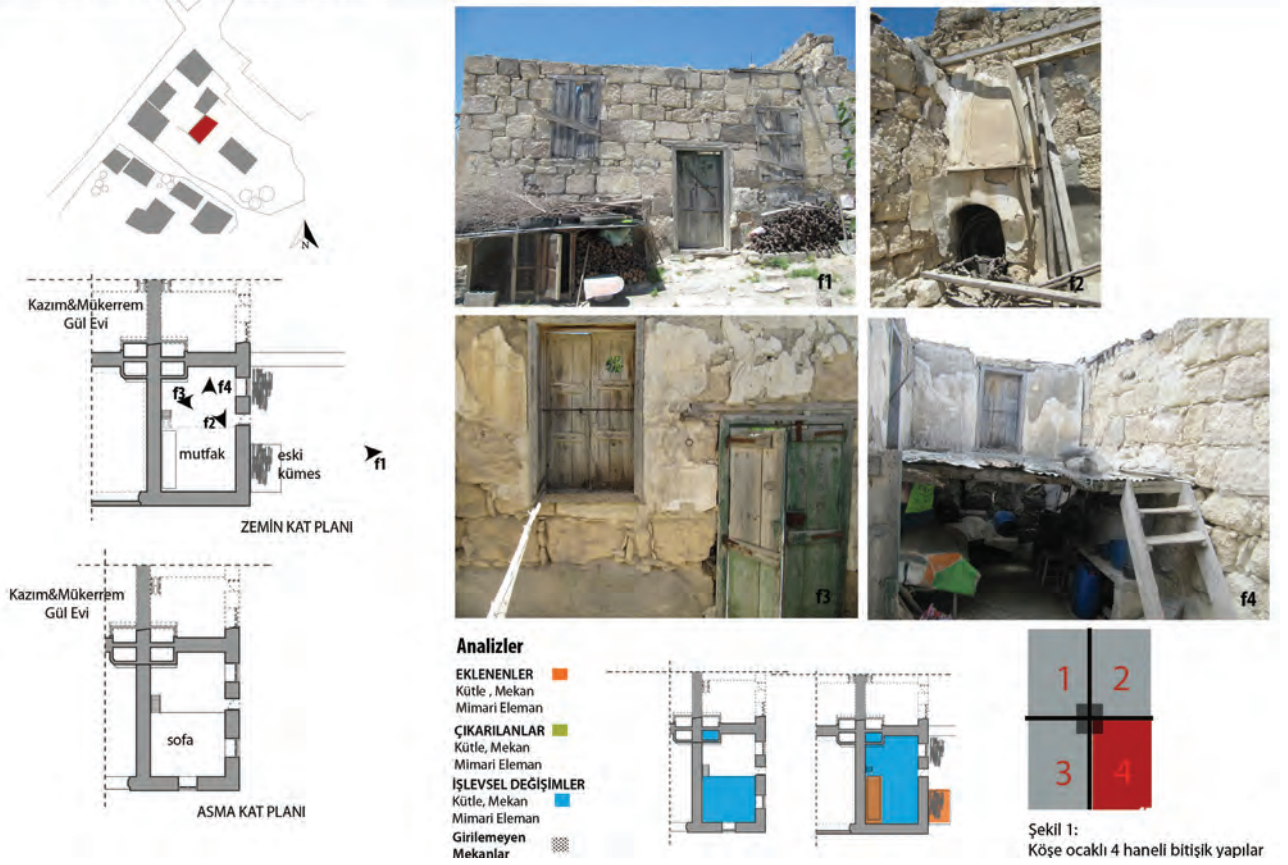
Levha 7 - İhsaniye Köyü Kazım ve Mükerrerem Gül Evi, 2015 / Kazım ve Mükerrerem Gül House in İhsaniye Village, 2015

İhsaniye Köyü, Kazım&Mükerrerem Gül Evi

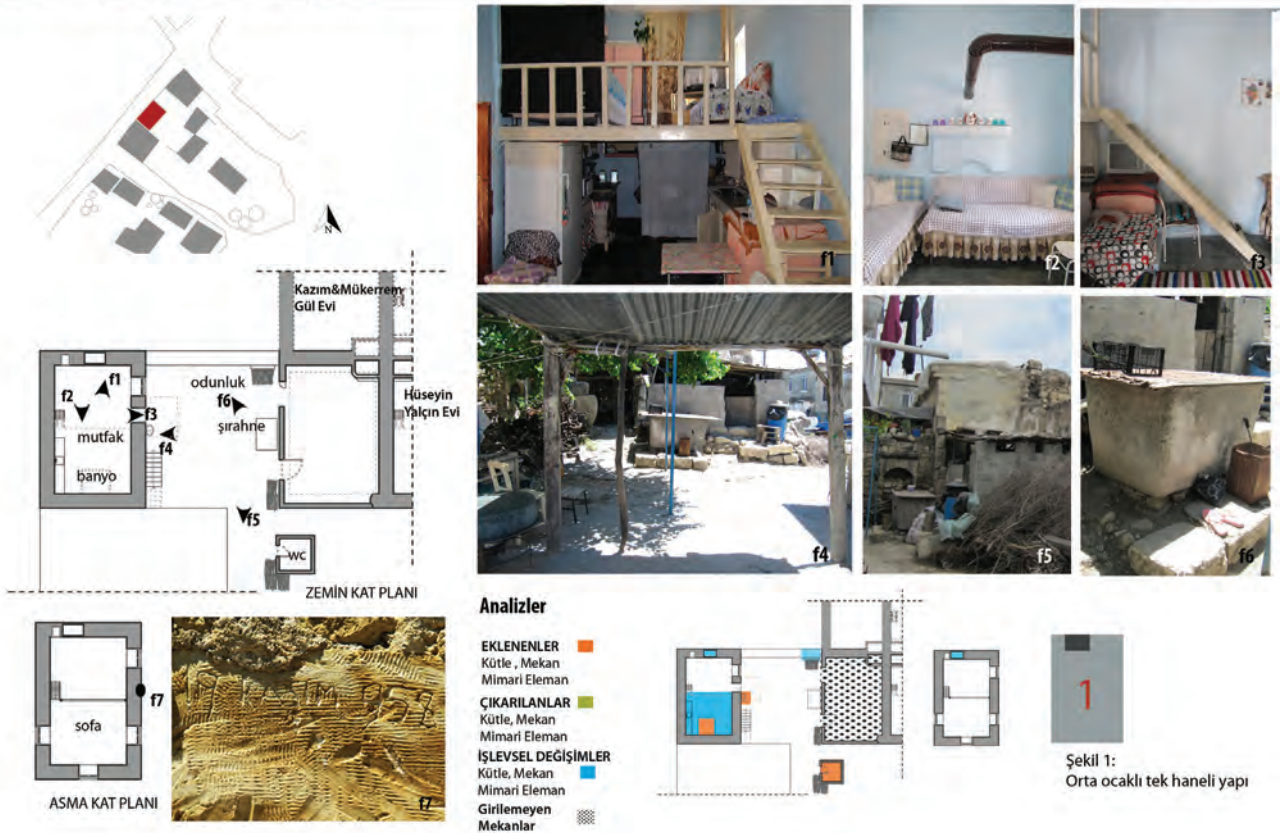
Levha 8 - İhsaniye Köyü, Hüseyin Yalçın Evi, 2015 / Hüseyin Yalçın House in İhsaniye Village, 2015

İhsaniye Köyü, Hüseyin Yalçın Evi

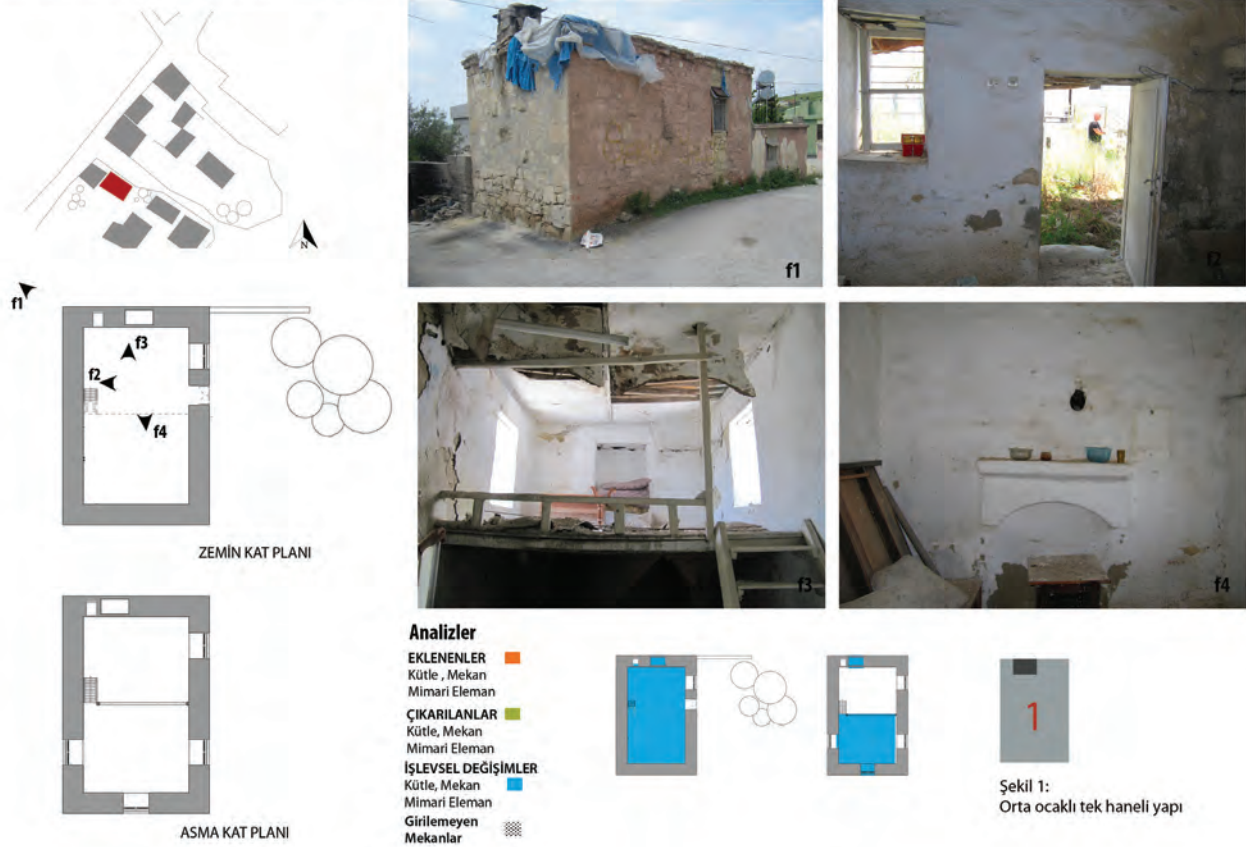

Levha 9 - İhsaniye Köyü, Emine Yalçın Evi, 2015 / Emine Yalçın House in İhsaniye Village, 2015

İhsaniye Köyü, Emine Yalçın Evi

İhsaniye Köyü, İbrahim Yıldız Evi

zemin kata göre daha mahrem olup, yatak odası olarak kullanılmaktadır⁴³.

Asma katın altındaki bölüm eskiden ahır iken, günümüzde mutfak olarak kullanılmaktadır (Levha 7: f5). Ancak mutfakta su yoktur. Avluda bir depo mekanı ile birlikte bir ocak ve bulaşık yıkama tezgahı bulunur. Yemek hazırlığı ve bulaşık yıkama avludaki ahşap tezgâh üzerinde, taşıma suyla yapılmaktadır (Levha 7: f2). Avlu duvarı dibinde bulunan kesme taşlar ve sac levha, yemek pişirmek için kullanılmaktadır (Levha 7: f2).

Günümüzde geleneksel yapı Kazım ve Mükerrerem Gül çifti tarafından, avlu içindeki betonarme yapı ise çocukları tarafından kullanılmaktadır. Avluya bunun dışında betonarme banyo ve tuvalet eklenmiştir. Avlu halen yazın tüm ailenin birlikte günlük zaman geçirdiği mekandır.

Örnek Yapı 2: Hüseyin Yalçın Evi

Hüseyin Yalçın evi de diğer örnek gibi bitişik düzende tasarlanmış dört tane birimden biri olup (Levha 8: Şek. 1), inşa tarihi 1900'lerin başı olarak tahmin

⁴³ İhsaniye Köyü'ndeki Kazım ve Mükerrerem Gül Evi ile ilgili bilgiler Mükerrerem Gül ile Temmuz 2015'te yapılan sözlü görüşme sırasında aktarılmıştır. Kendisine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

edilmektedir. Bu dört evden sadece biri (Kazım ve Mükerrerem Gül Evi) halen kullanılmakta olup, terk edilen diğerlerinin çatısı tamamen yıkılmıştır⁴⁴.

Büyük dikdörtgen hacimli evin yatak odası olarak tasarlanmış asma katın altındaki mekânda bir tezgâh bulunur (Levha 8: f4). Bu mekânın daha önce mutfak olarak kullanılmış olması mümkündür. Yapının avlusundaki ocak, depo gibi elemanlar yok olmuştur. Avluda sadece yapıya bitişik olan bir kümes bulunur (Levha 8: f1).

Örnek Yapı 3: Emine Yalçın Evi

Yapı Emine Yalçın'ın eşi tarafından cephedeki sıvanın üstünde de yazdığı gibi 1958'de yapılmıştır (Levha 9: f7). Emine Yalçın mülakat sırasında bu tarihin evin ilk yapım tarihi olduğunu belirtmiştir. Bu yapı muhacirler için kısıtlı bütçe ile devlet tarafından yaptırılmış konutlardan biridir⁴⁵.

⁴⁴ İhsaniye Köyü'ndeki Hüseyin Yalçın Evi ile ilgili bilgiler torunu Hasan Yalçın ile Temmuz 2015'te yapılan sözlü görüşme sırasında aktarılmıştır. Kendisine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

⁴⁵ İhsaniye Köyü'ndeki Emine Yalçın Evi ile ilgili bilgiler Emine Yalçın ile Temmuz 2015'te yapılan sözlü görüşme sırasında aktarılmıştır. Kendisine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

İki kare hacmin yan yana gelmesiyle oluşmuş dikdörtgen kütlede içinde bir de asma kat bulunur (Levha 9: f1). Tasarımı yalın bir yapıdır. Asma katın altındaki mekân önceden ahır olarak kullanılmış, şimdi mutfağa dönüştürülmüş ayrıca bir de banyo eklenmiştir (Levha 9: f1). Özgün bir eleman olan ocak işlevini yitirmiştir. Asma kat ise yatak odası olarak kullanılmaktadır.

Zemin kotla güçlü bir ilişkisi olan avlu özellikle bahar ve yaz aylarında en çok zaman geçirilen mekândır. Avluda pekmez yapımında üzümlerin ezildiği tekne-şirahane (Levha 9: f6), işlevini yitirmiş bir ocak (Levha 9: f5), tuvalet ve ahşap bir tezgah bulunmaktadır.

Örnek Yapı 4: İbrahim Yıldız Evi

İbrahim Yıldız Evi terk edilmiş bir yapıdır. Plan şeması Emine Yalçın evinin plan şemasıyla aynı olup ayrıca asma kattaki pencere açıklığının başlangıç seviyesi döşemeden yüksektedir (Levha 10: f3). Bu yüzden iki yapının aynı dönemde inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Yapının ana elemanlarından biri olan ocak işlevini yitirmiştir⁴⁶ (Levha 10: f4).

Avludaki elemanlar ya tamamen yok olmuş, ya da günümüzde kullanılmadıkları için bakımsız bir hal almıştır.

Çalışılan yapılardan ikisi (Kazım ve Mükerrerem Gül Evi ve Hüseyin Yalçın Evi) özgününde dörtlü blok oluşturan göçmen evlerindedir. Bu iki yapıda ocaklar dört hanenin kesiştiği duvara yerleştirilmiştir (Levha 7: Şek. 1, Levha 8: Şek. 1).

Yapıların diğer ikisi ise (Emine Yalçın Evi ve İbrahim Yıldız Evi) ise tekil yapılar olup, ocak elemanın diğer iki yapıdaki gibi duvarın köşesinde değil, ortasındadır (Levha 9: Şek. 1, Levha 10: Şek. 1).

Ocağı ortada olan yapılardan Emine Yalçın Evi (Levha 9) 1958'de yapıldığı için, aynı tip olan İbrahim Yıldız Evi'nin de (Levha 10) aynı tarihlerde inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu durumda, orta ocaklı tek haneli yapıların, köyün kuruluşu sırasında inşa edilen köşe ocakları ile birleşik dört haneden oluşan yapılardan sonra inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca bu yapıların önlerinde bulunan avlu ile ilişkileri oldukça kuvvetlidir. Havanın soğuk olmadığı zamanlarda günlük yaşam çoğunlukla avluda geçer. Bu yüzden avlularda da konuttakinden ayrı bir ocak daha bulunur. Hatta avludaki ocaklar günümüzde de kullanılmaya devam edilmektedir.

Sonuç

Tarsus'un Ulaş, Kale ve İhsaniye köylerinde, toplam 10 adet geleneksel konutta yapılan incelemeler, farklı tarihi geçmişe sahip bu köylerdeki kırsal mimariye ilişkin genellemeler yapmanın çok da mümkün olmadığını göstermektedir. Ancak yine de incelenen özgün örneklerden yola çıkarak, çoğunlukla dış mekanla doğrudan ilişkili açık ya da orta sofaya sahip bu yapıların son derece mütevazı bir yaklaşımla; kırsaldaki yaşama uygun işlevsel düzene sahip, yerel malzeme olanaklarını rasyonel biçimde kullanan ve gereksinimleri en alt düzeyde karşılayan minimalist bir anlayışla inşa edildikleri söylenebilir. Öte yandan bu çalışmada incelenen tarihi özellikleriyle zengin ve yaşamın devam ettiği köyler dışında, diğer dağ köylerinde de – geleneksel doku bütünlüğü yitirilmiş olmasına rağmen – özgün niteliklere sahip yapılar bulmak mümkündür. Bu köylerin, günümüzde hala var olan geleneksel yapılar yok olmadan çalışılması ve belgelenmesi, köylerdeki müdahaleleri yönlendirmek için çok önemlidir. Bu çalışmanın da kırsal mimari konusunda yapılan çalışmalara eklenerek, konuyla ilgili bilginin artmasına desteklemesi amaçlanmıştır.

Ancak incelenen örneklerdeki sosyal yaşama bakıldığında, kırsaldaki hayatın sürekliliği açısından bazı genel sorunlardan söz edilebilir.

Tarsus'un kıyı ve ova köylerinde kırsal mimari tümüyle kaybolurken; erişimin daha zor olduğu dağ köylerinde değişim, daha yavaş da olsa devam etmektedir. Buna koşut, köylerdeki geleneksel yapılar ya terk edilerek ya da değiştirilerek yok olmaktadır.

Öte yandan köyünde yaşamayı sürdürenler, evlerini çağdaş gereksinimlere uygun hale getirmek için ya bazı ekler yapmakta ya da geleneksel yapıları tamamen yıkarak yerlerine yeni yapılar inşa etmektedirler. Bu durum aslında, bir yandan da Tarsus köylerinde yaşamın halen devam ettiğini de göstermektedir. Hatta, geleneksel doku ve geleneksel yapılara bu kadar çok müdahale edilmesinin bir nedeni de budur. Kırsal mimarinin yüz yüze kaldığı bu değişim, dönüşüm ya da yok oluş sorunu, aslında bir mimari koruma probleminden çok, kırsaldaki yaşamın sürdürülebilirliği ile ilgili daha büyük bir sorunun, sonucudur.

Mevcut tarım ve toprak politikaları, zaten zor olan kırsaldaki yaşama ve üretim koşullarını daha da güçleştirmiş; kırsalda yaşamayı alternatif bir geçim kaynağı olmadan imkansız hale getirmiştir. Köylerdeki yaşamın sürmesi için çeşitli projeler olmasına rağmen, bunlar genellikle yetersiz kalmakta, özellikle genç nüfusu kırsalda yaşamaya özendirilememektedir. Bu durum ise kuşkusuz, tekil örnekler ya da mimari koruma çabalarından çok; kırsaldaki değişim sürecini doğal çevre ile fiziksel ve sosyal yapıyı bir bütün olarak gözetin, kırsalın bütüncül olarak sürdürülebilirliği ile ilgili politikaların oluşturulmasına bağlıdır.

⁴⁶ İhsaniye Köyü'ndeki İbrahim Yıldız Evi ile ilgili bilgiler Volkan Şen ile Temmuz 2015'te yapılan sözlü görüşme sırasında aktarılmıştır. Kendisine bu çalışmaya katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

Kaynakça

AKDER, A. Halis, 2008

“Yirminci Yüzyılın Başında Çukurova’ya Pamuk ekmenin maliyeti” derleyen: Onur Yıldırım. Osmanlı’nın Peşinde Bir Yaşam: 221-269, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

ARAN, Kemal, 2000

Barınaktan Öte. Ankara: Tepe Mimarlık Kültür Merkezi Yayınları.

BALABANLI, Cahit, Sebahattin ALBAYRAK, Mevlüt TÜRK ve Osman YÜKSEL, 2006

“4342 Sayılı Mera Kanunu Uygulamasında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Yolları”, Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi A/1: 75-81.

BARKAN, Ömer Lütfi, 1980

Türkiye’de Toprak Meselesi /Toplu Eserler1, Gözlem Yayınları

DİZDAR, S. İrem, 2013

“Girit Göçmen Konutları Örneğinde Mersin – Hebilli Köyü Kırsal Alan Yerleşim Analizi” derleyenler: Yasemin Sarıkaya Levent, Meltem Uçar. Mersin’den Mimarlık ve Planlama Tasarım Yazıları; Tamer Gök’e Armağan: 31-47, Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları

EMGİLLİ, Fahriye, 2006

“Tarsus’ta Girit Göçmenleri (1897-1912)”. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi 25/36: 189-197.

ENER, Kasım, 1986

Tarih Boyunca Anadolu Ovasına (Çukurova) Bir Bakış. İstanbul : Kayı Yayıncılık

ERES, Zeynep ve Nur AKIN, 2010

“Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kurulan Planlı Kırsal Yerleşmeler”, İTÜ Dergisi; Mimarlık, Planlama, Tasarım 9/1: 79-90.

İNALCIK, Halil, 2000

Osmanlı İmparatorluğunda Ekonomik ve Sosyal Tarih. Cilt 1. İstanbul : Eren Yayıncılık

KÖYMEN, Oya, 1998

“Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları”, 75 yılda Köylerden Şehirlere. İstanbul : Tarih Vakfı Yayınları: 1-31.

ÖNER, E., B. HOCAOĞLU ve L.UNCU, 2005

“Tarsus Ovasının Jeomorfolojik Gelişimi ve Gözlükule Höyüğü”, Türkiye Kuvaterner Sempozyumu. İstanbul ÖZ, Hikmet, 1998

Bilinmeyen Tarsus. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları

ÖZ, Hikmet, 2012

Tarsus Tarihi. Tarsus : Özgür Ofset Matbaa Basım ve Yayıncılık

PAMUK, Şevket, 1988

100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisad Tarihi 1500-1914. İstanbul : Gerçek Yayınevi

PAMUK, Şevket, 2005

Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi. İstanbul: İletişim Yayıncılık

PİŞMANLIK, Uğur, 2013

Tarsus İşçi Sınıfı Tarihi 19. Yüzyıldan Günümüze. İstanbul: Kayhan Matbaacılık

POŞ, Abdullah, 2005

“Osmanlı Döneminde Tarsus (1516-1923)”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5/1: 243-278
Resmi Gazete: 4342 Sayılı Mera Kanunu, 1998.

TABAKOĞLU, Ahmet, 1997

Türk İktisat Tarihi. İstanbul : Dergah Yayınları

TURGAY, Nizamettin, 1938.

“Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış”, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, İstanbul: Devlet Basımevi

UĞUZ, Sacit ve Hikmet Öz, 2012

Osmanlı Arşivinde Tarsus. Tarsus : Özgür Offset Matbaacılık Basın ve Yayıncılık

UĞUZ, Sacit, 2011

“I. Meşrutiyetten Cumhuriyet’in ilk yıllarına Tarsus (1876-1926)”, (Doktora Tezi: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı. Erzurum.)

ULUTAŞ, Songül, 2012

“Gelenekten Moderne Tarsus’ta Tarımsal Dönüşüm (1839-1856)”, International Journal of History 4/ 4: 447-466.

ULUTAŞ, Songül, 2013

“Tarsus’ta Tarımsal Coğrafya ve Üretim(1830-1856)”, International Journal of Social Science 6/ 1: 1473-1493.

ULUTAŞ, Sungül, 2015

19. Yüzyılda Tarsus’ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam (1856-1914). Tarsus : Tarsus Gazete ve Matbaası.

YAPAR, Sinem, 2005

“Türkiye’de Tarımsal Ekonomi ve “Desteklememe”

Politikasının Bir Aracı Olarak Doğrudan Gelir Desteği”, Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 5/ 2: 21-37.

<https://www.openstreetmap.org>
(Open StreetMap katılımcıları, 2015. Open Street Map Foundation’ın websitesi)

<https://harita.yandex.com.tr/104656/tarsus>
(Yandex, 2015. Yandex Haritalar servisine ait websitesi)

<https://www.google.com/maps/d/>
(Google, 2015. Google’ın maps engine websitesi)

http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=8877&tipi=38&sube=0
(ZMO, 2015. Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği’ne bağlı Ziraat Mühendisleri Odası websitesi)

<http://www.tarsusonline.com/m/?id=989&t=makale>
(Tarsus Online Haber, 2015. Tarsus Online Grubunun Haber websitesi)

<http://www.melemez.com/default.asp>
(Melemez Köyü, 2015. İhsaniye Köyü’nün websitesi)

<http://www.camliyayla.bel.tr/>
(Çamlıyayla Belediyesi, 2015. Çamlıyayla Belediyesi’nin websitesi)

Kısaltmalar

ZMO: Ziraat Mühendisleri Odası

19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE DEĞİŞEN VE DÖNÜŞEN BİR KÜLTÜR MİRASI OLARAK KONYA ALÂEDDİN TEPESİ

ALÂEDDİN HILL AS A CHANGING AND TRANSFORMING CULTURAL HERITAGE FROM THE 19th CENTURY TO PRESENT DAY

Mustafa ÖNGE*

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 9 Kasım 2015	Received: November 9, 2015
Hakem Değerlendirmesi: 9 Kasım 2015	Peer Review: November 9, 2015
Kabul: 30 Aralık 2015	Accepted: December 30, 2015

Özet

Alâeddin Tepesi, Konya şehrinin gelişim süreci boyunca her dönemde önemini korumuş bir alandır. Önemli bir kültür mirası olarak Alaeddin Tepesi'nde meydana gelen değişiklikler sokak dokusu, mahalleler, mimari ve arkeolojik miras bileşenleri dikkate alınarak tartışılmıştır. Bu tartışma için bir zaman periyodu belirlenmiş olup, bu periyot, koruma fikrinin ve ölçütlerinin ortaya çıktığı 19.yüzyıldan başlayıp, günümüze kadar uzanmaktadır. Tartışma, demiryolunun şehre bağlanması sayesinde gelişen ekonomik durumun şehirde neden olduğu değişimler ve bunun Alâeddin Tepesi'ne etkisi ile başlamaktadır. Bunun ardından bu bölgenin fiziksel ve sosyal durumunu etkilemiş olan kayıplar ve göçlere bağlı mülkiyet değişiklikleri gibi, savaş ve yeniden yapılanma sürecindeki değişimler incelenmiştir. Şehir ölçeğindeki değişiklikleri anlamaya yönelik olarak Alâeddin Tepesi'ne etkileri bağlamında Konya şehrinin planlı gelişim sürecinin incelenmesi sonraki etapta ele alınmaya çalışılmıştır. Son bölümde kültür mirasının korunma ve kaybedilenlerini ortaya koymaya yardımcı olacak olan koruma ölçütlerinin gelişmesi ve Alâeddin Tepesi'nin bu süreç kapsamında ne kadar korunabildiği tartışılmıştır. Çalışmanın sonunda, yukarıda bahsi geçen bileşenler dikkate alınarak Alâeddin Tepesi'nin korunmuşluk durumu hakkında bir değerlendirme sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Konya, Alâeddin Tepesi, Kültür Mirası, Mekânsal Dönüşüm

Abstract

Alâeddin Hill has been a significant location in every period throughout the development of Konya. It has a stratified structure that comprises architectural evidences from all the periods of Konya. As a significant cultural heritage, the physical changes in Alâeddin Hill are discussed with respect to different components of it such as the street pattern, the neighborhoods, architectural and archaeological heritage. This discussion is made considering a time period, which starts from the 19th century, when the idea and measures of heritage conservation developed, and extends to present day. The discussion begins with the physical changes in the city brought by the economical development,

* Yrd. Doç. Dr., Çankaya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, e-posta: onge@cankaya.edu.tr

which was greatly increased by the linking of the railway lines, and its effects on Alâeddin Hill. After that, the changes like losses and change of ownership due to migration during the war and subsequent redevelopment, both of which affected the physical and social status of the studied area are examined. Then, the effects of planned development process for Konya are studied in the context of Alâeddin Hill, in order to understand the changes in urban scale. The development of conservation measures and the contemporary conservation status of Alâeddin Hill with its close surroundings, which is helpful for finalizing the account for preserved heritage and losses, are discussed in the last part. Considering these discussions, an evaluation on the conservation status of Alaeddin Hill with respect to the issues mentioned above is presented as the final section of this study

Keywords: Konya, Alaeddin Hill, Cultural Heritage, Spatial Transformation

Giriş

Alâeddin Tepesi Konya şehrinin gelişim süreci boyunca her dönemde şehrin içinde önemli bir bölge olmuştur. Arkeolojik verilere göre Konya şehrini oluşturan yerleşimin başlangıcı bu bölgede olmuş, şehrin tarihi boyunca gelişimi bu merkez etrafında gerçekleşmiştir. Şehrin Roma dönemi hakkında bilgilerimiz çok sınırlı olmasına rağmen, bu bölgede bazı önemli Roma dönemi yapılarının bulunduğu ilişkin önemli bilgiler mevcuttur¹. Bizans hâkimiyetinin sona ermesiyle ilk Türk yerleşimi, bugün Alâeddin Tepesi olarak adlandırdığımız bölgedeki iç kalede olmuştur (Baykara, 1985, s.121, Baykara, 2004, s.216). Selçuklu döneminde idari merkez olan Konya, 14.yy'da Mevlana Türbesi etrafında gelişen ikinci bir merkeze kavuşmuştur (Önge, 2011, s.47). Bununla beraber Alaeddin Tepesi, 17.yy'a kadar önemini yitirmemiş, şehrin idari, ticari ve dini işlevleri bu tepe üzerinde ve yakın çevresinde toplanmıştır. 17.yy'da idari, dini ve ticari merkezlerin, doğuya, Mevlana Türbesine doğru kaymış oldukları görülmektedir². Bu süreçte tepe ve yakın çevresi eski önemini kaybetmiş olmalıdır. 17.yy'dan 19.yy sonuna kadar şehrin içinde çöküntü bölgelerinin oluştuğu, bunların Alâeddin Tepesi ve yakın çevresinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır³. 19.yy'da

şehre demiryolunun ulaşmasıyla canlanan ekonomik hayat sayesinde şehrin bütününde ve özellikle istasyona bağlanan caddenin geçtiği Alâeddin Tepesi'nin güney kısmının fiziksel yapısında önemli gelişmeler olmuştur (Önge, 2011, s.77,78). Cumhuriyet döneminde Konya'nın gelişimi içinde Alaeddin Tepesi, yerel yönetimlerin gayretleriyle rekreasyon alanına dönüştürülmüştür. Tepenin etrafı, 19.yy'da tek ya da iki katlı geleneksel konutlar ve anıtların oluşturduğu yapılarla çevrelenmiş, 20.yy'ın ikinci yarısında ise bu özgün karakterinden uzaklaşarak çok katlı binaların hâkim olduğu bir fiziksel çehreye bürünmüştür.

Bu çalışma, sahip olduğu farklı türde mirası bir arada barındıran Alâeddin Tepesi'nin, kültür mirası kavramının ve koruma ölçütlerinin ortaya çıktığı 19.yy'dan günümüze uzanan süreçte ne türden değişimler geçirdiğini ve günümüze nasıl ulaştığını tartışmaktadır. Bu çalışmanın hazırlanmasında, 19. Yüzyıldan Günümüze Konya Alâeddin Tepesindeki Kültürel Varlıkların Korunması başlıklı doktora tezi sürecinde ve sonrasında edinilen bilgilerden faydalanılmıştır⁴.

Kültür Mirası Olarak Alâeddin Tepesi ve Yakın Çevresinin Niteliği

Alâeddin tepesi, mimari ve arkeolojik mirası katmanlar halinde bünyesinde barındıran bir yapıya sahiptir. Bu yapı tarih öncesinden Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine kadar izler ve kalıntılar içermektedir. Biraz daha detaylı bir biçimde tanımlayacak olursak; kültür mirası olarak adlandırdığımız pek çok türden insan yapısının oluşum ve yok oluş süreçlerine ait verileri, oluşmuş kültürel mirasın değişimlerle devam eden varlık sürecini, yok olan mirasın izlerini ve kalıntılarını beraber barındıran bir yapıdır. Bu niteliği ile, hakkında yapılan çalışmalarla okunabilen ve değeri daha iyi anlaşılabilen bir birikimdir. Alâeddin Tepesi'nin günümüzdeki sınırları geçmişteki sınırlarından daha küçük olduğundan, kültür mirası olarak niteliğinin, çevresi ile beraber değerlendirilmesi gerekir.

Alâeddin Tepesi, şehir dokusunu oluşturan desende merkez vurgusu yapan, sokakların ışınal olarak birleştiği bir konumdur. Bu özelliğiyle, gündelik hayatta görünür olmamasına rağmen harita ya da hava fotoğrafında fark edilebilen büyük ölçekli bir iz oluşturmaktadır (Foto. 1).

¹ İbrahim Hakkı Konyalı, Alaeddin Tepesi'nin kuzeybatısında bir Roma hamamına ait kalıntıların varlığından bahsetmektedir. Bkz. KONYALI, İ.H., 1964, Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi, Konya: Yeni Kitap Basımevi: 125. Azize Yasa Konya Arkeoloji Müzesi envanterindeki Alaeddin Tepesi'nin batısında bulunmuş tiyatro biletlerinden bahsetmekte ve Alaeddin Tepesi yakınlarında bir tiyatro binasının bulunmasının kuvvetli bir ihtimal olduğu üzerinde durmaktadır. Bkz. YASA, A., 1996, Anadolu Selçukluları Döneminde Türk-İslâm Şehri Olarak Konya. (yayınlanmamış doktora tezi: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.): 43. S. Onat ise Alaeddin Tepesi yakınında bulunmuş, Zeus'a adanmış bir tapınağa ait kitabeden bahsetmektedir. Bkz. ONAT, S., 1949, "Roma Devrine Ait Bir Kitabe", Anıt, Yıl:1, Sayı:5, Konya: Yeni Kitap Basımevi: 18-20.

² Özer Ergenç'e göre, Mevlana Türbesi'nin etrafında gelişmiş olan Türbe Mahallesi, 16.yüzyılda Konya'nın en kalabalık bölgesidir. Bkz. ERGENÇ, Ö., 1995, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları. 16. yüzyılda Alaeddin Tepesi ile Mevlana Türbesi arasındaki bölgede Süleymaniye Bedesteni'nin, 17. yüzyılda Bedelci Sarayı olarak bilinen yapıların inşa edilmesi, ticari ve idari işlevlerin bu alana kaydığı göstergeleri olarak düşünülebilir. Süleymaniye Bedesteni için bkz. ÖNDER, M., 1971, Mevlânâ Şehri Konya, Ankara: Güven Matbaası: 417. Bedelci sarayı için bkz. KÜÇÜKDAĞ, 1989, Lâle Devri'nde Konya. (yayınlanmamış doktora tezi: T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı. Konya.)

³ Konya'yı 1766 yılında ziyaret eden Carsten Niebuhr'a göre, şehirde harabe halinde pek çok konut ve cami bulunmaktadır. Bkz. ERAVŞAR, O., 2001, "Gezginlerin Gözüyle Konya", Gez Dünyayı Gör Konya'yı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: 241-287, 256. 1834 ve 1838 yıllarında Konya'yı ziyaret eden Charles Texier ve Helmut von Moltke, şehrin, Alaeddin Tepesi'nin de dahil olduğu surların içinde kalan bölümünde, harabe

haline gelmiş pek çok yapının ve çöküntü alanlarının bulunduğunu anlatmaktadır. Bkz. TEXIER, C., 2002, Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, Cilt:3, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı: 307,314. Von MOLTKE, H., 1969, Moltke'nin Türkiye Mektupları, (çev. H. Örs), İstanbul:Remzi Kitabevi: 221.

⁴ Bu çalışmanın müellifi, engin bilgisi, desteği ve değerli eleştirileri ile süreci yöneten, tez danışmanı Sayın Prof. Dr. Ömür BAKIRER'e ve tez sürecinde yardımcı tez danışmanı olarak değerli görüşlerini esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Güliz Bilgin ALTINÖZ'e yürekten teşekkürlerini sunar.

Fotoğraf 1 - 2009 yılı itibariyle Alâeddin Tepesi ve yakın çevresi (Konya Büyükşehir Belediyesi İmar Müdürlüğü Arşivi) / *Alaeddin Hill and its close surroundings as of 2009. (Konya Büyükşehir Belediyesi İmar Müdürlüğü Arşivi) / (obtained from the archives of Greater Municipality of Konya, Directorate of City Development)*

Konya şehrinin tarihi hakkında önemli bilgiler veren bir kaynak olarak Alâeddin Tepesi'nden faydalanarak ne kadar gerilere gidebileceğimiz, hangi konularda ne türden bilgiler edinebileceğimiz halen net olarak ortaya konulabilmiş değildir. Bu durum oluşumunda yapılan araştırmalardaki eksiklikler, tepenin arkeolojik potansiyelinin tamamen ortaya çıkarılamamış olması ve bir kısım arkeolojik mirasın tepe ve etrafında gelişen yapılaşma ya da müdahale süreçlerinde kaybedilmiş olması önemli rol oynamaktadır. Bu potansiyel, bir kültür mirası olarak Alâeddin Tepesi'nin değerini arttıran önemli özelliklerden biridir. Kültür Mirası olarak Alâeddin Tepesi'ni önemli kılan öğeler şu başlıklar altında incelenebilir:

Sokak Dokusu: Sokak dokusu, günlük hayatta kolayca algılanamayan bununla beraber hâlihazırda üzerinden okunabilen, şehrin tarihi yapısına ilişkin izler barındıran büyük ölçekli bir fenomendir.

Mahalleler: Şehir dokusunun belli niteliklerle birbirlerinden ayrılan bölümleridir. Mahalleler, şehrin

geçirmiş olduğu sosyal ve fiziksel değişimlerin, bunlarla ilgili süreçlerin yerleşim dokusu olarak somutlaşmış biçimleridir. Mahallelerin isimleri, bu isimleri aldıkları süreçler veya anıtlar ile şehrin yaşayan hafızasıdır.

Mimari Miras: Alâeddin Tepesi özelinde, anıtlar ve konutlar olarak incelenebilir. Anıtlar, yapıldıkları dönemin kamu yapıları, mimarlık ve süsleme sanatlarının örnekleri olmalarının ötesinde çok katlı yapılaşmanın oluşumuna kadar şehrin nirengi noktaları olmuşlardır. Coğrafi nirengiler olmalarının ötesinde buldukları mahalleye isimlerini veren öğelerdir. Konutlar ise geleneksel yaşam biçiminin sembolü olan yapılarıdır. Anıtların aralarında kalan boşluğu doldurarak anıtlarla beraber mahallelerin fiziksel dokusunu oluşturdukları bilinmektedir.

Arkeolojik Miras: Konya özelinde arkeolojik mirasın yoğun olarak bulunduğu yegâne bölge Alâeddin Tepesi'dir. Fiziksel olarak, Alâeddin Tepesi'ni oluşturan katmanlı yapının görünmeyen kısmını oluşturmaktadır. Konya'nın, Türk hâkimiyetinden önceki tarihi hakkında içinde yazılmamış bilgileri barındıran ve hakkında en az şey bildiğimiz öğedir.

19. Yüzyıldan Günümüze Alâeddin Tepesi'nde Değişim Ve Dönüşüm

Kültür mirasından ve korumadan bahsetmek için öncelikle koruma ile ilgili ölçütlerin ve bilincin gelişkinliğinden bahsetmek gerekir. Devletin bu konudaki tavrının ve duruşunun sonucu da kültür mirasının korunması ile ilgili mevzuatın oluşturulması olacaktır. Osmanlı toplumunun eğitimli bir toplum olmadığı, eğitim konusundaki iyi niyetli çabaların da toplumun tabanına yayılan bir eğitim sistemi oluşturamadığı bilinen bir gerçektir. Bununla beraber, Osmanlı'nın geleneksel eğitim sistemi içerisinde tarih ve kültür konularının yer almıyor olması da Osmanlı toplumu içinde kültür mirası bilincinin oluşumu engelleyen unsurlardan biri olmuştur (Madran, 2002, s.23). Osmanlı devletinde kültür mirası ile ilgili mevzuatın ortaya çıkışının ise özellikle batılıların Osmanlı toprakları üzerinde yaptıkları kültür mirası yağmasına karşı devlet malını koruma amaçlı bir tepki olarak, 19.yy sonunda ortaya çıktığı görülmektedir (Madran, 2002, s.24). Dolayısıyla Osmanlı, daha sonra

19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE DEĞİŞEN VE DÖNÜŞEN BİR KÜLTÜR MİRASI OLARAK KONYA ALÂEDDİN TEPESİ

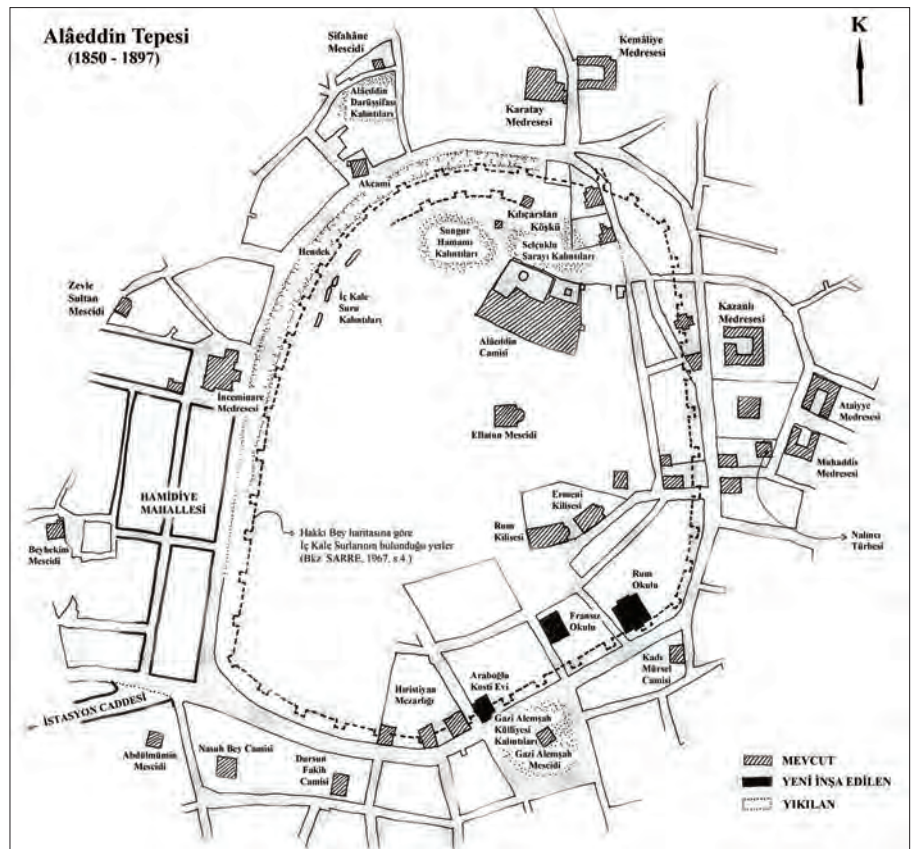

Fotoğraf 2 - Kuzeyden Alâeddin Tepesi'ne bakış. Alâeddin Camisi, Eflatun Mescidi ve Kılıçarslan köşkü, arka planda Rum ve Ermeni kiliselerinin çatıları görülebiliyor. (Yılmaz Önge arşivi) / Alâeddin Hill, view from north. Alâeddin mosque, Eflatun Masjid and Kılıçarslan Kiosk are clearly visible. On the background, the roofs of Rum and Armenian Churches are visible. (Yılmaz Önge photo archive)

Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerindeki kültür mirasının korunması ile ilgili tartışmaların tarihini bu dönemden başlatmak gerekir. Alâeddin Tepesi'nin kültür mirası olarak korunması tartışmaları bağlamında da bu düşünceyle hareket etmek doğru bir yaklaşımdır.

19.yy'ın ikinci yarısında Alâeddin Tepesi, bu dönemde Konya şehrinin yayıldığı alanın doğu kısmında kalmaktaydı. 18.yy'a kadar tepenin üzeri İç Kale Mahallesi adı ile biliniyordu. Bununla beraber, 19.yy'ın ikinci yarısında burası önemli bir yerleşim olmadığından bu dönemdeki adı bilinmemektedir. Tepenin kuzeyinde Safahâne (Şifahâne) Mahallesi, kuzeydoğusunda Çiftemerdiven ve Mihmandar Mahalleleri, doğusunda Kürkçü Mahallesi, güneyinde Gazialemşah Mahallesi, batısında Beyhekim ve bu dönemde oluşacak olan Hamidiye mahalleleri, kuzeybatısında Zevle Sultan Mahallesi bulunmaktaydı. Bunların arasındaki Çiftemerdiven, Kürkçü ve Gazialemşah mahalleleri kaynaklarda Ermeni ve Rum azınlıkların yoğun olarak oturdukları mahalleler olarak belirtilmektedir (Tuş, 2007, s.137) (Şek. 1).

Şehrin yegâne yükseltisi olan Alaeddin Tepesi'nin en üst kısmı bu dönemde bir meydan olup çeşitli etkinlikler için kullanılmaktadır. Bu meydanın güney kısmında Eflatun Mescidi adı verilen ve Bizans kilisesinden camiye dönüştürülmüş olan bir yapı, kuzeyinde ise Alâeddin Camisi ve Kılıçarslan Köşkü bulunmaktadır⁵.

Şekil 1 - Alâeddin Tepesi ve yakın çevresinde 19.yüzyılın ikinci yarısından şehre demiryolunun ulaştığı 1897 yılına kadar fiziksel değişimler. / Physical changes in Alaeddin Hill and its close surroundings, in the second half of 19th century up to 1897, when the railway line is connected to the city

Yine tepenin kuzey kısmında muhtemelen bu yapıları yakın bir konumda Sungur Hamamı'nın kalıntıları bulunmaktaydı. Tepenin güney eteklerinde ise Rumlar ve Ermeniler tarafından kullanılan iki kilise yapısı ile bunların müstemilatları bulunuyordu (Foto. 2). Bu kiliselerin güneybatısında küçük bir Hristiyan Mezarlığı

samını içeren bir ek yapı inşa edilmiştir. Yapı o dönemde saat kulesi olarak kullanılmaktadır. Bkz. KONYALI, İ. H., 1964, Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi, Konya: Yeni Kitap Basımevi: 351-353.

⁵ Eflatun Mescidi'nin üzerine 1872 yılında Konya Valisi Ahmet Tevfik Paşa tarafından büyükçe bir saat ve bunun mekanik ak-

Fotoğraf 3 - 1897 itibariyle Alaeddin Tepesi'nden doğu istikametine bakış. Soldaki yapı Kazanlı Medresesi, sağdaki kubbeli yapı ise Nalinci Türbesi'dir. (Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Foto Arşivi, Foto: G. Berggren) / *A view from Alâeddin Hill, looking east, as of 1897. Kazanlı Madrasah is on the left and the domed structure on the right is Nalinci Tomb. (Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Photo Archive, Photo by: G. Berggren)*

Fotoğraf 4 - Araboğlu Kosti Evi ve atlı tramvay, 1910'lu yıllar (C. Sağlık arşivi) / *Araboğlu Kosti residence and horse drawn railcar, 1910s. (C. Sağlık photo archive)*

ve muhtemelen bir şapel bulunmaktaydı⁶. Tepenin kuzey, doğu ve güney eteklerinde 1890'lı yılların fotoğraflarında kısmen görülebilen konut yapıları mevcuttu. Batı etekleri ise muhtemelen tepenin üst kısmı gibi boştu ya da yapı kalıntıları barındırmaktaydı. Tepenin etrafını bir zamanlar iç kale surları olan duvar kalıntıları ve bu surların hendeğinden arda kalan geniş bir kanal çevrelemekteydi. Tepenin kuzey kısmında sur kalıntılarıyla kesişen Selçuklu sarayının kalıntıları bulunmaktaydı.

Tepenin etrafındaki doku ise farklı bir karakter taşımaktaydı. Buradaki anıtlar, kütleleri ve minareleri ile bunlara göre daha alçak olan çoğu düz çatılı tek ya da iki katlı geleneksel konutlar arasında dikkati çekmekteydi. Kuzeyde, Alâeddin Camisi ve Selçuklu

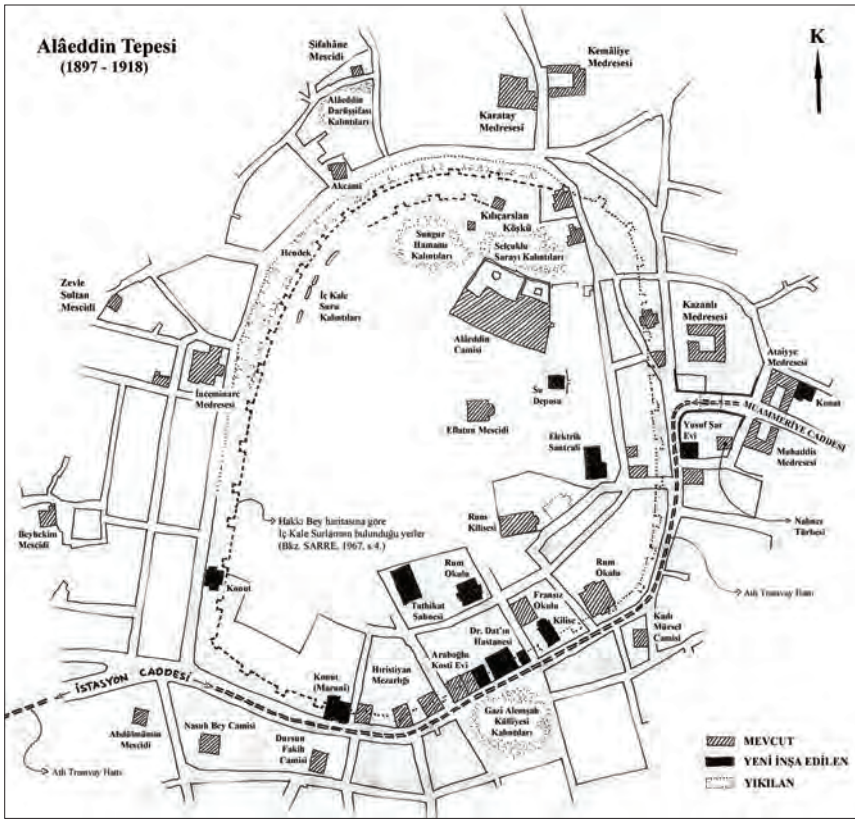
Sarayı kalıntılarının karşısında, kuzeye doğru uzanan caddenin üzerinde karşılıklı olarak konumlanmış Karatay ve Kemaliye Medreseleri bulunmaktaydı. Tepenin doğusunda, muhtemelen Karamanoğlu dönemine ait Kazanlı Medresesi ve Müştemilatları, 19. yy Osmanlı döneminden Ataiyye, Muhaddiszâde Medreseleri ve Anadolu Selçuklu döneminden Nalinci Medreseleri ile Nalinci Türbesi bulunmaktaydı. Bu döneme ait fotoğraflarda, Kazanlı Medresesi ile Nalinci Türbesi arasında muhtemelen bir kamu yapısı olan kare planlı bir başka yapının varlığı dikkati çekmektedir (Foto. 3). Tepenin güneydoğusunda Karamanoğlu dönemi eserleri olan Kadı Mürsel Camii, güneyinde ise Gazi Alemşah Külliyesine ait medrese ile diğer yapı kalıntıları bulunmaktadır. Tepenin güney-güneybatısında ise yine aynı döneme ait Dursun Fakih ve Nasuh Bey Camileri ile Selçuklu dönemi eseri Abdülmümin Mescidi bulunmaktadır. Tepenin etrafındaki önemli anıtlardan İnceminare Medresesi ve Mescidi ise tepenin batısında yer almaktadır. Yine batıda ve tepeden biraz daha uzak bir konumda Beyhekim ve Zevle Sultan Mescidleri bulunmaktadır. Tepenin kuzeybatısında günümüzde Akcami olarak bilinen yapı, Şifahane Mescidi ve büyük ihtimalle bu mescidin bir parçası olduğu Alaeddin Darüşşifasının kalıntıları bulunmaktadır.

Bu dönemde Alâeddin Tepesi etrafındaki en önemli farklılaşma 1891 yılında göçmenlerin iskânı için Hamidiye Mahallesinin oluşumudur (Tuğlacı, 1985, s.218). Geleneksel dokudan farklı olarak gridal planlı dikdörtgen biçiminde adalardan oluşan mahalle dönemin yeni yapılanma mevzuatına göre oluşturulmuş olmalıdır⁷. Tepenin güneyinde ise bu

⁶ Bu yapıların mevcudiyeti ile ilgili bilgiler Konya'nın 1918 tarihindeki hâlihazır durumunu gösteren haritadan ve 1926 ve 1927 tarihli kadastral paftalardan edinilmiştir.

⁷ Bu kısımdaki düzenleme, ilki 1882 tarihinde yürürlüğe giren ve yeni yapılaşmayı düzenleyen 1891 tarihli Ebniye Kanunu'na

19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE DEĞİŞEN VE DÖNÜŞEN BİR KÜLTÜR MİRASI OLARAK KONYA ALÂEDDİN TEPESİ

Şekil 2 - Alâeddin Tepesi ve yakın çevresinde 1897-1918 arası fiziksel değişimler. / *Physical changes in Alâeddin Hill and its close surroundings between 1897 and 1918*

dönemde Hıristiyan halka hitap eden yeni yapılarının inşa edildiği görülmektedir. 1854 yılında Rum Mektebi olarak bilinen bina, 1892 yılında Fransız misyonerleri tarafından açılan bir okul ve yine bu bölgede, geleneksel konutlardan çok farklı özelliklere sahip olan Araboğlu Kosti Evi olarak bilinen yapı inşa edilmiştir (Konya ve Rehberi, 1921, s.66) (Foto. 4).

Anadolu toprakları üzerinde demiryollarının inşa edilmesi pek çok Anadolu şehrinde olduğu gibi Konya'yı da etkilemiştir. 1897 yılında şehre ulaşan demiryolu ile Konya tarım ürünlerinin taşınması için önemli bir kavşak noktası haline gelmiş, bu durum özellikle şehirdeki Hıristiyan unsurların zenginleşmesini beraberinde getirmişti. Konya'nın daha kolay ulaşılabilen bir yer haline gelmesi sayesinde şehir ve barındırdığı kültürel mirasa olan ilgi de artmıştır.

Bu dönemde Konya'da pek çok Anadolu şehrinde olduğu gibi bir İstasyon Caddesi'nin oluştuğunu görmekteyiz. Bu cadde Alâeddin Tepesi'nin güneyinden ve batısındaki, genelde Hıristiyan unsurların meskûn olduğu mahallelerin tepenin eteklerinden geçerek güneybatıda, şehrin dışında olan istasyona ulaşmaktadır.

göre yapılmış olmalıdır. Bu kanuna göre yeni yapı parselleri dikdörtgen biçimli ya da düzgün geometri olmalıdır. Bkz. ERGİN, O. N., 1995, Mecelle-i Umûr-ı Belediye, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı: 1673.

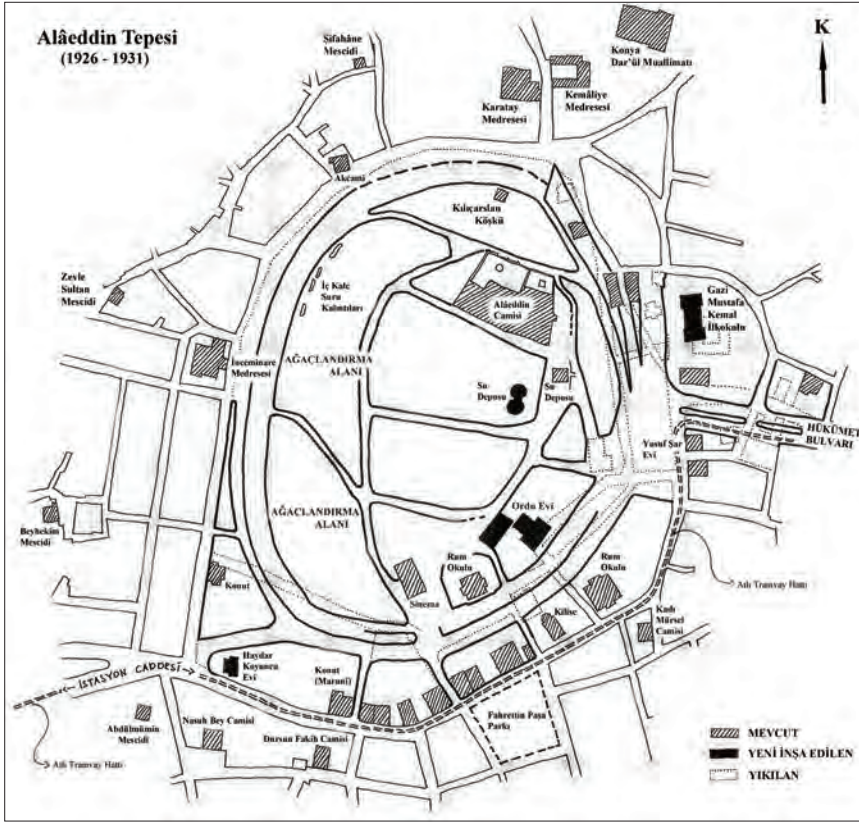
Bu caddenin üzerinde özellikle ticaretle zenginleşen Marunilerin yaptıkları konut yapılarının varlığı dikkati çekmektedir. Mimari biçimlenişi ve malzemesi ile Konya'nın geleneksel düz çatılı kerpiç konutlarından farklı olan bu yapıların ve bundan önce inşa edilmiş diğer azınlık yapılarının varlığı ile şehrin bu kısmının daha zengin bir görünüme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölgedeki yapılaşma 1910'lu yıllarda da devam etmiş, 1910 yılında İstasyon Caddesinin Alâeddin Tepesi'nin eteklerine denk gelen kısmında, Fransız okulunun yanına Fransız Katolik kilisesinin, 1911 yılında ise Doktor Dat'ın hastanesi veya Amerikan Hastanesi olarak bilinen bir başka misyoner yapısının inşa edildiği görülmektedir (Foto. 4) (Konya ve Rehberi, 1921, s.66, Önge, 2011, s.143). Yine bu yıllarda tepenin güney kısmında Rum azınlık için bir okul ve bu okula ait bir tiyatro salonu inşa edildiği anlaşılmaktadır (Şek. 2).

Fotoğraf 5 - Kılıçarslan Köşkü'nün, 1897 yılındaki hali. (Sarre, 1967, s.49) / *The status of Kılıçarslan Kiosk as of 1897*

19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE DEĞİŞEN VE DÖNÜŞEN BİR KÜLTÜR MİRASI OLARAK KONYA ALÂEDDİN TEPESİ

Şekil 4 - Alâeddin Tepesi ve yakın çevresinde 1926-1931 arası fiziksel değişimler. / Physical changes on Alâeddin Hill and its close surroundings between 1926 and 1931

Nisan 1919 ile Mart 1920 arasındaki bir yıldan kısa süren İtalyan işgali de bu bölgeyi olumsuz etkilemiştir. İşgalciler, Alâeddin Tepesi'ni eğitim alanı olarak kullanmışlar ve kazılar yaparak buradaki kültür mirasına zarar vermişlerdir. 1920 yılındaki Delibaş İsyanı sırasında isyancılarla hükümet görevlileri arasındaki çatışma Alâeddin Tepesi'nde cereyan etmiş, çatışmada kullanılan patlayıcı maddelerle Alâeddin Camisi zarar görmüştür (Önder, 1953, s.203). İsyanın bastırılmasından sonra isyancıların infazı da Alaeddin Tepesi'nde yapılacak, ve daha sonra Alaeddin Camisi de depo olarak kullanılmaya başlanacaktır. Tepenin ve çevresinin değişim ve dönüşüm süreci Milli Mücadele sonrasında da devam etmiştir. 1923 yılında başlayan mübadelenin büyük ölçüde sona erdiği 1925 yılı sonu itibarıyla, tepenin güneyi

ve doğusunda gayrimüslimlere ait pek çok taşınmazın hazineye devredilmiş olduğu tapu kayıtlarından anlaşılmaktadır (Şek. 3). Bu bağlamda, Konya'nın gayrimüslim mahallelerinin özgün sosyal karakterini bu süreçte yitirdiği söylenebilir.

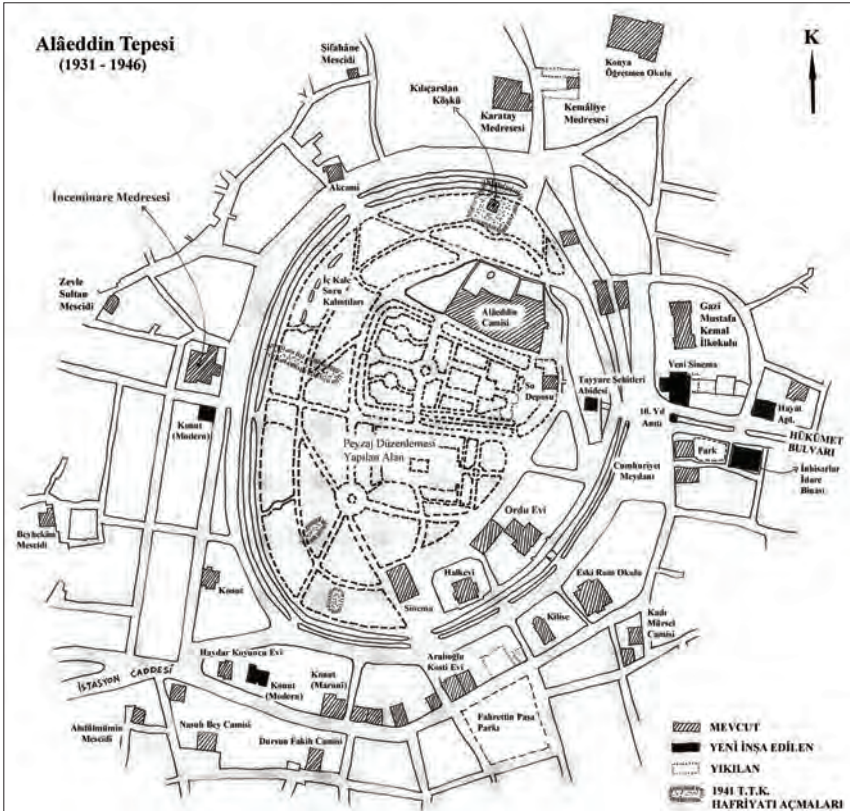
1926 – 1931 yılları arası Alâeddin Tepesi etrafında farklı süreçlerde önemli fiziksel değişimlerin olduğu, kültür mirasını bağlamında kayıpların yaşandığı bir dönemdir. Tepenin günümüzdeki biçimi ve etrafındaki sokak dokusu, büyük ölçüde bu dönemdeki değişimler sonucunda oluşmuştur (Şek. 4).

Bu dönemde, sokak dokusundaki değişiklikleri; Muammeriye caddesinin genişletilip Hükümet Bulvarı olarak yeniden düzenlenmesi, tepenin güneyinden geçen yolun açılarak tepenin daraltılması, caddenin tepeye ulaştığı kısımda kamulaştırmalar yapılarak Cumhuriyet Meydanı'nın düzenlenmesi, tepenin güneyinden, daha önceden hazineye devredildiğinden bahsettiğimiz mülklerin bir kısmının üzerinden yol geçirilmesi ve bu yolun Cumhuriyet Meydanı'na bağlanması olarak özetleyebiliriz. Alaeddin Tepesi bu değişiklikler sonucunda doğuda ve güneyde biraz daha küçülmüş, sahip olduğu ve o dönemde fark edilmediği anlaşılan arkeolojik potansiyeli, güneyde tepeden koparılan kısımda yeni yapıların inşası ile oluşacak tahribata açık hale gelmiştir. Buna ilave olarak, tepenin üzerindeki düzenleme çalışmalarının da hız kazandığı, ağaçlandırma yapıldığı ve yürüyüş yollarının düzenlenmiş olduğu, bu dönemde çekilmiş fotoğraflardan anlaşılmaktadır.

Bu değişikliklerin olduğu süreçte mimari mirasla ilgili kayıpların başlıcaları şunlardır: Muhaddiszade Medresesi ve Nalınacı Türbesi, Muammeriye caddesinin genişletilmesi esnasında, 1927 yılında yıkılmıştır. Tepenin güneyinde yer alan Fransız Okulu 1926 yılında kamulaştırılmış, muhtemelen buradan geçirilen yolun yapımı esnasında yıkılmıştır¹⁰. Aynı süreçte bu yolun Cumhuriyet Meydanı'na bağlandığı kısımda bazı konut yapılarının da yıkılmış olduğu tapu kayıtlarından izlenebilmektedir. Cumhuriyet Meydanı'nın düzenlenmesi esnasında da burada bulunan yapı adası ve bunun kuzeyindeki yapı adalarının ortadan kaldırılmış olduğu

Belediyesi tarafından yıktırılmıştır. Zeki ATÇEKEN'e göre ise Eflatun Mescidi 1919 yılında, bir iç kargaşa sırasında dinamitlenerek yıktırılmıştır. Haşim KARPUZ, yapının 1921 yılında belediye tarafından yıktırıldığından bahsetmiş, bununla beraber özgün kaynak referansı vermemiştir. Bkz. ÖNDER, M., 1971, Mevlânâ Şehri Konya, Ankara: Güven Matbaası:491, ATÇEKEN, Z., 2003, "Selçukluların Konya'da Camiye Çevirdikleri ilk Mabet: Eflâton Kilisesi", İpek Yolu Konya Kitabı VI (ed. Canser Arabacı), Konya: Konya Ticaret Odası: 3-10., KARPUZ, H., 2001, "Konya'nın Selçuklu Kent Dokusu ve Son Yıllarda Yok Olan Anıtları", I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler, Cilt:II, Konya: T.C. Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi: 1-9, 5.

¹⁰ Fransız okulunun kamulaştırılması ile ilgili Bkz. B.O.A. Dosya No:253, Gömlek no:12, Fon Kodu: HR.İ.M.

Şekil 5 - Alâeddin Tepesi ve yakın çevresinde 1931-1946 arası fiziksel değişimler ve 1941 yılında yapılan kazılara ait açmaların yerleri / *Physical changes on Alâeddin Hill and its close surroundings between 1931 and 1946, the locations that had been excavated during the studies by Turkish Historical Association, in 1941*

Külliyesinin kalıntılarının da etkilendiği anlaşılmaktadır. Kalıntıları barındıran yapı adası muhtemelen yine 1926 ya da 1927 yılında düzenlenerek park haline getirilmiştir.

Aynı yıllarda Alâeddin Tepesi ve yakın çevresinde bazı yeni yapıların inşa edildiği görülmektedir. Tepenin doğusunda Kazanlı Medresesi'nin parseline 1927 yılında Gazi Mustafa Kemal İlkokulu yapılmıştır. Tepenin güneyinde ise aynı yıllarda Ordu Evi inşa edilmiş, tepenin güneydoğu kısmı ise teraslanarak Ordu Evinin bahçesi olarak düzenlenmiştir (Foto. 7). Aynı yıl tamamlanmış olan bir başka yapı da şehrin artan su ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak yapılan ikinci su deposudur. Bu yapı, 1902 yılında inşa edilmiş olan ilk deponun güneybatısında yer almaktadır (Foto. 8).

Bu değişimler süreci, Atatürk'ün Konya'yı ziyareti esnasında Alâeddin Tepesi'ndeki mimari mirasın durumunu görmesi ve çözüm için girişimlerde bulunması ile yavaşlamıştır. Büyük önder, Ankara'ya çektiği telgrafta Alâeddin

Fotoğraf 6 - İnceminare Medresesi, 1920'li yıllar. (Y. Önge arşivi) / *İnceminare Madrasah, 1920s. (Y. Önge photo archive)*

görülmektedir. Yıkılan bu yapıların ve arsalarının tümü 1926 yılı tapu kayıtlarına göre hazineye devredilmiş olan mülklere aittir. Kazanlı ve Ataiyye Medreseleri de 1926 yılında yıkılmıştır (Süral, 1975, s.3). Bu yıkımlar sürecinde Alâeddin Tepesi'nin batısında yer alan İnceminare Medresesi de kültür mirasının değerini anlayamayan bazı yerel otoriteler tarafından yıktırılma tehlikesi geçirmiştir¹¹ (Foto. 6). Yıkımlar sürecinden Gazialemşah

Fotoğraf 7 - Orduevi Bahçesi, arka planda Gazi Mustafa Kemal İlkokulu (Başgelen, 1998) / *The public garden of Army Officers Club and Gazi Mustafa Kemal Primary School on the background. (Başgelen, 1998)*

Tepesi ve yakın çevresindeki belli başlı anıtların ordu tarafından kullanılmakta olanlarının tahliye edilmelerini ve onarılmalarını istemiştir. Bu emir kapsamında 1936

Haziran ayında, medresenin yakınında ikamet etmekte olan bir generalin emriyle yıkımına başlanmış, yıkım çalışmaları müze müdürü ve Âsar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti üyelerinin girişimleriyle güçlükle durdurulabilmiştir. Bkz. ÖNDER, M., 1993, "Son Yüzyıl İçerisinde Konya'da Yıkıtılan Selçuklu Eserleri", Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı, Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi: 169-173. 170.

¹¹ Mehmet Önder'e göre, İnceminare Medresesi'nin, 1929 yılının

19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE DEĞİŞEN VE DÖNÜŞEN BİR KÜLTÜR MİRASI OLARAK KONYA ALÂEDDİN TEPESİ

Fotoğraf 9 - Alaeddin Tepesi'nden doğuya bakış. Önde, Tayyare Şehitleri Abidesi, arkada Onuncu Yıl Anıtı, solda Yeni Sinema, sağda Yusuf Şar evi ve ardında İnhisarlar Binası (Koyunoğlu Müzesi arşivi, Foto: A. Ektem) / A view from Alâeddin Hill, to the east. Airmen Martyrs Monument, with the Monument of the 10th Anniversary of Turkish Republic, "Yeni Sinema" Movie Hall on the left, Yusuf Şar residence, Turkish State Liquor and Tobacco Monopoly Local Administration Building on the right. (Koyunoğlu Museum photo archives, Photo by: A. Ektem)

Fotoğraf 8 - Doğudan Alaeddin Tepesi'ne bakış. Arka plandaki çift kubbeli yapı 1927 yılında yaptırılmış olan su deposudur. (Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi arşivi, Foto: İ. Tongur) / Alâeddin Hill, view from east. The structure on the background with double domes is the water tank, which was constructed in 1927. (Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Photo Archive, Photo by: İ. Tongur)

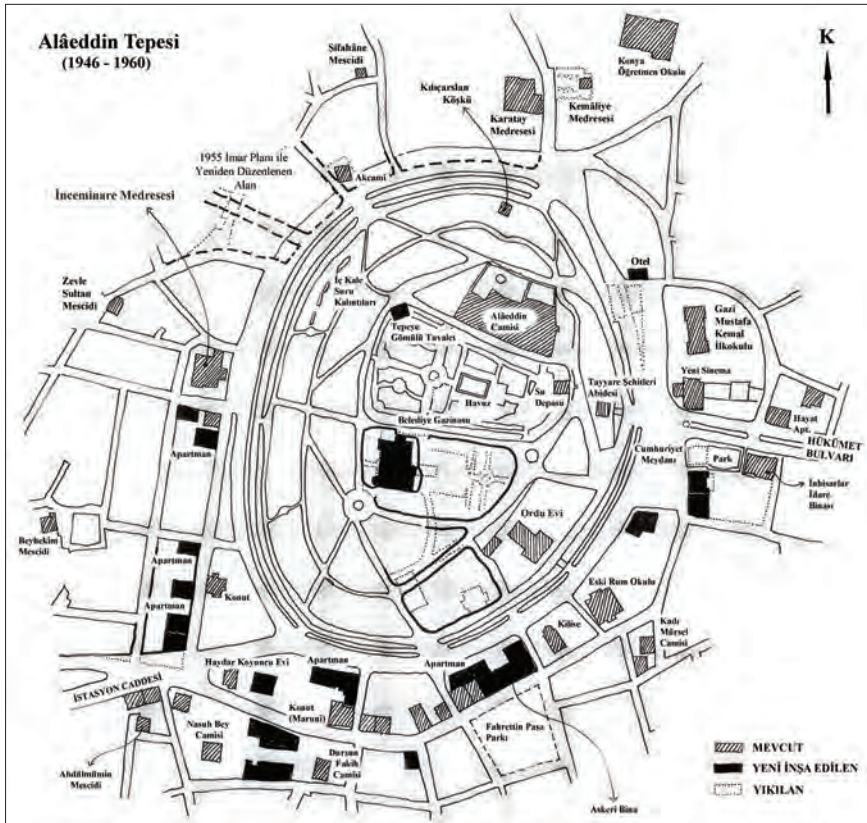
- 1937 yıllarında, İnceminare ve Karatay Medreseleri tamirat görmüş, Alâeddin Camisinin onarımı ise ancak 1945 yılında gerçekleştirilebilmiştir.

1930'lu yıllarda modern mimari mirasın ilk örnekleri Alâeddin Tepesi çevresinde görülmeye başlanmıştır. Bu yeni yapıların ağırlıklı olarak Alâeddin Tepesi'nin doğu kısmında Hükümet Bulvarının Cumhuriyet Meydanına

yakın kısmında inşa edildiği görülmektedir (Şek. 5). Bunların ilk örneği, bulvarın güneyinde yer alan ve 1935 yılında inşaatı tamamlanan, idari ofisler, depo ve satış mekânlarına sahip, üç katlı İnhisarlar İdare Binası'dır (İnhisarlar, 1935, s.2). Konya'nın bilinen ilk apartmanı olan dört katlı Hayat Apartmanı da 1938 yılında bulvarın kuzeyine İnhisarlar İdare Binası'nın karşısına inşa edilmiştir. Aynı yıl inşaatı tamamlanan bir diğer yapı da Konya'nın ilk modern sinema salonu olan Yeni Sinema'dır. Yeni Sinema, bulvarın kuzeyinde Cumhuriyet Meydanı'na bakan köşe parselde inşa edilmiştir. Bunun haricinde muhtemelen yine aynı yıllarda inşa edilmiş olan daha küçük müstakil konut yapılarının varlığı da fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Bunların birinin Yeni Sinema'ya bitişik olarak inşa edilmiş olduğu, diğerinin İnceminareli Medrese'nin güneyindeki köşe parselde yer aldığı, bir diğerinin ise tepenin güneybatısında yeni açılan caddenin güney kısmında olduğu bu döneme ait fotoğraflardan tespit edilebilmektedir. Bu dönemde inşa edilen yeni yapıların arasında iki mütevazı cumhuriyet dönemi anıtının varlığı da dikkati çekmektedir. 1933 yılında Cumhuriyet Meydanı'nın ortasına cumhuriyetin onuncu yılı münasebetiyle yaptırılan ve üzerinde Atatürk'ün Konya halkına hitaben iyi dileklerinin yazılı olduğu, onuncu yıl anıtı dikilmiştir. 1936 yılında ise tepenin doğu kısmına Tayyare Şehitleri Abidesi inşa edilmiştir (Foto. 9).

Fotoğraf 10 - Alâeddin Tepesi'ne güneybatıdan bakış. 1956 veya 1957 tarihinde çekilmiş olması muhtemel bu hava fotoğrafında tepe etrafında çok katlı yapılaşmanın olduğu görülmektedir. Tepenin ortasındaki yapı Belediye Gazinosu'dur. (Başgelen 1998) / *Alâeddin Hill, view from southwest. In this photograph dated to 1956 or 1957, it is visible that the multi-storied building development was in progress around Alaeddin Hill. The building at the top of the Hill is the Entertainment Hall run by the municipality. (Başgelen 1998)*

Şekil 6 - Alâeddin Tepesi ve yakın çevresinde 1946-1960 arası fiziksel değişimler. / *Physical changes on Alâeddin Hill and its close surroundings between 1946 and 1960*

Alâeddin Tepesi'ndeki arkeolojik mirasa yönelik bir tehdit olarak değerlendirilebilecek olan ağaçlandırma çalışmalarının bu dönemde de devam ettiği görülmektedir. Dönemin valisi Niyazi Ataker tarafından bir peyzaj projesi yaptırılarak 1939 yılında uygulamaya konmuştur.

Mimari mirasın bilinçli olarak tahribatı Atatürk'ün müdahalesiyle durdurulmuş görünse dahi yitirilme süreci devam etmektedir. Doktor Dat'ın hastanesi olarak bilinen ve Milli Mücadele'den sonra ordu tarafından kullanılmakta olan yapı 1935 yılında çıkan bir yangın sonucu ağır hasar görek kullanılmaz hale gelmiştir (Kişmiş ve Es, 1962, s.2). Kemaliye Medresesi'nin öğrenci hücreleri 1939 yılında bilinmeyen bir nedenle yıktırılmıştır (Önder, 1952, s.30). 1939 ve 1940 yıllarında Gazialemşah ve Kürkçü mahallelerinde iki kerpiç geleneksel konutun bakımsızlık sonucunda çatıları çökmüştür. Bu süreçte belediye tarafından yapılan incelemede

19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE DEĞİŞEN VE DÖNÜŞEN BİR KÜLTÜR MİRASI OLARAK KONYA ALÂEDDİN TEPESİ

bu iki mahallede çökme tehlikesi bulunan 383 konut tespit edilmiş, bu evler boşaltılarak yıkıma terkedilmiştir (Önge, 2011, s.185).

1940'lı yıllara gelindiğinde Konya şehrinin bir planlı gelişim süreci içine girdiği ve sahip olduğu kültür mirası ile beraber Alâeddin Tepesi'nin de bu gelişim sürecinden etkilendiği görülmektedir. 1941 yılında yeni bir Halkevi binası yapılması gündeme gelmiş ve bu yapının Alâeddin Tepesi'nin güney kısmında inşa edilmesi düşünülmüştür (Oran, 1940, s.201). Bu süreçte Türk Tarih Kurumu Alâeddin Tepesi ile ilgilenmiş, arkeolojik potansiyelini ortaya çıkarmak amacıyla tepenin çeşitli kesimlerinde kazılar yapmıştır. Bu kazılar Alâeddin Tepesi'nin M.Ö. 2000 yılından günümüze farklı devirlere ait arkeolojik mirası katmanlar halinde barındıran bir yapıda olduğunu kesin olarak ortaya koymuştur (Akok, 1975, s.222). Bu kazıda elde edilen bilgi ve bulgular sonucunda, Halkevi projesi farklı bir yere uygulanmış, bununla beraber, Alâeddin Tepesi üzerinde yeni yapılar yapılması önlenememiştir.

1946 yılından itibaren Konya şehri planlı yapılaşma sürecine girmiştir. 1946, 1955 ve 1968 yıllarında yapılan tüm planların, Alâeddin Tepesi ve yakın çevresi üzerinde sokak dokusu ve mahalleler bağlamında etkileri görülmektedir. 1946 ve 1955 tarihli planlar Alaeddin Tepesi çevresinde gelişen ve buradaki yoğunluğu arttırarak değişim sürecini hızlandıracak öneriler içermektedir. Bu planlar arasında 1968 tarihli Yavuz Taşçı planı, Alâeddin Tepesi ve yakın çevresindeki trafiği ve yerleşim yoğunluğunu kontrol altına almayı amaçlayan yaklaşımıyla farklılaşmaktadır. Bununla beraber bu planın da tepenin etrafında şehir dokusunu farklılaştırarak önerileri olmuştur. 1968 tarihli Konya İmar planı revizyonları ile beraber günümüze değin yürürlükte kalmıştır.

1952 yılında, Alâeddin Tepesi'nin güneybatısında, dört katlı Kibrit apartmanı inşa edilmiştir (Önge, 2011, s.195). Bu yapının inşası, bu bölgede çok katlı yapılaşma sürecinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Zira takip eden yıllarda tepenin batısındaki ve güneyindeki parsellerde birbirinin peşi sıra çok katlı yapılar inşa edilmeye başlanacaktır (Foto. 10). Lakin bunların tümünün konut yapıları olmadığı görülmektedir. 1957 yılında yangın sonucu tahrip olana kadar ordu tarafından kullanılmakta olan Dr. Dat'ın hastanesinin parseline, yeni bir askeri bina inşa edilmiştir. Aynı yıl, muhtemelen Konya'nın ilk modern otellerinden biri olan yapının, tepenin kuzeydoğusundaki bir parselde yükseldiği görülmektedir (Şek. 6).

Alâeddin Tepesi'nin rekreasyon alanına dönüştürülmesi çalışmalarına 1950'li yıllarda da devam edilmiştir. Tepenin en yüksek kesimindeki alana bir süs havuzu, büfeler, bunun kuzeybatısına ise tepenin içine gömülü bir umumi tuvalet inşa edilmiştir. 1957 yılında bunların yanına bir de Belediye Gazinosu inşa edildiği anlaşılmaktadır (Alkan ve Çiftçi, 1994, s. 148).

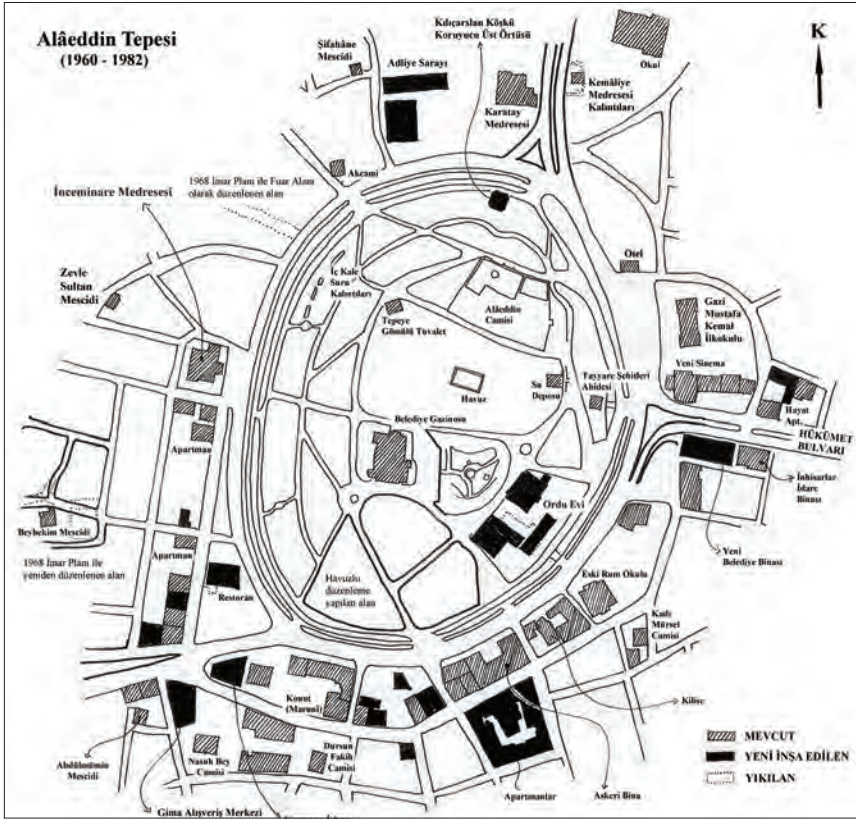

Fotoğraf 11 - Yusuf Şar'ın evinin parseline inşa edilmiş olan yeni Belediye binası, 1970'li yıllar. (Koyunoğlu Müzesi arşivi) / The new Municipality Hall, which was constructed on the parcel of Yusuf Şar residence. (Koyunoğlu Museum photo archives)

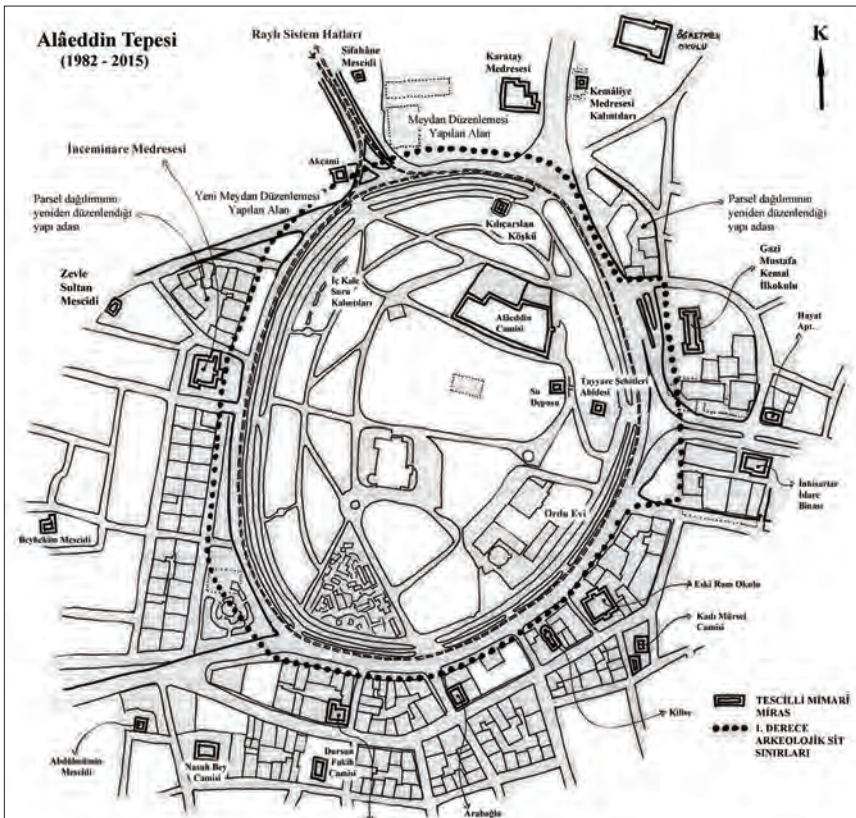

Fotoğraf 12 - Alâeddin Tepesi'ne, doğudan bakış, 1970'li yılların başı itibariyle tepenin ve yakın çevresinin durumu. Soldaki modern bina yeni Orduevi'dir. Arka planda Alâeddin Camisi, Kılıçarslan Köşkü koruyucu örtüsü ve Adliye binası görülmektedir. (Koyunoğlu Müzesi arşivi) / Alâeddin Hill, view from the east, the status of the hill and its close surroundings as of early 1970's. The modern edifice on the left is the new Army Officers Club. Alâeddin Mosque, the protective superstructure of Kılıçarslan Kiosk and the Justice Hall are seen on the background. (Koyunoğlu Museum photo archives)

Mimari mirastan da kayıplar yaşanmıştır. 1950'li yıllarda, o döneme kadar Halkevi olarak kullanılmakta olan Rum okulu binası ve bununla beraber yapılmış olan ve o döneme kadar Sinema salonu olarak kullanılan tatbikat sahnesi yıkılmış, bunların arsaları tepenin yeşil alanına dâhil edilmiştir. 1953 yılında ise, Cumhuriyetin 10.yılı şerefine dikilen anıt kaldırılmıştır (Odabaşı, 1998, s.28). Tepenin üzerine 1927 yılında inşa edilmiş olup zemin sorunları nedeniyle kullanılamaz hale gelen su deposu 1954 yılında yıkılmıştır (Doğan, 2003, s.63,64). Tepenin doğusunda, Belediye binası olarak kullanılmakta olan Marunî Yusuf Şar'a ait evin, 1956 yılında yıkımını da bu kayıplar dahilinde değerlendirmek gerekir. Bu yapının yerine 1960 yılında, projesi yarışma ile seçilen yeni bir

Şekil 7 - Alâeddin Tepesi ve yakın çevresinde 1960-1982 arası fiziksel değişimler. / Physical changes on Alâeddin Hill and its close surroundings between 1960 and 1982

Şekil 8 - Alâeddin Tepesi ve yakın çevresinde 1982-2015 arası fiziksel değişimler sonucu güncel durum, tescilli mimari miras va arkeolojik sit sınırları / The contemporary situation due to the physical changes on Alâeddin Hill and its close surroundings between 1982 and 2015, registered architectural heritage and official borders of archaeological site

belediye binası inşa edilecektir (Konya..., 1957, s.58-62) (Foto. 11). 1960'ların başında ise, 1927 tarihinde yapılmış olan Orduevi binası yıkılarak 1964'te yerine daha büyük yeni bir Orduevi binası inşa edildiği görülmektedir (Alkan, 1994, s.146). Yine bu yıllarda tepenin kuzeyindeki Karatay Medresesi'nin yan parseline Adliye Sarayı, tepenin güneyinde yerel bir tüccarın sahibi olduğu konutun yerine ise bir iş merkezi inşa edilmiştir (Foto. 12).

1950'li ve 1960'lı yıllarda Alâeddin Tepesi üzerinde ve çevresinde bulunan anıtlarda onarımların yapıldığı anlaşılmaktadır. 1952 yılında Karatay, 1954 yılında İnceminare Medreseleri onarılmıştır. 1958 yılında Dursun Fakih Camii, 1961 yılında Abdülâmin mescidi ve Nasuh Bey camisi onarılmıştır (Önder, 1971, s.135, 217). 1962 yılında Kılıçarslan köşkü üzerine betonarme koruyucu üst örtü inşa edilmiştir (Önge, 2011, s.212). Alâeddin Camisi bu süreçte en sık onarım gören mimari miras örneğidir. 1949 yılından itibaren 1990'ların başına kadar olan süreçte pek çok onarım geçirmiştir (Önge, 2011, s.213-218).

1960'ların başında Alâeddin Tepesi'nin güneyinde yer alan Gazialemşah külliyesinin kalıntıları üzerine yapılan park, yapı adasına dönüştürülmüştür. 1964 yılına gelindiğinde bu yapı adasının da dolduğu ve böylece Gazialemşah külliyesine ilişkin son izlerin de yok edildiği anlaşılmaktadır (Şek. 7).

1962-1963 yıllarında Konya Belediyesi, Ankara yolunu şehir merkezine bağlamak için çalışmalar yaptığı esnada, yolun Alâeddin Tepesi'ne bağlanan kısmını genişletmiş, bu süreçte Kemaliye Medresesi'nin 1939'da yıkılan kısmının temelleri yolun altında kalmıştır (Önge, 2011, s.196). Medresenin çinili eyvanı ve bazı kalıntıları bu süreçten kurtulabilmiştir.

1966 tarihli imar planının onanmasından sonra, 1968-1970 yılları arasında, Alâeddin Tepesi'nin kuzeybatısındaki bölge, fuar alanı olarak düzenlenmiştir. Bu süreçte

19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE DEĞİŞEN VE DÖNÜŞEN BİR KÜLTÜR MİRASI OLARAK KONYA ALÂEDDİN TEPESİ

geleneksel konutları ve tarihi sokak dokusunu içeren Safahane Mahallesi tarihe karışmıştır. Safahane Mahallesinden geriye kalanlar da 1990'lı yılların başlarında raylı sistem inşaatı sırasında ortadan kaldırılacaktır.

1970'li yıllara gelindiğinde Alâeddin Tepesi'nin barındırdığı kültürel mirastan geriye kalanları korumaya yönelik herhangi bir süreç hâlen oluşmamıştır. Tepenin güney kesiminde terasları ve havuzları olan bir park düzenlemesi yapıldığı o yıllara ait fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Tepenin güneydoğu kesiminde ise Orduevi binasına yeni ek binalar yapılmıştır (Alkan, 1994, s.146). Tepenin doğu kesiminde 1920'li yıllarda yapı adalarının ortadan kaldırılmasıyla oluşturulan Cumhuriyet Meydanı 1970'li yıllarda kavşağa dönüştürülmüştür. Yine bu yıllarda tepenin yakın çevresindeki çok katlı yapılaşmaya bir de alışveriş merkezi eklenecektir. 1974 yılında inşaatı tamamlanan bu yapı, tepenin güneybatısında Nasuh Bey Camisi ile Abdülmümin mescidine yakın bir konumda bulunmaktadır (Alp, 1974, s.1).

1980'li yıllarda Alâeddin Tepesi ve yakın çevresindeki kültür mirasına yönelik birçok koruma kararının alındığı görülmektedir. 1981 – 1989 yılları arasında tepe ve yakın çevresinde bulunan pek çok mimari miras ve bunlara ait kalıntılar tescil edilmiş, 1982'de tepenin etrafında dolanan yolun içinde kalan kısım 1. Derece Sit Alanı ilan edilmiştir (Şek. 8). Bu süreçte belirlenen sit sınırı, tepenin batı ve kuzey kısımlarını barındırdığı arkeolojik miras ile beraber içine alabilmiştir. Öte yandan bu sınırın tepenin güney ve doğu kısımlarında 1927'de tepeden koparılmış ve 1950 sonrasında çok katlı yapılaşmaya terk edilmiş adaları kapsamadığı görülmektedir. Sit sınırları 1993 yılında genişletilmişse de bunun koruma süreçlerine ne derece katkısı olduğu tartışmaya açık bir durumdur.

1980'li yıllarda tepenin yakın çevresinde bazı yapı adalarındaki parsel dağılımının farklılaştığı görülmektedir¹². Tepenin doğusunda bulunan iki yapı

adası ve tepenin batısındaki İnceminareli Medrese'ye komşu yapı adasında tamamen yeni bir parsel düzeni oluşturulmuş, tamamen ticari işleve sahip yeni çok katlı yapılar inşa edilmiş ve bu adalardaki özgün yapılaşmaya ilişkin son izler de böylece ortadan kalkmıştır. Aynı süreçte 1930'lu yıllarda inşa edilmiş olan Yeni Sinema ve bitişiğindeki konut yapısı da yıkılmış olmalıdır.

1980'lerin başında Alâeddin Tepesi üzerinde varlığını koruyabilmiş iki önemli Selçuklu mirasından biri olan Alâeddin Camisi'nin zemin sorunlarını çözmek için bir çalışma grubu oluşturulmuş, bu grubun görüşleri doğrultusunda, 1986 – 1991 yılları arasında caminin oturduğu zemine beton enjeksiyonu yapılmıştır. Bu müdahale neticesinde Alâeddin Camisinde yıllardan beri süregelen ve pek çok onarımların yapılmasına neden olan zemin sorunları sona ermiş, bununla beraber, Alâeddin Tepesi'nin arkeolojik potansiyeli ciddi zarar görmüştür (Önge, 2011, s.218).

Fotoğraf 13 - Alaeddin Tepesi'nin güneyinde, hafif raylı sistem hatlarının inşası için 1990 yılında yapılan kazılardan bir görüntü. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı , Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivi) / A view from the excavations in 1990, for the construction of public railway system to the south of Alaeddin Hill. (Archives of the Ministry of Culture and Tourism, General Directorate of Cultural Properties and Museums)

1980'li yılların sonunda Konya Belediyesi'nin hazırlattığı hafif raylı sistem projesinde, ulaşım hatları Alâeddin Tepesi'nin çevresinden dolaşacak biçimde tasarlanmış, Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun (KKTVKBK) tüm itirazlarına rağmen, tepenin çevresinden dolaşan yolun iç kısmında temel çukurları açılarak hatların inşa edilmesine 1992 yılında başlanmıştır (Foto. 13). Bununla ilgili olarak KKTVKBK tarafından başlatılan

¹² Bahsi geçen yapı adaları İmar Kanununa göre Konya Belediyesi tarafından yeniden düzenlenmiş olmalıdır. Halen yürürlükte olan 3194 sayılı ve 3/5/1985 tarihli İmar Kanunu'nun 18. Maddesinde "İmar hududu içinde bulunan binalı veya binasız arsa ve arazileri malikleri veya diğer hak sahiplerinin muvafakati aranmaksızın, birbirleri ile, yol fazlaları ile, kamu kurumlarına veya belediyelere ait bulunan yerlerle birleştirmeye, bunları yeniden imar planına uygun ada veya parsellere ayırma, müstakil, hisseli veya kat mülkiyeti esaslarına göre hak sahiplerine dağıtmaya ve re'sen tescil işlemlerini yaptırmaya belediyeler yetkilidir" hükmü yer almaktadır. 3194 sayılı İmar Kanunu'ndan önce yürürlükte olan ve son halini 1972 yılında yapılan değişiklikle alan 6785 sayılı İmar Kanunu'nun, 1972 yılında düzenlenen 42.Maddesinde de benzeri bir ifadeyle parsellerin yeniden düzenlenmesi konusunda belediyeler yetkili

kılınmıştır. 3194 sayılı İmar Kanunu için Bkz. <<http://www.csb.gov.tr/db/turkce/mevzuat/mevzuat732.pdf>>. 6785 sayılı İmar Kanunu için bkz. <http://www.emektd.com.tr/Images/Uploads/Files/2703131129_6785-1605sayiliimarkanunuson-durumu.pdf>.

hukuki süreçler, 2003 yılında Konya Büyükşehir Belediyesi'nin aklanmasıyla sona ermiştir (Önge, 2011, s.229-233). Hatların inşa edilmesi esnasında açılan temel çukurlarıyla, Alâeddin Tepesi'nin, özgün yayılım alanına tecavüz edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, olay ile ilgili hukuki süreçte tartışmaların, daha çok, hattın oluşturacağı titreşimin tepenin yapısına etkisi ile ilgili olduğu görülmektedir (Önge, 2011, s.233).

1980'lerin başından 1990'lı yıllara kadar Alâeddin Tepesi'nin çevresinde pek çok parselde çok katlı yapılar yükselmiş, şehrin bu bölgesi tamamen ticari aktivitenin baskın olduğu, yoğun trafiği olan bir alan haline gelmiştir. Hafif raylı sistem projesinin de Alâeddin Tepesi çevresinde bu yoğunluğu arttırmaya yönelik bir etkisinin olduğundan bahsetmek mümkündür.

2000'li yıllarda tepenin çevresinde alan ölçeğinde müdahaleler görülmektedir. 2008 yılında, 1970'de inşaatı tamamlanmış olan fuar alanı tamamen yıkılarak yeni bir düzenlemeye kavuşturulmuştur. Aynı yıl, şehrin farklı bir bölgesinde yeni bir Adliye Sarayı'nın inşaatının tamamlanması üzerine, 1960'larda yapılmış olan eski Adliye Sarayı yıkılmıştır. Bunun arsası Belediye tarafından otobüs parkı olarak değerlendirilmiştir (Önge, 2011, s.237). 2014 yılında bu alanda da yeni bir meydan düzenlemesi yapıldığı görülmektedir.

2010 yılında Alâeddin Tepesi'nin kuzey kısmında Kılıçarslan Köşkü etrafında kazılar yapılmaya başlanmıştır (Foto. 14). Bu süreçte köşkün restore edilmesi ve 1962 yılında inşa edilmiş olan koruyucu beton örtüsünün kaldırılması gündeme gelmiş, kazı buluntularını sergileyecek bir proje yaptırılmış ve bu proje KKTVKK tarafından onaylanmıştır. 2015 yılı itibariyle henüz uygulama aşamasına geçirilememiştir.

Fotoğraf 14 - 2014 itibariyle Kılıçarslan köşkü etrafında yapılan kazılardan sonra köşk ve yakın çevresi (M. Önge fotoğraf arşivi) / A view from Kılıçarslan Kiosk and its surroundings after the excavations as of 2014. (M. Önge photo archive)

Günümüzde Alaeddin Tepesi, bir metropol haline gelmiş olan Konya şehrinin kapladığı alanın ortasında üzeri ağaçlarla kaplı bir rekreasyon alanı haline gelmiştir. Tepenin, kuzey kısmında Alâeddin Camisi ve beton koruyucu üst örtüsü ile Kılıçarslan Köşkü kalıntıları, ortasına yakın olan kesiminde Belediye Gazinosu ve güneydoğu bölümünde Orduevi binaları mevcuttur. Osmanlı döneminde yapılmış su deposu da işlevini yitirdiği halde halen mevcut bulunmaktadır. Tepeyi çevreleyen ve günümüzde raylı sistemin de varlığıyla daha yoğun bir trafiğe sahip olan yolun dış kısmında, kuzeyde ve kuzeydoğuda geniş meydanlar bulunmaktadır. Tepenin kuzeyinde ve batısında yer alan ve müze olarak kullanılan Karatay ve İnceminare Medreseleri, alandaki önemli Selçuklu eserleridir. Günümüzde tepeye komşu olan parseller, kuzeybatıdakiler haricinde çeşitli ticari işlevleri olan çoğunluğu dört katlı binalarla dolmuştur. Özellikle tepenin güneyinde, Gazialemşah Mahallesi yer alan ve günümüze ulaşabilen Selçuklu, Karamanoğlu ve Osmanlı dönemlerine ait mimari mirasın bu yapılaşma içinde algılanmadığı görülmektedir.

Sonuç

Çalışmanın başında bahsettiğimiz öğeler bağlamında Alâeddin Tepesi ve yakın çevresinin günümüze ulaştığı hali itibariyle, korunmuşluk durumu hakkında yapılabilecek değerlendirmeler şunlardır:

Alâeddin Tepesi ve yakın çevresi olarak tanımlanabilecek olan şehir parçası, barındırdığı mahalleler itibariyle ciddi değişimler geçirerek günümüze ulaşabilmiştir. Alaeddin Tepesi'ne sınır tanımlayan İç Kale Surları ile çevrelenen ve İç Kale Mahallesi olarak bilinen oluşum, bu çalışmada incelenen zaman aralığından daha önce ortadan kalkmıştır. Mahalle ögesiyle ilişkili ilk önemli değişimler 20.yy başında oluşmuştur. Bu zaman dilimindeki savaş, tehcir, mübadele gibi siyasal ve sosyal olayların etkisi sonucunda Hıristiyan unsurların barındığı mahalle bileşeni sosyal olarak ortadan kalkmıştır. Bunların mirası ise 1920'li yıllarda tepenin güneyinde yol açılması, 1950'li yıllardan itibaren çok katlı yapıların ortaya çıkması süreçlerinde çeşitli kayıplarla günümüze kısmen intikal edebilmiştir. 1970 yılında tamamlanan fuar alanı düzenlemesi sonucunda Alâeddin Tepesi'nin kuzeybatısındaki, geleneksel Konya evlerini barındıran mahalleler yok edilmiştir. Alâeddin Tepesi ve yakın çevresi olarak adlandırdığımız alandaki mahalleler ise kısmen günümüze ulaşabilmiştir. Günümüze ulaşabilen mahallelerin fiziksel yapıları 1950'lerdeki çok katlı yapılaşma sürecinde bozulmuştur. Geçmişten günümüze Alâeddin Tepesi ve yakın çevresindeki mahallelerin sadece isimlerinin günümüze ulaştığını söylemek abartılı bir yaklaşım olmayacaktır.

Alâeddin tepesi ve yakın çevresinin sokak dokusu önemli değişimler geçirerek günümüze ulaşmıştır. Bu süreçte özellikle tepenin rekreasyon alanına dönüştürülmesine yönelik çabaların ve imar planı uygulamalarının payı bulunmaktadır. Tepenin üzerindeki yapıların yitirilmesi ve kalıntılarının da ortadan kaldırılmış olması, sokak dokusunun Alâeddin Tepesi üzerindeki varlığı ve İç Kale Mahallesi'nin fiziksel biçimi hakkında fikir yürütmeyi güçleştirmektedir. 1926 – 1927 yıllarında Alâeddin Tepesi'nin güneyinden geçirilen yol ile güneydeki yerleşim tepenin bir bölümü ile beraber koparılmış, tepenin yayıldığı alan küçültülmüştür. Bu durum ilerleyen yıllarda, tepenin algılanması ve barındırdığı arkeolojik mirasın korunması ile ilgili sorunları beraberinde getirmiştir. Alâeddin Tepesi'nin kuzeybatısında 1970 yılında yapımı tamamlanan fuar alanı düzenlemesi, Alâeddin Tepesi'nin kuzeybatısındaki mahalleler ile beraber buradaki tarihi sokak dokusunu da ortadan kaldırmıştır.

Alâeddin Tepesi ve yakın çevresinde korunabilmiş olan anıtlar, ağırlıklı olarak Selçuklu dönemine aittir. Her ne kadar belli başlı Selçuklu dönemi mimari mirası korunarak günümüze intikal ettirilmiş olsa dahi, Alâeddin Tepesi etrafında oluşan katlı yapılaşma bu mimari mirası zor algılanır hale getirmiştir. İç Kale surlarının sadece çok küçük bir bölümüne ait kalıntılar günümüze ulaşabilmiştir. Bu kalıntılar, günümüzde Alâeddin Tepesi'ni kaplayan peyzaj içinde zorlukla algılanır ve tahribata açık durumdadır.

Konya'nın geleneksel konut yapılarından, Alâeddin Tepesi'nin üzerinde ya da yakın çevresinde, bir tek örnek bile günümüze ulaşamamıştır. Bunların bir zamanlar üzerlerinde oldukları parseller 1926-1930 arasında yapılan düzenlemelerde ortadan kaldırılmış ya da çok katlı yapılarla dolmuştur. Hıristiyan unsurların yaptırdıkları yapıların sadece bir bölümü günümüze ulaşabilmiş olsalar dahi, çok katlı yapılaşmanın içinde güçlüklerle algılanabilmektedirler. Modern mimari mirasa ilişkin örneklerin de eksiksiz olarak günümüze ulaşamadıkları görülmektedir.

Alâeddin Tepesi'nin arkeolojik potansiyeli 1941 yılında yapılan kazılarda net olarak ortaya konabilmiştir. Bununla beraber, tepe üzerinde ilerleyen yıllarda yeni yapıların inşa edilmesinde herhangi bir sakınca görülmediği anlaşılmaktadır. 1986 - 1991 yılları arasında Alaeddin Camisinin zemin güçlendirilmesi için kullanılan yöntem neticesinde caminin oturduğu zeminde ve yakınında bulunan arkeolojik miras zarar görmüştür. Yirminci yüzyılın başından günümüze değin yapılan peyzaj uygulamaları sonucunda Alâeddin Tepesi'nin üzerinde oluşan ve yüksek ağaçları da içeren bitki

örtüsü, havuz ve tuvalet gibi uygulamalar, mevcut arkeolojik mirasa halen zarar vermektedir.

Son dönemde Kılıçarslan köşkü çevresinde yapılan kazılar buradaki yapılaşmayı anlamak için önemli bilgiler sunmaktadır. Bununla beraber bu kazıların buluntuları 2015 yılı itibariyle halen bilim ortamına sunulamamıştır. Kazı bölgesinde bu alanı şehirle bütünleştirecek bir müdahalenin henüz yapılmamış olduğu görülmektedir.

Sonuç itibariyle, üzerinde ve yakın çevresinde mimari mirası barındıran, Konya'nın tarihi ile ilgili yoğun arkeolojik veri içeren bir alan, günümüzde değeri itibariyle çok istisnai bir durumda korunması gerekirken, günümüzde bir rekreasyon alanı olarak kullanılmaktadır. Alaeddin Tepesi ve yakın çevresinin, günümüzdeki durumu ve kültür mirasının korunması bağlamında ölçütlerin gelişip gereken önlemlerin alınmasına kadar uğradığı kayıplar dikkate alındığında, yeterince korunamadığını düşünmek mümkündür. Bununla beraber, halen mevcut olan arkeolojik mirasın ve günümüze ulaşabilen mimari mirasın izlerinin değerlendirilmesi konusunda da henüz tamamen geç kalınmadığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

AKOK, M., 1975, "Konya Şehri İçindeki Alaeddin Tepesinde Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Arkeolojik Kazıların Mimari Buluntuları", Bellekten, Cilt: XXXIX, Sayı:154, Ankara: Türk Tarih Kurumu: 217-224.

ALKAN, A. ve Ç. ÇİFTÇİ, 1994, "Konya Alaeddin Tepesinde (Arkeolojik, Doğal ve Tarihi Sit Alanı) Planlama Sorunları", Ulusal Koruma Planlaması Semineri 29-30 Eylül – 1 Ekim 1993, Yıldız Teknik Üniversitesi – İstanbul, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Matbaası: 142-154.

ALKAN, A., 1994, Konya, Tarihi Kentin Planlama Sorunları. Yayıncı Belirtilmemiş.

ALP, H., 1974, "Gima Konya'da Şube Açıyor", Yeni Konya (11 Ekim 1974): 1.

ATÇEKEN, Z., 2003, "Selçukluların Konya'da Camiye Çevirdikleri ilk Mabet: Eflâton Kilisesi", İpek Yolu Konya Kitabı VI (ed. Caner Arabacı), Konya: Konya Ticaret Odası: 3-10.

AVANAS, A., 1998, Millî Mücadele'de Konya, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.

- BAŞGELEN, N., 1998,
Bir Zamanlar Konya, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- BAYKARA, T., 2004,
Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- BAYKARA, T., 1985,
Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı
- DOĞAN, M. S., 2003,
Konya Su Tarihi, Konya: Konya Belediyesi Su ve Kanalizasyon İşleri Genel Müdürlüğü
- DOĞAN, M. S., 2002,
“Osmanlı Devrinde Konya’nın Su İletim Sistemi”, İpek Yolu Konya IV, editör:Y. Küçükdağ, Konya: Konya Ticaret Odası: 91-96.
- ERAVŞAR, O., 2001,
“Gezginlerin Gözüyle Konya”, Gez Dünyayı Gör Konya’yı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: 241-287.
- ERGENÇ, Ö., 1995,
XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları
- ERGİN, O. N., 1995,
Mecelle-i Umûr-ı Belediye, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı
- “İnhisarlar Yeni Binaya Nakledilecek”, 1935,
Ekekon (21 Nisan 1935):2.
- KARPUZ, H., 2001,
“Konya’nın Selçuklu Kent Dokusu ve Son Yıllarda Yok Olan Anıtları”, I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler, Cilt:II, Konya: T.C. Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi: 1-9, 5.
- KİŞMİR, C.ve S.ES, 1962,
“Yarım Asır Öncesi Konya: İstiklâl Savaşı Günlerinde Konya”, Yeni Konya (24 Temmuz 1962):2.
- KİŞMİR, C.ve S.ES, 1962,
“Yarım Asır Öncesi Konya: Elektrik Şirketi”, Yeni Konya (5 Haziran 1962):2.
- KİŞMİR, C., 1961,
“Türksözü Gazetesi ve Vali Muammer Bey”, Yeni Konya, (4 Ağustos 1961):2
- “Konya Belediye Binası Proje Müsabakası”, 1957,
Arkitekt, Yıl:XXVII, Sayı: 287, İstanbul: 58-62.
- Konya ve Rehberi, 1921 (1339),
Ahmet İhsan ve Şürekâsı
- KONYALI, İ. H., 1964,
Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi, Konya: Yeni Kitap Basımevi
- KÜÇÜKDAĞ, 1989,
Lâle Devri’nde Konya. (yayınlanmamış doktora tezi: T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı. Konya.)
- MADRAN, E., 2002,
Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800-1950, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
- MUŞMAL, H., 2009,
Osmanlı Devleti’nin Eski Eser Politikası, Konya Vilâyeti Örneği (1876-1914), Konya: Kömen Yayınları
- ODABAŞI, S., 1998, 20.
Yüzyıl Başlarında Konya’nın Görünümü, Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü.
- ONAT, S., 1949,
“Roma Devrine Ait Bir Kitabe”, Anıt, Yıl:1, Sayı:5, Konya: Yeni Kitap Basımevi: 18-20.
- ORAN, S., 1940,
“Konya Halkevi Binası Projesi”, Arkitekt, Yıl:10, Sayı: 117-118, İstanbul: 198-202.
- ÖNDER, M., 1993,
“Son Yüzyıl İçerisinde Konya’da Yıkılan Selçuklu Eserleri”, Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı, Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi: 169-173.
- ÖNDER, M., 1971,
Mevlânâ Şehri Konya, Ankara: Güven Matbaası.
- ÖNDER, M., 1953,
Milli Mücadelede Konya -1- Delibaş Hadisesi, Konya: Yeni Kitap Basımevi.
- ÖNDER, M., 1952,
Konya Maarifi Tarihi, Konya: Ülkü Basımevi
- ÖNGE, M., 2011,
Conservation of Cultural Heritage on Alaeddin Hill in Konya from the 19. Century to Present Day.

(yayınlanmamış doktora tezi: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Doktora Programı. Ankara.)

SARRE, F., 1967,
Konya Köşkü, (çev. Ş. Uzluk), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

SÜRAL, M., 1975,
“50 Yıl Önceden Bu Yana Her Yönüyle Konya -16-“,
Yeni Konya (5 Ağustos 1975):3.

ÜNVER, S., (1967),
“Yetmiş Yıl Önce Konya”, Belleten, Cilt:XXXI,
Sayı:122, Ankara: Türk Tarih Kurumu: 201-220.

TEXIER, C., 2002,
Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, Cilt:3,
Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı

TUĞLACI, P., 1985,
Osmanlı Şehirleri, İstanbul: Milliyet Yayınları

TUŞ, M., 2007,
Sosyal ve Ekonomik Açıdan Konya, Konya: Tablet Yayınları

Von MOLTKE, H., 1969,
Moltke'nin Türkiye Mektupları, (çev. H. Örs),
İstanbul:Remzi Kitabevi

YASA, A., 1996,
Anadolu Selçukluları Döneminde Türk-İslâm Şehri Olarak Konya. (yayınlanmamış doktora tezi: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.)

19. YÜZYIL ENDÜSTRİ MİRASI ÖRNEĞİ OLARAK TİRİLYE'DE BİR ZEYTİNYAĞI FABRİKASI*

AN OLIVE OIL FACTORY IN TİRİLYE AS AN EXAMPLE OF 19th CENTURY INDUSTRIAL HERITAGE

Elif Acar BİLGİN** - Özlem Köprülü BAĞBANCİ***

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 30 Eylül 2015	Received: September 30, 2015
Hakem Değerlendirmesi: 2 Ekim 2015	Peer Review: October 2, 2015
Kabul: 30 Aralık 2015	Accepted: December 30, 2015

Özet

Bursa'nın Mudanya ilçesine bağlı bir kıyı mahallesi olan Tirilye, ekonomisi zeytin üretimine dayalı yerleşimlerden biridir. Zeytin ve zeytinyağı ile dünyaca tanınan Tirilye, yakın geçmişe kadar ipekböcekçiliği, balıkçılık ve şarap üretimi açısından da önemli bir yerleşimdir. Zeytincilik günümüzde önemini hala korumaktadır.

Geleneksel yöntemle üretim yapan yağhaneler gerekse de endüstrileşmenin örnekleri olan erken modern zeytinyağı fabrikaları teknolojik eskime nedeniyle günümüzde kullanım dışı kalmaktadırlar. Zeytinle ilgili endüstri mirasının korunmasına yönelik çalışmalar yeterli düzeyde olmadığı için, yıkılan, değiştirilen ve özgünlüğünü kaybeden geleneksel fabrikalar içlerinde bulunan makinelerle birlikte hızla yok olmaktadır.

Bu sorundan yola çıkarak hazırlanan bu makale, 19.yüzyıl'ın ikinci yarısında Rumlar tarafından Tirilye'de inşa edilmiş ve yaklaşık 15 yıldır atıl durumda kalan endüstri mirası örneği zeytinyağı fabrikasının belgelenmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda yapının mimari özellikleri, tarihi, yapım tekniği, malzeme özellikleri ile birlikte analitik rölövesine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri Mirası, Koruma, Zeytinyağı Fabrikası, Bursa, Tirilye

* Bu makale Elif ACAR BİLGİN'in 2015 yılında Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı'nda, Doç.Dr. Özlem KÖPRÜLÜ BAĞBANCİ danışmanlığında tamamladığı "19. Yüzyıl Endüstri Yapılarının Kültürel Miras Olarak Değerlendirilmesi: Tirilye'de Zeytinyağı Fabrikası Restorasyon Projesi" adlı yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır. Makalede kaynak belirtilmeyen fotoğraflar ve çizimler yazar tarafından hazırlanmış olup yazarın kişisel arşivinden ve yüksek lisans tezinden alınmıştır.

** Arş.Gör., Uludağ Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, e-posta: acarelf@gmail.com

*** Doç.Dr., Uludağ Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, e-posta: ozlemkoprulu@yahoo.com

Abstract

Tirilye is a coastal town located in the west of Mudanya, Bursa and its economy is based on olive cultivation. Tirilye, which is worldwide known for its olive and olive oil production, was also an important settlement with sericulture, fishery industry and wine production until recently. Olive production still maintains its importance.

The olive oil workshops where the olive oil is produced by traditional techniques and early modern olive oil factories, the primary examples of industrialization have become idle due to their technological backwardness. Since the studies on the conservation of olive industrial heritage are rare, the traditional factories are changing, being demolished and finally disappearing with the machinery inside rapidly.

The aim of this paper is to document the industrial heritage olive oil factory, which has been built by Greeks in the second half of 19th century in Tirilye and remained out of function for nearly 15 years. In this respect, the architectural characteristics, history, construction techniques, materials and measured drawings of the building are investigated in this paper.

Keywords: Industrial Heritage, Conservation, Olive Oil Factory, Bursa, Tirilye.

Giriş

Ülkemizdeki mevzuatta yer almamakla birlikte günümüzde endüstri mirası olarak tanımlanan üretim yapıları korunması gerekli kültür varlıkları kapsamında ele alınmaktadır. Türkiye’de endüstrileşmenin uygulama alanlarından biri olan Bursa’da farklı amaçlar için inşa edilmiş , bugün endüstri mirası olarak tanımlanan üretim yapıları bulunur. Bu çerçevede, zeytine dayalı üretimle ilgili endüstri mirası örneklerinden Mudanya’nın Tirilye mahallesinde yer alan bir zeytinyağı fabrikası bu çalışmanın konusudur.

Akdeniz zeytin kültürünün günümüzde hala yaşadığı Tirilye’de, bu kültürün simgesi ve taşıyıcısı olan, geleneksel üretim sürecinde kullanılan teknik donatılara sahip ve 15 yılı aşkın bir süredir atıl durumda kalmış bir zeytinyağı fabrikası (yağhane) bulunmaktadır. Bu makalede, yazarın yüksek lisans tezi kapsamında yaptığı çalışmalar ışığında, zeytine dayalı bir kültür ürünü olan Tirilye’deki bu zeytinyağı fabrikasının tanıtılması amaçlanmaktadır (Acar Bilgin 2015).

Endüstrileşmenin Etkileri

Endüstri Devrimi 18.yüzyılda İngiltere’de başlayan, teknolojik gelişim ve üretim süreçlerinin dönüşümünü sağlayan bir süreci ifade eder. Bu devrim, 19.yüzyıl başlarından itibaren diğer Avrupa ülkelerine, Amerika’ya yayılmış, 20.yüzyılda ise Japonya ve Rusya kendi endüstri devrimlerini yaşamaya başlamışlardır (Köksal 2005: 7). Endüstri Devrimi’nin sonuçları 19.yüzyıl ve 20.yüzyıl boyunca toplumları değiştirip yeniden şekillendirmiş, küresel etkileri ile geleceği belirlemeye hala devam etmektedir (www.erih.net, 2015).

Endüstri Devrimi, yeni teknolojiler, yeni işçi örgütlenmeleri, su ve buhar gücünün kullanımıyla ortaya çıkan fabrika gibi yeni bina türleri ve yeni yerleşim modelleri meydana getirmiştir. Böylece endüstri öncesi tarım toplumunun yerini yeni çalışma koşullarıyla endüstri toplumu almıştır (Cossons 2012: 6-16).

Teknolojinin gelişmesiyle değişen üretim biçimleri, fabrika mimarisini de üretim sürecine göre şekillendirmeye başlamıştır. Fabrikalara zaman içinde konutlar, eğitim yapıları, rekreasyon alanları vb. eklenmesiyle endüstri yerleşkeleri oluşmuştur. Bunlardan bazıları günümüzde endüstri mirası olarak Dünya Mirası Listesi’ne de girmiştir (Köksal 2005:9).

Osmanlı’da Endüstrileşme

18.yüzyıl’da Osmanlı toplumunun çoğu kırsalda yaşamakta, tarım ve hayvancılıkla uğraşarak geçimlerini sağlamaktaydı. 19.yüzyıl’da tarım alanları genişlemeye

başlamış ve iç kesimlere doğru yayılmış, modern tarım araçlarının kullanımı artmıştır. 19.yüzyıl’ın ilk yarısında buharlı gemiler ve demiryolları sayesinde ulaşımın kolaylaşması Osmanlı ticaretinin gelişmesini sağlamıştır (Quataert 2013a:171-210).

Avrupa ülkeleriyle rekabette Osmanlı imalat sektörü yeterince mekanize olamasa da üretim artmış, özellikle iç pazara yönelik tekstil üretimine (dokuma, boyama, baskı, halı, dantel, ham ipek ihracatı) ağırlık verilmiştir (Quataert 2013b:13-44). Tarım ve sanayide de büyük ölçüde tüketim ürünleri üzerine yoğunlaşmıştır. İç talepleri karşılayacak üretim yapılmaya çalışılmıştır (Kopar 2013: 49).

19. yüzyıl başlarında ekonomisi temelde tarıma ve ilkel teknolojilerle imalata dayalı olan Osmanlı Devleti’nin dünya kapitalizmine açılma süreci, Avrupa ile ticaretin artması ve yabancı sermaye yatırımları ile gelişmiştir. Bu süreç dünya konjonktürüne ve devletin özgül koşullarına göre farklılık göstermiştir (Pamuk 1985:718-723).

Osmanlı Devleti’nde 1820-1853 yılları arası dış ticaret genişlemiş, 1854-1876 yılları arasında dış borçlanma ile ekonomik bağımlılık artmış, 1880-1896 yılları arasında durgunluk yaşanmış, 1896-1914 yılları arasında ise iktisadi büyüme gerçekleşmiştir (Pamuk 1985:718-723). 1908-1922 arası devrim ve savaş yıllarıdır. İktisadi olarak da ulusal bir kapitalizme yöneliş hakim olsa da Türk burjuvazisinin -yani yerli sermayenin- sanayide değil de ticarete gelişmesi iktisadi anlamda en büyük engel olmuştur (Boratav 2014:19-80).

Osmanlı sanayi, maden üretimi ve tarımsal üretimle bütünleşememiş; Osmanlı Devleti bir yandan Avrupa’nın pazarı haline gelmiş bir yandan da maden ve tarım ürünleri Avrupa sanayisinin bütünleyici birer parçaları olmuştur (Ökçün 1997:XIX-XXIII).

Cumhuriyet Dönemi’nde Endüstrileşme

Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e genel olarak dünya pazarlarına ve yabancı sermayeye açık, tarıma ve küçük ölçekli imalatçılığa dayalı bir iktisadi yapı miras kalmıştır (Pamuk 1985: 723). Osmanlı’dan devralınan sanayinin yetersiz olması, sanayinin serbest gelişimini sağlayacak sermaye birikiminin olmaması, kısıtlı kaynakların özel kesim içinde dağıtılarak verimliliğin azalabileceği kaygısı gibi nedenlerle devletin sanayiye müdahale etme gereksinimi duyduğu düşünülmektedir (Kopar 2013: 51).

1923-29 yılları arası iktisadi olarak “açık ekonomi koşullarında yeniden inşa” dönemi olmuştur. Bu dönemde yerli ve milli burjuvazi oluşturulması anlayışı devam etmiştir. Yerli sermaye ile yabancı sermaye ortaklığındaki yatırımlar desteklenmiştir (Boratav 2014: 19-80). Cumhuriyet Dönemi’nin endüstrileşme yaklaşımı

devletin kuracağı sanayi tesisleri ile kaynakların etkin şekilde kullanımını sağlamıştır (Kopar 2013: 50-51).

Korumacılık ve devletçilik ilkelerinin belirleyici olduğu 1930-1939 yılları arası ise Türkiye Cumhuriyeti için ilk sanayileşme dönemi olarak kabul edilir. Devletçilik ilkelerine göre ilk düzenlemeler daha önce ithal edilen ve “üç beyazlar” olarak ifade edilen kumaş, şeker ve un sektörlerinde yapılmıştır (Boratav 2014: 19-80). 1930’lu yıllarda dünya ekonomisi gerilerken Türkiye’de korumacı anlayışın benimsenmesi ve iç pazara yönelik sanayileşmeye ağırlık verilmesi olumlu sonuçlar doğurmuştur (Pamuk 2007: 3-26).

Bursa Kentinin Endüstrileşmesi

Anadolu toprakları 13. yüzyılda hem doğu ile batı arasında hem de Arap ülkeleri ile Avrupa arasında yapılan ticarete ana güzergahları içerir. 14.yüzyılda İran’da İlhanlı Devleti’nin çökmesi (1335) ve Batı Anadolu’da Osmanlılar’ın ortaya çıkmasıyla (1300-1360) ticaretin merkezi Batı Anadolu’ya kaymıştır (İnalçık 2014: 127-132). Arabistan, Hindistan ve Çin’den gelip Avrupa ülkelerine gidecek olan ipek, baharat ve diğer doğu malları için bir depo konumunda olan Bursa hem Osmanlı ekonomisi, hem de uluslararası ticaret açısından önemli bir üretim ve ticaret merkezi olmuştur (Aktar 1996: 119-143).

19. yüzyıla kadar Bursa, doğudan ipek kumaşın geldiği, boyanıp ihracatının yapıldığı bir ticaret merkezidir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Endüstri Devrimi Bursa’yı da etkilemiş, büyük bir sanayi atılımı gerçekleşmiş ve ülkenin ipek fabrikalarının büyük bir bölümü Bursa’da açılmıştır (Kaplanoğlu 2011: 74-77). Bursa’da kozalardan ipliği buhar gücüyle çalışan makinelerle çeken ilk filatür fabrikası 1838’de açılmıştır (Aydın 2007: 1-10). Bursa, 1840’lardan itibaren Lyon için hammadde üreten bir kent haline gelmiştir (Aktar 1996: 119-143). 19.yüzyılda Bursa’da ipek fabrikalarının yanı sıra yağhane ve un fabrikaları da açılmıştır (Kaplanoğlu 2011: 83).

Bursa valilerinden Ahmet Vefik Paşa döneminde, 1861’de Mudanya yolu genişletilip uzatılarak Çekirge, Gemlik ve Kütahya yolları ile birleştirilmiş; böylece Marmara Denizi’ne ulaşım kolaylaşmıştır. 1865’te Gemlik’ten, 1871 yılında da Mudanya İskelesi’nden İstanbul’a deniz seferleri başlamıştır. 1892’de Bursa-Mudanya demiryolu hattı resmen açılmıştır. 1904 yılında ilk kez “Fraissinet” adlı bir şirket Mudanya ile Marsilya arasında, ayda iki kez olmak üzere seferler başlatmıştır (Kaygalak 2006: 178-182).

Cumhuriyet’in kurulmasından sonra da Bursa’da ipekçilik faaliyetleri devam etmiş, kent endüstrisinin temelinde yine ipekçilik yer almıştır. Cumhuriyet’in farklı dönemlerinde uygulanan farklı ekonomi politikaları ve

genel olarak ipekçiliğin dünyadaki durumu Bursa’yı da etkilemiştir.

1933’te yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile Bursa’da Gemlik Suni İpek ve Merinos fabrikaları açılmış, yurt dışına hammadde ve yarı mamul mal ihraç eden Bursa tekstil sanayisi, Türkiye ulusal pazarı için üreten bir yapıya dönüşmüştür (Aktar 1996: 119-143).

Endüstri Mirası Kavramı: Tanım Ve İşlevlendirilmesi

18.yüzyıl sonlarına doğru İngiltere’de başlayan, 19.yüzyıl ve 20.yüzyıl başlarına kadar tüm coğrafyalara yayılan Endüstri Devrimi’yle birlikte değişen üretim tarzı, üretimin gerçekleşeceği mekânların değişimini de beraberinde getirmiştir. Endüstri Mirası kavramı Endüstri Devrimi ile değişen üretim tarzının mekâna yansımalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan yapıların ve üretim araçlarının kültürel bir değer olarak ifadesidir (Acar Bilgin 2015).

Endüstri mirasının korunması ile ilgili ICOMOS ile ortak çalışan bir kurum olan TICCIH (The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage-Uluslararası Endüstri Mirasını Koruma Komitesi) tarafından 2003 yılında hazırlanan “Endüstri Mirası için Nizhny Tagil Tüzüğü”nde¹ endüstri mirasını şöyle tanımlanmaktadır:

“Endüstri mirası, sanayi kültürünün tarihsel, teknolojik, sosyal, mimari veya bilimsel değere sahip kalıntılarından oluşur. Bu kalıntılar, binalar ve makineler, atölyeler, imalathaneler ve fabrikalar, madenler ile işleme ve arıtma sahaları, ambarlar ve depolar, enerji üretilen, iletilen ve kullanılan yerler, ulaştırma ve tüm altyapısı, ayrıca sanayiyle ilgili barınma, ibadet etme veya öğretim gibi sosyal faaliyetler için kullanılan yerlerden oluşur.”

ICOMOS Türkiye tarafından 2013 yılında hazırlanan Mimari Mirası Koruma Bildirgesi’nde endüstri mirası “endüstriyel üretim süreçlerinin içinde yer aldığı ve/veya endüstri devrimi teknolojisiyle üretilmiş yapılardır. Artık kullanım dışı kalmış yapılar, üretim donatıları, yapı aksamları ve yerleşimler ile içinde buldukları doğa ve kent peyzajları endüstri mirasını oluşturur” şeklinde tanımlanmaktadır (www.icomos.org.tr, 2013).

Kıraç (2001: 96-124), endüstriyel mirasının tanımlanmasında; arazi çalışması, belgelerin araştırılması ve tarihleme çalışması, analiz, yorum ve değerlendirme yöntemini önermektedir. Endüstri yerleşkesinin analizi yapılırken doğal kaynakların varlığı, topoğrafya, iş gücü gibi yer seçimini belirleyen etkenlerin tespit edilmesi,

¹ Casanelles, E., Logunov E., 2003. The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage. The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (Endüstri Mirası İçin nizhny Tagil Tüzüğü). s.1-2. <http://ticcih.org/wp-content/uploads/2013/04/NTagilCharter.pdf> - (Erişim Tarihi:12.07.2013).

teknolojik gelişmelere bağlı olarak zaman içinde gerçekleşen değişikliklerin yorumlanması, üretim ile üretimi destekleyen diğer mekanlar arasındaki ilişki, bina tipolojileri (işlev, kullanılan enerji kaynağı, yapım sistemi ve yapı malzemeleri) incelenmesi gerekmektedir.

Endüstri Mirasının Yeniden İşlevlendirilmesi

Endüstri binalarının çağdaş üretim teknolojilerinin gerektirdiği fiziksel koşullara cevap verememesi bu binaların işlevsel olarak eskimelerine neden olmaktadır. Ayrıca, kentleşmenin artmasıyla beraber bu yapıların yerleşim içinde kalmaları nedeniyle işlevlerini tamamen kaybetmişlerdir. Terk edilen endüstri yapılarının bakımsız kalması, ekonomik ve kültürel değerlerinin anlaşılması, belgeleme ve koruma çalışmaları için bütçe eksikliği, özel koruma yasalarının eksikliği, yapılan uygulamaların disiplinler arası bir uzmanlık anlayışından yoksun olması gibi sorunlar, bu yapıların korunması konusunda engel oluşturmaktadır. İşlevsiz kalan binalar terk edilip bakımsız kalmış, yapıdaki teknik donatılar hurda olarak satılmış, rant sağlamak amacıyla yıkılmışlardır (Altınoluk 2000: 7-8).

Endüstri yapılarının risk altında kalmasına neden olan faktörlerden biri de, işlevsel değerlerini kaybetmeleridir. Teknolojik gelişmelere uyum sağlanmadığı noktada yapılar terk edilmeye başlanmıştır. Terk edilmeye beraber yapılar bakımsız kalmakta, makine teçhizatı sökülümekte ve binalar yapısal olarak da zarar görebilmektedir.

Endüstri yapılarının korunmasında çağdaş koruma düşüncesiyle uyumlu olarak yeniden işlevlendirme anlayışı ağırlık kazanmıştır. Üretim tekniğinin yapıdaki izleri de yapının kimliğinin bir parçası olarak değerlendirilmeli ve korunmalı, bunun yanı sıra ekonomik fayda da sağlanmalıdır. Endüstri tarihinin birer taşıyıcısı olan bu yapıların, endüstri mirası turizmüne yönelik bir fırsat oluşturması, ekonomik kazanç sağlamaktadır. Ekonomik kazanç kaygısı korumanın kültürel işlevinin önüne geçmemelidir (Kıraç 2001: 85-91).

Hayatın bir parçası olmuş ve şimdi kullanım dışı olan endüstri binalarının geri dönüştürülmesi yani yeniden kullanımı, endüstri mirasının sürdürülebilirliği olarak görülmektedir (Cossons 2012: 6-16). Bilindiği üzere, bir binayı inşa etmek için kullanılan bütün malzeme, enerji, insan gücünün tamamına "gömülü enerji" (embodied energy) olarak anılır. Mevcut binaları korumak, yenilenemeyen bu enerjinin daha uzun süre kullanımını sağlamaktadır. Yeniden işlevlendirme daha az enerji kullanımı ve kaynak tüketimi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, tarihi binaları korumak sadece geçmişle değil gelecekle de ilgili bir kavramdır (Watson 2012: 136-141).

19. ve 20.yüzyıllarda yapılan endüstri yapıları, yapıldıkları dönemin teknolojisini ve üretim tarzını yansıtmakla beraber, modern mimarlığın birer temsilcisi

olarak da korunmaya değer görülmüştür. Endüstri mirası yapılarına yeniden işlev verilirken yapıların özgün işlevleri belirleyici olmaktadır. Üretim tekniklerini ve sürecini yansıtan, donanımlarını hala korumakta olan yapıların ana işlevi müze olmuştur. Müze ana işlev olmakla beraber, çok amaçlı salon, sergi salonu, restoran, kafe, hediyelik eşya satışı, ofis, servis alanları ve rehberli turları ile ziyaretçilere hizmet etmektedir.

Zeytincilikle ilgili endüstri mirası yapılarına yeni işlevlendirilmesine örnek olarak Çanakkale, Küçükkuyu'da bulunan özgün işlevi sabunhane olan Adatepe Zeytinyağı Müzesi, Midilli Adası'nda bulunan ve Dünya Mirası Listesi'ne giren Agia Paraskevi, Endüstriyel Zeytinyağı Üretimi Müzesi verilebilir.

Yerelde Zeytinciliğin Gelişimi Ve Tirilye Zeytinyağı Fabrikası

Zeytincilik, Cumhuriyet sonrasında Türkiye'de en önemli tarım faaliyetlerinden biri olmuştur. 1937'de Bornova Zeytincilik Enstitüsü kurulmuş, 1939 yılında zeytincilik için özel kanun çıkarılmıştır. 1956'da kurulan Uluslararası Zeytin Konseyi (IOOC-UZK), Uluslararası Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin Anlaşma'nın yürütülmesinden sorumlu bir kuruluştur. Türkiye'de de 2007 yılında Ulusal Zeytin ve Zeytinyağı Konseyi (UZZK) kurulmuştur. UZZK çatısı altında zeytin ve zeytinyağı üreticileri, sanayicileri, birlikleri, kooperatifleri, araştırma ve eğitim kurumları, meslek odaları ve sivil toplum kuruluşları bir araya getirilmiştir (Özkaya vd. 2010: 1-26).

Zeytin, dünya üzerinde kuzey ve güney yarım kürede 30°-45° enlem dereceleri arasında 33 ülkede yetiştirilmektedir. Akdeniz'de yer alan İspanya, İtalya, Yunanistan, Tunus, Suriye, Türkiye başlıca zeytin üreticisi ülkelerdendir. Zeytinin anayurdu olan Akdeniz Havzası'nın doğusunda bulunan Türkiye'de, başta Ege ve Marmara Bölgeleri olmak üzere, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde toplam 41 ilde zeytin yetiştirilmektedir (<http://zeytindostu.org>, 2015). Doğu Marmara Bölgesi (Bursa, Bilecik, Eskişehir) yağlık zeytin üretiminde 5.sırada, sofralık zeytin üretiminde ise 3.sırada bulunmaktadır. Ülkemizde ana üretim bölgelerinden Ege Bölgesi zeytinlerinin %76'sı yağlık, Marmara Bölgesi zeytinlerinin %73'ü sofralık olarak değerlendirilmektedir (Öztürk vd. 2009: 35-51).

Bursa'da zeytin üretimi yüzyıllardır yapılmaktadır. 19. Yüzyıl'da Orhangazi, Gemlik, İznik ve Mudanya'ya gelen gezginler anlatımlarında hep zeytinliklerden bahsetmişlerdir (Kaplanoğlu ve Oğuzoğlu, 2010: 49-54). 19. yüzyıldan, 20.yüzyıl'ın ilk çeyreğine kadar zeytin ve zeytinyağı üretimi artarak devam etmiştir. 1880 yılında Bursa'da 6 adet yağhane bulunmaktaydı. 1895'te ise sadece Gemlik'te 30 yağhane vardı. 1880 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan Şark Ticaret Yıllıklarından 1902 yılına göre 3, 1908 yılına göre 4 şirket zeytinyağı işiyle uğraşmaktaydı (Kağıtçıbaşı ve Yaşar 2014: 12-41).

1926'da Bursa şehrinde bulunan 3 yağhaneden ikisi Çekirge'dedir. 1927 yılında Gemlik'te zamanın son teknolojisine uygun bir sistemde yağhane kurulmuştu. Tirilye'de de henüz tamamlanmamış modern bir yağ fabrikası vardı. Gemlik, Mudanya, Orhangazi kazalarında 40'tan fazla yağhane bulunmaktaydı. 1923 yılına kadar filtre sistemi yokken, Cumhuriyet'ten sonra Gemlik'te kurulan 7 fabrikada bu sistem de yer almaktaydı. 1933 yılında Mudanya'daki yağhanelerin sayısı 44'e çıkmış, Yenişehir'de 2, Orhangazi'de 28 zeytinyağı fabrikası kurulmuştu (Kaplanoğlu ve Oğuzoğlu, 2010: 49-54). Ayrıca, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası (BTSO) kayıtlarına göre 1944 yılında Bursa'da 2 sabun fabrikası ve 9 zeytinyağcı bulunmaktaydı (Kaplanoğlu ve Balkan 2009: 28). 1956'da Gemlik'te 7 zeytinyağı fabrikası, 27 kara yağhane ve 1 sabun fabrikası, Orhangazi'de ise yine 28 tane fabrika vardı (Kaplanoğlu ve Oğuzoğlu, 2010: 49-54).

Tirilye Zeytinyağı Fabrikası

Bursa'nın Mudanya ilçesine bağlı 47 mahalleden biri olan Tirilye, ilçe merkezinin 11 km batısında, Marmara Denizi'nin güneydoğusunu kıyısında, etrafı zeytinliklerle çevrili bir vadinin iki yamacına kurulmuş bir sahil yerleşimidir (Ertürk 2009: 1-27). Tirilye'nin 1321-1330 tarihleri arasında Mudanya'nın Osmanlılar tarafından işgali sırasında ele geçirildiği düşünülmektedir (Akkılıç 2002: 1763-1765).

Tirilye, Osmanlı Devleti yönetimine girdikten sonra da çoğunlukla Rumların yaşadığı bir yerleşim olmaya devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı sonrasında yaşanan Mübadeleyle² Girit'ten gelen göçmenler Mudanya'ya, Burgaz'a (Güzelyalı), Siği'ye (Kumyaka), Dereköy ve Tirilye'ye (Zeytinbağı) yerleştirilmiştir (Düvenci Karakoç ve Düvenci Tunçdöken 2008: 80).

1900 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre, Tirilye'de 19 yağhane vardı ve yılda 4 bin ton zeytinyağı üretiliyordu (Düvenci Karakoç 2009: 179-194). Tirilye, tarih boyunca, kozacılık, meyvacılık, bağcılık, şarapçılık, tavukçuluk ve balıkçılıkla geçimini sağlamıştır (Tuvi 2001: 93-95). Tirilye'nin ekonomisi günümüzde zeytincilik, balıkçılık ve günübirlik turizme dayanmaktadır (Kemankes 2013: 240-46). Yaklaşık 1700 olan nüfus hafta sonu 4000'i geçmektedir.

Tirilye, 1981 yılında Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından kentsel sit alanı ilan edilmiştir. 1989 yılında Zeytinbağı Belediyesi tarafından ilk koruma amaçlı imar planı hazırlanmış ve 1990 yılında da onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Ertürk 2009:

1-27). Tirilye Belediyesi tarafından hazırlanan "Kentsel Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Plan Raporu"na göre Tirilye'de bulunan konutların 134 adedi tescillidir. İki günümüzdeki Fatih Camii ve Tirilye Kültür Merkezi olmak üzere 4 adet kilise, 1 hamam, 1 okul (Taş Mektep), 4 çeşme ve eski Rum mezarlığı tescilli anıtsal yapılarıdır. Ayrıca endüstri mirası olarak tescilli 1 zeytinyağı fabrikası ve 2 imalathane bulunmaktadır (Mudanya Belediyesi 2002).

Bu yazı Tirilye'deki tescilli endüstri yapılarından olan zeytinyağı fabrikası yerleşkesine odaklanarak, bu yapı grubunun tarihi, mimari özellikleri ile birlikte mevcut durumunu belgelemeyi amaçlar.

Fabrika yerleşkesi Tirilye'nin güneydoğusunda, konut yerleşimi çeperinde yer almaktadır (Foto. 1). Zeytinyağı üretiminde kullanılacak suyun temini ve üretim sonrası çıkan atık suyun akıtılması amacıyla fabrika dere yatağının kenarında kurulmuştur. Ayrıca, hakim rüzgar yönünün denizden karaya doğru esiyor olması nedeniyle, fabrika bacasından çıkan dumanın yerleşimi etkilememesi için bu konumda inşa edildiği düşünülmektedir (Acar Bilgin 2015).

Fabrikanın bahçe girişi, zemine gömülü olarak inşa edilen karasu havuzları 2257 Ada 7 Parsel'de (eski 1 pafta 1003 Parsel) yer almaktadır. Zeytinyağı fabrikasına bitişik müştemilatlar ile marangozhane binasına bitişik olan 3 no'lu mutfak/hela müştemilatın bir kısmı dere yatağında bir kısmı da 2256 Ada 15 Parsel (Eski 1 pafta 1005 parsel) üzerinde bulunur. İşçi yatakhaneleri ise 2256 ada 15 parsel üzerindedir (Şek.1). Fabrika yerleşkesinin güneybatısındaki bahçe duvarı ve yağ çıkartılmak üzere fabrikaya gelen zeytinlerin bekletildiği dökekler, 2256 ada 14 parsel (Eski 1 Pafta 1006 Parsel) ve 2256 ada 15 parselde bulunmaktadır.

Tapu defterlerinde (EK 1) 1930'lu yıllara ait kayıtlara göre gösterilen dört parsel de (2257/7-1003, 2257/8-1004, 2256/15-1005, 2256/14-1006) Mustafa Lofçalıoğlu ve İsmail Sabuniş'e aittir. Fabrikanın bulunduğu 2257 ada 8 parselde (kayıtlarda 1004 parsel olarak geçmektedir) maliklerin borçları nedeniyle ipotek konmuş, icra memurluğunca yapılan açık arttırma sonucu 1972'de "Zeytinbağı Sınırlı Sorumlu Üretim Pazarlama ve Tüketim Kooperatifi"ne satılmıştır. Diğer üç parsel ise günümüzde hala Lofçalıoğlu ve Sabuniş ailelerinin varislerine aittir (Şek.2).

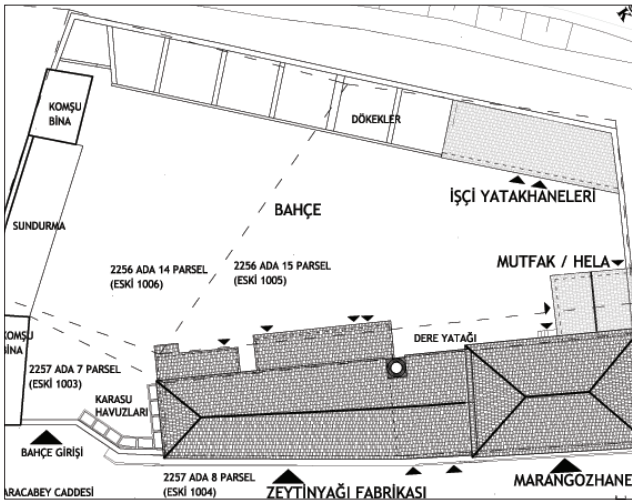
Zeytinyağı fabrikası ve günümüzde marangozhane olarak kullanılan yapı Karacabey Caddesi üzerinde, 2257 ada, 8 parselde (eski 1 pafta 1004 parsel) bulunmaktadır (Foto.2). Fabrika ve imalathane binaları 1 Envanter No'lu endüstriyel yapı olarak tescillenmiştir. Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 31.08.1990 tarih ve 1299 sayılı kararı ile tescilinin devamına karar verilmiştir (Mudanya Belediyesi 2002).

² 1923 yılında imzalanan ve 1924 yılında yürürlüğe giren Lozan Barış Antlaşması gereğince, Batı Trakya'daki Türklerle, İstanbul'daki Rumlar dışında, Anadolu ve Doğu Trakya'daki Rumlar ile Yunanistan'daki Türkler'in mübadele edilmeleri kararlaştırılmıştır. https://tr.wikipedia.org/wiki/Lozan_Antlaşması (Erişim Tarihi: 13.07.2015)

19. YÜZYIL ENDÜSTRİ MİRASI ÖRNEĞİ OLARAK TİRİLYE'DE BİR ZEYTİNYAĞI FABRİKASI

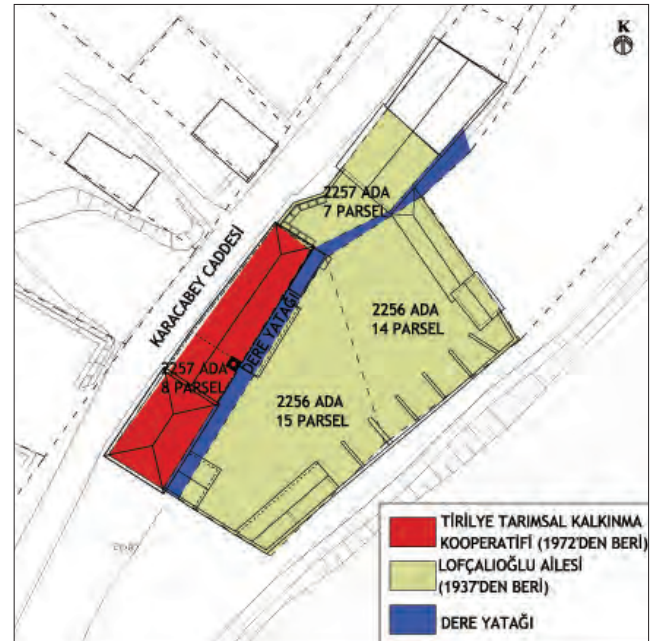
Fotoğraf 1 - Tirilye ve fabrikanın yeri (Foto: Orhan Özgülbaş, Türk Hava Kurumu, Kaynak: Zeytinbağı Belediyesi, 2013) / Photo of Tirilye and location of the factory. (Photo: Orhan Özgülbaş, Turkish Air Association, Source: Zeytinbağı Municipality, 2013)

Şekil 1 - Fabrikanın vaziyet planı / Site plan of the factory

Fabrika Yerleşkesinin Dönemsel Gelişimi

Endüstri Devrimi sonrasında, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da fabrikalar yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti yönetimine girdikten sonra da Rum yerleşimi olma özelliğini sürdüren Tirilye'deki bu yapı mimarisi ve yapım teknikleri bakımından Ege Bölgesi'nde bulunan Rumlardan kalma 19. yüzyıla ait zeytinyağı fabrikalarına benzemektedir. 1900 tarihli Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi'ne göre, Tirilye'de bulunan 19 yağhaneden biri de bu fabrika olabilir.

Şekil 2 - Kadastro sınırları ve mülkiyet durumu / Cadastral borders and ownership

Kaplanoğlu ve Oğuzoğlu'nun (2010: 49-54) bahsettiği 1920'lerde Tirilye'de tamamlanmamış modern zeytinyağı fabrikasının bu yapı olduğu düşünülebilir. Çünkü Tirilye'de o döneme ait, yapı ve makine tesisatı bakımından bu büyüklükte başka bir fabrika bulunmamaktadır. 1936 yılı tapu kayıtlarında zeytinyağı

Fotoğraf 2 - Zeytinyağı fabrikası ve marangozhane / Olive oil factory and carpenter's workshop

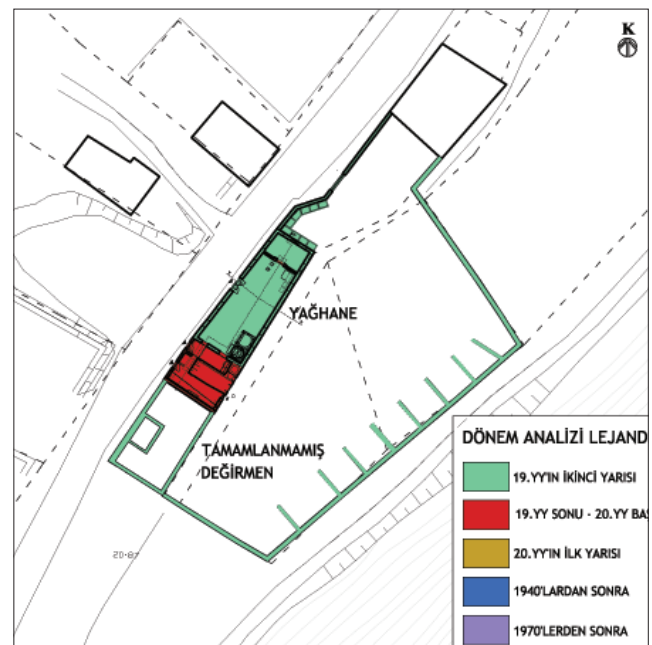
fabrikasının Rumlar'dan kalma bir yağhane olduğu ve yanında da tamamlanmamış bir değirmen olduğu yazılıdır.

Bu bilgiler doğrultusunda yapının ilk inşa edildiği I. dönemi 19.yüzyıl'ın ikinci yarısına tarihlenebilir. Günümüzde, fabrikanın buhar kazanının olduğu bölümler marangozhanenin olduğu yerde tamamlanmamış un değirmenin moloz taş duvarları cephelerden görülebilmektedir. Fabrikanın yanına un değirmeni yapılacağı fakat inşaatının yarım kaldığı anlaşılmaktadır (Şek.3).

Rumlar'dan kalma yağhanedeki düzenek ve elemanlar incelendiğinde taş değirmenlerin hayvan gücüyle döndürüldüğü, zeytin hamurunun ahşap baskılarda ya da mengenerlerde sıkılarak yağın çıkarıldığı, yağ ve karasu karışımının da zemindeki sarnıçlarda bekletilerek ayrıştırıldığı ve daha sonra zeytinyağının küplerde depolandığı, karasuyun da bahçedeki havuzlara aktarıldığı bir üretim sürecinin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu dönemdeki özgün üretim araçlarının yapıdaki yeri hakkında veri bulunamamıştır.

İlk yapıldığı dönemde insan ve hayvan gücüyle üretim yapılan yağhanede makineleşmeye geçişin 19.yüzyıl sonu-20.yüzyıl başında gerçekleştiği düşünülmektedir. 1850'lerden itibaren makine üretimi yapan İngiliz Tangeye firmasına ait "Tangeye Brothers Engineers Birmingham"

markalı buhar kazanı günümüzde hala yerindedir. Yağhane ve marangozhane binalarının çatılarında kullanılan kiremitler, 1890-1914 yılları arasında Marsilya'nın St.Seon Henri bölgesinde üretilmiş, "Guichard Freres" markalı, aslan amblemlili ve 42x25 cm boyutlarında özgün kiremitlerdir. 1904 yılında Mudanya

Şekil 3 - 19.yy sonu 20.yy başında fabrika yerleşkesi / The factory campus at the end of 19th century and beginning of 20th century

19. YÜZYIL ENDÜSTRİ MİRASI ÖRNEĞİ OLARAK TİRİLYE'DE BİR ZEYTİNYAĞI FABRİKASI

ile Marsilya arasında vapur seferleri yapılıyor olması da dikkate alındığında buhar kazanı ve buhar makinesinin bu dönemde Tirilye'ye deniz yoluyla getirilmiş olması mümkündür. Bu bilgiler, Tirilye zeytinyağı fabrikasının da 19.yüzyıl sonu veya 20.yüzyıl başında makinelerin gelmesiyle beraber natamam değirmen olarak tabir edilen moloz taş duvarların üstüne tuğla duvar örülerek, fabrikanın genişletildiği fikrini güçlendirmektedir (Şek.3).

Tapu kayıtları bahsedilen natamam değirmenin bodrum duvarları üzerine günümüzde marangozhane olarak kullanılan iki katlı yapının 20.yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği düşünülmektedir. Yapının 1.kat duvarı zeytinyağı fabrikasında makinelerin olduğu bölümün güneybatı duvarının üzerine örülmüştür. Zeytinyağı fabrikası yerleşkeleri içinde sabunhane de bulunduğundan, bu yapının özgün işlevinin sabunhane olduğu düşünülmektedir (Şek.4).

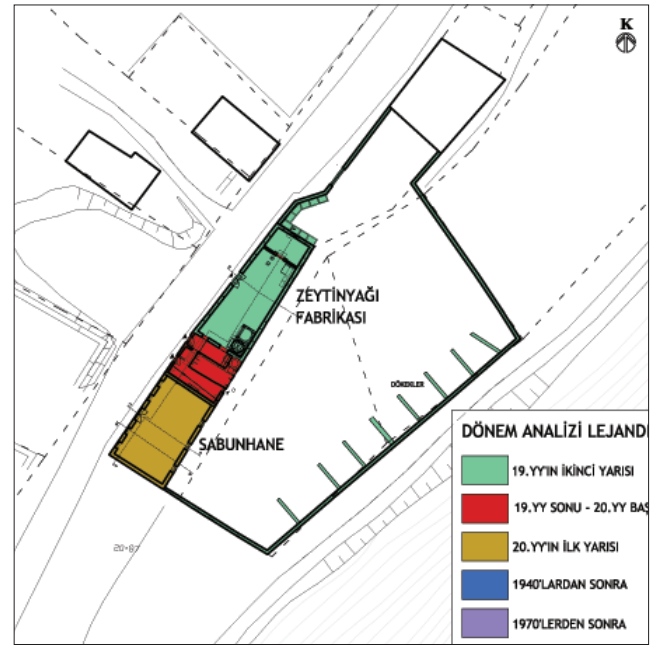
1940 yılına ait tapu kaydında “yağ fabrikası ve natamam değirmen” olarak ifade edilen 2257 ada 8 parseldeki yapıların bir sonraki tapu kaydı 1972 yılına ait olup “yağ fabrikası ve natamam değirmenin halen yağ fabrikası” şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Bir sabunhanede bulunması gereken ocak, kazan, baca gibi detaylarından herhangi bir iz günümüze ulaşmamıştır. Binanın zemin kat betonarme döşemesinin ve 1.kat ahşap döşemeyi taşıyan betonarme kolonların 1940 yılından yapıldığını anlaşılmaktadır (Şek.5).

Kooperatifin eski başkanlarından Hüseyin Alemdar'ın³ (2014) aktarımına göre; 1972'de kooperatif mülkiyetine geçtikten sonra yağhanenin güneydoğu duvarına bitişik bir şekilde hela, ayırıştırma havuzları (polima), depoların bulunduğu müştemilatlar eklenmiştir (Şek.6). Kooperatif kurucularından Zeki Ergün⁴ (2015) ise binayı satın aldıktan sonra buhar makinesinin hurdaya satıldığını belirtmiştir.

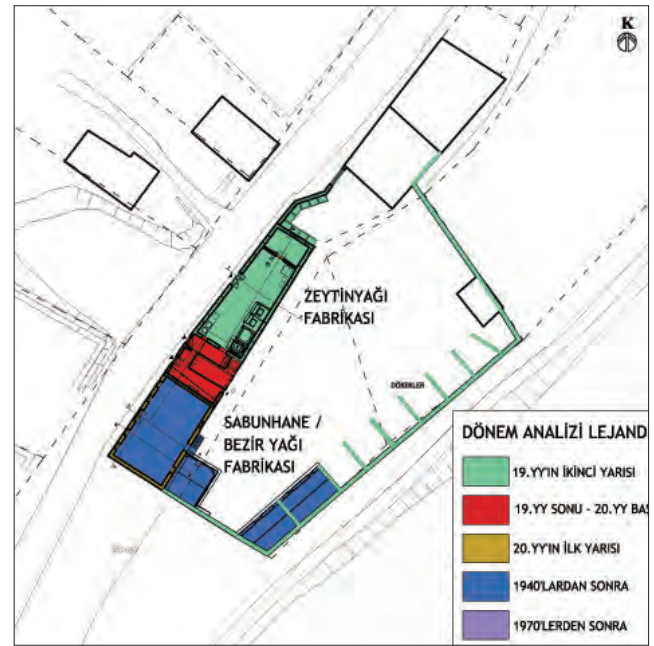
Zeytinyağı Fabrikasının Mimari Özellikleri

2257 ada, 8 parselde bulunan iki yapıdan biri olan zeytinyağı fabrikası dikdörtgen plan şemalı, tek katlı, ahşap çatılı kagir bir yapıdır. Taban alanı 303 m² olan fabrika bölümü yaklaşık 5.10 m yüksekliğinde olup, çatısıyla beraber toplam yüksekliği yaklaşık 7.5 m'dir. Müştemilatların toplam taban alanı yaklaşık 80 m², ara katla beraber toplam inşaat alanı ise yaklaşık 100 m²'dir (Şek.7-8).

Zeytinyağı üretim araçları yüzyıllardır gelişerek değişmeye devam etmektedir. Geleneksel yöntemlerle zeytinyağı

Şekil 4 - 20.yy'ın ikinci ilk yarısında fabrika yerleşkesi / The factory campus in the second half of 20th century

Şekil 5 - 1940'lardan sonra yerleşkenin durumu / The factory campus after 1940s

üretimi, Zeytinin kırılması ve hamur haline getirilmesi, hamurun sıkılması ve sıvının çıkarılması ve sıvının ayırıştırılarak zeytinyağı elde edilmesi olarak 3 aşamadan oluşur. Günümüzde ise bu üç aşamanın kesintisiz bir biçimde gerçekleştiği modern kontinü sistemler kullanılmaktadır (Boynudelik ve Boynudelik 2007: 69-103). Tirilye'deki fabrikada zeytinyağı üretiminin benzer şekilde üç aşamalı bir süreç sonunda üretildiği yapıdaki mekânsal düzenden anlaşılmaktadır.

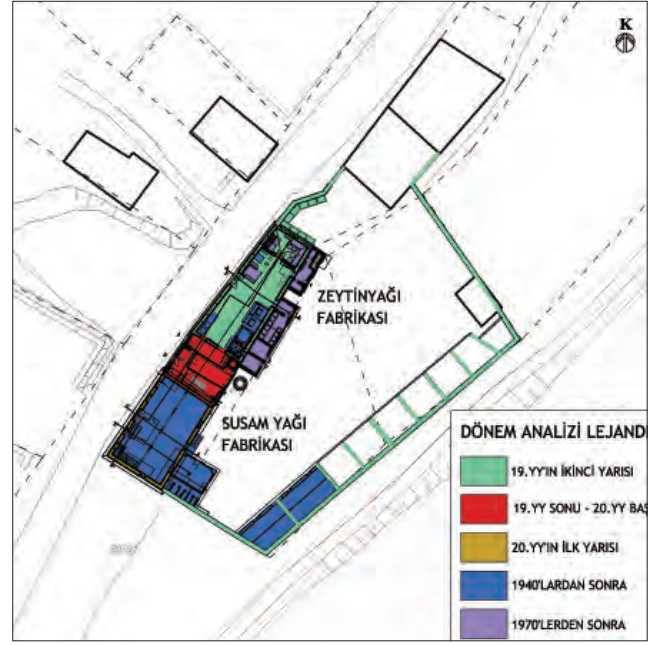
Z01 kodlu Yağhane bölümü, zeytinlerin hamur haline getirilip yağının çıkarıldığı üretim mekanıdır (Foto.3-4).

³ ALEMDAR, Hüseyin. 2013. Sözlü Görüşme. Zeytinbağı Sınırlı Sorumlu Üretim Pazarlama ve Tüketim Kooperatifi Yönetim Kurulu Başkanı, Bursa, (29.06.2013).

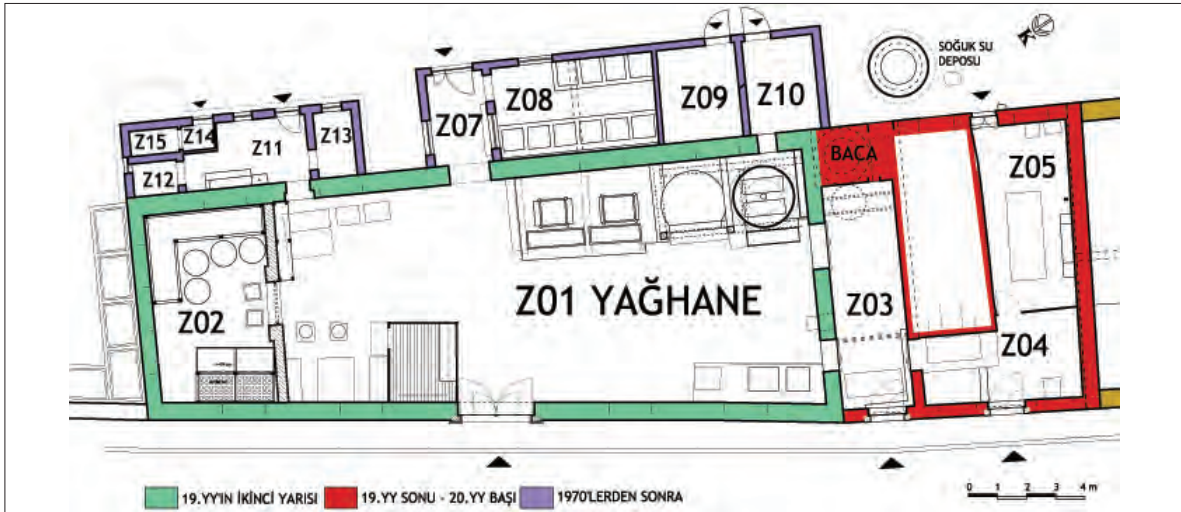
⁴ ERGÜN, Zeki. 2015. Sözlü Görüşme. Zeytinbağı Sınırlı Sorumlu Üretim Pazarlama ve Tüketim Kooperatifi Kurucusu, Bursa, (03.04.2015).

İki adet taş değirmenden biri günümüzde de yerindedir (Şek.9). Taşların kalınlığı 50 cm, çapı ise 140 cm'dir. İki adet hidrolik pres ve presleri çalıştıran iki adet hidrolik, su pompası bulunmaktadır. Hidrolikler ve hidrolik preslerin üzerindeki damgalar İzmir'de "İsmail Eritenel ve Kardeşi" isimli firma tarafından 1952 yılında üretildiğini göstermektedir (Foto.5-6-7-8).

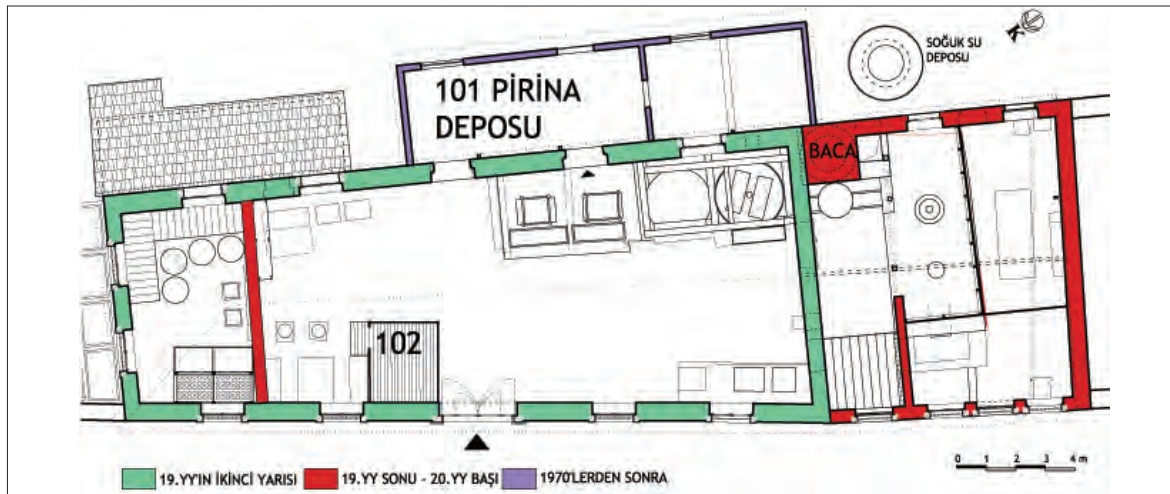
Yağhanenin kuzey yönünde zeminde delikler mevcuttur. Bunlardan iki tanesi zemine gömülmüş dar bir toprak kaptır. Diğer üç tanesi ise dikdörtgen planlı haznelerdir (Foto.9-10). Lim (1997: 36-37) Ayvalık yöresi yağhaneleri hakkında yaptığı çalışmada zemin altındaki yağ haznelerinin varlığından bahsetmektedir. Yağhanenin insan ve hayvan gücüyle üretimin yapıldığı ilk döneminde, preslerde sıkılan yağın zemindeki bu haznelere toplandığı ve dinlendikçe üste çıkan yağın alınıp küplere doldurulduğu düşünülmektedir. Sarnıçların dibinde kalan karasu da binanın bahçesinde kuzeydoğu cephesine bitişik inşa edilen yer altı havuzlarına gönderilmektedir. Yağhanenin tavanına 1950'lerden

Şekil 6 - 1970'lerden sonra yerleşkenin durumu / The factory campus after 1970s

Şekil 7 - Zeytinyağı Fabrikası zemin kat planı (+1.50m kotu planı) / Ground floor plan of olive oil factory (+1.5m elevation)

Şekil 8 - Zeytinyağı Fabrikası zemin kat / ara kat planı (+3.50m kotu planı) / Ground floor plan of olive oil factory (+3.5m elevation)

19. YÜZYIL ENDÜSTRİ MİRASI ÖRNEĞİ OLARAK TİRİLYE'DE BİR ZEYTİNYAĞI FABRİKASI

Fotoğraf 3 - Z01 Yağhanede taş değirmen, hidrolikler, hidrolik presler / Mill stone, hydraulics, hydraulic presses in Z01 Olive Oil Workshop

Fotoğraf 4 - Z01 Yağhanede giriş kapısı, hidrolik presler, ahşap yazıhane / Main door, hydraulic presses, office built in timber in Z01 Olive Oil Workshop

Şekil 9 - Beton tezgahla çevrelenmiş hidrolik presler ve taş değirmen / Hydraulic presses surrounded with a concrete stand and mill stone

sonra ahşap kaplama yapılmış ve yer yer yenilenmiştir. Fabrikanın bütün bölümlerinin zemini şaptır.

Z02 kodlu Filtre mekânında zeytinyağı ile karasuyu ayrıştırıldıktan sonra; yağın içinde kalan tortulardan arındırılması için filtreleme işleminin yapıldığı filtre dolapları ve filtreden geçen zeytinyağının depolandığı metal tanklar bulunmaktadır (Foto.11-12). Bu mekanın zemininde de iki adet sarnıç vardır (Şekil 6.26).

Z03 kodlu mekânda bulunan sıcak su tankına (Foto.13), Z04 kodlu mekanda bulunan buhar kazanında (Foto.14) ısıman su, borularla getirilmekte, buradan da yağın kolay çıkması için preslere ve zeytinyağı ayrıştırma havuzlarına ulaşmaktadır. Sıcak su tankının arkasında fabrikanın yaklaşık 200x200 cm boyutlarında kare kesitli, tuğla kagir bacası yer almaktadır. Buhar kazanının arkasında bahçede, demirden yapılmış bir

soğuk su tankı bulunmaktadır (Foto.15). Bu tankın yanında zemindeki bir delikten derenin aktığı görülmektedir. Buhar gücünün kullanıldığı dönemde dere yatağından bu tankın içine pompayla su çekilmekte ve buhar kazanına aktarılmaktadır.

Z05 kodlu Makine Dairesi'nde (Foto.16) taş değirmenleri döndüren buhar makinesinin bulunduğu; ancak Zeki Ergün'ün anlattığına göre bu makinenin 1972'de kooperatif binayı satın aldıktan sonra elektrik enerjisi kullanılmaya başlandığı için hurdaya satılmıştır. kooperatif kurucularından öğrenilmiştir. Ergün, buhar motorunun duvar içinden geçen bir mil vasıtasıyla yağhane bölümündeki taş değirmenleri döndürdüğünü aktarmıştır. Son dönemde değirmen taşlarını döndürmede elektrik motorları kullanılmıştır. Makine dairesinden çift kanatlı demir bir kapıyla bahçeye çıkılmaktadır.

Fotoğraf 5 - Zeytinin ezilip hamur haline getirildiği taş değirmen / Mill stone where the olives are crushed into paste

Fotoğraf 6 - Zeytin hamurunun sıkılıp yağın çıkarıldığı hidrolik presler / Hydraulic press where the olive paste pressed and oil is extracted

Fotoğraf 7 - Presleri kaldıran hidrolikler / The hydraulics that raise hydraulic presses

Fotoğraf 8 - Hidrolikler üzerinde üretici firmanın damgası / The seal of producer on the hydraulics

Fotoğraf 9 - Yağhane zeminine gömülü olan zeytinyağı saklama küpü / An earthenware jar buried in the floor of Olive Oil Workshop

Fotoğraf 10 - Yağhane zemininde zeytinyağı ayırıştırma sarnıcı / An oil separation reservoir buried in the floor of Olive Oil Workshop

19. YÜZYIL ENDÜSTRİ MİRASI ÖRNEĞİ OLARAK TİRİLYE'DE BİR ZEYTİNYAĞI FABRİKASI

Fotoğraf 11 - Z02 Filtre odası, zeytinyağı filtreleme düzeneği / Filter room, olive oil filter mechanism

Fotoğraf 12 - Z02 Filtre odası, filtreden geçen zeytinyağının depolandığı metal tanklar / Filter room, filtered metal olive oil storage containers

Fotoğraf 13 - Z03 Sıcak su tankı / Z03 Hot water tank

1970'lerden sonra yağhanenin içine iki katlı, ahşap konstrüksiyonlu, 6.1 m² alana sahip Z06 - 101 kodlu Yazıhane bölümü eklenmiştir. Üst katına seyyar merdivenle çıkılmaktadır.

Z07 kodlu Hol, Z08 kodlu Zeytinyağı Ayırıştırma (Foto.17), Z09-Z10 kodlu Depolar ve üst katında 101 kodlu Pirina Deposunun (Foto.18) bulunduğu bölüm fabrikaya 1970'lerde eklenmiştir. Bu bölümün duvarları tuğla üzeri çimento sıvalı, döşemesi şap, tavanı da betonarme üzerine sıvalıdır. Presten çıkan zeytinyağı ile karusuyu karışımını ayırması için Z08 kodlu mekanda bulunan ayırıştırma havuzlarında (polima) bekletilmektedir. Ayırıştırılan karasu zemin içine gömülü künkler yardımıyla yağhanenin

Fotoğraf 14 - Z04 Buhar enerjisi üreten buhar kazanı / Z04 Steam boiler that produce steam power

Fotoğraf 15 - Buhar kazanına su gönderen soğuk su tankı / Cold water tank for steam boiler

zemininde bulunan sarnıçlara, buradan da yine zemin altındaki bağlantılarla fabrikanın kuzeydoğu cephesine ve bahçe duvarına bitişik inşa edilen atık su havuzlarına gönderilmektedir (Foto.19-20). 101 kodlu Pirina

Deposuna Z07 kodlu Hol'e girişin üzerindeki ve preslerin arkasındaki pencerelerin doğramaları sökülerek, beton tezgah üzerinden bu bölüme geçiş sağlanmıştır. Zeytin hamuru kıl torbalarda doldurulup preslerde sıkıldıktan sonra torbalarda kalan pirina (zeytin hamurunun küspesi) bu bölümde depolanmakta, daha sonra burada yer alan demir kapıdan bahçeye aktarılmaktadır.

Zeytinyağı fabrikasının Karacabey Caddesi'ne bakan kuzeybatı cephesinde ana giriş kapısının iki yanında ikişer adet basık kemerli pencere bulunmaktadır. Basık kemerli, tuğla söveli, kanatlı demir kapının açıklığı 244x338 cm, sövelerle beraber toplam kapı boyutları 311x452 cm'dir. Kemerli pencereler ahşap kanatlı, tuğla söveli, demir parmaklıklı, denizlikleri eğimlidir. Pencere boyutları, söveler dahil 173x264 cm'dir. Sövelerde kullanılan dolu tuğla 10.5x21.5x7 cm boyutlarındadır.

Fabrikaya buhar gücünün gelmesiyle beraber eklenen bölümün pencereleri de diğerleri ile benzer özellikte olup, pencerelerden birinin söve üst başlığı niteliksiz onarım görmüştür (Foto.21). Giriş kapıları 116x216 cm boyutlarında dikdörtgen demir kapılardır. Kapı üstlerinde 116x132 cm boyutlarında kanatlı pencereler bulunmakta, tuğla sövelerle beraber toplam kapı boyutları 159x401 cm'dir.

Fotoğraf 16 - Buhar makinesinin bulunduğu Z05 Makine Dairesi / Engine room where steam engine was located in

Fotoğraf 17 - Z08 Zeytinyağı ayırıştırma havuzları (polima) / Z08 Olive oil separation pools (polima)

Fotoğraf 18 - 101 Pirina (zeytin küspesi) deposu / 101 Olive cake (pirina) storage

Fotoğraf 19 - Kuzeydoğu cephesi, bahçe zemininde karasu havuzları / Northeast facade, olive wastewater pools in the ground

Binanın kuzeybatı ve kuzeydoğu cephelerinde düz ve eğrisel hatları olan profilli tuğla saçak düzenlenmiştir (Foto.22). Güneydoğu cephesinde ise saçak silmesi iki sıra tuğladan oluşmaktadır. Ahşap çatının üzeri Marsilya kiremitle örtülüdür (Foto.23).

Arka bahçeye bakan güneydoğu cephesi sıvasızdır. Bu cepheye bitişik inşa edilen müştemilatlar tuğla duvar örgülü ve çimento sıvalıdır. Helaların bulunduğu müştemilatlar

19. YÜZYIL ENDÜSTRİ MİRASI ÖRNEĞİ OLARAK TİRİLYE'DE BİR ZEYTİNYAĞI FABRİKASI

Fotoğraf 21 - Zeytinyağı fabrikası kuzeybatı cephesi / *Northeast facade of the Olive oil factory*Fotoğraf 20 - Bahçe duvarına bitişik karasu havuzları / *Olive wastewater pools in the ground near garden Wall*

eklenince burada yer alan iki pencere kısmen kapanmıştır. Güneydoğu cephesindeki pencerelerde söve yoktur, pencere açıklığı tuğla kemerle oluşturulmuştur (Foto.24). Fabrikanın dış duvarında düzenlenmiş kare planlı baca

çatı kotundan sonra daire kesitli olarak yükselmektedir. Binaya bitişik konumdaki daire kesitli bacasının boyu 10.8 m olup, kare kesitli kaidesi ile birlikte yerden yüksekliği 17.5 m'dir. Kare plandan daire plana geçiş pahlı köşe düzenlemesiyle sağlanmıştır.

Zeytinyağı fabrikasının ilk yapılan bölümü moloz taş örgülü duvar olup iç duvarlar ile kuzeybatı ve kuzeydoğu cephelerine sonradan çimento sıva yapılmıştır. Buhar kazanının olduğu bölüm ise tuğla ile yığma tekniğinde inşa edilmiştir. Binaya 1970'lerden sonra eklenen müstemilatlar da dolu tuğla ile yığma tekniğinde inşa edilmiş ve çimento sıva yapılmıştır. Pencere ve kapı boşlukları tuğla kemerle oluşturulmuştur. Kuzeybatı ve kuzeydoğu cephelerindeki pencereler tuğla sövelidir. Dış kapılar demir kanatlı, pencereler ahşap doğramalı ve demir parmaklıklıdır.

Marangozhane

Zeytinyağı fabrikası ile aynı parselde, fabrikanın nın güneybatı duvarına bitişik halde bir marangozhane yer almaktadır. Özgün işlevinin sabunhane olduğu düşünülen bu yapı zaman içinde değişiklikler geçirerek bezir yağı üretimi, sabun ve susam yağı üretimi yapıldığı Tirilye'nin en yaşlı insanı Abbas Üzmez⁵ ile 2015'te yapılan sözlü görüşmede öğrenilmiştir. Bu yeni işlev doğrultusunda iki katlı olan yapının kagir duvarları korunup kat döşemelerinde değişiklikler yapılmıştır. Yapıda susam yağı üretilen döneme ait makineler günümüzde mevcut değildir.

Yapı yaklaşık 11x17 m boyutlarında olup dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Bodrum kat üzerine iki katlı kagir yapının taban alanı 183 m²'dir. 7.6 m yüksekliğindeki

⁵ ÜZMEZ, Abbas. 2015. Sözlü Görüşme. Tirilye sakini, Bursa, (19.05.2015).

Fotoğraf 22 - Zeytinyağı fabrikasının tuğla saçak silmesi detayı / *Brick eaves moulding of olive oil factory*

Fotoğraf 23 - Marsilya'dan ithal özgün çatı kiremidi / *Original roof tile imported from Marseille*

Fotoğraf 24 - Zeytinyağı fabrikası güneydoğu cephesi ve müştemilatlar / *Olive oil factory southeast facade and outbuildings*

yapının ahşap kırma çatısıyla beraber toplam yüksekliği yaklaşık 10.5 m'dir.

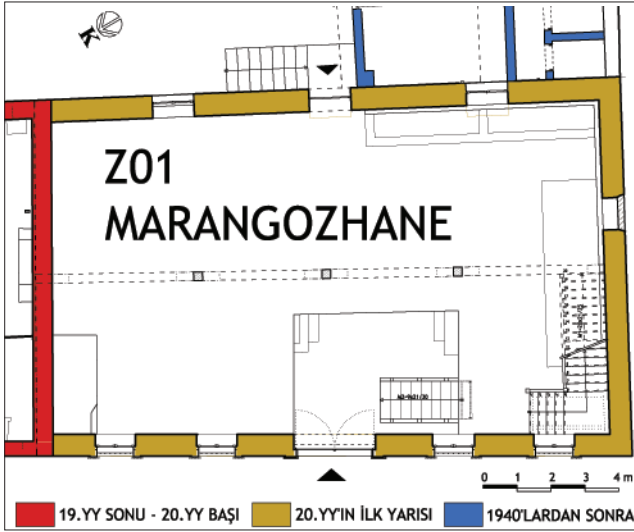
Binanın zemin katına Karacabey Caddesi üzerinden çift kanatlı demir bir kapıyla girilmektedir. Zemin kat 155 m2 olup tavan yüksekliği 4.43 m'dir. Zemin katın özgün giriş seviyesi betonarme döşeme yapılırken 65 cm yükseltilmiştir. Bu kota beton basamaklarla çıkılmaktadır (Şek.10). Yükseltilmiş döşeme üzerinden tavan yüksekliği ise 3.79 m'dir. Zemin katın orta aksında birinci katın ahşap döşemesini taşıyan 3 adet 25x25 cm kesitli betonarme kolon bulunmaktadır (Foto.25). Ayrıca mekanın güneydoğu duvarında yer alan 3 adet pencereden biri yere kadar açılarak, bir merdivenle bahçeye geçiş sağlanmıştır. Bodrum katın moloz taş duvarları zemin kata kadar yükselmektedir. Taş tuğla almalı duvarların üzeri çimento sıvalıdır. Döşemesi şap, tavanı ise kaplamasız olup birinci katın döşeme kirişleri görülmektedir.

Bodrum kata zemin kattan 9 basamaklı beton bir merdivenle ulaşılmaktadır. Bodrum katın beden duvarları

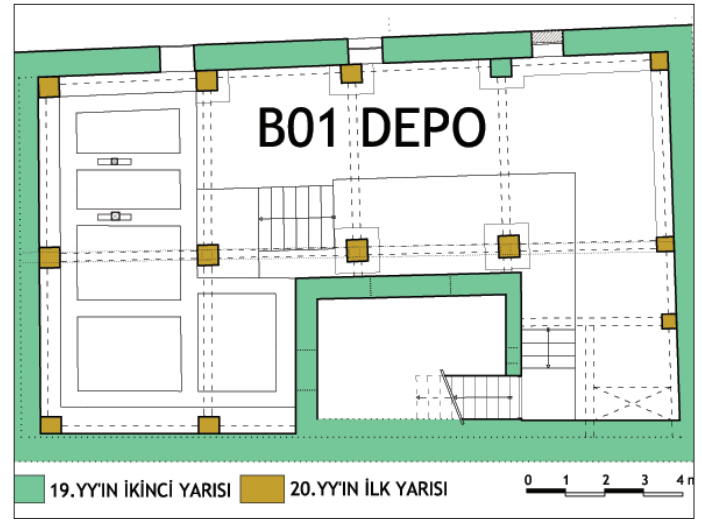
zeytinyağı fabrikasının birinci bölümü olan yağhane ile aynı dönemde yapılmıştır (Şek.11). Bu döneme ait moloz taş duvarlar sıvasızdır. Yapının II. dönemine ait, ortalama 45x50 cm ve 53x56 cm kesitlerinde tuğla ayaklar mevcuttur. Bodrum katın toprak zemininden tuğla ayakların üstüne kadar olan özgün yüksekliği 2.8 m ile 3 m civarındadır. 20.yüzyıl'ın ilk yarısında üst yapı tamamlanırken inşa edilen tuğla ayaklar ve tuğla merdivenin bir kısmı günümüzde de mevcuttur. Sonraki dönemlerde bu katta salamura zeytin yapmakta kullanılan betonarme havuzlar yapılmıştır (Foto.26). Zemini toprak olup işlevin getirdiği ihtiyaçlar doğrultusunda şap dökülmüş bölümler de vardır. Tavanda betonarme döşeme ve kirişler görülmektedir. Toprak olan zeminden betonarme döşemenin altına kadar bodrum kat yüksekliği 3.30 metredir.

Zemin katın yükseltilmiş döşemesinden tek kollu ahşap merdivenle birinci kata çıkılmaktadır (Şek.12). Birinci katın alanı 155 m2'dir. Zeytinyağı fabrikasının mevcut zemin kat tuğla duvarı üzerine yeni bir almalı duvar örülerek bu yapının birinci kat güneybatı duvarı

19. YÜZYIL ENDÜSTRİ MİRASI ÖRNEĞİ OLARAK TİRİLYE'DE BİR ZEYTİNYAĞI FABRİKASI

Şekil 10 - Marangozhane zemin kat planı / *Ground floor plan of the Carpenter's shop*

Şekil 11 - Marangozhane bodrum kat planı / *Basement plan of the Carpenter's shop*

Fotoğraf 25 - Z01 Marangozhane, betonarme döşeme ve kolonlar / *Z01 Carpenter's shop, reinforced concrete floor pavement and columns*

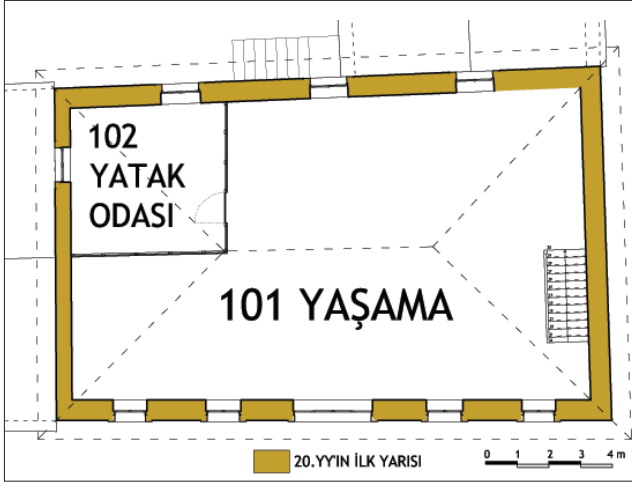

Fotoğraf 26 - B01 Depoda tuğla ayaklar ve merdiven, betonarme havuzlar / *Pillars made of brick and stairway, concrete pools in B01 Storage*

oluşturulmuştur. Birinci katın diğer duvarları taş-tuğla almaşık örgülü olup üzeri çimento sıvalıdır. Döşemesi ahşap kaplamalı mekanın üstünde ahşap asma çatı konstrüksiyonu görülmektedir. Tavan yüksekliği çatı makasına kadar 2.90 metre, döşemeden mahya kirişine kadar 5.40 metredir. Karacabey Caddesi'ne bakan 5 adet, arka bahçeye bakan 3 adet ve zeytinyağı fabrikası ile bitişik duvarında 1 adet ahşap kanatlı pencere bulunmaktadır. Birinci katın kuzeydoğu köşesine ahşap bölme yapılarak konaklama işlevli oda haline getirilmiştir (Foto.27).

1940'lardan sonra yapının güneydoğu cephesine eklenen bu müstemilatta bahçeden girilen 25.8 m² alana oturan Z02 kodlu Mutfak (Foto.28) ve yine bahçeden bir koridor aracılığıyla girilen toplam 16.7 m² alana sahip 4 adet hela ve 2 adet duş (Foto.29) bulunmaktadır (Şek.13). Dolu tuğla ile yığma tekniğinde inşa edilen yapının duvarları içte çimento sıvalı iken dış cephe sıvasızdır. Mutfağın tavanı kontrplak, ıslak hacimlerin tavanı çimento sıvalı, döşemeleri ise şaptır. Yapının çatısı ahşap, üzeri Eskişehir üretimi olan Marsilya kiremit örtülüdür (Foto.30)

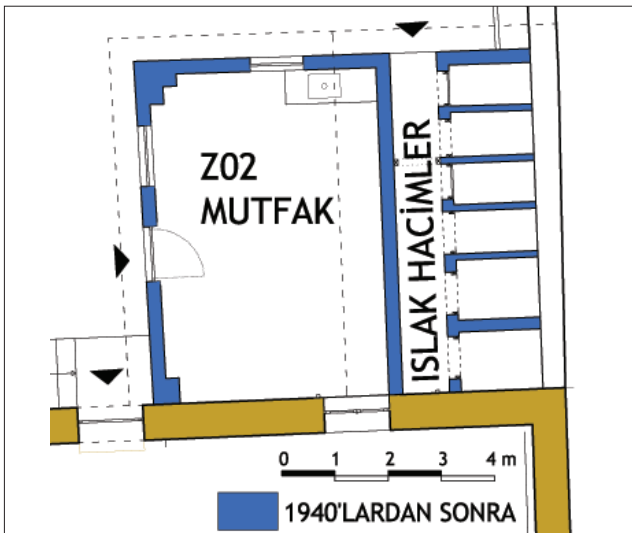
1940'lardan sonra fabrika yerleşkesinin bahçe duvarına bitişik inşa edilen Z03 – Z04 kodlu İşçi Yatakhaneleri toplam 98 m² alana sahiptir (Şek.14). Duvarları tuğla hatıllı moloz taş duvardır. Duvarlar içten çimento sıvalı iken dış cephe sıvasızdır (Foto.31). Zemin şap, tavanı kontrplaktır. Çatısı kısmen çökmüştür (Foto.32).

Şekil 12 - Marangozhane 1. kat planı / First floor plan of the Carpenter's shop

Fotoğraf 27 - 101 Yaşama alanı ve sonradan eklenen 102 Yatak Odası / 101 Living room and additional 102 bedroom

Şekil 13 - Bahçeden girilen müştemilat, Z02 mutfak ve ıslak hacimler / The annexes entered from garden, Z02 Kitchen and toilets

Yapının kuzeybatı cephesi çimento sıvalı olup, ortasında ahşap üst pencere, tuğla söveli, basık kemerli çift kanatlı demir kapısı bulunmaktadır (Foto.33). Ana giriş kapısının kanat açıklığı 226x272 cm, sövelerle beraber toplam kapı boyutları 290x416 cm'dir. Pencere sövelerinde kullanılan dolu tuğla 10.5x21x7.5 cm boyutlarındadır. Bu tuğlaların kenarları pahlı olduğundan söve örgüsü derzsiz bir şekilde yapılmıştır. Kapını iki yanında ikişer adet tuğla söveli, basık kemerli, demir parmaklıklı ahşap pencere bulunmaktadır. Çimento harç ile eğimli denizlikler yapılmıştır. Pencere boyutları söveler dahil 152x264 cm'dir. Birinci kat pencereleri ise dikdörtgen olup, yan sövelerle denizlikleri tuğla, üst sövesi ise çimento sıvalıdır.

Binanın güneybatı ve güneydoğu cepheleri sıvasızdır (Foto.34). Güneydoğu cephesindeki zemin kat pencere boşlukları tuğla kemerlidir. 3 adet pencereden ortadaki yapının dönem içinde geçirdiği değişiklikler sonucu kapıya çevrilmiştir. Üstü pencere ahşap kanatlı bir kapıdan merdivenlerle inilerek bahçe kotuna ulaşılmaktadır. Güneydoğu cephesi, bitişik müştemilat eklenince zemin kat pencerelerinden birinin kapanmıştır (Foto.35).

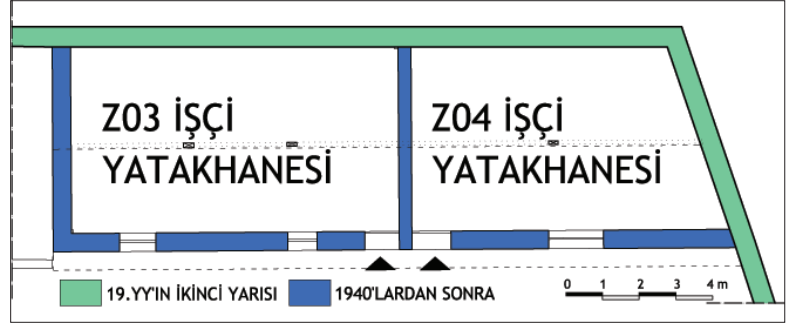

Fotoğraf 28 - Z02 Mutfak / Z02 Kitchen

19. YÜZYIL ENDÜSTRİ MİRASI ÖRNEĞİ OLARAK TİRİLYE'DE BİR ZEYTİNYAĞI FABRİKASI

Fotoğraf 29 - Koridordan girilen ıslak hacimler /
Toilets entered from corridor

Şekil 14 - Z03 - Z04 İşçi yatakhaneleri / Z03 - Z04 the Workers' dormitory

Fotoğraf 32 - Bahçe duvarına bitişik işçi yatakhaneleri /
The Workers' dormitory near the garden wall

Fotoğraf 30 - Mutfak ve ıslak hacimlerin bulunduğu müştemilat /
The annexes with kitchen and toilets

Fotoğraf 33 - Marangozhane kuzeybatı cephesi /
Northwest facade of the Carpenter's workshop

Fotoğraf 31 - Z03 İşçi Yatakhaneleri / Z03 Workers' dormitory

Fotoğraf 34 - Marangozhane güneybatı cephesi /
Southwest facade of the Carpenter's workshop

Fotoğraf 35 - Marangozhane güneydoğu cephesi / Southeast facade of the Carpenter's workshop

Marangozhane yapısının bodrum kat duvarları ve zemin kat duvarlarının alt seviyeleri moloz taşla örülmüştür. 20. yüzyılın ikinci yarısında duvar kalıntılarının üzerine taş tuğla almaşık örgü tekniğinde duvar örülerek zemin kat ve birinci kat inşa edilmiştir. Bodrum katta bu döneme ait ortalama 45x50 cm ve 53x56 cm kesitlerinde tuğla ayaklar mevcuttur.

Güneybatı duvarı yol seviyesinden yaklaşık 250 cm yüksekliğinde taş örgü üzerine 2 sıra tuğla hatlı örülmüş, 130 cm taş örgüden sonra yine 2 sıra tuğla hatlı düzenlenmiştir. Birinci kat duvarları da yaklaşık 70 cm taş örgü ve 3 sıra tuğla hatlı şeklinde örülmüştür. Cephede kullanılan dolu tuğla 11.5x24x5.5 cm boyutlarındadır. Güneybatı cephesinin ortasında, birinci kat döşemesi seviyesinde 1 adet dövme demir kılıç mevcuttur. Ayrıca, binanın köşelerinde tuğla örgü içinde demir kılıç uygulaması yapılmıştır. Bu cephede duvar inşa edilirken kurulan ahşap iskelenin duvara sabitlendiği kare kesitli delikler de görülebilmektedir.

Bodrum kat döşemesi toprak ve şaptır. Zemin katın betonarme döşemesi tuğla ayaklar üzerine oturtulmuştur. Birinci katın döşemesi ahşap kirişli ahşap döşemedir. 1940'larda binanın içinde yapılan düzenlemeler sırasında çatısının da yenilediği düşünülmektedir. Kuzeybatı cephesi birinci kat pencerelerinin üst sövelerinin hizasından geçen ve binanın diğer cepheleri boyunca dönen beton hatlı bu duruma işaret etmektedir. Çatı örtüsü Marsilya tipi olup Marsilya'dan ithaldir. Saçak mesafesi 60 cm, saçak altları ahşap kaplı ve alın tahtası çakılıdır.

Sonuç

Tirilye Zeytinyağı Fabrikası ilk yapıldığı dönemden günümüze kadar zeytinyağı üretim teknolojisinin gelişim ve endüstrileşme sürecinin mimariye yansımalarına tanıklık etmiş bir örnektir. İnsan ve hayvan gücü ile üretimden, buhar gücü ve elektrik gücünün kullanımı ile değişen mekânsal özellikleri bünyesinde barındırmaktadır.

Belgeleme çalışmaları yapılan Tirilye Zeytinyağı Fabrikası yerleşkesinin üretim teknolojisindeki değişikliklerle beraber yapıya eklenen bölümleriyle beraber bir bütün olarak ele alınmıştır. Tirilye Zeytinyağı Fabrikası yapım teknolojileri ve üretim teknolojileri bakımından belge değerine ve teknolojik değere, 19.yüzyıl zeytinyağı fabrikalarının mimarisini yansıması açısından da estetik değere sahiptir. Mevcut fiziksel özellikleri ve kültürel niteliği bakımından da kullanım değeri vardır.

Tirilye Zeytinyağı Fabrikası içindeki makinelerin birçoğuyla birlikte günümüze kadar gelmiş, özgün mimarisini büyük oranda koruyabilmiş yağhanelerden biridir. Bu yapı içinde bulunduğu geleneksel dokudaki konumu, yerleşimin silüetine katkısı ve korunmuşluk durumu bakımından Bursa ve Marmara Bölgesi için nadir bir örnektir.

Zeytin, zeytinyağı, zeytinyağı üretimi teknolojisi ve üretim mekânları sadece bir yörenin, bir ülkenin değil, binlerce yıldır yaşamın ayrılmaz bir parçası olan Akdeniz coğrafyasının ortak kültür mirasıdır. Tarihi boyunca farklı devletlerin yönetiminde kalan, farklı din ve etnik kökene mensup insanlar için özel bir yerleşim olan Tirilye, her dönemde özellikle zeytin ve zeytinyağı üretimi ile ön planda olmuştur. Tirilye'de yer alan Zeytinyağı Fabrikası'nı hem bu farklı dönemlerin, hem de Akdeniz insanın bir kültür ürünü olarak değerlendirmek gerekir.

Kaynakça

ACAR BİLGİN, Elif, 2015

"19. Yüzyıl Endüstri Yapılarının Kültürel Miras Olarak Değerlendirilmesi: Tirilye'de Zeytinyağı Fabrikası Restorasyon Projesi", (yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Bursa).

AKAY ERTÜRK, Selma, 2009

"Zeytinbağı'nda (Tirilye) Turizm İmkanları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi 19: 1-27.

AKKILIÇ, Yılmaz, 2002

Bursa Ansiklopedisi, No:3, Cilt:4. İstanbul: Burdef Yayınları.

AKTAR, Ayhan, 1996

"Bursa'da Devlet ve Ekonomi", E. Yenal (yay.) Bir Masaldı Bursa: 119-143. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ALTINOLUK, Ülkü, 2000.

"Endüstri Arkeolojisi Kapsamındaki Binalarda İşlev Dönüşümü", Mimarlık Dergisi 292: 7-8.

AYDIN, Elif Özlem, 2007

Bursa'daki İpek Fabrikaları ve İpekçilikle İlgili Endüstri

19. YÜZYIL ENDÜSTRİ MİRASI ÖRNEĞİ OLARAK TİRİLYE'DE BİR ZEYTİNYAĞI FABRİKASI

- Mirasının Korunması. Bursa: Mimarlar Odası Bursa Şubesi Yayınları.
- BORATAV, Korkut, 2014
Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009. Ankara: İmge Kitabevi.
- BOYNUDELİK, Mahmut ve Zerrin İren BOYNUDELİK, 2007.
Zeytin Kitabı Zeytinden Zeytinyağına. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- COSSONS, Neil, 2012
“Why Preserve the Industrial Heritage?”, J. Douet (ed.) Industrial Heritage Re-Tooled The TICCIH Guide to Industrial Heritage Conservation:6-16. Los Angeles: TICCIH.
- DÜVENCİ KARAKOÇ, Fulya, 2009
“Bir Mübadele Kasabasının Zorunlu Göç Öncesi ve Sonrasındaki Durumu:Tirilye (Zeytinbağı)’nda Ekonomik ve Sosyal Yaşam”, Z. Dörtok Abacı (yay) Bursa’nın Zenginliği Göçmenler: 179-194. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- DÜVENCİ KARAKOÇ, Fulya ve Funda DÜVENCİ TUNÇDÖKEN, 2008
Mudanya’nın Akdenizli Konukları Giritliler. Bursa: Mudanya Belediyesi Yayınları.
- İNALCIK, Halil, 2014
Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KAĞITÇIBAŞI, Ergun ve Enis YAŞAR,2014
Bursa’nın Ekonomik Tarihi 1900-1960 2.Cilt. Bursa: T.C. Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- KAPLANOĞLU, Raif ve Nihat BALKAN, 2009
120 Yıllık Tarihi Bir Çınar: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası. Ankara: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.
- KAPLANOĞLU, Raif ve Yusuf OĞUZOĞLU, 2010.
Bursa’da Teknoloji Tarihi. Ankara: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.
- KAPLANOĞLU, Raif, 2011
1844 Yılı Temettuat Defterlerine Göre Değişim Sürecinde Bursa’nın Ekonomik ve Sosyal Yapısı. Bursa: Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları.
- KAYGALAK, Sevilay, 2006
“Kapitalistleşme Sürecinde Bir Osmanlı Anadolu Kenti: Bursa, 1840-1914”, (yayımlanmamış doktora tezi: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Ankara.)
- KEMANKEŞ, Dilek Göral, 2013
“Mudanya’nın Hazinesi: Tirilye Zeytini”, Bursa’da Yaşam Dergisi, Haziran 2013:240-246.
- KIRAÇ, A. Binnur, 2001
“Türkiye’deki Tarihi Sanayi Yapılarının Günümüz Koşullarına Göre Yeniden Değerlendirilmeleri Konusunda Bir Yöntem Araştırması”, (yayımlanmamış doktora tezi: Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı. İstanbul.)
- KOPAR, Metin, 2013
Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- KÖKSAL, Gül, 2005
“İstanbul’daki Endüstri Mirası İçin Koruma Ve Yeniden Kullanım Önerileri”. ”, (yayımlanmamış doktora tezi: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı. İstanbul.)
- LİM, Rana, 1997
“Burhaniye’de Yağcı Zeytinyağı Fabrikası Restorasyonu”, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı. İstanbul.)
- Mudanya Belediyesi, 2002
“Kentsel Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Plan Raporu”.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, 1997
Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki. Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt: 4. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- ÖZKAYA, Mücahit Taha, Renan TUNALIOĞLU, Şenay EKEN, Mehmet ULAŞ, Mustafa TAN, Aynur DANACI, N. İNAN ve Ümmühan TİBET, 2010 Türkiye Zeytinciliğinin Sorunları ve Çözüm Önerileri. Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi, Ankara.
- ÖZTÜRK Fatma, Mine YALÇIN, Harun DIRAMAN, 2009
Türkiye Zeytinyağı Ekonomisine Genel Bir Bakış. İzmir Zeytincilik Araştırma Enstitüsü, Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi, 4(2): 35-51.
- PAMUK, Şevket, 1985
“Osmanlı Ekonomisi’nin Dünya Kapitalizmine Açılışı”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi Cilt: 3: 718-723. İstanbul: İletişim Yayınları.
- PAMUK, Şevket, 2007
“Dünyada ve Türkiye’de İktisadi Büyüme (1820-2005)”, Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları: 1(2):3-26. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

QUATAERT, Donald, 2013a
Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922. İstanbul: İletişim Yayınları.

QUATAERT, Donald, 2013b
Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü. İstanbul: İletişim yayınları.

TUVİ, Reyan. 2001
Geçmişten Bugüne Trilye (Zeytinbağı). Bursa: Türk Pirelli Kablo'nun Desteğiyle.

WATSON, Mark, 2012
“Adaptive Re-use and Embodied Energy”, J. Douet (ed.)
Industrial Heritage Re-Tooled The TICCIIH Guide to
Industrial Heritage Conservation:136-141. Los Angeles:
TICCIIH.

ICOMOS Türkiye Milli Komitesi, 2013
“ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi”.
İstanbul

[http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/
ICOMOSTR_0623153001387886624.pdf](http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0623153001387886624.pdf)
(ICOMOS Türkiye Milli Komitesi web sitesi, Erişim
Tarihi:08.03.2015).

The Industrial Revolution in Europe.
<http://www.erih.net/industrial-history/europe.html>
(European Route of Industrial Heritage web sitesi, Erişim
Tarihi: 13.03.2015).

<http://zeytindostu.org/zeytin/turkiyede-zeytincilik>
(Zeytin Dostu Derneği web sitesi, Erişim Tarihi:
28.03.2015)

Kısaltmalar

BTSO Bursa Ticaret ve Sanayi Odası
ICOMOS International Council on Monuments and
Sites (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi)
TICCIIH The International Committee for the
Conservation of Industrial Heritage (Uluslararası
Endüstri Mirasını Koruma Komitesi)
ERIH The European Route of Industrial Heritage
(Avrupa Endüstri Mirası Güzergâhı)
UZK Uluslararası Zeytin Konseyi
IOOC International Olive Oil Council (Uluslararası
Zeytin Konseyi)
UZZK Ulusal Zeytin ve Zeytinyağı Konseyi

SOSYAL BİLİMCİ ve KÜLTÜREL İKİLEMLER

SOCIAL SCIENTIST AND THE CULTURAL DILEMMAS

Osman KONUK*

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 16 Kasım 2015	Received: November 16, 2015
Hakem Değerlendirmesi: 16 Kasım 2015	Peer Review: November 16, 2015
Kabul: 31 Aralık 2015	Accepted: December 31, 2015

Özet

Sosyal bilimler, modern zamanlardaki doğa bilimleri örneğine göre kurulmuştur. Kopernik'in sembolik öncüsü olduğu bilimsel devrim, doğa bilimlerinin göreceli büyük başarılarıyla hakim paradigma haline gelmiş ve 19. Yüzyıldan itibaren sosyal bilimlerin de bu modele göre kurulabileceği fikri yaygın kabul görmüştür. Diğer yandan, doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin özsel açıdan farklı gerçeklikleri incelemeleri, epistemolojik ve metodolojik açıdan sorunlar, ikilemler, kısıtlar ve tartışmalara neden olmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri bilimin tarihsel, kültürel olgu ve süreçlerle içiçe olmasıdır. Hiç bir bilim adamı/ kadını içinde yaşadığı fiziksel ve sosyal bağlamdan soyutlanamaz. Her kavramsallaştırmanın temelinde felsefi inançlar yatar. Her ölçüm, gerçeği kaydetmeye çalışırken onu değiştirir. Zamanla bu yapay tarafsızlık inancının kendisi, bulgularımızın doğruluk değerini arttırmamızı önleyen başlıca engel haline geldi. Eğer bu, doğa bilimcilerinin karşılaştıkları önemli sorunlardan birisi ise, varın siz düşünün sosyal bilimcilerin karşısına ne denli büyük bir sorun çıkardığını. Özellikle sosyal bilimlerde özne- nesne sorunsalı, bilgi nesnelere de kültürel varlıklar olması, bilimde nesnellik, doğruluk, geçerlilik, genellik ve evrensellik gibi sorunlarla ilişkilidir. Bu makalede kendisi de kültürel bir özne olan sosyal bilimcinin kültürel gerçeklikle karmaşık ilişkisi, teorik bir çerçevede tartışılacaktır. Makalenin ana önermesi şudur: Sosyal bilimcinin her tür bilimsel etkinliği, seçicilik, bağlam ve düzey farklarıyla ayrı tutulursa, aynı zamanda kültürel bir işlemdir.

Anahtar Kelimeler: Bilim, Sosyal Bilimci, Kültürel Varlıklar, Bilim Kültürü

* Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü, e-posta: osmankonuk@gmail.com

Abstract

Social sciences are constructed following the example of natural sciences. The scientific revolution, which is pioneered by Copernicus, became a dominant paradigm through the vast successes achieved by natural sciences and the idea that social sciences must also be built on this paradigm prevailed 19th century onwards. On the other hand, essentially because of scrutinizing different realities, the relationship between social and natural sciences evoked epistemological and methodological problems, dilemmas and discussions. One of the principal reasons for this is the current situation of science, which is being nested in historical and cultural facts and processes. It is impossible to isolate scientists from their physical and social contexts. Philosophical beliefs lie in the base of every conception. Every measurement changes the reality while trying to record it. In the course of time, the artificial belief in objectivity became a major obstacle in increasing the validity of our own findings. If this is one of the major obstacles that natural scientists encountered, then, imagine the severe obstacles this can produce to the social scientist. The problem of objectivity in social sciences is related to the problem that objects of knowledge in those sciences are also cultural beings and related to the problems of scientific validity, objectivity, accuracy, generality and universality. In this paper, the complex relationship of social scientist as a cultural agent, with cultural reality is being discussed in a theoretical framework. The main assertion of the paper is as follows: All scientific activities of social scientist are at the same time cultural processes when taken apart from differences stemming from selectivity, context and degree.

Keywords: Science, Social Scientist, Cultural Beings, Science Culture

Giriş

Uygarlık tarihi aynı zamanda kayıtlı bilginin (yazı vb. tekniklerin) tarihidir. Klasik çağlarda bilgi bir bütün olarak görülür ve farklı bilgi türleri ile teori - pratik arasında hiyerarşik bir yapı gözetilmez. Modern Çağla birlikte Kopernik'in öncülüğünü yaptığı yeni doğa bilimi kurulmaya başlanmış, 17. Yüzyılda Bacon'un Nova Organon (Yeni Araç) eseriyle modern deneysel bilimlerin temelleri atılmıştır. 18. ve 19.Yüzyıl'da Fransa'da Aydınlanma hareketi, İngiltere'de empirisizm ve Almanya'da idealist felsefe, zamanla yaygınlaşarak, evrensel bir anlam da kazanmış, modern düşünce ve bilimin kurucu kaynakları olarak değerlendirilmiştir. (Burada evrensellik nitelemesinin Eurocentristic-Avrupamerkezci- niteliğine dikkat çekmek gerekir.)

Modernlik çerçevesi içinde oluşan bilim anlayışı yaklaşık iki yüz yıl insan bilgisinin merkezi değeri olarak kabul edilecektir. Bu bağlamda sosyal ve beşeri bilimler de modern bilim terimi altında kurulacaktır.

Bilim tarihi ve sosyolojisi açısından, günümüzde bilim insanları olarak adlandırılan, bilgiyi üreten, öğreten dağıtan ve yayan asıl öznel, ünvan ve sıfatları değişmekle birlikte farklı dönemlerde farklı statü ve görünümde bu işlevlerini yerine getirmişlerdir. Klasik bilgin imgesinden modern araştırmacı profiline kadar bir dizi tarihsel bilim insanı modelleri ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak, pozitivist bilim ve sonrasındaki teorik açılımlar, Başta Weber'in anlamacı - yorumlayıcı ve Kuhn'un (sonraki bölümde açıklanacaktır) bilim tarihi yaklaşımı bilgi ve bilim anlayışlarının da hem tarihsel-sosyolojik hem de epistemolojik – metodolojik çoğulluklar, görelilikler taşıdığını ortaya koymaktadır. Sosyal bilimcinin bilgi üreticisi olarak tarihsel bir portresi ve modern teoriler bu makalenin iki eksenin oluşturmaktadır. Başat kültürel ikilem de bu iki eksenin karşılıklı ilişki, etkileşim, gerilim ve geri-besleyici niteliğinden doğmaktadır.

Klasik Bilginden Modern Araştırmacıya Sosyal Bilimci

İlkçağdan günümüze, insan, toplum ve kültür bilimlerine ait sorunlar, bilgiler, teori ve yöntem tartışmaları, tarihsel süreçte farklı bağlamların konusu olmuştur. Bugün sosyal bilimler terimi altında toplanan birikim, İlkçağ ve Ortaçağda daha çok felsefe ve teoloji ve kısmen de edebiyat ekseninde üretilmiştir. Bütün bu faaliyetlerin birbirine bağlı, iki boyutu söz konusudur : Birincisi bilgiyi üreten öznelin ideal tipleri ve ikincisi de epistemolojik varsayımlardır. Sosyal bilimci birinci ve sosyal bilim ikinci boyuta karşılık gelmektedir. Geleneksel anlayış, bilimin ya da sosyal bilimin sosyal bilimciyi de belirlediği yönündedir. Bu nedenle genellikle her tür bilimsel açıklama ve teorilerde, bilimciler ikincil ve edilgen konumda gibi görünürler. Sosyal bilimci, tarihsel,

sosyolojik, kültürel bağlama göre değişen, farklılaşan bilimsel tutum, rol ve davranışlara sahiptir. Bilimsel davranışlar, hakim normal- meşru bilim tarafından tanımlansa da, bilimsel yaşantı süreçlerinde kaçınılmaz ikilemler, açmazlar, salınımlar ve belirsizlikler ortaya çıkar.

Günümüzde evrensel bir kullanımı ve anlamı olan scientist terimi, tarihsel-sosyolojik sürecin sonucunda ortaya çıkmıştır. “Yaygın kaniya göre “bilim adamı” terimine yerleşiklik kazandıran kişi, bu terimi 1840 tarihli The Philosophy of the Inductive Sciences kitabında kullanan William Whewell'dir. Ama terim ilk olarak, “maddi dünya bilgisi edinmeye çalışan araştırmacıları” betimleyen tek bir terim olmayışının, İngiliz Bilim Geliştirme Derneği'nin 1830'lardaki toplantılarında nasıl sorunlar yarattığını aktaran 1834 tarihli bir makalede kullanılmıştır; bu toplantılardan birinde “açık fikirli bir centilmen, sanatçı (artist) terimiyle benzeştirme yaparak, bilim adamı (scientist) terimini önermiş”, ama aynı yazıda “bunun genelde pek beğenilmediği” de kaydediliyor. Terimin sonradan tedavüle girmesi, doğayı inceleyenler arasında bir meslek kimliği bilincinin artmasını yansıtıyordu (Snow 2005: 14).

Süreç içinde bakmak gerekirse Ortaçağ, Rönesans, Aydınlanma ve geç modern döneme, bir dönüşümden söz edilebilir. Dönüşüm için bir başlangıç noktası belirlemek gerekirse, pre-modern, modern ve post-modern dönemler izlenebilir. Tarihsel süreklilik ilkesi gözetilerek modern sosyal bilimcinin izleri Avrupa Ortaçağı'na götürülebilir. Bilindiği gibi Avrupa Ortaçağı'nda Katolik teoloji, tek hakikat sistemi olarak bilim ve felsefeyle eşenklidir. Feodal sınıfların ve toplumsal yapı bu durumu tamamlar. Bu dönemde modern, bağımsız, resmi öğretiyile tam sınırlanmamış akademisyen örnekleri de ortaya çıkmaya başlar:

“Erken feodal dönemin, ruhban, savaşçı ve kırsal üreticiden ibaret sınıfsal düzenine, statüleri kesin biçimde belirlenmiş ve kıskançlıkla korunan loncaların ayakta tuttuğu canlı bir işbölümünün ikame olduğu bir toplumdur. Bu toplama içinde, manastırların kapalı ortamında yetişen okumuş rahiplerin yerini yavaş yavaş, önce kent okullarında, sonra da 13. yüzyıldan itibaren üniversitelerde ücret karşılığında ders veren ve hayatını bu yolla kazanan laik (yani kilisenin aşamalı düzenine bağlı olmayan) hocalar almaktadır. Hıristiyanlığı, daha doğru bir deyişle Kilise'yi kurumsallaştırmak üzere Antik Yunan Felsefesiyle (öncelikle de Platon ve Aristo ile) kurulan bağlar, yoğun ve sistemli bir çeviri faaliyetleriyle kültürel birikimi çoğaltmaktadır. Daha da önemlisi bu birikim, hocalar aracılığıyla dolaşıma sokulmaktadır; ve dolaşıma sokulan kültürel birikim yalnızca yorumlanmamakta, aynı zamanda da ister istemez sorgulanmaktadır” (İlgaz 2002: 109). Bilgi üretimi ve kaynaklarındaki çoğalma ve bilgi artışı, bilgiyi denetleme ve mevcut hakikat sistemi

içinde açıklama ve yorumlamayı güçleştirmektedir. Ortaçağın entelektüel dünyasında hem Kilise'nin resmi paradigması (klerikalizm), hem de onunla ilişkili, ama kısmen onun dışında, görece özerk, ikili bir yapı söz konusudur. İkili yapı içinde kurumsal kaynak ve araçlara Ortaçağ Katedral Okullarının ya da Aristokrasi'nin tekelinde olduğu için, Rönesans düşünür, sanatçı ve bilginleri bu yapıların içinden çıkmıştır. Modern Avrupa Üniversitelerinin tarihi bu nedenle Ortaçağ Katedral Okullarına dayalıdır. (İkili yapının tam ayrışması ve birbirinin paradigmatik seçeneği olması Aydınlanma döneminde gerçekleşecektir.) Rönesans hareketi topyekün bir kültür hareketi şeklinde tanımlanır. Rönesans sanatı, felsefesi, bilimi ve entelektüeli Ortaçağ monolitik tablosunun dağılması ve çeşitlenmesi anlamına gelir. Dönemin bilginleri de zümresel mesleki bir kimlik ve aidiyet süreci başlatırlar. "15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar bilginler düzenli olarak kendilerini "Yazın Cumhuriyeti" nin (Respublica Litteraria) yurttaşları saymışlardır. Bu söz onların kendilerini ulusları aşan bir topluluğa ait hissettiklerini ifade etmektedir. Bu esas itibarıyla hayali bir topluluktur; fakat birbirlerine mektuplar ve kitaplar göndermek, karşılıklı ziyaretler yapmak gibi kendi görevlerini de geliştirmişlerdi; ayrıca genç bilginler mesleğe girmek için kendilerine yardım edecek yaşlı ustalarına törensel biçimlerde saygılarını sunarlardı" (Burke 2001: 20). O zamanki anlamıyla okur-yazarlar, sonraki kullanımıyla bilim insanları arasında sürekli bir iletişim ve etkileşim vardır. Bu iletişim genellikle kurumsal iletişimden (üniversite, enstitü vb.) kişisel ilişkilere kadar farklı yoğunluk ve düzenlilikte gözlenebilir. Modern entelektüel ya da sosyal bilimci akademisyen için asıl kök imge Aydınlanma döneminde ortaya çıkan Kantçı sapere aude (bilmeye cüret et) ilke yeni bir bilgi kültürünün ifadesi durumundadır. Aydınlanma hareketinin kurucuları dönemin edebiyatçı ve yazarlarıdır. Bir anlamda zamanın ruhuna uygun sosyal bilimcilik işini yapan entelektüeller. Bu yeni iş, toplumsal önderlik, yeni ve kurumsal işlevleri tanımlanmış bir entelektüel davranış setini de içermektedir. Sosyal bilimcinin bilgi üretmek dışında işlevleri olmalı mıdır sorusu, Aydınlanmacı anlayışla yakından ilgilidir.

Aydınlanma düşüncesi, tarihsel ve kültürel önyargılardan arındırılmış insan doğasına ilişkin ezeli ve ebedi hakikatlere/doğrulara dayanan...insanlar hakkında bilimsel yasalar formüle etmek için doğa bilimlerinin nomolejik-tümevarımcı yöntemini takip etmek" gibi bir paradigmaya sahiptir (Hekman 1999: 15). Dünyaya ilişkin tipik modern görüş, onun özünde düzenli bir bütünlüğü olduğu şeklindedir; düzensiz olarak dağılmış olasılıkların oluşturduğu bir örüntünün varlığı, olaylara bir açıklama getirilmesine olanak sağlar; bu açıklama eğer doğruysa aynı anda hem bir önceden tahmin aracı hem de (gerekli kaynaklar mevcutsa) bir denetim aracı

niteliği taşır. Denetim ("doğaya egemen olma", toplumun "planlanması" ya da "tasarlanması"), olasılıkların yönlendirilmesi (bazı olayların daha olası, diğerlerinin daha az olası kılınması) olarak anlaşılan düzenleme etkinliğiyle hemen hemen eşanlamlıdır. Denetimin etkili olması, "doğal" düzene ilişkin bilginin yeterli olmasına bağlıdır. İlke olarak, bu tür yeterli bilgi, elde edilebilir bir şeydir (Bauman 2003: 13).

Aydınlanma'nın bu bağlam açısından açısından önemi ise, bu evrensel modern projenin sahibi olarak entelektüel özne'nin toplumsal ve siyasal önderlik, yasa koyuculuk gibi doğrudan bilgi üretmekle ilgisi olmayan işlevleridir. Aydınlanma'nın sonucu Fransız İhtilali gibi etkileri bakımından çarpıcı, parlak bir tarihsel olaydır. Aydınlanma, ünlü "Açıklamalı Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Ansiklopedisi" ile döneme egemen olan bilgi sistemini de herkes için ulaşılabilir hale getirmiştir.

Bir anlamda, üst belirleme olarak bilim insanları ve giderek farklı bir mesleki – akademik profil ortaya koyan sosyal bilimciler de, sınırlı, gevşek ama bilimsel süreçleri etkileyen epistemik cemaatler de oluştururlar. "Bilimsel olsun ya da olmasın bilginin varlık temeli epistemik cemaattir. Cemaat bilgiyi önceler ve bilginin zorunlu şartıdır; çünkü bilginin hem kaynağı, hem yaratıcısı, hem inşa edicisi ve taşıyıcısı, hem de daha sonraki kuşaklara intikal ettiricisidir. Bilginin varoluş şartı cemaattir; çünkü bir öne süreni ve bir alıcısı ya da kabul edeni bulunmadığı sürece bilgi bir hiçtir" (Arslan 1992: 59). Bilgi, onu temsil eden cemaat olmaksızın mümkün değilse de bilginlerin, entelektüellerin cemaatleri klasik cemaat formundan elbette farklıdır. Sosyal bilimcinin sınıfsal ve toplumsal aidiyet ve bağlardan arınmış gibi sunulan ama akademik bir grup dinamiğiyle de davranan evrensel imgesi cemaat kavramıyla çelişik görünse de bu etkiler, daha çok sosyal bilimcileri, bilimsel hem bilimsel hem bilimsel olmayan etkinliklerinde ilgilendirmektedir. Bilim insanı bilgiyi temsil eder ve bilgi de ancak dolaşıma girdiğinde, kamusal olduğunda, kullanılabilir hale geldiğinde görünür ve var kabul edilebilir (Gouldner 1993: 23-24). Gouldner'in işaret ettiği bir başka değişim de, klasik entelektüellerin / bilginlerin , zamanla uzman profesyonellere dönüşmesi ve endüstriyel süreçlere katılması, kısmen, onların herhangi bir çıkar grubu haline gelmesi sonucunu da doğurmuştur. Bu noktada bilimsel önceliklerle, mesleki çıkarlar çeliştiğinde ortaya çıkan ikilemler söz konusudur. Giderek artan oranda sosyal bilimciler, en azından mesajlarını vermek için, mevcut iletişim kanallarını kullanmak durumundadırlar.

Bilim Teorisi ve Sosyal Bilimci

Klasik ansiklopedik gelenek, 19. Yüzyıldan itibaren yerini alanında uzmanlaşmış profesyonel akademisyenlere bırakmıştır. Alanlar, disiplinler, uzmanlık konu ve sınırları, bilimsel paradigmaya içkin bilim sınıflamalarıyla

belirlenmiştir. Her bilim sınıflaması belirli ontolojik varsayımlara dayalıdır. Sosyolojinin kurucuları Comte ve Durkheim başta olmak üzere pozitivist bilimde, bilimlerin birliği ilkesi temel alınır. Doğa bilimleri de sosyal bilimler de, belirli farklılıklar içinde aynı epistemolojik ve metodolojik kurallara dayanır. A. Comte, üç hal kanunu'nda (teolojik, metafizik, pozitif çağlar) pozitivistimin zorunlu olarak bilimsel bir insan ve toplum yaratacağını belirtir. Çünkü bilimsel bilgi hem en üstün bilgi, hem de bilginin tek kaynağıdır (Benton-Craib 2008: 66). 18. Yüzyıl empirisizmi ve 20. Yüzyıl pozitivistiminin, 1. Dünya vardır, 2. Maddi niteliktedir, 3. Bu dünya duyularla bilinebilir 4. Hem doğal hem toplumsal dünya aynı metodolojiyle bilinebilir şeklinde özetlenebilecek bir paradigmaya sahiptir (Çelebi 1986). Pozitivistimin 20. Yüzyılda daha dar ve kesin ilkelere dayalı yeni bir yorumu olan neopozitivistim ise, bilimi, sadece ampirik olarak doğrulanabilir ya da matematiksel açıdan kanıtlanabilir önermelere indirgemeye çalışmıştır (Narski 2007: 20-21). Bu anlayışa göre ampirik ve matematiksel olarak doğrulanabilir olmayan önermeler anlamsızdır ve bilimin konusu olamaz. Metafizik, etik önerme ve konular doğrulanabilir nitelikte olmadığı için bilimin konusu olamazlar. Oysa bilim insanları her şeyden önce etik varlık ve öznelere olduğu için neopozitivistimin tezleri hayali bir bilim evreni tasarlamaktadır. Çünkü bilimsel faaliyet toplumsal eylemlerin bir parçasıdır ve bilim, bilim insanlarının yapıp ettiklerinden başka bir şey değildir (Konuk ve Bayram 2009: 41). Eşzamanlı olarak, paradigma içi ve paradigma dışı yorum, eleştiri ve yeni yaklaşımlara neden olmuştur. Doğayı değil tarih, toplum ve kültürü inceleyen sosyal bilimlerin konularının şu özellikleri vardır:

1. Konu bizatihi tarihseldir. 2. Bu konu alanında her şey tekil arzeder. 3. Olaylar yasalara göre değil, konulmuş/vaz'edilmiş olarak kurallara, değerlere, felsefi, dinsel, ideolojik, etkenlere göre ele alınır. 4. Bu alanda doğal nedenler değil, çağlara, kültürlere özgü kalan insani / kültürel "motifler" vardır. 5. Tarih, toplum dünyasında "olgu" değil "olay" vardır. 6. Bu dünyada determinasyon değil, olasılık ve raslantı söz konusudur. 7. Bu dünya ancak belli perspektifler altında inceleme konusu kılınabilir; bu dünyanın kendisi göreceli bir dünya olduğu için, onu incelemek de ancak göreceli bir konumdan hareketle mümkündür (Özlem 2001: 60).

Doğa bilimleri modeline göre kurulmuş sosyal bilim anlayışına başka epistemolojik eleştiriler de söz konusudur. Bu eleştiriler de kısaca: 1. Pozitivistimin varsaydığı free-value (değerden arınmış) bilimci pratikte tam olarak mümkün değildir ve insansız bir bilim anlayışına anlamına gelmektedir. 2. Doğa bilimlerindeki özne-nesne ikiliği kültür bilimlerindeki öznelere bir ilişkiye karşılık gelir. Çünkü araştırmacı özne de, ile araştırılan varlıklar da kültürel niteliktedir. 3. Her tür bilim

insanı ya da araştırmacı, farkında olsun ya da olmasın değerlerle ve ahlaki önceliklere sahiptir ve ürettikleri bilgi bunlardan etkilenir. Başta Dilthey ve Weber olmak üzere, özellikle Alman Tarihçi Okul anlayışından doğan farklı ve "kültürcü" bir eleştiri bu anlayışa karşı çıkararak modern sosyal bilimlerde anlamacı- yorumlamacı metodolojiyi kurmuşlardır. Dilthey'e göre farklı ontolojilere sahip doğa ile geist farklı gerçekliklerdir ve aynı metodolojiyle bilinemezler. Doğa bilimlerindeki açıklama, manevi bilimlerdeki anlama yöntemi geçerlidir (Birand 1954: 29). Bu yaklaşım asıl Weber tarafından geliştirilmiştir. Weber, hem pozitivistim ve hermeneutiki, hem de toplum ve kültür bilimlerindeki metodolojik birlik içinde birleştirmeye çalışmıştır. Weber nedensel analize güçlü bir şekilde bağlı olsa da kültür ve toplum bilimlerindeki yorumun oynadığı rolü sürekli vurgulamaktan asla vazgeçmedi. Metodolojik programının bu kısmını nitelemek için verstehen (yorumlayıcı anlama) ve deuten (yorumlama) terimlerini kullandı (Ringer 2003: 123). Sosyal bilimi toplumsal eylemin açıklanması ve yorumlanması olarak tanımlayan Weber, anlam ve değer içerikleri gözönüne alınmadan toplumsal davranışların kapsayıcı bilgisinin mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Weber'e göre "bilimsel araştırmanın hayati unsuru, yöntemlerinde gizlidir.

Her bilim belli bir kültüre köksalmakla birlikte, yöntemleri, tekil bir toplumun ya da kültürün sınırlamalarını aşkın bir geçerlilik ve nesnellik derecesine bağlıdır" (Iggers 2000: 40). Böylelikle Weber bilimdeki nesnellik- öznelik sorununa ilişkin açık bir çözüm önermektedir. Her tür bilgi "kültürel (göstergesel diye okunmalı) görüngüler olarak, kültürlerimizden gelen varsayımlarla yüklüdür. Bilim, tıp, gazetecilik, hukuk ya da toplumbilim uygulamasında bilgiyi üretenler olarak otoritemiz, artık kültürden bağımsızlığımıza dayandırılmamaktadır. Tersine, bu türden bilgi üretimi konusunda yakından ilgilenenler aslında kültür üreticileridir" (McCarthy 2002: 202). Bu bağlamda bakıldığında sosyal bilimciler bir taraftan kültür tarafından belirlenip etkilenirken, diğer taraftan bizatihi kültür üretmektedirler. Bu kültür, bilimin sosyolojik niteliğini de kapsayan bir tür bilim kültürüdür.

Weber'den sonra 20. Yüzyılın İkinci yarısında bilim Tarihçisi Kuhn, Bilimsel Devrimlerin Yapısı'nda tüm bilimsel teorileri temelinden sarsan, paradigma kavramı merkezinde bir tarihsel bilim yorumu ortaya koydu. Öyle ki, bütün bilimsel - teorik tartışmalar Kuhn'dan önce ve Kuhn'dan sonra şeklinde iki döneme ayrıldı. Paradigma teriminin iki farklı tanımını yapmaktadır: "Bir tarafta paradigma terimi belli bir topluluğun üyeleri tarafından paylaşılan inançların, değerlerin, tekniklerin bütünü temsil etmektedir. Diğer tarafta da bu bütünün içinde bir tek tür söz konusudur: model yahut örnek olarak kullanılan ve gerektiği zaman olağan bilimdeki bütün

diğer bulmacaların çözümlenme temelli olarak kesin kuralların yerine kullanılan kesin bulmaca çözümleri”dir (Kuhn 1982: 162). Kuhn bilimin tarihsel niteliğini bilim tarihinden açık örneklerle ortaya koyduktan sonra, zaman ve mekandan bağımsız bilim ve bilimci fikrinin de tarihsel- sosyolojik bir temeli olduğunu ortaya koyar. Bilimin tarihinin aynı zamanda doğru bilginin tarihi olmadığını anlaşılması, bilimin sınırlarının bilim-dışı etkilerle de belirlendiği anlayışı, bilim, bilimci ve kültür ilişkilerine yeniden ve daha derinlikli bakmayı gerektirmiştir.

Sonuç

Sosyal bilimlerde son yıllarda genel olarak bir kültüre dönüş hareketinden söz edilmektedir (MacCharty 2002, 196). Çünkü sosyal bilimciler, kültürel varlıkları inceleyen kültürel varlıklar’dır. İnceledikleri varlıklarla, maddi ya da moral, taşınabilir ya da taşınamaz, soyut ya da somut, hangi türde olursa olsun, hem o varlıklar tarafından etkilenirler hem de o varlıklarla ilgili ürettikleri bilgiyle onları açıklarken yorumlarlar ve anlamsal açıdan yeniden inşa ederler. Çünkü nesnelere kendi başarılarına, içsel anlam taşımazlar. Anlamlar toplumsal – kültürel bir bağlamda üretilir ve kodlanır. Aslında bilim de toplamda kültürün bir parçasıdır. Bilim evreninde içiçe geçmiş kültürel çevrimler söz konusudur. Topyekün bilim etkinlikleri, alanlara, disiplinlere, dönem ve kurumlara ait bizatihi kültürel biçimler de oluşturur.

Konuları gereği, sosyal bilimciler, alan-dışı popülerlik sorunuyla sıklıkla karşılaşabilmektedir. Sosyal bilimciler siyasal, toplumsal işlevler beklenecekse (ki bu bir yerde kaçınılmaz bir roldür), bunun ölçüt ve sınırları da bir başka belirsizlik konusudur. Popüler kültür karşısında da sosyal bilimci ikilemlerle karşı karşıyadır: Uzman olduğu konuda kamusal sorumluluk düşüncesiyle yararlı olmak ama bunu yaparken de popüler kültürün bir aracı haline gelmek riski. Soruna dışsal yaptırımlarla sınırlar koymak düşünülmemeyeceği için her sosyal bilimcinin bilim kamusuyla genel kamu önceliklerine göre tutum ve davranış seçmesi gerekmektedir. Çünkü kamu yararı gibi soyutlamalar toplumsal perspektiflere göre değişebilmektedir. Aynı şekilde siyasal karar süreçleriyle bağlantılı sosya bilim konularında da (çevre, kent, yoksulluk, sağlık politikaları gibi) sık sık ikilem ve açmazlar belirmektedir. Bilimsel söylemin -bilimsel otoriterlik- etkisi ve ikna ediciliği reklamlara kadar bilim-dışı alanlar tarafından da sık kullanılmaktadır. (Esprilere konu olan “İsviçreli bilim adamları” örneğinde görüldüğü gibi.)

Bilim insanları ve alanın doğasından kaynaklanan özellikler nedeniyle sosyal bilimciler, tüm bilimsel

mesleki, teorik, etik ve epistemolojik tartışmaların aşan bir kültür inşa ederler. Bu kültür, disiplinlere göre farklı desen ve çeşitlilikte olabilmektedir. Söz konusu bilim kültürü, bilim içi sınırlarla birlikte, sınıfsal, kültürel aidiyetleri, mesleki rolleri, statüleriyle birlikte toplamda özgül bir entelektüel habitatu oluşturur. 21. Yüzyılda sosyal bilimci, artık gititkçe endüstrileşen bilim dünyası içinde kısmen daha özerk ve özgül bilgi evreni kurmaktadır. “Bilimin üstünlüğü” anlayışıyla modern bilimden dışlanmaya çalışılan sanat ve etik alanlar başta olmak üzere tüm insani ilgiler, sosyal bilimlere yeniden dahil edilmektedir. Kültürel ikilemler, bilimin kısıtları olmaktan çıkıp bilimi zenginleştiren niteliklere dönüşmektedir.

“Eğer araştırmacı “tarafsız” olamıyorsa ve eğer zaman ve mekân analizin içinde yer alan değişkenler ise, o zaman sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması işi, ister istemez, farklı iklimlerden gelen ve farklı bakış açılarına sahip her tür akademisyenin karşılıklı etkileşiminin bir ürünü olmalı, o anlamda cins, ırk, sınıf ve dil kültürlerini hesaba katmalıdır” (Gulbenkian Komisyonu 2003: 74).

Toplumsal ve beşeri gerçekliğin karmaşık, derinlikli, çok katmanlı ve çoğul yapısı, sosyal bilimlerde de birlikte çalışma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Örneğin sosyolojinin sosyal antropolojiden nitel teknikleri, tarihin sosyolojiden kimi Weberyan ideal tipleri, siyaset biliminin sosyal psikolojiden grup dinamiğini vs. kendi özgün konuları arasına katması” gibi multi-disipliner yaklaşımlar sosyal bilimlerde giderek daha sık görülmektedir (Çelebi 2004: 59). Aynı zamanda sosyal bilimciler de gerçekliğin değişken, akışkan doğasına uygun olarak alışılmış, standart araştırma yöntem ve tekniklerini sürekli çeşitlendirmek, geliştirmek ve güncellemek durumundadırlar. Edebiyat, arkeoloji, sanat tarihi, mimarlık gibi doğrudan sanatsal niteliği olan bir çok sosyal bilim disiplini hem sosyal bilimler “sosyal bilimler ve sanatlar” biçiminde çalışmak durumundadırlar. Bu açıdan da sosyal bilimci ile incelediği konular sürekli bir karşılıklı etkileşim içindedir. Sosyal bilimlerde bilim ile sanat arasındaki kategorik sınırlar silikleşmekte ve yeni bir sosyal bilimci modeli ortaya çıkmaktadır. Bu modelde epistemolojik, tarihsel, kültürel ve etik ikilemler, engelleyici ve kısıtlayıcı olmaktan çıkıp toplumsal -kültürel bilimlerin yeni açılımları olabilmektedir.

Kaynakça

- ARSLAN, 1992
Hüsamettin, Epistemik Cemaat, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- BAUMAN, Zigmund, 2003
Yasa Koyucular İle Yorumcular, çev. Kemal Atakay, Yayına Hazırlayanlar: Yıldırım Türker, Meltem Ahıska, İstanbul: Metis Yayınları, İstanbul.
- BENTON, Ted, CRAİB, Ian, 2008
Sosyal Bilim Felsefesi, çev. Ümit Tatlıcan, Berivan Binay, Sentez Yayınları, İstanbul.
- BİRAND, Kamiran, 1954
Dilthey ve Rickert'te Manevi İlimlerin Temellendirilmesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- BURKE, Peter, 2001
Bilginin Toplumsal Tarihi, çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- CHOMSKY, Noam, 1994
Modern Çağda Entelektüellerin Rolü, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul.
- ÇELEBİ, Nilgün, 2004
Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları, Anı Yayıncılık, Ankara.
- ÇELEBİ, Nilgün, 1986
Sosyal Bilimler Metodolojisi, Çizgi Yayıncılık, Konya.
- GOULDNER, William. A., 1993
Entelektüelin Geleceği, çev. Ahmet Özden, Nuray Turanlı, Eti Yayınları, İstanbul.
- GULBENKİAN KOMİSYONU, 2003
Sosyal Bilimleri Açın, Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor, çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, Dördüncü Basım, İstanbul.
- HEKMAN, Susan, 1999
Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik, çev. Hüsamettin Arslan, Bekir Balkız, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- ILGAZ, Turhan, 2002
"Heidegger Entelektüel miydi?", Cogito, Sayı: 31, Bahar 2002 İstanbul s. 108-120.
- IGGERS, George G., 2000
Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KONUK, Osman, BAYRAM Ahmet Kemal, 2009
Sosyal Bilim, Etik ve Yöntem, Editörler: Osman Konuk, Ahmet Kemal Bayram, "Bilginin Parçalanması ve Etik Arayışlar", Adres Yayınları, Ankara s. 27- 45.
- KUHN, Thomas, S., 1982
Bilimsel Devrimlerin Yapısı, çev. Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- MCCARTHY, E. 2002
Doyle, Bilgi Kültürü, çev. Figen Yılmaz, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul.
- NARSKİ, I. S., 2007
"Neopozitivizm: Bilimin Bir Sahte Felsefesi", Bilim Düşünce Kitap Dizisi 4, Neopozitivizm Eleştirisi, çev. Olcay Geridönmez, Evrensel Basım Yayın, İstanbul s 19-90.
- RİNGER, 2003
Fritz, Weber'in Metodolojisi, çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- ÖZLEM, Doğan, 2001
"Evrensellik Mitosu ve Sosyal Bilimler", Sempozyum Bildirileri, Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Metis Yayınları İstanbul s 52-66.
- SNOW, 2005
Charles. Percy, İki Kültür, çev. Mehmet Küçük, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara.

TÜBA-KED KISALTILMIŞ GENEL YAZIM KURALLARI

* Makale metni Times New Roman yazı tipi ile Word belgesi olarak düzenlenmeli (.doc uzantılı), Türkçe ve İngilizce özet ile 5 adet anahtar kelime içermelidir.

* Ana metinde kullanılacak harf boyutu 10.5 punto, dipnot ve görsel alt yazıları 9 puntodur.

* Sayfa boyutu; A4, sol 2.5, sağ, üst ve alt 2 cm.dir.

* Satır aralığı tek, paragraf aralığı 0.6 nk., paragraf başı sola bloktur. Metnin tamamı her iki yana değil yalnızca sola blok olarak yazılır, sağ yan serbest bırakılır.

* Yazar adı küçük, soyadı büyük harflerle olmak üzere ortalı 12 punto yazılır ve yıldız (*) dipnotla yazarın akademik alanı, kurumu, e-mail ve iletişim adresi aynı sayfada verilir.

* Makale adı TAMAMI BÜYÜK HARF olmak üzere Türkçe bold, İngilizce ise ince olmak üzere 20 punto yazılır.

Makale içinde alt başlık yer alıyorsa aşağıdaki düzenlemeye uygun olmalıdır:

1. düzey: 12 PUNTO, BOLD, BÜYÜK HARFLERLE YAZILIR.

2. düzey: 12 PUNTO, İNCE, BÜYÜK HARFLERLE YAZILIR.

3. düzey: 12 Punto, Bold, Yalnızca Sözcüklerin İlk Harfleri Büyük Yazılır.

4. düzey: 12 Punto, İnce, Yalnızca Sözcüklerin İlk Harfleri Büyük Yazılır.

5. düzey: 12 Punto, Bold İtalik, Yalnızca Sözcüklerin İlk Harfleri Büyük Yazılır.

6. düzey: 12 Punto, İnce İtalik, Yalnızca Sözcüklerin İlk Harfleri Büyük Yazılır.

* Görseller metnin içine yerleştirilecektir. Yazar, görselin metnin içinde nereye yerleşmesi gerektiğini belirtmeli ya da ilgili görseli metnin arasına taslak olarak yerleştirmelidir. Görsel numaraları her grup için ayrı olmak üzere (Fotoğraf, şekil, çizelge vb.) sıralı olarak devam etmelidir.

Görseller şu şekilde tanımlanır:

- Fotoğraf makinası aracılığıyla oluşturulmuş görüntü içerikli görseller (buna bir ressamın resmi de dahil) Fotoğraf kelimesi ile ya da Foto. kısaltmasıyla tanımlanır.

- Çizim haline dönüştürülmüş yani elde ya da bilgisayar ortamında çizgisel hale getirilmiş her türlü çalışma (harita, plan, kroki, cephe çizimi, kesit, detay çizimler vs.) Şekil kelimesi ile ya da Şek. kısaltması ile tanımlanır.

- Görsel olarak basılı esere girmiş ancak elde ya da bilgisayarda oluşturulmuş tablo ve grafikler Çizelge kelimesi ile ya da Çize. kısaltması ile tanımlanır.

- Birden çok Fotoğraf, şekil ve çizelge barındıran sayfa boyutundaki gruplamalar için Levha kelimesi ya da Lev. kısaltması kullanılır.

- Görsellere ait alt yazılar (özet de dahil); makale Türkçe ise Türkçe ve İngilizce, İngilizce ise İngilizce ve Türkçe, bu iki dilin dışında başka bir dilde ise yazıldığı dil ve İngilizce düzeninde olmalı ve ayrı bir dosya olarak hazırlanmalıdır.

* Kaynak göndermeleri ile içerik/bilgi göndermeleri için iki yöntem uygulanır:

Kaynak göndermeleri, ilgili cümlelerin sonunda parantez içinde (Barnett 1987: 49 vd.) (Atik ve Erdem 2003: 12) (Haspels 1971: res. 562/2-3) gibi yöntemlerle verilir.

İçerik/bilgi notları: Yazar metin içinde daha fazla açıklamaya gerek duyduğunda, metnin akıcılığını ve ana temasını olumsuz etkilememek için ek bilgiyi klasik dipnot düzeninde sayfa altında verebilir.

* Kaynakça "AVRALIOĞLU, O. Zeki, 1997. Buldan ve Yöresinin Tarihçesi. Ankara." düzeninde olmalı, makalelerin sayfa aralıkları da belirtilmelidir.

* Makale başvurusu elektronik ortamda yapılmalıdır. Görseller metin içinde ilgili yere yerleştirilmeli ya da nerede olması gerektiği ifade edilerek düşük çözünürlüklü olmak üzere ayrıca iletilmelidir. Hakem sürecini tamamlayan yazılara ilişkin görseller yüksek çözünürlüklü Fotoğraf dosyası halinde düzeltilmiş metin ile birlikte gönderilmelidir.

* Yayın kuralları ve esasları ile ilgili geniş bilgiye www.tuba.gov.tr adresinin süreli yayınlar bölümünden ulaşmak mümkündür.

* Yayın başvurusu ve iletişim Cansu AKTAŞ: tuba-ked@tuba.gov.tr

ISSN: 1304-2440

9 771301 856139